

BR

קטלוג
לח
חורף 1968 תשכ"ח

RECEIVED
JUN 17 1968
UNIV. WIS. LIB. - CY

ק ש ת

ק ש ת

העורך:

אהרן אמיר

חברי המערכת:

אברהם ב. יהושע

בועז עברון

יהושע קנו

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עמ'הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 14 ל"י; בחוץ-לארץ, \$7.00. חוברת בודדת: 4.00 ל"י; בחוץ-לארץ: \$2.00. מחיר המודעות: 250 ל"י לעמוד שלם; 150 ל"י לחצי עמוד; 90 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עמ'הספר בע"מ.

שנה עשירית, חוברת ב, חורף 1968

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל-אביב

התוכן:

מלאכי בית־אריה: שכלתה נפשנו מה נעשה (שיר)	4
י. אורן: דויד	5
אברהם בלבן: על השנאה (שיר)	15
יעקב שבתאי: קורדובה	16
פנחס קורן: רקויאם לבריאה—או היום השמיני (שיר)	32
שלמה בר־שביט: ביוגרפיה למבוגרים (תסכית)	36
אהרן קומם: פרידה (שיר)	50
מנחם קפליוק: אורחים מן המזרח	52
מירה מאיר: בתוך ערים זרות (שיר)	65
יוסף גורני: האידיאולוגיה של "כיבוש־העבודה"	66
אילן אשל: שלושה שירים	80
גדעון וייגרט: מזרח־ירושלים—סיכום ראשון	82
אסי פרבר: מוטיבים קבליים (שירים)	101
מה אחרי המלחמה? (משאל)	103
משה אטר: קץ לאגדות / רוסתום בסתוני: מדגרה להתפתחות מהפכנית / יזהר הררי: שקטים וחזקים / יהודה ואלך: איך ננהג ביום השביעי? / משה סנה: שלום / בועז עברון: יום שביעי ויום שמיני / יהושע פלמון: נפרץ הקיר / נסים רגזאן: דהערביזציה של השאלה / אהרן אמיר: נשר ביד	
מירה הלפרין: שני שירים	129
יהושע א. גלבוע: "תקופת גרומיקו" ושיכתובה	130
פייר רוֹנְדוֹ: המפלגה העממית הסורית	157
בקרית קצרות	170
המשתתפים בחוברת	190

כולאכי בית־אריה: שכלתה נפשנו נוה נעשה

א

נהר כי ימשך את עצבו על העיר השועטת
שכלתה נפשנו מה נעשה
שחמדה אחזה בבשרים. נע ונד
בתוך עדנת ערב זר, עצמך
ובשרך. שפתים, סכריהן מוגפים.

הצטנף לך בפנתך. ירהב לו הלב.
הבשרים לא יאכלו לעולם
עד כלות הנפש. כלות הבשר.

ג

עכשו הרוח באמת מנשבת
עצים אחרים כבדי עלים
על אמת המים ישחו.
אמרת שזה כל שנחויץ
מדוע אינך יושב מוסיף ללכת

ב

מה נחויץ לו לאדם שישלו
שנים שלשה עצי ארץ שרוח בהם מנשבת
שנים שלשה עצי ארץ שיוכל לשכב מתחתם
או לשבת. זה כל שנחויץ לו.
מה נחויץ לו לאדם שיכאב
כה מעט נחויץ לו שיכאב
שרוח תשרט את עיניו
שאמה תאחו בבשריו
שישא את בשרו בשניו

ד

או שמא בכל זאת כנורות.
ערב שמישהו יוצק, חמדה, גשם.
נפש שכלה, גוף שכלה.
מדה נוראה של רתת. מדה מבהלה של גיל

י. אורן: דויד

אני מתחנן, מתפלל, משוע. לשווא. הצעדים נשמעים ביתר-עוז: טוק, טוק, טוק, טוק.

אני זועק:

"למען השם, הרפו ממני! הניחו לי! נפשי סולדת מכם, לטורח הייתם עלי. אנא, תנו לי מנוח. הניחוני לחיות ככל אדם בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא. לאכול, לשתות, לעבוד, לאהוב, לשנוא, לחבק, לנשק, לטייל".

צעדי-אבן כבדים מהדהדים על המדרגות. יצור כבד, אבני מטפס ועולה, דורך בכפות-אבן על מעלות-אבן. קול נקישת אבן באבן פולח את אזני וצולל בנבכי נשמתי.

הנה הוא הולך. הוא בא. מי?

עדיין לא ידוע לי מי ההולך. אולם ברור ללא צל של ספק שההולך אינו אלא הוא. פוסע אחד מאלה המדריכים את מנוחתי, ההופכים את חיי להרפתקה אינטלקט-טואלית, למסה ומריבה בין כוחות הרוח, לסיוט שכלי, למסע איך-סופי בעולם ההגיון החלקלק, המתחמק, החורץ לשון.

אני שומע את צליל מגעה של כף-יד האבן בידית הדלת. הנה הוא. קרב והולך. הוא עומד מעל כתלי, הוא עומד להיגלות, להופיע.

אני מנסה לברוח, להסתתר, להיעלם. לאן? ריבון-העולמים! לאן?

הוא פותח את הדלת ונכנס.

אני אץ אל הדלת שמנגד—היא נעולה. אני נלחץ אליה, מתרפק עליה, לופת בזרועותי את המזוזות, מתרפק באצבעותי, בועט ברגלי—לשווא. אין מפלט.

אני מעיף מבט על האורח.

דויד.

דויד מעשהידי אביר-האמנים מיכאל אנג'לו.

לפני עמד דויד במלוא עצמת קומתו. גבוה, שרירי, זקוף, גשמי, אבני, נצחי, אדיר. לו היתה מראָה בחדרי היתה משקפת ליד דויד הניציב גאה, שופע עלומים, יווני-רינסנסי, את בבואתו של יהודי עגול-כרס, שפובד לחייו נתקפל מימין ומשמאל לסנטרו ומחשבות ושרעפים חרשו קמטים על מצחו ועיטרו את עיניו בחריצי-מעגלות.

אולם מראָה לא היתה בחדר.

אמרתי לאורח:

* מתוך הספר "פני דור וכלב", המופיע בימים אלה.

"הסתלק. שמעתי את הדי פסיעותיך האבניות בעלותך, עתה אשמעם ברדתך. חשתי את הולם כפות־רגליך הכבדות בלכתך אלי, אחוּשְנו אף בצאתך מעמי. סור ממני. עזבני לנפשי ורד".

דויד לא זע. פניו—פני השיש—לא נעו.

הזדקפתי. הישרתי את צווארי ומתחתיו, זקפתי ראשי ונשאתי עיני למעלה. ננס הייתי לעומתו.

"חוסה עלי, דויד. וכי מן הנמנע הוא שיכיל השיש רגש־אנוש והאבן תחמם לב־בשר. כדבר אדם אל אדם אדברה הפעם. חסד אני מבקש, חסד. שבעתי אורחים. לך־לך אל ארצך ומולדתך, אל איטליה היפה־החיננית, השופעת נופים, ואותי עזוב לנפשי. האמינה, כשל כוח־הסבל. קצתי בחיי מפניכם, מפני ביקוריכם, דמויותיכם, שיחותיכם. מאסתי ביצירי הרוח האנושית. מדוע תפקדוני? מדוע דווקא אלי תתגלו? חשקה נפשי לחיות ככל אדם... שחררני־נא מנוכחותך, אל תרדפני. כי הגה רד היום ואשתי, אשת־חיקי, רעיית־נעורי, מצפה לי על משכבה. שלחני, כי צמא אני. צמא ככל בשר־ודם".

ידי־השיש נעו בתנועות קצובות ומחוטבות. בין אצבעות האבן הופיע ספל מלא מים. הספל הוגש אל פי.

"לא! לא! לא! לא! לא למים אני צמא. על־כל־פנים, לא למי־שתייה. למי־חיים, לא. לשיכר החיים, לתירוש החיים, ליינ החיים צמא אני. אינך מקורי, פסל. כבר היה מי שאמר: באשר ליין, הרי שתה מים. ואף כי בשישך לא פגעה יד הזמן, מעשיך, פסל, בלויים מזיקנה ושחוקים מיושן. ואף בעולם הרוח והיצירה אין בעצם ביקורך משום חידוש. אין טעם בבואך ואין קסם בהופעתך. פושקין הרוסי כבר כתב על אורח־האבן, מְרִימָה הצרפתי נפה רוח־חיים בפסל נחושת. ועוד אצל שקספיר יורד פסלה של המלכה מפנו והופך שוב להיות מלכה. ההפתעה שבך נדושה, משומשת, הוד־פסליותו המלך, הרועה, נעים־הזמירות, איש־השיש. לך־לך, אדוני, לך לשלום".

הוא לא הלך. הוא נשאר. נשאר בטוח ביתרון כוחו, גדולתו, כפירותו, מונומנטא־ליותו.

ואולם, מנוי־וגמור היה עמי לא להיפנע הפעם.

"דויד המלך!" אמרתי, בקול נגיד ומצווה, "בעוד שלש דקות ייעלמו עקבותיך מן החדר הזה!"

עמדתי בפתח ושירבבתי את ידי כאדם המראה את הדרך לזולתו. שתקתי שעה קלה כדי לתת תוקף־משנה לאולטימטום ולהגביר את הרושם. לדאבוני, לא היה מה להגביר. דברי לא עשו כל רושם.

הלכתי ופישפשתי בין החפצים, שהיו מונחים על המדפים שבחדרי. מצאתי שקיק ממולא חומר אפור. כרעתי ברך לפני הפסל ונתתי את השקיק בין אצבעות רגליו הענקיות.

"עדים השמיים ועדה הארץ, עדים כתלי החדר הזה, עד אתה עצמך, פסל רב־

ממדים וכביר־ערך: נקי אני מחטא לאמנות ולתרבות. התרפסתי. את תחינתי שיטחתי לפניך, ביקשתיך, הזהרתיך, אימתי, התריתי. פני היום לשלום".
הדלקתי גפרור. התפוצצות אדירה זיעזעה את כל הרחוב, גושי־שיש ניתזו לכל העברים.

ב

אני נשארתי בחיים. אף שעה אחת משערות ראשי לא נפלה ארצה. והעולם נהג כמנהגו.

ומנהגיו של עולם רבים ומגוונים הם על שטחי הזמנים ועל גוני המקומות. מנהג אחד היה קיים, למשל, בקרב עמי־הקדם בתקופה טרום־ציביליזציונית, או אפילו בתקופת שחרה של הציביליזציה הניאוליתית. לפי מיטב ידיעותי רווח המנהג עד היום הזה בין שבטי פראים שהאנתרופולוגים מודדים את גולגולותיהם בימינו־אנו. וכך השתלשלו העניינים שאני, איש־מדע מדגם 1953, שימשתי חומר־ניסוי, ובמעשי אימתי ואישרתי ווידאתי את מסקנותיהם של פראי־האדם מימות הפרי־היסטוריה.

וזה דבר המנהג.

מן המפורסמות הוא כי השבטים שהוזכרו למעלה נהגו לאכול מבשר שבוייהם או אויביהם המוכנעים והמנוצחים כדי לספוג אל תוך גופם ונפשם שמץ־מה מגבורת יריביהם, מרוחם ומפוח שלטונם. מה היצרים שהמריצו את האדם הפרימיטיבי לעסוק במפעל־יתזונה מסוג זה—הרי זה ענין לחכמי הפסיכולוגיה הקיבוצית לענות בו. אשר לי, הרי הרגשתי כיצד יצרים אלה משתלטים עלי, מחלחלים בי ומרתיחים את דמי שעה שעמדתי נוכח גל אבני־שיש וראיתי את אויבי האדיר, המתנשא והמתיהר, מובס והופך עי־מפולת. תפסתי גוש אחד של שיש וניסיתי ללעוס אותו. שיני לא יכלו לו. שמתיו לתוך מכתשת וכתשתיו כתוש היטב. הגוש התפורר. מזגתי יין־שרף אל תוך המכתשת, בחשתי בכפית ומילאתי גביע במקפא שהתהווה.

לאחר־מכן הסבתי בכורסתי (אשר, אגב, לא זזה ממקומה אף כחוט־השערה, חרף הזעזוע העצום), הדלקתי סיגריה ולגמתי להנאתי מיינ־השיש הסמיך. אינני סבור כי היה טעם כלשהו לאותו משקה דביק, אך לעצם תהליך שתייתו היה טעם־לוואי של סיפוק והנאה.

לאמיתו של דבר—הירהרתי בין לגימה ללגימה—הנחתם של הפראים הפרימיטיביים אינה נטולת־יסוד. על־כל־פנים, לא ככל שעשוי דבר זה להיראות למבט ראשון. אדרבה, נדמה לי שדווקא בימינו אלה נרקמת והולכת בחלק גדול של העולם תורה ביולוגית העשויה לתת ביסוס מדעי לאותה קניבאליות ולהצדיקה, לפחות מבחינת ההגיון התכליתי, בלי להיפנס, כמובן, לתחום המוסר, שאין לו מקום במדעי־הטבע. ואף־על־פי שחברי, המרצה לביולוגיה, מבטל את מיצ'ורין הרוסי כעפר־הארץ, הרי עובדה קיימת היא שהמפלגה הקומוניסטית, ועמה באין־ברירה מחצית העולם, קבעה את משנתו של הלז כהלכה־למשה־מסיני. חסידי אותה תורה גורסים, כמדומה, כי

תכונות־התורשה מועברות לא דווקא על־ידי הגנים והכרומוזומים כי אם הפרוטור פלאסמה עצמה טעונה תכונות־תורשה, והריהן גלומות בכוח בכל תא מתאי של הצמח או בעל־החיים. ובנימין הפיזיקאי, שהוא, אמנם, פיזיקאי ולא עוד, ואין זה ממנהגו של העולם המדעי בימינו, המפוצל והמוגבל במקצועותיו, הנזהר כמעקיצת נחש מפני חביקה כוללת של ענפי־הרוח במחשבה אוניברסלית אחת פן, חס־וחלילה, ייווצר גזע איתן, אשר יצמיד אליו את כל הענפים הללו, ומי כמוני עוין את תורת־הגזע ומתנגד לה, לאחר שבמור־עינינו ראינו מה עוללה בעולם תורה זו ומה חטאו נביאיה... עמוד... עצור... אתה מסתבך, מר בנימין, מסתבך בלשונך... המשקה חריף מדי... גם ההתפוצצות... בלשונך מסתבך אתה, אדוני המלומד, ומפיון שהלשון אינה אלא כלי ביטוי למחשבה, נמצא אתה בשגיגותיך מפליג אל התעתוע... דע לך שהמחשבה כמוה כחיים, כספינה המיטלטלת בים: אם לא תביאנה לחוף־מבטחים—סופה שתיטרף... אפילו הירהור קל העולה על רוחך—גזירה היא לסיימו כהלכה. לפיכך, אדוני המלומד, אזור כגבר חלצִיך וגרור אותו. גרור את ההירהור... ובכן, אין זה מקובל במדע שבן־סמך בפיזיקה יכניס ראשו במחלוקת בין גדולי הביולוגיה. ברם, כל עוד רשאי גם הפיזיקאי לחשוב, אין כל מניעה שאף מרצה לפיזיקה יישב בחדרו וככל הדיוט אחר בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא יחווה בצינעה דעה שאינה מחייבת אפילו אותו. לפיכך, מסיק בנימין הפיזיקאי את מסקנותיו מן ההנחות של מיצ'ורין הביולוג לאמור: מאחר שהפרוטופלאזמה שרירה־וקיימת בכל תא ותא מריקמותיו של הצומח והחי, הרי טעימה מבשרו של פלוני עשויה להקנות לטועם את תכונותיו של הנטעם. מכאן שגם בשטח זה, כבהרבה שטחים אחרים, חוזר המדע המדויק אל המאגיה, האדם הנאור אל האדם הפרימיטיבי, והעולם—לתהו־ובהו. על־כל־פנים, במידה שהעולם הוא פרי הפרתי, כפי שמורה הפילוסופיה האידיאליסטית, הרי כבר חוזר... חזר אל התהו ואל הבהו... משום שהכרה זו, שהעולם הוא פריה בכיכול, דלוחה היא ומטשטשת ואין בה אלא עירפולים בלבד. ראשי סחרחר. קמח־השיש הכביד על קיבתי. עשן ההתפוצצות עדיין לא התנדף והדמיע את העיניים. עלי לצאת לשעה קלה ולשאוף אוויר צח. טיול קצר דרוש לי. התרעננות.

יצאתי. לילה ירושלמי צונן קידם את פני. האוויר היה שקוף וצלול. הכוכבים ניצנצו. אורות שקטים הבהיקו בעליות ובמורדות. אני טיילתי. עברתי על־פני זוג. היא נצמדה אליו ביתר־שאת תוך נסיון להסתתר ממבטי. הערתי הערה אפטרופסית:

"אין דבר. גם אני הייתי צעיר".

רווח לי. הטיול השפיע לטובה. הערפל התבהר קמעה. איברי קלו. רחובותיה של ירושלים שוממים בשעות הלילה. הכביש הארוך הטעני במדוחי בדידותו הפחולה. הבתים דללו והלכו משני הצדדים. צללים ארוכים נתמשכו, נתקצרו בהדרגה, נתכווצו, נתרסקו, נתגמדו ונעלמו כליל. הזמן נמשך. האופק חוזר במזרח. נדמה לי שעברתי את גבולותיה של ירושלים העברית.

קנה־רובה כונן מול חזי.

“עמוד!”

עמדי.

דמות־אדם צמחה לפני.

“Hands up!”

הרמתי את ידי. לגיונר ערבי איים עלי ברובהו. הייכתי לו. תפסתי את קנה הרובה והטיתיו הצדה. עם שעשיתי זאת, הופתעתי מכוחי ומעוז־רוחי. אמרתי לגיונר:

“אל תירה, חביבי. אל תירא ואל תיחת. אינני חבלן. אין לי כל כוונות פוליטיות או צבאיות, לא הסתננות, לא ריגול ולא הסגת־גבול. אם יש חשש כלשהו לאירידנטה, הרי אין זו אירידנטה שבשטח. זוהי, לכל היותר, אירידנטה שבזמן. ואף כי מבחינה מסוימת עלולה זו להיות מסוכנת יותר מחבלה או פיצוץ, הרי לא מתפקידך ולא בכוחך למנוע אותה. מובטח אני שכל הענין הוא מהוץ לכושר השגתך, מאחר שנושא שיחתנו הוא הוד־נצחיותו הזמן בכבוד־ובעצמו, וכל שביתת־נשק שבעולם תקצר ידה להציב לו גבולות ולתחום תחומים לרציפותו. לפיכך, ידידי, יועץ אני לך שתשכיח מלבך כל מחשבה על שימוש בכוח ותימנע מכל מעשה־אלימות—ולא, אנטוש גם אני את דרך השיכנוע ואפנה אל עצמתי הגופנית. אשר לתמהוני הרב היא מחלחלת בי, גוברת והולכת מרגע לרגע ומשניה לשניה. כל תנועה בלתי־זהירה, שתעורר חשד קל־שבקלים, עלולה להמיט שואה עליך ועל רובך, אשר כהרף־עין יישבר לרסיסים”.

בין שהאיום פעל את פעולתו ובין ששוכנע הערבי עליידי ההגיון שבדברי, לא הוכרחתי להזדקק לאמצעים נמרצים. הלגיונר מסר לי את הרובה הזומינני להיפנס אל האוהל שהיה נטוי בקירבת־מקום. נעניתי לו. באוהל מצאתי כחצי תריסר ערבים. הללו קיבלוני בסבר־פנים וכיבדוני בקפה תורפי ריחני ובנרגילה ריחנית לא־פחות. לאחר שיצאתי מן האוהל נמצאתי בדרך לבית־לחם. השמש להטה כבר בכל עוז יקודה. כרי־מרעה שפכו ירוק מימיני ומשמאלי. הצאן פשטו לכל העברים. אף הרובה שבידי נדמה לי משום־מה כמקל־רועים. סרתי מן הכביש והלכתי בשדה. אימצתי את ראייתי כדי לראות את צריחי כנסיותיה של בית־לחם. הצריחים לא נראו. בתים קטנים ורועים הצטופפו על ההר. כפי הנראה סטיתי מן הדרך. אני צועד לקראת כפר.

זקן הולך לקראתי. אני שואל אותו אם זוהי הדרך לבית־לחם. הזקן אינו משיב לי. ידו אוחות בפך־שמן. הוא תוחב את כף־ידו אל תוך הפך, טובלה בשמן ומנסה למשוח את ראשי.

אני נרתע לאחור. אני אומר לו:

“סלה לי, אדוני, אינני נוהג להשתמש בשמן־שערות. מעולם לא סבלתי תמרוקים מאיזה מין שהוא”.

הזקן אינו נכנע. הוא הופך את פך השמן על שערותי, מניח את כף־ידו על ראשי, ומדקלם חגיגתי:

"משיח תהיה בקרב אחיך, ורוח אדוני עמך מן היום הזה והלאה".
השמן נוזל על לחיי. אני מחפש בכיס ממחטה כדי לנגב את פני, אך אפילו את הכיס איני מוצא. לשווא מחליקה כף-ידי על חלקת הלבוש המשונה העוטף את ירכי.

הזקן ממשיך:

"מאס אדני בשאול וינחם כי המליכו על ישראל".

אני נועץ את אצבעותי בשערותי המשומנות וחש כי קרחתי נעלמה כליל. תלתלים עבותים צמחו על ראשי. אינני מאמין. אינני מסתפק במישוש, אני רוצה לראות. אני מורט שיערה ומתבונן בסקרנות בתלתל אדמוני המזדקר בין אצבעי לאגודלי. רגע עמדתי על עמדי. איברי שותקו. אולם, מחשבתי עבדה בקדחתנות. אם כן, צדקו, כולם צדקו. צדקו שבטי הפראים, צדקו העמים הפרימיטיביים, צדקה הציביליזציה הניאוליתית, צדק מיצ'ורין הרוסי—כולם צדקו. גשונא הנה, רעי, בואו והיזכחו. צאו וראו כיצד עלה בידי לאמת נסיונית את שהרגשתם בחוש של בעלי-חיים. ואתה, חבר מיצ'ורין—אלנא תיעלב, לא באשמתך נקלעת לכאן. המסקנה שהסקתי מתורתך שלי היא, מסקנה פרטית, אישית. לשמע מסקנה זו ודאי הייתם—אתה וחבריך—לועגים לי, יורקים בפני, יורים בי, מגרדמים אותי, מגלים לסיביריה. אל נא באפכם! רק לא לסיביריה. האקלים בארץ זו בשום־פנים אינו מתאים לגילגולי החדש. ועל אף עצמתכם הגדולה, אינני יועץ לכם להתגרות בי. עתה־זה ניצחתי את הענק שאיים כאן על כולנו, לפני שעה קלה פוצצתי את גלית. מה אני אומר? פוצצתי! ח—ח—ח! זוהי פליטת פה, פליטת־זמן, אטאביזם הפוך על־פיו, פליטת העתיד אל תוך העבר. רצוני לומר, אבנים קלעתי בו מפך־הקלע. עתה־זה קלעתי. אני—דויד".

ומכיון שהייתי דויד, לא היתה לי ברירה אלא לנהוג לפי הכתוב בספר שמואל. תג אחרי תג, מלה אחרי מלה, שורה אחרי שורה, פרק אחרי פרק קיימתי כלשונם־ וככתבם את כל הפסוקים, בעצם מהלך חיי, ומבשרי חזיתי את כל המתואר בהם. הייתי רועה, הייתי מנגן בכינור, הייתי שר־צבא, הייתי פרטיוזן, הייתי מלך, הייתי טוב, הייתי רע, הייתי אהוב, הייתי שנוא, הייתי צעיר, תוסס או־עלומים, הייתי זקן ושבע־חיים.

עד שקרבו ימי למות ניכסוני בבגדים ולא ייחם לי.

ג

פקדתי על עבדי שיעזבוני לנפשי. הם יצאו על בהונות רגליהם. בעוד אני שוב מכוסה בבגדים, ועצמותי רוחפות מקור, והלילה ליל־שרב, והאוויר בחדרי מחניק, והשמן בוער במנורה ומהבהב בשלהבת צהובה, והעבדים מתלחשים מאחרי הדלת, ורחש חרישי מאווש בנבכי נפשי מלווה הד קלוש של מריבות החצר הגועשות עתה בירפתי הארמון—חרש־חרש נפתחה הדלת ומן החרך הצר שנוצר בפתח הוטל צל על הרצפה. בלאט, במורך־לב, ברטט הוטל הצל, ומשהוטל גדל והלך לאטו עד

שהופיעה דמות ופסעה בחדר פסיעות אחדות בצעדה רפה וגמישה. עיני פזלו בכיוון החריקה שהשמיעה הדלת בהיסגרה. הדמות עמדה זמן־מה בלי נוע, ולפתע כרעה על ברכיה.

בתנועת־יד רמזתי לה לקום. היא קמה. הפניתי את ראשי אליה. נערה שחומת־גו. שענייה קורנות, בוהות, תמימות, ילדותיות, עיניים שהבהיקו לבילוחי שלהבת השמן. קרבה והלכה אל מיטתי. ערומה היתה. עורה רטט.

הכרתיה. זו היתה אבישג. אבישג השונמית. בת־צחוק הופיעה על שפתי ונבלעה באפלולית החדר ובזקני הארוך.

חמשים־וחמש שנה לפחות הפרידו ביני לבין הנערה. חמימות נעימה השתפכה באיברי. היא גחנה מעל למיטתי. לחשתי לה:

"אבישג, נערת! לבשי בגדיך והביאי הכנור".

היא גחנה יותר. כפי הנראה לא הבחינה בדברי שנאמרו בלחש. הגברתי את קולי:

"הביאי הכינור ועל נשי צווי לבוא".

היא יצאה את החדר.

משחזרה, הביאה לי כינור. אחריה נכנסו המלכות. חמש במספר. רק חמש מלכות בלבד. הבחנתי בהן לפי הילוכן, לפי גיזרתן, לפי עמידתן. לפי הילוכה, לפי גיזרתה, לפי עמידתה של כל אחת ואחת מהן. הן הודקנו, אך כל אחת שמרה על עצמיותה המיוחדת מימיה־עלומים. מיכל הביישנית, האוהבת, הנראית כמתרפקת על משהו אפילו באין איש לידה! אביגיל הצעירה־לנצח, מלאת־המרץ, שעליצות ודיכאון משמשים בה בערבוביה תוססת־היסטרית; אחינועם היזרעאלית, המוצקה, שכל נפשה הפשטנית מובעת בשני טורים של שיני־חן הנחשפות עם כל חיוך העולה על שפתיה לכל עת־מצוא; בת־שבע היפהפיה, שכל הרף־עין בחייה אינו אלא מאבק מתמיד לכיבוש יצרי השלטון והתאוה המשתוללים בקרבה; חגית החגיגית, המתונה, הגאה, ספוגת הוד פנימי וחשיבות היצונית. שלל הרגשות מגוונות ועשירות הרווני חמש אלו בימי־חלדי.

נטלתי את הכינור ונגעתי במיתריו. הצלילים נעתקו וניתרו בחדר. האקורד הראשון פגע באבישג. היא נרתעה והסתתרה בין המלכות. הצלילים רחפו. צרור צלילים פגע בנשים. הן התכווצו והתכופפו מתוך נסיון נואש להתגונן, נצמדו אשה אל רעותה והתלכדו לגוש אחד.

אני ניגנתי ודיברתי.

"אל־נא, רעיות־נעורי, אל בהלה ואל פחד. כזאת וכזאת תעשה המוזיקה, ואין לחשוש מפניה. ואם פוגעות בכן התנודות הרי אין אלו תנודות המנגינה, כי זו מופשטת היא. תנודות אוויר הן אלו ואין בהן עצמן ממהותה של המוזיקה ולא־כלום. לא תיסוגנה, מלכות, ולא תירתענה. ואת, הצעירה במלכות, את, השחר שהפסיע בחשפת זיקנתי, את, אשר מגע גופי הפלה לא יכול לבתוליך, אבישג, אל תיחבאי ואל תסתחרי. כי האוויר הפוגע בך אינו אלא מימצע, שליח־מצוה. אל תיראי מתנודותיו. הוא איננו המוזיקה, הוא שְׁמֶשה בלבד. המנגינה עצמה טהורה

היא, זכה, שמימית, אל-חמרית, אידיאלית, כולה אידיאה, צורה, צורת-הצורות, מהות-המהויות, נשמת-הנשמות, ואל האוויר פונה היא רק כדי לזעזע אתכן, להרתיעכן, להרטיטכן, להלוטכן, להשגיבכן... התלכדנה, נשים, היצמדנה, מלכות, השתלבנה שלב היטב—זקוקה הנעימה לאוויר כגל הזקוק למי-הים כדי לחבוט באון בחופי היבשות. אוויר! אוויר! אוויר לנשימה. קירעו הקירות והבו לי אוויר. כי מחנק כאן ואוויר אין”.

שלהבת השמן כבתה. אני עייפתי. זמן-מה שלטה בחדר דומיה מוחלטת. אספתי את שארית כוחותי וישבתי על המיטה. אף אחת מן המלכות לא ניגשה לעזור לי. ניצנוץ של תמיהה חלף במוחי היגע. שוב ריפרפתי על-פני מיתרי הכינור והמשכתי:

”ואף אם מחנק כאן ואוויר אין, לא תמות המנגינה ולא יובס הצליל. יש לאל-ידם לבחור להם מימצע אחר, מתוך אחר, שליח אחר. את האתר, למשל. שידור בגלים אלקטרומאגנטיים באמצעות האתר. מזמור לדוד, למנצח על המשדר. היפונה! כוננה מקלטים, מלכות. כי יום לאדוני-צבאות, וגלי האתר יוליכו את הקול”.

ד

דין-דין, דין-דין! קול ירושלים. השעה שעת האפוס. האזינו עתה להרצאתו של דויד המלך על תהליך-הביניים ביהדות המיסטית בימי האצילות, כפי שנתקבלה בתורת ביטוי. ליד הכנור, המרצה עצמו. בבקשה, מר דויד.

הינכם מאזינים לקול-ירושלים המועבר אליכם על-פני גלי הזמן. אנו מבקשים את סליחת מאזינינו על הטעות שנפלה בהודעתנו הקודמת. אנו חוזרים עתה על ההודעה, לאחר שהכנסנו בה את השינויים הדרושים. האזינו, אפוא, להרצאתו של דויד המלך על תהליך האצילות במיסטיקה היהודית בימי-הביניים, כפי שהתבטא בתורת-הקבלה. בבקשה, מר דויד.

הקבלה שתי פנים לה. מצד אחד, הריהי ביטוי קונסטרקטיבי למאמצי המחשבה היהודית לגשר על-פני התהום הרובצת בין העולם לבין האלוהות. אותה האלוהות שהיא נשגבת, נאדרת, נעלה מכל השגה על-ידי העולם התחתון, החמרי, הממשי, ומתוך כך נטולת אפשרות של מגע עמו; מצד שני, הריהי מבע לכוחות ויצרים אמנותיים-פיוטיים-מסתוריים, שהיו גנוזים בנפש האומה מתחת לעומס ההלכה התלמודית והפילוסופיה השכלתנית. לפיכך גושרה התהום על-ידי מבנה ארכיטקטוני של עשר ספירות. עשר ספירות אלו מעבירות אל העולם את האצילות המוקרנת מן האין-סוף האלהי! לא כאן המקום לעמוד על השאלה באיזו מידה קיימים בפתרון זה יסודות מיתיים ופנתאיסטיים ובאיזו מידה מהווה מערכת-הספירות, או כל ספירה וספירה לחוד, אלוהות נפרדת או חלק ממנה. נציין רק כי המבנה כולו צופן בחובו מחשבה עמוקה ורגש חם, פלאסטיות אצילה ותסיסה גועשת, הרמוניה סימטרית וחיים פעילים. לשון אחר: לפנינו אורגאניזם אידיאלי, ולא ייפלא, אפוא, כי בין שאר הדימויים, הסמלים והתאורים של אילן-הספירות תופסת דמותו של האדם את המקום המרכזי. אני פוסח על שלוש הספירות העליונות, אשר לפי אותו

דימוי הן הראש, ועובר מיד אל גופו של אותו אדם, כלומר, אל שבע הספירות התחתונות: הזרועות, הגו, השוקיים ואבר־המין. אלה הם סמלי הספירות. אולם מלבד הסמלים קיימים גם שמות. ספירה־ספירה ושמה. לכל ספירה יש כינוי, אלא שהכינויים הללו ברובם אינם אלא ענין של דרוש או של מקרה ואין ליחס להם משמעות עמוקה מדי. ואלה שמות הספירות (שוב בלי שלש הספירות העליונות): הזרועות—חסד ודין (או גדולה וגבורה), הגוף—רחמים (או תפארת). מידת־הרחמים היא הפשרה בין חסד לדין והיא המקיימת את שיווי־המשקל בין שתי הזרועות. השוקיים—נצח והוד, אבר־המין—היסוד. כל ספירה וספירה היא בבחינת יחידה עצמאית המחזינה בתכונות משלה, הנושאת בעול משימות המיוחדות לה והחיה חיים עשירים ומגוונים לאמור, עולם בפני עצמו—אף־על־פי־כן, לא זו בלבד שכולן מתלכדות לצלם יחיד ודמות אחידה, אלא ששיתוף־הפעולה שביניהן מכאן והניגודים שביניהן מכאן יוצרים מיתח של פעילות אורגאנית.

נוסף על הסימול שבצלם האדם, ובד־בבד עם שורת הכינויים, קיימת גם מערכת מקבילה של דימויים על־ידי אישים מן התורה. לכל ספירה נתיחדה האישיות שלה בהתאם לאפיה של אותה אישיות וטיבה של אותה ספירה. למשל: אברהם ויצחק—חסד ודין, יעקב—רחמים, משה—נצח, אהרן—הוד, יוסף—יסוד.

ודאי שמתם לב, מאזינים יקרים, שעד כה דיברתי רק על שש ספירות תחתונות, אף־על־פי שגם לאחר דילוג־מדעת על שלש ספירות עליונות נשארות שבע ספירות, ולא שש. הסיבה לכך נעוצה במהותה של הספירה האחרונה. ספירה זו, שלא כספירות הקודמות, אינה אבר מאיבריו של אותו אדם עליון (והסליחה אתכם על המינוח הניציאני, שאינו ענין לכאן), אלא דמות נפרדת, עומדת ברשות עצמה. היא המסיימת את ההרמוניה הארכיטקטונית־האלוהית־העיונית על־ידי צירוף משמעות מיתית־פסיכר־ביולוגית. הספירה השביעית היא הנקבה המשלימה את דמות האדם הזכר ומקבלת ממנו את שפע האצילות באמצעות היסוד. היא־היא ספירת המלכות, היא השכינה, היא האם האלוהית, היא הלבנה הזוהרת באור המושאל מן השמש, והעיקר—שימו לב!—היא מסומלת על־ידי אישיות תנ"כית אחת ושמה דויד. דויד המלך.

אפשר הסימבוליקה היא מקרית, אפשר פעלו כאן אסוציאציות לשוניות־היצוניות או הקבלות היסטוריות שטחיות כגון ספירת מלכות ובית דויד. אבל את הנעשה אין להשיב. גם הצליל המשודר על גלי הזמן אין לו דרך אלא זו שלפניו: קדימה.

אני, דויד המלך, הנני—מרצוני הטוב או בעל־כרחי—הלבנה הזוהרת, האור המושאל מן השמש, הנני האם האלוהית, הנני השכינה, הנני הנקבה המקבלת שפע משש ספירות שהתלכדו לדמות זכרית אחת. נשיי אני, פאסיבי... אני מחכה.

גדולה, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד... יסוד... יסוד... יסוד! אני כולי עדנה... אני מחכה... צניעותי, הנשיות אינה מרשה לי לומר יותר... מיכל, אביגיל, בת־שבע, אחינועם, חגית, אבישג... אבישג! אבישג! אבישג! אני כולי עדנה... אני מחכה... לכן מחכה אני, מלכות, גשנה, קרבנה... אלי, אלי... אל לכן לעמוד רתוקות אל הקרקע...

עורי צפון ובואי תימן, הפיחי מלכות... גרפי אותן אלי. אלי... יבוא דודי לגנו
ויאכל...

רוח גדולה פרצה לחדר. הקירות נקרעו לרווחה. נפלו, שקעו, צללו, נבלעו. שפע
של אור הציף את החדר. אור ירקרק־צהוב, אור־ירח. אור־ירח מסנוור.
לפני עמד פסל של אשה ערומה. מלאכת־מחשבת. הפסל היה ערוף־ראש.
יגע הייתי וסחוט. כבדות משונה נתנסכה באיברי וריתקתני אל האדמה. הרגשתי
שגם אני אבן. אצבעותי קפאו והכינור נשמט מהן ונופץ. אולם, משהו הוסיף
להתנגן בקרבי, בפנימיותי. כפי הנראה מעבירה האבן את גלי הזמן כשם שהברזל
מעביר את זרם החשמל. הזמן זרם בתוכי.

ה

לרותי ליום חתונתה בברכות לבביות ממוטקה הג'ינג'י (רותי! אל תשכחי!) מוגש
שירו של חיים חפר "זה הכל ענין של אופי".

הנה ירח על הגג עולה מנגד...

—אל תתבלבל, בבקשה, אתה מאבן

ולעמוד מול הכיכר זה תפקידך... וכו' וכו'

היום היא אבן, היום היא פסל... וכו' וכו'

זה הכל ענין של אופי,

אל תשכח, אל תשכח,

זה הכל ענין של אופי

שקיבלנו בפלמ"ח.

אברהם בלבן: על השנאה

הגשם שונא את האדמה
כשהיא כואבת מחם
אז הוא מרשרש, מזעיק את אֶזְנִיהָ
נופל על אֶלְף עֵינֶיהָ
קופא יֶרֶק.
הדבורים שונאות
את ה"איש" המזומם, כבד וחושקן
ומסיט את עלי התפוז—
מרעל תשוקתו
יצנח פָּגֶר.
אבל, האבנים אינן שונאות.
נופל השלג באדם—ובהן
השמש קופחת—גלחצים בן פרורים
ומתפרדות הן בלחץ רסיסים־רסיסים.
באין בהן פחד המות
אין בן שנאתו.

יעקב שבתאי: קורדובה

אני יושב בפאסיז הנרחב של בית־המלון ואווירה של בוקר־שבת מקיפה אותי. האור הצלול רך והמולת־תיירים נינוחה מרפרפת באוויר הרענן. המלצר הספרדי עורך לפני, על־גבי המפה הלבנה, את ארוחת־הבוקר: לחמניות, חמאה, ריבה, וקנקן חרסינה מלא קפה שחור. אני מודה לו בניד־ראש אך איני מתחיל באכילה. אני מצפה לבוא האמריקאית הקטנה, ובינתיים משוטטות עיני בלא־ענין על־פני מפת־העיר.

לפני שבועיים הגעתי לכאן ברכבת. הנחתי את המזוודה במלון סימון, רחוב גראן קאפיטן, ויצאתי לתייר את העיר. כעבור יומיים אמרתי לנפשי, שראיתי כבר את כל המקומות עליהם ממליץ ה"מדריך" ועכשיו אני פטור להמשיך במסע. לפנות־ערב פתחתי בהכנות. ניגשתי אל לשכת־המודיעין שבתחנת־הרפבת, כל־אחר־יד קניתי עוד חפצי־חן אחדים, שיגרתי גלויות מצוירות, וישבתי לכתוב מכתב. כך עברו ארבעה ימים. אך גם כעבור שבוע נוסף אני מוסיף להתגורר במלון סימון, חדר מספר ארבעים־ושלושה.

את המכתב עדיין לא סיימתי. הדפים הירקרקים מונחים על שולחן־העץ הכבד ולצדם, מתחת למאפרה, כרטיס־הרכבת לסביליה וכן הפנקס אשר בו רשמתי את כל הפרטים הנוגעים למהלך הרכבות שבין קורדובה לסביליה, גראנאדה, מאלאגה, אלח'סיראס, ואלנסייה, אליקאנטה וסיוודא־ריאל. גם מחירי הכרטיסים רשומים בו. מדי־פעם אני חוזר ומעיין בפנקס בהתעוררות מחודשת ובקוצר־רוח.

לא הכרתי פה איש אלא את פקיד־הקבלה שלמלון וכן את פסיעותיה הסתמיות של הספרדיה הצעירה, היוצאת לפרקים ועושה משהו בחצר הבית הסמוך. בשעות המתמשכות, בהן אני שרוע על מיטת־הברזל, מבטי זוחל כעכביש על־פני הקירות הגבוהים, החשופים, ומחשבותי מתיגעות בענייני המסע, יש ואני מחכה לשמוע את רחש הפסיעות הזה. לפעמים אני קם ומתבונן בה מעבר לפרחיה־פח שלסורג החלון. פניה החיורים, פני מאדונה נפחדת, ודמותה הדקה, המכונסת כולה בשמלה השחורה, הנוזרית, דווקא הם מעוררים בי סקרנות וצל תשוקה מתגרה, וכך אני מתבונן בה ארוכות וקצרות, אך היא מעולם לא נשאה את עיניה להתבונן בי. בעצם, אני אומר לנפשי, אינני קיים כלל בעולמה הטהור, ואז עולה ברצוני להשתעל כדי להסב אלי את תשומת־לבה. אינני עושה כן, אלא חוזר ומשתרע על המיטה ושב להירהורי.

הכל מתחיל בבוקר, כשעודני צף במי־החוף שלשינה אך חש כבר בריח הדוחה של כלי־המיטה הזרים, המעורב בריח קל של עיפוש וחמרי־חיטוי. שמות של ערים ומועד־יציאה של רכבות מתרוצצים בראשי כאילו מעולם, גם בשנתי, רק בהם הגיתי בלי הרף.

בעד החלון נשקפת פיסת שמיים כחולים, אך השולחן, הארון המגולף וכיור־הנחושת עודם מצועפים קורים נעים של צל. אני הופך את פני אל הקיר, מניח את ראשי על הזרוע, ונואש מן השינה אני מחליט להסדיר סופית את ענייני.

לשם כך אני שב לראשית ומסביר לעצמי כמעט בקול כי קורדובה אינה אלא תחנה אחת במסע, תחנה ארעית. עכשיו, משראיתיה, עלי להמשיך לסביליה, כפי שתיכנתי מראש. אולם מכאן והלאה מסתכסך הכל. הן מעולם לא היה אתי גם טעם אחד אשר בשלן החלטתי לנסוע לסביליה דווקא כשם שלא היה טעם אשר בשלן באתי עד קורדובה. אלא שבקורדובה אני נמצא וכבר שבעתי את המסעות. ומה יוסיפו לי עוד חילופי פרצופים חדשים וכנסיות עתיקות?

אחר־כך, כשאני מושך את עצמי מתוך המיטה, שבים הירהורי־המסע ונטפלים אלי עד שראשי הופך תל־נמלים. הרי לא אשאָר פה עד־עולם ובתורת שרטט, החי על משפורתו, אפילו איני יכול להאריך הרבה את שהותי. ואולי אשוב למאדריד ומשם אסע בכל־זאת לבקר בארמונות אשר באַסקוריאָל?

"אדם חייב להחליט", אמרה לי אמש האמריקאית הקטנה, וסבר נחמד של כובד־ראש היה לפניה השופים.

"כן, נאנסי", השבתי בחיוך ובהרתי בעוגת־אגוזים.

ככלות הכל, הצדק אתה, כנראה. אך גם לולא כן, לא הייתי מתערב אותה שעה ומסכסך עליה את עולמה הצלול. להיפך. בכל לבי רציתי לפתע שכזאת בדיוק תישאר לעולמים: משהו בהיר ורענן, כעין שחקנית־טניס גמישה, מאושרת ותמת־לב ביום־אביב צח, הטובל בירק עצים ומחופה שמיים כחולים.

בדרכי אל הפאטיו נעצרתי רגע ליד דלת הדרה והאזנתי. אחר־כך ירדתי במדרגות דילוגים־דילוגים וישבתי אל השולחן.

ב

נאנסי מופיעה במדרגות במכנסיים כחולות ובחולצת־תכלת דקה, וברגע זה אני נוגס בלחמניה ועוקב אחריה מעבר למפת־העיר. היא שוהה, משיטה את עיני־השקד הגלויות, מתחייכת וקרבה אלי אגב טילטול עליו של התיק התלוי לה ברצועה מן הכתף. לא, שוב אין היא חושדת בי שאני מתכוון להרע לה או לחטוף ולמכור אותה לאמיר של כויית או למלך סעודיה.

"בוקר טוב, נאנסי", אני אומר כמופתע, ומשהו נדרך בי שוב ומביך את קולי.

זרועותיה היפות חשופות וכן צווארה הזקוף, האצילי, המסתיים בקו הברור והחושני של הלסת. כל שמשות חופי־הימים עם מרחבי האוויר הרענן ספוגים בעורה החלק, המדיף גיחוח עדין של צעירות וסבונים.

לפני שלושה ימים פגשתי בה לראשונה.

היתה שעה מוקדמת של לפנות־ערב ושמי־אבק חרבים היו כפויים על העיר. ללא כל מטרה שוטטתי באור החם, המלוכלך, בסביבות תחנת־הרכבת והתפתיתי לאחור, שנראָה כפקיד לבאנטיני של בנק.

ארבע נשים ישבו בחדר, שהיה מרוהט בפאָר זול, והסתכלו במסך־הטלביזיה. כשנכנסתי קמו שלש ויצאו אל מאחרי פרגוד־הפתח. המיטה הרחבה היתה מחופה מרבד־קטיפה אדום, מרוקם פרחי־זהב דמיוניים.

בטלביזיה היה מירוץ־האופניים קרב לסיומו, והקהל שאג. אחר־כך חצה המנצח את קו המטרה. אפילו בראשה לא הניחה לי לגעת כדי שלא אקלקל את הספריי. עכשיו חייך המנצח חיוך לאָה ומאושר, ונערה אחת הגישה לו זר־פרחים ונשקה לו על לחייו. אחר־כך תמך בו מישהו בחליפה הדורה, ואחרים כיתרו אותו עד שנעלם רגע מן העין.

בחוץ היתה קורדובה תפלה מתמיד, קרתנית ומשמימה עד־מיאוס, שוקעת בדימדומי־מדבר מיוזעים, על המון פקידיה, נהגי המוניות, הסבלים, השוטרים, סרסורי בתי־המלון בכוכבי־גנרלים ויושבי בתי־הקפה בחליפות־סוחרים מפוספוסות. נאנסי עמדה בפנינת אונידָה איל ח'נראליסימו וגראַן־קאפיטן, לפני דלת משרד־התיירות, בשמלת־משבצות ירקקה וסנדלים, אביב קטן ואובד־עצות במהומת־החולין האפרורית של עיר זרה.

בחנתי אותה מרחוק, ועוד בטרם אדע מה חציתי את הרחוב ופניתי לעברה. היא עיכבה אותי ושאלה, נבוכה כלשהו, אם ידוע לי במקרה מתי יפתחו את המשרד. אמרתי שהיום לא יפתחו לפי שיוס־חג הוא אצלם, אך אולי אוכל אני לעזור. "הו, תודה", מיהרה להשיב אגב חיוך של נימוס, "זה לא־דחוף. באמת לא דחוף. תודה". והסתלקה.

ואני נשארתי עומד באור הנאטם של בין־הערביים, יד אחת בפיס, בשניה סיגריה ועל שפתי עוד צל חיוך מתוק, מנסה לשוב ולאַחות את דמותה מתוך מזימות־תשוקה נכזבות באמצעות פיסות־מראה מתפרמות: השער הרך בצבע־האגוז, הלחי היפה, חיתוך השפתיים, המבט הנקי, קוו הצוואר והבליטה הרכה של עצם־הבריח, חיטוב הרגל עם הגיד הדק שלקרוסול, כפי שקלטתי אותם מאחור.

למחרת סובבתי ברחובות התיירים, אך רק בערב פגשתי בה שוב, ניצבת לפני חלון־ראנה של חנות־נעליים. כן, אמרה, היא זוכרת אותי. בוודאי. מיום אתמול. מפינת אונידָה איל ח'נראליסימו וגראַן־קאפיטן. הזמנתי אותה להצטרף אלי לכוס קפה.

"הו, תודה", מיהרה להשיב אגב חיוך של נימוס, "זה לא דחוף. באמת לא דחוף. מצטערת", וערפל דק של מבוכה העיב את פניה. קיללתי אותה בלבי.

"אולי פעם אחרת", קראה בחיוך לאחר שכבר התרחקה.

קורדובה עיר קטנה. אתמול, קרוב לשעת הצהריים, נפגשנו בבית־הדואר, ובעת ארוחת־הצהריים, אותה סעדנו באחת המסעדות שבמרכז, התברר לנו שאנחנו מתגוררים בחדרים סמוכים. נאנסי צחקה עד שנראו שני טורי שיניה הלבנות והקצובות, ואילו אני משכתי חיוך ונתקפתי קוצר־רוח. חשבתי על הערב.

"נשתה יין", הודעתי בשמחה נפרזת שעה שהתישבנו בערב באחד מבתי־הקפה.

ככל שביקשתי, לא עלה בידי לכבוש את עצמי ולשוות סבר גינוח להתנהגותי. "אינני שותה", אמרה נאנסי, "אולי משהו אחר?"

אחר־כך הודתה במה כשבר העליתי בדעתי, כלומר ששיקרה בענין הבחור שלה. הוא נמצא בארצות־הברית ואילו היא מחכה למכתב.

"אתה מבין", אמרה בהתנצלות ותלתה בי מבט מבויש, "עדיין לא הכרתי אותך".

"כן, נאנסי", אמרתי בכל לב ובחיבה רבה והעברתי את אצבעותי על זרועה. "זה בסדר. את צריכה להיזהר", ולפתע היתה לי הרווחה.

כשחזרנו לבית־המלון כבר היתה השעה מאוחרת. נאנסי עלתה מדרגה אחת לפני, אך מדי צעדים אחדים התעכבה. גחנה אלי והשמיעה באזני איזה מלים בהשפל־קול. פעם ופעמיים יכולתי לחוש בצעיף האוויר החם המקיף את פניה. לא השבתי אלא בתנדודת־ראש סתמיות, וידי השתוקקו להקיף את מתניה ושפתי על ערפה, ומנורות־הלילה הפיצו מעט אור־בתי־מחסה בשממת המסדרונות הצרים.

לפני דלת חדרה עצרנו. נאנסי נשענה קלות אל המשקוף ואילו אני עמדתי וידי בכיסי. רגע שהינו כך ואחר מיהרתי לפלוט "לילה טוב" צונן, נכנסתי לחדרי והשתרעתי על המיטה.

מעבר לקיר, סמוך לראשי, שמעתי נועלת את הדלת, פוסעת, מזיזה כיסא, פותחת ארון, רוחצת, ולבסוף משתרעת על המיטה.

אחר ניגשתי בצעדים זהירים אל הדלת והנחתי את ידי על כף־המנעול, ואחר חזרתי ועמדתי ליד החלון וצינת הלילה העבירה בי צמרמורת קלה. לפתע כבה האור בחדרה והתריס עם הברוש וגג הבית הסמוך שקעו באפילה.

הגיעה השעה להסתלק, אמרתי לנפשי בכעס, ובבלי־דעת עילעלתי בלוח־הרכבות. אני מעשן סיגריה ונאנסי לוגמת מספל הקפה השחור ואגב כך מטיילת אצבעה הדקה על־פני קורדובה. היא עורכת לפני את תכנית הסיוור להיום. תחילה, היא אומרת, נלך אל המסגד.

יהי כן.

ג

אנו נעצרים בצל חומת־האבן שלמסגד. נאנסי סוקרת את המראה במבט־ציפיה נלהב, פורשת את "המדריך" וקוראת מתוכו בקול: "המבנה העצום הזה מחזיר אותנו אל המאה השמינית, לימים שעבד אל־רחמאן הגדול..." וכו'.

אחר־כך אנחנו נכנסים.

כילדה בלשכה של קוסמים סובבת נאנסי ביער־הקשתות האפלולי. עיניה קרועות לרווחה ושפתיה פשוקות. בהתלהבות חרדה היא מורה באצבע, ממששת בזהירות את הקירות, מנסה למנות את העמודים, מושכת אותי בשרוול ולוחשת משהו על אזני. גל של אושר מציף אותה כשהיא מגלה את עקבות סגנונות הרנסנס והבארוק, או כשהיא נוכחת כי המגדל אשר במציאות דומה בדיוק לזה שתצלמו מתנוסס ב"מדריך", והוא הדין השער והחצר, הנטועה עצי־הדר דקי־גזע.

בצאתנו אל הרחוב המאובק, המוצף אור־שמש קשה ורעשים, עדיין היא שרויה באוויר אחר, אוויר הזיה. אך לאחר פסיעות אחדות מתמוסס כל זה ושוב היא הולכת לצדי קלה וגמישה, בוחנת בהתפעלות, אך ללא חמדנות, את הפציה־החן שבחננויות, מגלגלת צחוק, מציצה אל תוך הפאטיוס ומטילה בארשת רצינית פְּזוּטות אחדות אל תוך הקסקט של בעל תיבת־הנגינה, המחווה לנו קידה שעה שאשתו, כנראה, מסובבת בעמל רב אך ללא הפוגה את הידית הגדולה.

"תשמע את המוזיקה", קוראת נאנסי ואוחזת בזרועי, "נפלאה, לא?"
 "כן", אני משיב ומניח את ידי על כתפה.

"אתה יודע, רק העניים מאושרים באמת. אינך חושב?"

"אולי", אני משיב בחיוך, "מעולם לא הייתי".

"מה אתה?"

"ארכיטקט"

"ארכיטקט?!" חוזרת נאנסי ותולה בי בהתפעלות את עיניה־השקד, ואילו אני מפנה את תשומת־לבה למראה הלוויה קטנה, החוצה הרחק לפנינו את הסימטה.

עכשיו אני יודע כבר שנולדה בעיירה בינונית אשר במדינת מישגן. אביה עורך־דין מצליח וחובב סוסים, המבקש להיבחר לקונגרס כנציג המפלגה הרפובליקאית. הוא מתנגד להפרדת הגזעים ומעריץ נלהב של סאמי דייזיס הבן. אמה אשה יפה ויושבת־ראש של ארגון־צדקה מקומי. הם חיים יפה. דודה האחד מהנדס־כבישים והשני צַל־מַעֲתוֹנוֹת. יש לה שני אחים צעירים ממנה. היא סיימה את הקולג' בהצטיינות ומובן שהצטיינה גם בספורט, ביחוד בשחייה. היא אוהבת פילוסופיה ותיאטרון. עכשיו, לאחר שסיימה שנת־לימודים באוניברסיטה, מימנה לעצמה נסיעת־חדשים לאירופה כדי "להכיר את החיים". הוריה מצדם נדבו את כרטיסי־הטיסה. היא מתגעגעת למדי הביתה. טוב לה שם, ואילו כאן הכל אחר והזרות מעיקה. זה מדכא נורא, בעיקר לפנות־ערב ובערב.

אשה ספרדיה לבושת שחורים, שהיתה כורעת בתיבת־עץ ומקרצפת את אבני־המרצפת, מורה לנו את הפניסה לבית־הפנסת.

דקות אחדות אנחנו עומדים דמומים בחדר הריק, הצנוע, השרוי בצל, ואשר אווירו הצהבהב והכבד ספוג לחות וצינה ישנה. אנחנו מתבוננים בקירות הגסים אשר פה־ושם נקלפו מן הטיח, בערבסקות הפשוטות ובקטעי הפתובות העבריות. כעין צירוף של שמחה וחרדה יש בה בנאנסי כשהיא מסתכלת בפני ומקשיבה בהתאמצות איך אני קורא בשבילה את המלים הסתומות.

כשאני מסיים היא מבקשת שאפרש לה את הדברים ואני עושה כמיטב יכולתי. ואז, ברצינות נהדרת, היא שואלת:

"איך זה להיות יהודי?"

"נחמד", אני משיב בבלי־דעת ומחייך, אבל מיד אני מרצין ומוסיף, "מעייף".

נאנסי אינה מבינה. המלה "מעייף" מערבת את דעתה. היא מבקשת הסבר ובעיניה הבעה של התעניינות וגם כוננות להושיט עזרה, אם יהיה צורך.

בעדנה רבה, נוגע ולא־נוגע, אני מעביר את ידי על ראשה ועל ערפה ורגש הדומה לחרטה מרפרף בי רגע.
 בחוץ, באור הגדול, מדנדנים פעמונים נעלמים של כנסיה, מטביעים מעגלי־זהב חגיגיים על רקיע־השמיים הריק. נאנסי משתהה ומסתכלת בחלל ואני, מאחור, ברגליה. לפתע היא מטלטלת את התיק ופותחת בריצת־דילוגים במורד הסימטה הלבנה.

ד

נחנקים מצחוק ומקוצר־נשימה אנו נכנסים לאחת המסעדות. אני מזמין אינ־סוף של מאכלים בזכות צליל־שמש המפתה אשר פירושו נעלם ממני. נאנסי מזמינה סלט, אומצה וציפס. כשמגשישים לי לפתע זנב־שור ברוטב פורצת מפיה קריאת־התפעלות עליזה, ואני מודיע לה כי בעל הזנב נקטל בחרבו של אל־קורדובס עצמו, וזהו כבוד גדול.

נאנסי מגלגלת צחוק, אך הוא דועך מיד והיא אומרת:

"אינך חושב שלקטול שוורים לשם שעשוע הוא מעשה אכזרי ונגד האלוהים?"
 "ושלא לשם שעשוע?" אני משיב בקוצר־רוח וכעס־פתאום תוקף אותי. "אבל לא. ממישהו, לעזאזל, הרי צריך לעשות אומצות בעובי של אינץ'".

נאנסי מחתכת את הבשר בשתיקה.

"איך זה הקורידה?" היא שואלת לבסוף בהתרצות.
 "נהדר".

בעת שתיית הקפה היא מביעה תמיהה על שהמכתב מן הבחור שלה עדיין לא הגיע. אני מרגיע אותה ותולה את האשמה בדואר הספרדי. אחר־כך, לאחר שאנחנו משלמים ויוצאים, היא מספרת לי עליו.

שמו סטיפן בגריצקי. הוא בחור יפה וקתולי. הוריו ממוצא פולני. בשעות־הפנאי הוא עוסק בצילום. הוא רציני וישר. בלונדיני. רוצה היה להיות בימאי־סרטים, אך לפני כן יסיים את לימודיו כמהנדס־רפבות. בעוד שנתיים. אז יינשא.

אני שומע אך איני קולט. הרחוב מאר כמדבר, שומם מאדם, מוטל נרפה על גבו בעזובה חמה ומכוערת. הארוחה הדשנה מכבידה את רגלי וממלאת את ראשי ערפל של תנומה. עיני הלאות, הפקוחות במאמץ אל האור הקשה, רואות ואינן רואות. אני נפרד מעל עצמי. חלקי החי מרחף עלי כערפילית של תהייה מיוגעת. איני מבין כלל מה אני עושה פה ומה עושה פה עיר־הרפאים הזו, שנעזבה מיושביה. הכל מופרך כל־כך, מפורד, חיונית־תעושים חמקמק ששום דבר אינו מחובר בו: אני, נאנסי, פינת הרחוב, האשה המקרצפת, בית, מלון סימון, המשך המסע, המוזיאון העירוני, יהודי, זנב־השור, תייר אמריקאי שצילם אותנו בחצר המסגד. בטוח היה שאנו זוג נאהבים. נושאים אולי. ביקש שנעמוד רגע חבוקים לפני השער ונחייך.

הרגליים נגררות אל גן־קולון. אנחנו יושבים לנוח על ספסל־אבן. דקלים אחדים, מאובקים, ועוד עצים, שאת שמם איני יודע, סוככים עלינו ומטילים צל מחניק.

נאנסי עייפה. התיק מונח על הארץ וידיה מוטלות על ירכיה. אינני זע, ולפתע מציפה אותי תאנה נוראה ועצובה אל הגוף הזה התמים, החי, המופקר כל-כך ברפיונו ומפתה דווקא בשעת-צהריים זו, המדכאה בעלפונה ומשכרת, ונאנסי מדברת ואומרת כי אין דבר נפלא מן האהבה וכי היא וסטיפן יאהבו עד-עולם, וידי החרדה מגששת על מסעדה-האבן הצונן לאחוז בה, להיאחז בה, וראשי מתפקע ממזימות איך למשוך אותה עכשיו, ברגע זה, בחזרה אל בית-המלון. הה, ערומים ערומים בצינה האפלולית של החדר, וקרובים מאד, וללא סייג, להתנחם.

עיני מלאות בוהק של חוֹף־ים ומבטי מסוחרר, צרוב, מתעמעם, מצועף אֶד של הזיה. מעגלים מעגלים הולך האור הכוזב. איני רואה אלא את שתי ברפיה ואת ירכיה, קרובות קרובות רחוקות ורחוקות, נעלמות מתחת לשולי השמלה, השקועה ביניהן ברפיון, ועורה השזוף, החלק, מדיף ריח חם של זיעה, ואני מצפה בכליון נפש, בתחינה, לאות אחד קל של התרצות, והיא מוסיפה לדבר, ולפתע אני שומע אותה אומרת שבחזרה חייבת לשמור על עצמה ולהינשא בתולה. בדומיה החלולה, המתפשטת כבועה בראשי וסביב, נדמה לי כי הדקל משתפע והולך ובעוד רגע יצנח ויכסה את שנינו בכפותיו.

"כן, נאנסי", אני אומר באיבה ואוסף את ידי, "זה יפה מאד".

מנגד, במרכז הגן, ניצבת מזרקת-שיש צחיחה. רוצה הייתי לקום ולהסתלק מכאן אך אני מוסיף לשבת, ובתוך כך אני חש כאילו שנים רבות כבר שרוי אני במקום הזה ושנים רבות עוד אשאָר בו.

קל-קל, כעלה נושר מעץ, בתנועה מלאת אמון, היא מניחה את ראשה על כתפי. איני זע ורק מקצה העין אני שולח בה מבט ורואה איך אלומת-אור אחת, בהירה מאד, שומטת מבין הענפים ומאירה את שערה ואת פלח-רקתה. נאנסי ישנה ואני ער.

ה

ככל שנוטה היום ומתרווח כך רוחי מתקדרת והולכת.

לאחר ארוחת-הערב אנו הולכים אל גני-הנצחון כדי לבלות ביריד ובלונה-פארק, אשר הוקמו שם לרגל אחד מחגי המקום.

נאנסי מאושרת. החולצה הגברית בצבע הדובדבן מדגישה את שזפוניה ומוסיפה לה קסם חושני. בדילוגים קטנים היא פוסעת ומשתדלת שלא לדרוך על קווי אריחי-המדרכה "פן יבואו דובים מן היער". אני איני מוציא הגה מפי כל הדרך.

ממרחק רחובות אחדים אפשר כבר לשמוע את המנגינות הספרדיות, הבוקעות ברעש מחריש מתוך מקולים, ולראות את עננת-האור הצפה בשמי הלילה. אחר-כך נשמעת גם המולת הקהל, וכן קריאות בעלי הדוכנים.

כשאנחנו חוצים את הרחוב ומתערבים בהמון הנע, היא שולחת את ידה ואוחזת בכוח בידי ועיניה מתרוצצות סביב ומבקשות לקלוט את שפע המראות כולן. בתנועה אֶטית פותח גלגל-הענק בסיבובו. אנחנו יושבים דחוקים בתא הצר, ונאנסי

כחולמת. אך כשאנו מתנשאים והגלגל מגביר את מהירותו, היא נתקפת סחרחורת ובהתלהבותה נמהל פחד־גבהים. היא לופתת את זרועי, מניחה ראשה על חזי, וחיוך מטושטש קופא על שפתיה שהחווירו.

"אבל זה נפלא", היא אומרת לי בקול חולה ורומזת כלפיי־מטה.

אני מסתכל באדישות ורואה את צמרות העצים ואת גגות הביתנים והדוכנים, הצפים מתוך אגם־האור שהמוני־אדם רוחשים בו בפקעת.

לאחר סיבובים אחדים הגלגל נעצר. נאנסי קמה ויורדת ממנו בכבדות, ואילו אני חוזר לפתע ומתישב כדי להוסיף ולהסתחרר לבדי.

"אחכה לך פה", היא קוראת אלי אגב ניפנופי־יד ומורה על אחד הביתנים הסמוך כים.

איני משיב דבר, אף איני מטריח עצמי להניד בראשי. עכשיו טוב לי.

כשהגלגל נעצר שוב, אני יורד מעליו בגליים כושלות. רגע אני שוהה, ואחר־כך אני מפלס לי דרך לאט לעבר הביתן, שהמון רב מתגודד על פתחו.

נאנסי אינה נראית. אני נדחק מעט, מתמתח, מניע את ראשי, עד שאני מבחין בפלג־גופה העליון בין הכתפיים והראשים הרבים החוצצים בינינו.

היא ניצבת לפני הדלפק ובידה רובה. בתנועה זריזה היא משעינה אותו אל הכתף ומכוונת אל הדמויות, הנחפזות לרוץ בשורה על־גבי סרט.

אחר־כך נשמעת יריה והיא נעלמת מעיני ומתגלה שוב כשהיא תרה בעיניה רגע בקרב ההמון, ושוב נעלמת ומתגלה, טוענת את הרובה ובעל־הביתן מדבר אליה אגב תנועות־יד וחיוכים וטופח על כתפה.

לאט־לאט אני נסוג, נעצר, מחזיר פני, מרחיק עוד צעדים אחדים ושוב נעצר ומשתהה, ולבסוף אני חוצה את הרחוב בצעד מהיר ונבלע בסמטות העזובות עד שפל הקולות והאורות נבלעים אי־שם מאחרי ונמחים.

איני יודע מה מריץ את צעדי, אך טוב לי כך. ההילוך המהיר, הנכעס, החפשי. כך וכך מסתבכות הסמטות, שנוגה־ירח קלוש, כחלחל נאצל מחומותיהם. ושוב תחנת־האוטובוסים וגן־קולון ואוונידה איל־ח'נראליסימו וגראן־קאפיטן וסביבות תחנת־הרכבת והבית הקודר עם המסעדה העלובה, שמעט אור חום עומד בה עכשיו כעשן סיגריות. בתנופה אני עולה במדרגות, דופק בדלת ונכנס.

עוד מעט ואני יוצא. בחוץ מתנמנמת קורדובה, עייפה אך מפויסת, כעיר אחת שהונח לה לשעה מתלאותיה. חופת השמיים הצלולים חופה עליה והיא מלאת כוכבים וצינת־לילה מנחמת ברחובות עד שיאיר היום.

אני הולך לי, ריק מכל ומעֵשן. אני עומד על הגשר הרומאי, נשען אל המעקה, מטיל בדל־סיגריות ומתבונן בשביב המהבהב וכבה מיד בתהום רבה. מחר אסע. בהשכמת הבוקר. איני חייב דבר. איש חפשי אני ואין לי אלא ליטול את המזוודה וללכת.

פקיד־הקבלה מתנמנם מעבר לדלפק והפאטיו חשוך. על ראשי הבהונות אני עולה במדרגות. גם חדרה של נאנסי חשוך ואין רחש. אני נכנס לחדרי, פושט את

החולצה, רוחץ ויושב לעיין בלוח-הרכבות. אז אני שומע את דלת חדרה נפתחת, פסיעות קלות במסדרון ודפיקה זהירה בדלת. אני כובש עצמי, ורק לאחר הדפיקה השלישית אני אומר "כן" אדיש. הדלת נפתחת ונאנסי ניצבת על הסף, יחפה ובפיג'אמה פרוחנית. "אתה פה?" היא שואלת ודאגה רחוקה מפשרה על פניה, הרוחשים רק טוב. "כן".

"חיפשתי אותך", היא אומרת וניגשת אל השולחן. "קרה משהו?"

1

כל היום אני מתרוצץ עם נאנסי ברחובות, קל ומאושר כנער שנסלח לו. דבר אינו טורד את לבי, וגם ממנה איני רוצה אלא שתהיה.

לפנות-ערב היא מושכת אותי לכנסיה. אפשר שהיתה זו סנסה-מארינה ואולי סנסה-מאריה. בסמטות הלבנות, הנקיות, שצינת בתי-מנזר שקטה וחמורה שרויה בהן, היא מטלטלת את ראשה כליצן, מנופפת בתיק, מנתרת מן המדרכה לכביש וצוחקת. אך מרגע שנגלית הפנסיה היא עוטה רצינות חגיגית, עצובה כמעט.

קהל מועט יושב באפלולית וריח עץ ישן וקטיפות ובשמים וחלב נשרף עומדים בחלל עם צינת-אבנים חריפה. נדמה כאילו עין גדולה, התעבות של אוויר שחור, בולשת אחריו, תמיד מן הגב. בהשפלת-קול אני מדבר אל נאנסי אך היא רק מניעה בראשה ועיניה עוקבות אחר עבודת-הקודש, המתנהלת אצל המזבח.

הכהן-הראש שר בקול אלוהים-מתוך-הסערה והשנים שלצדדיו ממלמלים כמשביעי-רוחות. גבם הרחב, המופנה אל הקהל, מואר מאד. מאחריהם ניצבים שני נערים רזים. בידיהם פמוטי-כסף גבוהים מהם, מכוסים פיתוחי עלים וציצים, ונרות לבנים מהבהבים בהם. כתלמידי בית-ספר משועממים הם מגביהים את הפמוטים ומנמיכים אותם, פוסעים לכאן ולכאן ומסתבכים אגב כך בשולי גלימותיהם הארוכות.

אני מסב את פני וסוקר את פיתוחי-העץ המוזהבים, המכסים בגודש מעיק את שערי-גן-העדן שלמדור הסמוך אשר בעמקו ניצב פסל האם-הקדושה, שראשי-השיש שלה שמוט בהכנעה גמורה. יש בה שלנה וזוך עילאיים. לא בשום אופן אין היא מזכירה לי את אמי או סבתי. זר גדול של פרחים לבנים מונח לרגליה, ואני מצפה לראות שם גם קערה של סולת ודבש.

קולו של הכהן-הראש דועך ומילמול חרישי מתפשט ומרחף כנחיל-דבורים. נאנסי עומדת בלי נוע, תמה ומתמכרת עד כדי לצבוט את הלב. אני קרב אליה בזהירות וחש במגע המרפרף של גופה. אמרתי להניח את ידי על כתפה.

הכהן-הראש עושה צורות בידי, נושק למפה וכורע שוב ושוב בהרפנת ראש, ושני הכוהנים כורעים אתו יחד, אלא שהשמאלי הוא נכה-רגל, כנראה, שפן מתקשה הוא לכרוע ומתקשה עוד יותר לקום מן הכריעה, וכך הוא הולך ומפגר כמה וכמה כריעות.

נאנסי מפנה אלי את פניה וחיוך מרמוז, מבודח, מסתמן בהם. אגב כך היא משעינה

קלות את כל גופה עלי. לרגע קרובות שפתותינו ומשתהות והבל-פינו החם מתערב. הרצפה נעה בעדנה מתחת לרגלי ומבטי מבושם הזוי, ואי-שם, בתוך אד הזימוזם האינסופי, מתנוצץ פסלו של הצלוב, מתנוצץ ומתערפל, ומאחרי גבם של הכוהנים צובט אחד הנערים בהיחבא את חברו וזה משיב לו בעיטה קטנה. בקושי הם כובשים את הצחוק, אך שני הפמוטים הקדושים שבידיהם מתנוודים רגע כשני מקלות. ואני נסוג מעט ונשען בגבי אל עמוד-האבן המתנשא בסמוך.

עבודת-הקדש הסתיימה. אנחנו יוצאים אל הרחוב ונאנסי צועדת על-ידי שקטה ומכונסת-בעצמה כל-אחר הלוייה. אור אחרון חריף עודו נאחו באמירי העצים ובגגות ופורץ מבין החצרות.

ללא כל מטרה אנחנו תועים במבוך הסמטות, שרגיעה בהן עם איזה רחש ער של חיים, והן שריות כבר בצל של בין-ערביים.

"חייב אדם להאמין באלוהים", אומרת נאנסי בלי להפר את השקט. לפתע אנחנו פוסעים לאורך הגואדאלפכיר.

הרחוב הרחב, המזונוח, המתמשך עם הגדה, שומם עכשיו כמעט והבתים הקודרים, הניצבים רק על צדו האחד, מטילים צללים המתמזגים עם האפולולית החומה-הירקרה, הנישבת לכאן מן המרחבים הריקים שמעברו השני של הנהר והיא נושאת אתה ריח מים וריח צמחי-מים וגללים ואשפה ואבק. פה-ושם כבר הועלו אורות צהובים.

אחרי טחנות-המים העזובות, לא הרחק מן הגשר הרומאי, אנו נעצרים ונשענים אל מעקה האבן. מי הנהר, העומדים כמי-בצה, משחירים והולכים. למטה, בצד כלשהו, עומדים שני ספרדים, גבם אלינו, משתינים לתוך הנהר ומנהלים שיחה אגב כך.

"חייב אדם להאמין באלוהים", חוזרת נאנסי והפעם היא תולה בי את מבטה, ואילו אני איני יכול לגרוע עיני מן הספרדים הללו.

היא מאמינה בו כמו שהוריה מאמינים בו. ובעצם, היא אומרת, הכל מאמינים בו, גם אלה שאינם מאמינים. האין זאת?

אני נד קלות בראשי אך עיני מוסיפות להיאחו בעקשות בשני הספרדים, המתרחקים לאטם והולכים עד שהם מתערפלים ונבלעים סופית באפולולית. ופה, לא הרחק, עדיין משחקת חבורת ילדים עליזה בכדור עם קיר החומה, ועגלת-זבל רתומה לסוס באה ועוברת בעזבת הרחוב כעגלת-מתים ריקה וחריקת אופני-העץ הענקיים מתערבת במצהלותיהם הציפוריות ובכאב מצטבר והולך אני מרגיש לדעת עד-מה הכל כוזב ונפרד וחסרת-תוחלת. שמחת הילדים, המדכאת אותי, היא כוזבת וחסרת-תוחלת, כלומר, גם נאנסי, הנשענת אל כתפי בידידות כזאת שעה שאני, אשר ידי נחה בחיפה על ערפה, יודע כי איננו אלא רתוקים רגע בעבותות של זרות בל-תופר, כמו שאני רתוק משום-מה אל הילדים ההם, אל הרחוב, ריחות הנהר, אל העיר הזו כולה. מה שקיים הוא צער ומעט רחמים וסבכי ערגות נמוגות.

ובכן, הוריה מאמינים באלוהים, היא מספרת לי. הם מבקרים בכנסייה, מתוודים,

מעלים תרומות, מקפידים על המנהגים, ולילה-לילה לפני השינה הם נושאים אליו תפילה. אלא שאביה מתרעם על אמה, שהיא טורדת את אלוהים בדברי-שטות. "איזה דברי שטות?" אני שואל ללא ענין ומהרהר בהורים המניחים לבנותיהם לצאת לבדן למסעות בעולם.

"דברי-שטות", משיבה נאנסי בהתעוררות. "למשל, אם למחר נועד נשף ואמא הכינה לה לכבודו תסרוקת חדשה, אז היא מתפללת לאלוהים שיעזור לה וישמר את התסרוקת עד לאחר הנשף".

"ואיך?"

"אבא?" אומרת נאנסי ואנחנו עוקרים והולכים, "הוא מתפלל לאלוהים שיעזור לו לזכות באיזו מערכה משפטית או בקידום הקאריירה שלו. הוא מתפלל אליו גם שיעזור לו לחדול מן העישון".

"כן?!" אני אומר ומחייך.

"כן", משיבה נאנסי ומחייכת אף היא. "על העישון הוא מתפלל הרבה. מפחד ומעשן. מעשן ומתפלל. הוא הכפיל אפילו את תרומותיו לפנסיה כדי שיחדל מן העישון".

"איזה סיגריות הוא מעשן?" אני שואל והחיוך שעל פני מתפשט פנימה. "מארלבורו".

הייתי רוצה לפרוץ בצחוק ולנשוק לה, לנאנסי, ללא כל תאוה אלא מתוך שמחת-עולם מטורפת, חסרת-פשר, הכובשת פתאום את כולי. ברחובות בהם אנו פוסעים עכשיו, המוצפים אורות רבים והמולת אדם ורכב, אני מחבק אותה אלי ואגב כך חוזר ומצייר בדמיוני, ללא לעג, את הוריה הכורעים בכותנות-לילה לבנות ליד המיטה, כפות-ידיהם החפות משולבות אל החוזה, עיניהם עצומות וכך הם שוטחים תפילותיהם: "הו, אדוננו המושיע, אתה שעמסת את כל חטאינו, עשה-נא בטובך שאחדל לעשן את סיגריות, מארלבורו המשובחות".

אני מסתכל בנאנסי והחיוך אינו סר ממני. אייכה אני מחבב אותם לפתע. הם קרובים ללבי. אחד אני אתם ועם כל אלה ההומים סביב, קונים בחנויות, יושבים בבתי-הקפה או עוברים ושבים ונעלמים אי-שם.

"הם בטח אוכלים עכשיו ארוחת-ערב, אתה יודע, ומסתכלים בטלביזיה", אומרת לי נאנסי כאילו הייתי אחד מבני-המשפחה.

מתוך פתחה של חנות למכשירי-חשמל פורץ קול שירה.

"הביטלס", מריעה נאנסי, נשמטת מתחת ידי ומתחילה לרקוד באמצע הרחוב.

ז

ביום-ההראשון מכסים ענני-קיץ אפורים את עין השמיים. אֵד כספי נח על העיר והאוויר הכבד שקט מאד. אור לבן, קבוע, בוקע מתוך בטן האדמה ומאיר את חומות הבתים המסוידות.

אחר-הצהריים אנו הולכים לקורידה.

נאנסי מתוחה מאד. בדרך היא שואלת אותי לפתע מדוע אינני נוסע מכאן. "אינני יודע", אני משיב.

ענן של המיה תלוי מעל ליציעי-הזירה, המלאים עד אפס מקום. לפתע מריעות חציצרות ואל המישטח העגול נכנסים משתתפי הקורידה בתהלוכה צבעונית ומת-קבלים בפרץ של תשואות.

נאנסי מוחאת כף עם כל הקהל, אף מנופפת בידה. פניה ערים מאד והמתיחות הפכה רוממות-רוח מאושרת מהולה בדאגה. לאחר שנעלם אחרון הצועדים, היא מסתכלת סביב בציפיה, ואז פורץ השור הראשון אל הזירה.

"תראה אותו!" קוראת נאנסי גרעשת ומורה בידה על השור, המתרוצץ בחרון גורא אנה-ואנה. עורו השחור מתוח ומבריק, שריריו מפרפסים, רגליו החסונות בוטשות בקרקע וקרניו נוגחות באוויר. לפתע הוא נעצר וזוקף בגאווה את ראשו הכביר, וכך הוא ניצב במרכז הזירה, מאיים ומלא-הוד.

"תראה אותו".

"הוא יפה", מסביר לנו הפורטוגזי באנגלית רצוצה ושולח סילון עשן, "אבל הוא ימות. זה ככה".

למטה מתנהל הקרב בתלבושות מסוגננות ועל-פי הלוקת-תפקידים וכללים גזורים-מראש. רק השור אינו יודע. הוא נלחם.

כשהפיקאדור, הרכוב על סוסו, נועץ שוב ושוב את חוד החנית הארוכה בערפו הנהדר של השור, החוזר ומסתער עליו בחמת-זעם כשקילוחים של דם נובעים ושוטפים על צווארו, עולות מתוך הקהל קריאות של השתתפות והתפעלות, המתלכדות לפעמים למעין אנחה אחת עמוקה.

"הוא טוב", אומר הפורטוגזי בשביעות-רצון ובהערכה רבה ומתכוון לשור, אשר בכדורי-עיניו השחורים והבולטים מצטללת והולכת תהייה נבעתת וחסרת-אונים נוכח ההמון המטושטש, המריע, ואלה המתרוצצים סביבו, באים וחומקים, מנופפים ביריעות ותוקעים בו את חציהם הצבעוניים. לרגע דומה כי באמת אין הוא מבקש עוד אלא להיחלץ.

נאנסי אינה נעה. עיניה נעוצות בשור ועל פניה הבעה של פחד ורחמים.

האוויר הכבד והבוהק הצחיה מעיקים עם צפיפות הקהל, המריע עכשיו למאטאדור אשר נכנס אל הזירה בצעד גאה, קד בעננה למנהל-המשחק ופונה אל השור. בריכוז גמור, פולחני, הוא מבצע את שליחותו שעה שהוא משחק את משחק-המוות הכפול כנגד פחדיו וכנגד השור ומוליך אותו אט-אט, ביראת-כבוד ובתנועות-מחול גמישות וכבושות, לקראת מותו. הוא מקפיד מאד על יפי התנועה בלי לסור ממסרתו, ואגב כך פורץ הקהל הנרגש בקריאות "אוליי" מלאות תודה וזירוז עד שמשתררת דומיה מתוחה ובתוכה, בדלים לעצמם, ניצבים ללא-ניע השור והמאטא-דור, מרוכזים זה בזה ודרוכים מאד, אויבים ורתוקים בכוח גורא כשני חלקים של שלם אחד. ואז — זקיפת החרב, ההתכוונות, ריצת זה-לקראת-זה, הלהב בא עדר הניצב אנחת הקהל, השור המתרפה ומתנווד על רגליו, עמידתו הרפויה של

מאטאדור העוקב כבר בלא-חמדה אחר השור, הטוריאדורים המעוינים ליקרב אל השור כדי לסחוט את שארית אונו בניפנופי היריעות, הקריסה הכבדה, שיש בה איזה מיזוג של עייפות פתאומית עם שלווה נעימה והשלמה, חיוכו הלאה של המנצח וגלי קריאות ההרווחה וההערצה המתפשטים סביב עם אלפי הממחטות הצחורות, המתנופפות כיונים נרגשות.

נאנסי אינה מריעה. בשתיקה גמורה, מובסת, היא מלווה את השור, הנקשר בזריזות אל יצול רתום לשלושה סוסים. השוט מצליף והוא נגרר במהירות מן הזירה כשחבורה של פוחזים במעילי-אפרטה אדומים מפוזים סביבו ואחרים מוחים במגרפות את השביל הרחב, שהשאר על-פני המישטח החום.

בעבור פגר השור על פנינו מוחה הפורטוגזי כף לכבודו. אחר-כך הוא גוחן מעט על נאנסי ומציע לי סיגריה.

"איך זה באמריקה?" הוא שואל.

אני חדל מלהריע, מקנח את הזיעה מעל פני ונוטל אחת.

"טוב", אומרת נאנסי, ומבטה קבוע אי-שם בזירה הריקה ואחר ננעץ בשור החדש.

"חמש-מאות ועשרים קילו", מודיע הפורטוגזי.

"חמש-מאות ועשרים קילו", אני חוזר אחריו, והטוריאדורים מתחילים ללבות את חמת השור בתנועות מלאות-חן.

"תביט, תביט!" מאיץ בי הפורטוגזי ומכה באצבעו על ברכי, "הוא נלחם חזק".

ואמנם, אותו רגע מצליח השור להוציא בנגיחותיו את הסוס משיווי-משקלו עד שהוא מתנוודד ונהפך כסוס של עץ עם הפיקאדור התקוע על גבו ושניהם שרועים על הארץ נפחדים ונלעגים. הקהל גועש והטוריאדורים מתרוצצים סביב כסיעה מבוהלת של תרנגולות, מנופפים כנגד השור ביריעות, רוקעים ברגליים ונאנסי אוחות בזרועי ובעיניה, שמבטן מרוכז כל-כך, מסתמן שביב של תקוה חרדה ועצרת-נשימה.

בעת סערת התשואות המקדמת את פני המאטאדור היא מפנה אלי לפתע את פניה ושואלת, אם יש אפשרות שלפחות אחד השוורים ייצא חי מן הזירה.

"לא", אני משיב ומוסיף למחוא-כף.

אחר-כך שוב מתרוצץ השור במעגל הזירה, ספק נלחם על-כרחו ספק מנסה להיחלץ, ובעיניו הענקיות אותה תהייה נבעתת. אחר-כך שוב השתייה הדרוכה, זקיפת החרב, ושוב הריצה, הרטט, ההתרפות והקריסה הכבדה.

אני מריע ורואה אותם מכתרים אותו בתלבשתם הצבעונית, את אזנו הכרותה מתנופפת ביד המנצח, את העיניים והפנים של ההמון, את הממחטות, הצעקות, את פיו הפעור של הפורטוגזי סמוך לפניה של נאנסי. שלושת הסוסים מגיחים והפגר השחור נגרר החוצה, ערפו הנהדר פונה אלינו, ואצבעותיה הדקות של נאנסי המגור ללות את הכרטיס ופלח רקתה וצחות ערפה הרך ומשהו נבהל בתוכי ומתרופף ואני כורך בכוח את זרועי המזיעה סביב כתפיה ומקרב אותה אלי בעדנה. לפתע איני רוצה אלא לטמון את ראשה בחזי, להקיף עליה כחומה ולמלט אותה מפני ההמון

הזר ומפני הפורטוגזי, החום, המראות, רעם התשואות שאינו חדל, מפני העולם כולו.

"ייהיה בסדר, נאנסי", אני אומר, "ייהיה בסדר". ושור חדש פורץ אל הזירה. "ארבע-מאות ושמונים קילו", מכריו הפורטוגזי. "בואי ונסתלק מפה".

"לא", משיבה נאנסי, "אני רוצה לראות".

אינני מתעניין עוד בנעשה בזירה. אני שקוע בדאגה כבדה, המדפאה ומזככת את רוחי. בתוך-תוכי שוב מתגלה לי העולם והוא ערמומי ורע לאין-מפלט ואורב לה סביב כדי להשחית את תומתה לתאוותו וכדי להתאכזר בה ללא-רחם. שוב ושוב אני מעביר את ידי על ראשה ועל זרועה ואילו היא מרוכזת כולה בזירה. בהסתיים הקרב האחרון היא מתרוממת לאטה, מוחאת מחיאות-כף אחדות לכבוד המאטאדור ופניה שקטים ורציניים.

בצאתנו עם ההמון מתפורים מעט העננים ואור-שקיעה תפוז מעורב בצל-הערב מאיר את הרחובות. אני מוליך אותה ללא מטרה, ולבסוף אנו נכנסים ויושבים באחת המסעדות, לא הרחק מגני-הנצחון.

"קפה?"

"אני רעבה", אומרת נאנסי לאה ומחייכת, "אני מתה מרעב".

אני מזמין מרק-אספרגוס, חרשף-במיונית, צדפות, תמנון, ירקות-בתנור ועוף עם פטריות בנוסח-ציידים.

"גם יין", מזדרות נאנסי להוסיף, "אדום".

המלצר מגיש את המרק ומוזג מן היין בכוסות. נאנסי מניפה קלות את הכוס שלה כנגד שלי, לוגמת לגימה זהירה ומצטחקת. אחר-כך אנחנו אוכלים. נאנסי אוכלת בהנאה גלויה, בחדוה ובלא כל גינונים. תנועותיה חפשיות. מדי-פעם היא לוגמת מן היין וחוזרת וממלאה את הכוס.

בעת הארוחה היא מספרת לי על המאכלים הנהוגים אצלם ועל טכסי-הסעודה ונימוסי-השולחן המעיקים, שהוריה, ובייחוד אמה, מקפידים עליהם בכובד-ראש. אחר-כך היא מתארת כל-מיני ידידים ובני-משפחה, המבלים אצלם שעות בשיחות ריקות ובמשחק הבריג', ואת יחסי החיבה החיכניים שבין אביה ואמה, השרויים, בעצם, בזרות ובאי-שביעות-רצון מתמדת. שום נימה של מרירות או לעג אין בדבריה אלא איוו הבחנה ישרה, מלאת הומור.

לסיום אנו מזמינים גלידה וקפה.

"היין רימה אותי", היא אומרת לאחר שאנו יוצאים אל הרחוב, והיא נשענת עלי בשמחה. "אכלתי יותר מדי. בוא ונלך לטייל".

אנחנו הולכים לאורך גני-הנצחון ושוב הגואדאלפכיר והסמטות השקטות.

"פתאום נפלא לי להיות מישהו זר", היא אומרת לפתע, "זה מעביר בי צמרמורת". והיא מתרפקת עלי.

בשעה מאוחרת אנו שבים אל בית-המלון.

"אתה יודע, עוד לא אמרתי לך דבר על הקורידה".
 "לילה טוב, נאנסי". אני פותח את דלת חדרה במפתח-הנחושת הגדול. "לילה טוב".
 גופה לאורך גופי, חפשי כל-כך ומתרצה, וראשה נח בשקע צווארי, וריח שערה,
 כריח שערי-לדים שנחפף בלימון, ממלא את פני.
 "זה היה באמת טוב, אתה יודע, היין הזה, והכל. כל מה שהיה, השוורים, המאטא-
 דורים, הכל. אבל הרגע שבו גוררים אותם החוצה הוא המזעזע ביותר. אתה יודע.
 ככה זה".

ביד זהירה אני מתיר את ידיה מעל צווארי, ובעוד ידי השניה מונחת רגע על מתנה
 אני נסוג.

"אתה הולך?"

"כבר מאוחר, נאנסי", אני אומר, "לילה טוב. להתראות מחר". ואני ממהר להיסגר
 בחדרי.

החדר הזר אינו טורד אותי, גם לא המשך המסע. אחת היא אם בקורדובה אני או
 במקום אחר. אני משתרע בבגדים על המיטה, גאה מאד, והדאגה הטהורה משרה עלי
 שלנה עם רוממות-רוח. כך, בדיוק כך, יכולתי לשפב שנים, לשמוע מעבר לקיר את
 נאנסי מגיפה את הדלת, פוסעת, מזיזה כיסא, פותחת את ברו המים. הלילה קר, אני
 חושב, ואולי כדאי להיכנס ולהציע לה להגיף את החלון.

אחר-כך אני שומע איך היא משתרעת על המיטה ושוב עולה בדעתי להיכנס אליה,
 לשבת על-ידה ולהזהיר אותה מפני כל הסכנות האורבות לה, כלומר, מפני שמש
 חזקה וים סוער ומפני בורות ונחשים ומכוניות, ובייחוד מפני בני-אדם, מפני הרעים
 ומפני הטובים שבהם, מפני ידידים וקרובים ומפני זרים הנקרים בדרך, אפילו מפני-
 אני.

אחת לאחת אני חוזר ומונה את הספנות ומתכוון לקום אליה, ובתוך כך אני מאזין
 בדריכות ומצפה לשמוע את רחש פסיעותיה במסדרון ואת קול דפיקתה הקלה על
 דלת חדרי.

דבר אינו קורה, אלא דומיה ריקה ומתמשכת לאין-סוף כאילו מת העולם ונמוג
 מעבר לתקרה הגבוהה ולארבעת הקירות החשופים, שאני שרוע ביניהם על גבי
 בצפייה בוגדנית שאינה נכבשת אלא מתעצמת והולכת וכובשת את כולי והופכת
 הרגשה משפילה של כפיות-טובה מהולה באיבה ובכעס עליה ואחר-כך על עצמי
 ומתוכו עולה הבושה המעיקה והרצון המיסר לכפר, המושמים ללעג ונבלעים בלעג
 ובתשוקת-התנקמות והם מחלחלים בתוכי ומסעירים ומסכסכים את הלב ואינם
 מרפים עד שאני קם ומכבה את האור ושב ומשתרע ומתרגע בהסתדעת נרגזת
 ובאדישות.

לפתע אני נתקף בהלה. אולי היה זה קול פסיעות במסדרון. אני מתישב על שפת
 המיטה ומאזין. ספרות השעון מפוזות כעיניים קטנות של חתולים. השעה היא שלש
 פחות עשר. מחדרה של נאנסי אין רחש נשמע וגם לא מן המסדרון. הרכבת לא-
 חסיראס יוצאת בשלש-רבע.

איני יודע מה. אני נוטל בחיפזון את המזוודה, אוסף את הניירות המפורזים על השולחן, יורד במדרגות, מסלק את חשבוני ורץ אל תחנת-הרכבת. בעשר לפני-הצהריים מגיעה הרכבת לאלח'סיראס ולנגד עיני, הצורבות מעייפות, מתגלה הים בכחולו הדשן, ורוח קרירה, ספוגה לחות ומלח עם ריח דגים ואצות וחלודה, מלטפת את פני ומשרה עלי הרווחה.

ח

מאלח'סיראס אני נוסע לקאדיס ומקאדיס לסביליה ומסביליה לח'רס וכעבור שבועיים אני חוזר לקורדובה. אני עוזב את קורדובה ונוסע לח'אן ומח'אן לגראנאדה ומגראנאדה שוב לסביליה ומסביליה למאלאגה. שם אני רוחץ בים וחוזר לקורדובה. מקורדובה אני יוצא בהשכמת הבוקר ונוסע לסיודאד-ריאל ולאבאסטה ולאליקאנטה ולוואלנסיה ומשם לברצלונה. אבל בקסטליון-דה-לה-פלאנה אני יורד מן הרכבת ולאחר שני ימי טילטולים אני מגיע לפנות-ערב לקורדובה. איני ישן במלון-סימון. איני ישן שם כלל. אני מפקיד את המזוודה בתחנת-הרכבת ויוצא לשוטט בעיר בידיים ריקות. שעה אחר שעה אני סובב-הולך ברחובות ובסימ-טות הלבנות, שצינה שקטה שרויה בהן, פוסע לאורך הגואדאלפכיר, נכנס רגע למסגד, מתעכב ליד סנטה-מאריה או סנטה-מארינה, נשען אל מעקה הברזל שבפינת אוונידה איל-ח'נראליסימו וגראן-קאפיטן, מתבונן בעוברים-ושבים ושב לתחנה. לפעמים אני מצטער על שאיני יודע את שם משפחתה או את שם העיירה הבינונית אשר במדינת מישגן משם באה, כי מעולם לא עלה בדעתי לשאול. אף כי כבר היום, במרחק ארבעה חדשים בלבד, כמעט איני מצליח להעלות את דמותה בדמיוני אלא בחלקי דמויות אחרות הנפגשות לי רגע בדרך או בחוט רופף של ריח, הבא אלי לפתע וחוזר מיד ונבלע בחלל האוויר האינסופי.

פנחס קורן: רקויאם לבריאה—או ביום השנויני

(לנשמת גידי)

בראשית היתה התהום.
כחלה וחלקה. טהורה כמו עצמה ובחיקה
אדם.

ומים אוחזים בו בקצה מכאן,
ומים אוחזים בו בקצה משם.
וצורקריאה חתום ביד נעלמה יצא
וכך קרא:

"יהי האור!"

ומישהו שרק:

"לכבות!"

והחשמל כבה, ואלהים ראה כירטוב.

וביום השני, נצב אדם ותרמילו
על גב. עיניו עדין עצומות, כמו
לא ידעו את פשר המלים. והתהום
היתה כבר חפורה ובראשה מבצר.

והאדם, שנעונד היה,

הלך. הלך לקראת

ולא ידע אל מה.

ואז, זרק האל רשתו אל המרומים, והאדם
רשם מלים בפנקסו:

"שמים ראשונים ורשת-הסואה מעל".

"אלהים נחבא אל הכלים", רשמה ידו בעת אשר
הלך.

ממעמקים קרא אל יח רקויאם נעלם, והאדם
הוליד ידו אל עין המצלמה ונרא
טפה.

וכך, ביום שלישי להיות הבריאה.
היתה דמעה.
ראשונה.

"לילה"—לחש אימי אי־משם והאדם
חפן גופו בלב מדבר ובעשב שרוה מדם.
וכך ישן היה עד בקעתו מנגינה
וקול הכנורות חזק היה כמו הפכו
חצוצרות. "אזעקה!"—השיב האל למעניו,
והאדם תמה, כי לא אכל, והנחש צחק,
כי לא היתה חנה, והבל עוד רוכן
אל פני חיו, וצנארו נטוי כמו צפה ליד
שתבתרו לברית עצמו עם אלהיו.
ויהי בקר ויהי ערב—יום רביעי.

ביום החמישי ברא האל את מנת־הקרב והאדם
אכל, ופתע בוש בערוותיו, וכך
כפף עליו גוו וקנה־תחת
קורא עליו תגר.
והד קולו של הבל מתנשא:
"אבי! אני מת..."
וצחוק מעברים נושא הקול
מקצה משלט אל קצה־קצהו האחר.
כמו קדוש היה, וגלגלתו עולה
במעלות של שיר ועצמותיו
כורכות סביבי עצמן
עשן לבן ודגל
בפסים של אש. בלי מגן.
רק הוא.
כמו חי היה לעת הזו
ולנכח פני אדם המשתאים שאל:
"נפיץ או ח'ש?"
ולמטה רשם—"מחק את המיתר!"
ונדם.
והאדם עולה בנתיב האבל המדקר
ונעליו כבדות עליו מאפר ועפר
ואין עמו מתת לבוא פני אלהיו

רק בנו שלו הנם בורעותיו.
 וכך שמו בינות מוקשים וגדר
 תלתלית.
 קרבן לדורותיו.

וביום הששי ברא
 אלהים את הצננה המתוקה ואת מחנה הנבוכים הירקים ואת
 השמש הגדולה ואת השרפה ואת
 האנחה ואת היד המסתירה את המראות ואת הזחל העולה בילל ואת
 הפחד הנורא, ואת האחזה.

האחזה שלאחר הכל.
 והאדם עצם את ראותיו—כמו לא יכל.
 ראשו הלום בחטא ובזין ושפתיו
 הנצרבות העידו את עצמו על אלהיו
 "הפוגה"—בשרו הצפרים שבאו לעולם
 והדגים נטלו חלקם מן המתים,
 את שתיקתם.

וביום השבת,
 לעת בקר, השכם
 לעת בקר באה חוה לשפן בחיקו של אדם.
 כמו היתה אשה, כבדה את כל
 חדרי המבואות ואת המקלטים ואת המשדרים המיבבים.
 וערגתה ויחמתה אל שקשוקי הדסקיות, אל השמות, המספרים,
 ואל סוגי הדם

וקל הנעלם.
 והאשה ילדה את הילדים
 והילדים ילדו את נכדיהם
 והננים ילדו את קני החיל ואת הכל המת משכבר,
 וקולם בוקע לשחקים:

"אבא! אוירונים רעים..." ולא יספו.
 והאדם לא שת לבו לדמעותיו והן רבות
 כחול אשר לשפת הים ולראשו סלם
 והשרפים יורדים אל התהום כמו שכורי
 חלום וקול

קורא: "אדם!"
 והוא עונה: "הגני"

וְשֵׁב הַקּוֹל לְהַקִּיפוֹ: "קוּם, אָדָם,
 וּבְנֵה לְךָ סְפִינָה, וְכַךְ תַּעֲשֶׂנָּה, וּמְדוּתֶיךָ
 בַּחוּזָר שִׁישְׁלַח מֵאַחַר. מֵאַחַר יוֹתֵר, וְעַל הַחַתּוּם. הַנִּיל".
 וּבְיוֹם־הַשְּׁבֵת לַעַת צְהָרִים הָיָה הַמְּבוּל
 עַל הָאָרֶץ לְהַשְׁחִיתָהּ
 וְאָדָם רִוְכָן אֶל הַרְצָפָה לְמַחֹת הַדָּם.
 וְלַעַת עָרַב עִמָּד אָדָם וְקָדַשׁ
 אֶת אֱלֹהֵיו וְאֶת זִכְרֵ אָבִיו הַקָּדִים.
 וְכַךְ עָשָׂה אֶת הַשְּׁבֵת וְכִידוּנִים עָלָיו כְּמוֹ גְרוֹת
 וְחֵלֶב בְּגִדָנָם וּבְקִבּוּקוֹ שְׂכוֹר מְדָם וּזְמִירוֹתָיו
 עוֹטְפוֹת אֶת הַיָּקוּם כְּמוֹ רְקוּיָאָם נְעֻלָּם.

וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי תָם
 וַיַּחְדֵּל מִכָּל מַלְאכָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.

וּבְיוֹם הַשְּׁמִינִי בָרָא הָאֵל אֶת אֱלֻמְנַת אָדָם וְאֶת הַגְּבֵר הַמֵּת.
 אֶת הַמֵּת הָאֶכְזוֹר מִכָּלֵם.
 אוֹתִי.

שלמה בר־שביט: ביוגרפיה לנובגרים

ת ס כ י ת

אני (לעצמי) מיקי טוענת שאני חורק בשיני מתוך שינה, שאני סובל מביעותים ושעלי ללכת לפסיכיאטר. יכול להיות. אסור להתווכח עם מיקי, צריכים להסכים. אצל מיקי כל סימן־שאלה נעשה סימן־קריאה ולכן מוטב להיכנע מראש. פשוט להרים ידיים. חורק בשיני מתוך שינה. אם היו מצמידים לראשי את המכונה הזאת שקראתי עליה בעתון, זו שרושמת את החלומות כשאתה חולם, ואחר־כך היו מפענחים את הקווים, הנקודות והעיגולים שהיו נרשמים על הנייר המשובץ—ודאי היו סוגרים אותי במוסד. מוסד. ברחתי ממנו. הם קראו לזה: פנימיה, מוסד חינוכי לילדים! המון ילדים, עדר של ילדים, עם רודפים ונרדפים, עם מנהיג שצועד בראש ורבים רבים שנשרכים בזנב, וכלבי־שמירה, ורועה בדמות של מורה. ואני בתוך העדר, באבק, ילד. ילד? זקן בן מאה־פלוס.

(מוזיקה רעשנית וצורמת)

ה מ ו ר ה: בוא הנה! זאת פעם שלישית ואחרונה שאני חוזר על כך. בוא הנה.

אני: כן המורה.

ה מ ו ר ה: אל תקרא לי המורה. יש לי שם.

אני: גם לי יש שם.

ה מ ו ר ה: ואל תתחצף. מן המקום שבאת אלינו הבאת אתך הרגלים שקשה לסבול

אותם. תשתוק!

אני: אני שותק.

ה מ ו ר ה: מצוין. תהפוך את זה להרגל קבוע. ועכשיו הקשב: אתה חדש אצלנו,

נמצא כאן רק יומיים וכבר עושה צרות־צרורות. הפנימיה שלנו הוקמה כדי לחנך

ולהעשיר את הילד. אנו רוצים שבעוד חמש שנים תצא מכאן אדם חדש, שלם, בעל

ידיעות.

אני: חמש שנים!

ה מ ו ר ה: מה אמרת?

אני: אמרתי חמש שנים.

ה מ ו ר ה: בדיוק. חשבון זה מקצוע חשוב. לכן הצעתי לך: תפסיק להתבודד

בחורשה, ותפסיק להתבדל מן החברים שלך לכיתה. תהיה כמו כולם, כמו כולם.

בסדר. בסדר?

אני: בסדר.

ה מ ו ר ה: (באנחת־רווחה) מצוין. ידעתי שנמצא שפה משותפת. (קורא) קלארה!

אני: מי זאת קלארה?

המורה: אל תשאל שאלות כל הזמן. קלארה זו המטפלת שלך. (קורא) קלארה!
 קלרה: (נכנסת) אני כאן. לא צריך לצעוק. מה שוב קרה?
 המורה: קחי אותו אתך. תדאגי שיתרחץ וילבש בגדים נקיים. כך אי־אפשר להיכנס לחדר־האוכל.

קלרה: שלא ישכב בחורשה כל הזמן, אז לא יתלכלך.
 המורה: הוא ילד.
 קלרה: הוא כבר לא ילד. ואני מכירה ילדים נקיים. מה לימדו אותך בבית שלך?

אני: מה?

קלרה: מה לימדו אותך בבית שלך?

אני: אני לא זוכר.

המורה: אל תתחצף. זה לא יועיל לך, רק יזיק. ובכן, חבל על הזמן. קחי אותו. אני עסוק.

קלרה: קחי אותו, קחי אותו, יש לי מאה־ששים ילד, ואם אצטרך לקחת כל אחד, לרחוץ אותו, ולטפל בו זה ימשך שנה שלמה. טוב! בוא כבר. (רוטנת) ילדים פרובלימטיים, זה מה שהיה חסר לי.

(רעש מים זורמים)

אני: נכנס לי סבון לעיניים.

קלרה: זה לא יזיק לך, תהיינה לך עיניים נקיות. תשפשף יותר חזק, אל תחוס על הסבון. זה סבון־כביסה.

אני: אני לא כביסה.

קלרה: אתה כביסה מלוכלכת. מה הכתמים האלה על היד שלך? מדוע אתה לא רוחץ אותם?

אני: אלה סימני־לידה.

קלרה: בלי מעשיות, שפשף אותם עד שירדו.

אני: אני אומר לך שאלה סימני־לידה.

קלרה: אני יודעת שנוולדת פעם. ברכוּתִי. אבל הכתמים האלה חייבים לרדת.

אני: תפסיקי! את מכאיבה לי.

קלרה: מילא, שיישאר. סגור את הברז. די מים ביזבזנו עליך, והשנה בצורת. כל שנה בצורת.

(רעש המים פוסק)

אני: מה אמרת?

קלרה: שום דבר. מה אתה יודע על בצורת. אצלכם בעיר נכנסים לחנות, קונים עגבניות, ודי. אבל אתה יודע מה זה לגדל עגבניה?

אני: לא! אני שונא עגבניות, הן עושות לי פצעים בפה.

קלרה: מול־טוב. זה מה שהיה חסר לנו. ילד עם פצעים. עוד תדביק לי את כל הפנימיה בפצעים.

אני: הפצעים לא מידבקים, רק שורפים בפה.
 ק ל ר ה: מניין לך שלא מידבקים? תתנגב כבר.
 אני: רופאת-השיניים שלי אומרת שהם לא מידבקים. אין לי מגבת.
 ק ל ר ה: מה? גם מגבת אין לך? יפה מאד. תשב כך במקלחת עד שתתיבש. אז תקרא
 לי, אני בחוץ. (דלת)
 אני: (לעצמי) ישבתם פעם ערומים במקלחת ריקה של פחים, בין שאריות של סבון,
 סמרטוטים ישנים וכפכפים? כן? אז אתם מבינים אותי. ספסל-עץ העשוי קרשים
 לא-מוקצעים צרב בבשרי. קמתי, לבשתי את בגדי המלוכלכים על גופי הרטוב,
 ויצאתי לשמש.

(רעש ילדים משחקים)

הם שיחקו. המון ילדים, זרים, מזיעים, ניתרו באוויר, נפלו, קפצו, רצו, השליכו מכל
 הבא ליד. כנראה הפסקה, שמות חלפו ביעף מסביבי, ולפתע—כדור. פגע בקיר-הפח
 ונעצר לרגלי, כדור-רגל. בעטתי בו, בחזקה—כלפי-מעלה.
 ר מ י: (מרחוק) היי! מה אתה עושה? הרסת לנו את המשחק. לא מסכים! הכדור
 שלנו. הוא הרס את המשחק.
 אני: (לעצמי) ותוך כדי דיבור תפס בכדור והשליך אותו בפני. לרגע התעוורתני.
 הכעס שטף אותי, הרימותי את הכדור והוצאתי ממנו את האוויר, באכזריות, בשמחה-
 לאיד. הכדור מת.
 ר מ י: (מרחוק) תראו אותו! הוא הוציא את האוויר, הכדור בלי אוויר, המשוגע
 הזה. (מתקרב) אני אהרוג אותך, אתה שומע? אהרוג אותך! אהרוג אותך!
 אותך!

(מוזיקה)

אני: (לעצמי) אני אהרוג אותך. כמה פעמים השתמשתם במונח המדעי הזה?
 מיליון? אני יותר. אבל אז היתה למלה הזאת משמעות איומה. ולכן... אתם מנחשים
 בוודאי... כן! ברחתי. ברחתי. בהתחלה רדפו אחרי כמה ילדים לאורך השדרה, אך
 לבסוף הם התיאשו ורק האחרון השליך בי אבן חסרת-צורה שפגעה בברוש ונפלה
 בחבטה, מיותמת. התכופפתי, הרימותי אותה, שמתו אותה בכיסי לזכרון—וקדימה.
 ירדתי בדרך השדות לכביש, שלחתי מבט בבניינים הלבנים של המוסד, המוקפים
 עצים וגדרות, וחיכיתי לטרמפ שייעצר. במוקדם או במאוחר הוא חייב להיעצר. יש
 לי זמן. המון זמן. חיים שלמים.

(אוטו נעצר)

נ ה ג: (מרחוק) מה אתה מחכה פה, ילד?

אני: לטרמפ.

נ ה ג: זה מסוכן. מי זה עומד לבד על הכביש?

אני: אני.

נ ה ג: אה! אתה גם פיקח. אז בוא תעלה. סגור חזק את הדלת. (דלת נסגרת בחבטה)

(אוטו נדלק ונוסע)

נהג: לאן אתה צריך?

אני: לא משנה, העיקר רחוק.

נהג: אתה מהפנימיה ההיא שעל הגבעה?

אני: כן.

נהג: מה אתה עושה באמצע היום על הכביש?

אני: אבא חולה. אני מוכרח להגיע הביתה.

נהג: מה יש לו?

אני: חולה.

נהג: כן, אבל מה יש לו?

אני: לא יודע בדיוק, טילפנו שאבוא מיד.

נהג: אם טילפנו סימן שזה רציני.

אני: רציני מאד.

נהג: מחלות זה דבר נורא. היום אתה בריא כמו שור, ומחר—פוף, אתה הולך. הוא

בבית-חולים?

אני: כן.

נהג: טוב מאד. בארץ יש רופאים מצוינים. הלוואי שהגרז'ניקים היו טובים כמו

הרופאים. אבל להם לא איכפת. מציצים בתוך המכונה, 'חת-שתים-שלש, סוגרים

ולוקחים כסף. איזה כסף? זהב! מה אתה אומר?

אני: כן.

נהג: מה כן?

אני: כן.

נהג: חשבתי שאתה פיקח. משעמם לנסוע לבד. תמיד אני נוסע לבד. אף אחד לא

רוצה טרמפ באוטו־משא, כולם מהכים לפרייבט. הנה, תסתכל על ההיא, אפילו לא

הרימה את היד לעצור, מסתכלת מה נוסע מאחרי. הלוואי שתחכה כך כל היום.

(בצער) ודווקא חתיכה. (עוצר את האוטו בבת-אחת) בחיי! הרימה את היד.

(צועק) האלו, את שם, לאן את צריכה?

בחורה: (מרחוק מאד) עד העיר.

נהג: (צועק) בואי תעלי. (בשקט) הגענו, ילד, תרד.

אני: לרדת? כאן, עכשיו?

נהג: שמעת, לא? הגענו. זו התחנה האחרונה שלך.

אני: אבל...

נהג: בלי אבל! (דלת נפתחת) אתה יורד.

אני: בסדר.

נהג: (צועק) הוא יורד. בואי הנה. את יכולה לעלות.

(דלת נסגרת, אוטו מתרחק)

אני: (לעצמי) השמש עמדה בשמיים. היה חם. ישבתי על שפת הכביש, הוצאתי את

האבן מכיסי וניסיתי לפגוע בעמוד החשמל. מובן שהחטאתי, צריך להתאמן. התחלתי

ללכת ברגל. היה חם. הבטן שלי התחילה לדבר. חרקתי בשיני. אולי שנה הלכתי, אולי יותר. עברתי על-פני תחנת-אוטובוסים שהיתה תקועה באמצע העולם.

א ש ה : לאן אתה הולך, ילד?

א נ י : סתם.

א ש ה : אתה הולך ברגל?

א נ י : כן.

א ש ה : לטייל?

א נ י : כן.

א ש ה : לאן?

א נ י : סתם.

א ש ה : בוא הנה רגע.

א נ י : מה יש?

א ש ה : אתה רואה את החבילות האלו?

א נ י : כן.

א ש ה : תעזור לי לסחוב אותן הביתה.

א נ י : איפה הבית שלך?

א ש ה : שם, מאחרי העצים, במושב.

א נ י : זה רחוק?

א ש ה : מה-זה-משנה-לך?

א נ י : (לעצמי) באמת מה-זה-משנה. גחנתי והרמתי שתי חבילות גדולות והאשה תלחה לי סל נוסף על היד. היה כבד. מה יש בחבילות האלו? מזה-זה-משנה, הלכנו. הזיעה נולה לי לתוך העיניים. לו היתה לי יד שלישית הייתי מנגב אותן. חכם! לו היתה לך יד שלישית היתה האשה גותנת לך חבילה שלישית. מזל שיש לי רק שתי ידים. לדרך לא היה סוף. למה לא מתקנים פה את הכביש.

ה א ש ה : הגענו! אתה רואה, זה לא רחוק.

א נ י : נכון.

ה א ש ה : תשים את החבילות על המרפסת. לא! מוטב שתכניס אותן למטבח. חכה, אפתח לך את הדלת.

(דלת נפתחת בחריקה)

את הסל תשים על השולחן, ותיזהר.

א נ י : איזה מושב זה?

ה א ש ה : שיתופי.

א נ י : שם משונה.

ה א ש ה : אתה צמא?

א נ י : כן.

ה א ש ה : קח לך כוס מים. הנה כוס ושם הברז. (מים נוזלים) חכה! אל תשתה עוד, אתה רטוב לגמרי מזיעה ויכול להתקרר, תחכה עד שתתיבש.

אני: טוב.

האשה: בוא תשב כאן על הכיסא, יש פה רוח. אני הולכת להחליף את השמלה.
(מתרחקת, מרחוק) מאיפה אתה?

אני: מהפנימיה.

האשה: אל תסתכל הנה, אני מתפשטת. מה עשית לבד על הכביש?

אני: אבא חולה מאד, הוא בבית-חולים, אני מוכרח להגיע הביתה.

האשה: מסכן. איזו מחלה יש לו?

אני: טוב שיש שם רופאים מצוינים.

האשה: אל תסתכל, אמרתי לך. אני מתפשטת.

אני: אפשר לשתות כבר? אני צמא.

האשה: בן כמה אתה?

אני: בן... שש-עשרה וחצי.

האשה: ברצינות? אתה נראה כמו בן שלש-עשרה. לא נותנים לכם לאכול בפנימיה?

אני: במשפחה שלנו כולם רזים.

האשה: מה אתה אומר, בן שש-עשרה וחצי!

אני: כן.

האשה: תשתה ותביא גם לי כוס מים. אבל שלא תסתכל.

אני: (לעצמי) הבאתי לה כוס מים...הסתכלתי. היא עמדה מול הראי של הארון

ומילאה אותו לגמרי. היא שתתה את המים בבת-אחת. היתה צמאה, כך אמרה. שוב

הייתי צמא, אף-על-פי שרק עכשיו שתיתי. היה חם נורא. הטיפות מילאו לי את

העיניים. היא הרימה את היד וניגבה לי את המצח והצוואר. היה חמסין, כנראה.

בסדר! אתם יכולים לחייך. היום גם אני מחייך.

האשה: אתה רעב?

אני: לא.

האשה: חכה, אעשה לך סנדביץ'. החולצה שלך על-יד הארון.

אני: איך נוסעים מכאן לעיר?

האשה: המאסף נכנס למושב פעם אחת ביום. מה השעה?

אני: לא יודע.

האשה: יש לך כסף?

אני: לא.

האשה: אני אתן לך.

אני: לא חשוב.

האשה: אל תהיה ילד.

אני: טוב.

האשה: הנה, קח. כשאתה יוצא מהשער תפנה ימינה, ליד הצרכניה ישנה תחנה.

אני: שלום.

ה א ש ה : אכין לך סנדביץ'.

א נ י : שלום.

(חריקת שער, צעדים על חצץ, אוטובוס)

א נ י : אתה נוסע לעיר ?

נ ה ג : כן, עלה. (דלת נסגרת) אין נוסעים היום, רק אתה. (אוטו נוסע) מי המציא את המושב הזה ? רוב הבתים ריקים. השד יודע לשם מה הקימו פה צרכניה, היה מספיק להם קיוסק. צריך לשלם. כאן לא עזרה סוציאלית. (צוחק) בדיחה טובה ?

א נ י : מה ?

נ ה ג : מפיצים עלינו אגדות שאנחנו מיליונרים ולך-תכחישי. האמת היא שאני עובד כמו חמור מארבע בבוקר ועוד שעות נוספות. תעשה חשבון, תראה כמה יצא לך.

א נ י : איך פותחים את החלון ?

נ ה ג : בשביל מה ?

א נ י : מרגיש רע, נדמה לי שאני הולך להקיא.

נ ה ג : תיזהר על הריפוד. (עוצר בבת-אחת), בוא, תרד למטה. (דלת נפתחת, הנהג בצעקה) איך אתה מרגיש עכשיו ?

א נ י : (מרחוק) יותר טוב.

נ ה ג : אתה חולה ?

א נ י : לא, אני פשוט לא נוסע טוב. (מתקרב) זה בטח מהריח של הבנזין.

נ ה ג : איזה ריח, איפה ריח, אתה סתם רגיש. (סוגר דלת מדליק ונוסע) תראה אותי, כל היום בתוך האוטו ושום דבר לא משפיע עלי. (רחש נייר) רוצה סנדביץ' ?

א נ י : לא, תודה.

נ ה ג : קח, קח, אל תתבייש, תאכל, אז יהיה לך מה להקיא. (צוחק) בדיחה טובה, מה ?

א נ י : כן.

נ ה ג : זה סנדביץ' עם בשר. תיזהר שלא תפיל את המלפפון החמוץ.

א נ י : (אוכל) אני נוהר, תודה.

נ ה ג : (תוך כדי אכילה) תביטו עליו ! אתה אוכל כאילו שלא אכלת שבוע. עוד תיחנק, בחיי. היית רעב ?

א נ י : כן.

נ ה ג : בגלל זה הסתובב לך הראש ! רוצה עוד אחד ?

א נ י : לא, תודה.

נ ה ג : אל תתבייש, יש לי מספיק. טוב שאין לי הרבה נוסעים, אחרת הייתי מוכרח לפתוח כאן מסעדה. (צוחק)

א נ י : כן.

נ ה ג : זהו. עכשיו אני בכושר קרבי מלא. אוכל טוב זה העניין. בלי אוכל אתה כמו מכונה בלי שמן, או יותר נכון... אה... צמיג בלי אוויר. (צוחק) בדיחה טובה, מה ?

א נ י : כן.

נהג: איפה אתה רוצה לרדת? עוד מעט אנחנו בתחנה.
 אני: (בבהלה) תוריד אותי כאן.
 נהג: (בתמהון) כאן?
 אני: כן, כן, כאן. זה בסדר.
 נהג: בבקשה, אדון צעיר. יש לך ספיישל עם כל הנוחיות.
 (עוצר, דלת נפתחת, נסגרת)
 נהג: (צועק מרחוק) אומרים שלום!
 אני: (מקרוב) שלום. ותודה על האוכל.

(אוטו מתרחק)

אני: (לעצמי) בתים. הסתכלתי מסביב. איך מגיעים מכאן הביתה? הביתה!! מלה קטנה שמרבים להשתמש בה כל-כך. אני הולך הביתה... אצלנו בבית... כשבאתי הביתה... הבית שלנו... יש לי בבית... בית! בית! בפנימיה הייתי שוכב על המיטה, מסתכל בתקרה המתקלפת, וחולם על הרגע שבו אפתח את הדלת ואכנס הביתה. אני לבדי. בלי שותפים לחדר, בלי שותפים במקלחת, בלי שותפים ליד השולחן בשעת הארוחה. רק אני. ומסביב יהיה שקט מוחלט. ושלש-מאות-ששים עיניים לא תעקובנה בלי הרף אחר מעשי. הה, אלוהים! זה יהיה רגע נפלא. התחלתי לרוץ רק עוד פינה אחת... שם בקצה... הנה הוא! דילגתי על המדרגות, הדלת הפיעה מולי, צילצלתי. שוב צילצלתי. ושוב. כלום לא קרה. הדלת נשארה סתומה כשהיא נאחזת בחזקה במשקוף. הרמתי את ידי והיפיתי בה בכל כוחי.

(מכות בדלת)

שכנה: (מרחוק) מה הרעש הזה במסדרון? (הדפיקות נמשכות) תפסיקו את זה תיכף-ומיד! (דלת נפתחת) השתגעת. ילד? אתה שובר את הדלת של השכנים!
 אני: זה הבית שלי, אני גר כאן, והדלת סגורה.
 שכנה: אני לא עיוורת, אני רואה שהיא סגורה.
 אני: אני מוכרח להיכנס הביתה.
 שכנה: מוכרח או לא מוכרח—זה לא מעניין אותי. אנחנו נחים עכשיו ואתה עומד ומעיר את כל הבית. יצאת מדעתך?
 אני: איפה כולם?
 שכנה: מניין לי לדעת איפה כולם? מי אתה בכלל? מה אתה רוצה כאן? הבאת פרחים?
 אני: אני הבן שלהם!

שכנה: מה? בפעם הראשונה אני שומעת שיש להם ילד. תסתלק מכאן מה שיותר מהר. (מתרחקת) לא נותנים לנוח, כל רגע משהו אחר. (דלת נסגרת בחבטה)
 אני: (לעצמי) בכיתי. ישבתי על המדרגות ובכיתי. הדמעות נזלו, ים של דמעות. איפה הן מתחבאות כל השנים! לפעמים אתה מתפלל אליהן שתזרומנה—מתפלל לשווא. והנה, פתאום, מאליהן, נשפכות בשטפון ומטביעות כל מה שעל דרכן. לא היתה לי מוחטה ושרוולי החולצה היו קצרים מדי. חיסטתי בכיסים למצוא משהו

שאוכל לנגב בו את העינים ואת האף, שגם הוא הצטרף לחגיגה. מובן שלא מצאתי ירדתי לחצר ורחצתי את הפנים במי הברז בין פחי האשפה.
(מים נוזלים)

י ל ד ה : ילד, אתה עושה בוץ.

א נ י : מה איכפת לך ? (הברז נסגר)

י ל ד ה : איכפת לי. אני גרה כאן.

א נ י : איפה ?

י ל ד ה : בקומה השניה. אבא ואמא שלי שכבו לנוח וגירשו אותי אל החצר.

א נ י : למה את מחטטת בתוך פחי-הזבל ?

י ל ד ה : אמא זרקה לי את אוסף הזהבים שלי לפת. אני מוכרחה למצוא אותם.

א נ י : למה את אוספת זהבים ?

י ל ד ה : (בתמהון) איזה שאלות אתה שואל ? יש לי המון זהבים ואני שומרת אותם

בספרים של אבא. זה מחבוא מצוין כי אבא אף פעם לא קורא ספרים.

א נ י : אז איך אמא שלך גילתה אותם ? ...זאת-אומרת, את הזהבים.

י ל ד ה : אתה לא מכיר את אמא שלי.

א נ י : עשינו הכרה.

י ל ד ה : באמת ? מתי ?

א נ י : לא חשוב.

י ל ד ה : מי אתה ?

א נ י : אני הבן של השכנים שלכם מהקומה השניה. אלה שגרים מול הדלת שלכם.

י ל ד ה : אתה צוחק ! לשכנים שלנו יש בן ? (בתמהון עצום) איך זה יכול להיות ?

הרי הוא גר כאן לבד והאשה שלו עזבה אותו.

א נ י : על מי את מדברת ?

י ל ד ה : על השכנים שלנו.

א נ י : אמא לא גרה כאן ?

י ל ד ה : הרי אמרתי לך, הוא גר כאן לבד. שום אשה לא גרה שם עכשיו.

א נ י : לא ידעתי כלום.

י ל ד ה : תסמוך עלי, אני יודעת כל מה שקורה בסביבה. אמא מספרת לאבא ואני

שומעת. לפעמים סגור אצלכם ימים שלמים ואף אחד לא בא. אמא אומרת שזה תמיד

הסוף של אלה שמתחתנים בגיל צעיר. (הפסקה) אתה בכית ?

א נ י : לא.

י ל ד ה : העיניים שלך אדומות ויש לך כתמים עלייד האף.

א נ י : זה מהחום. יש לי דלקת בעיניים.

י ל ד ה : יש לך מפתח של הדירה ?

א נ י : לא.

י ל ד ה : איך תיפנס הביתה ?

א נ י : לא יודע.

ילדה: מה תעשה?

אני: אסתובב קצת בסביבה.

ילדה: אם אבא שלך יחזור ואתה לא תהיה כאן, אגיד לו שחיפשת אותו, טוב?

אני: טוב.

ילדה: בינתיים אחפש את הזהבים, הם מוכרחים להיות בתוך הפח.

(רעש פח־אשפה)

אני: (לעצמי) יצאתי לרחובות, צללתי לתוך המהומה שברחוב הראשי, חציתי את השדרה, ולפתע מצאתי את עצמי בתוך סימטה קטנה. היא רבצה בין המדרכות בלי כביש, כאילו שכח אותה מישהו. מן המגרש הריק שבין הבתים עלתה צעקה. ניגשתי. מיקי אומרת שאני סקרן, ושאסור לי לפתוח את המכתבים שלה. היא צודקת. באמת אסור. אבל מה לעשות שאני סקרן? לכן ניגשתי.

(רעש ילדים)

רמי: תחזיקו את השק! הוא יברח, אני אומר לכם, הוא יברח!

רפי: אני שומר עליו. תסתכל!

רמי: הוא יברח עם השק. תראה אותו, הוא מתנועע!

רפי: אני מחזיק בכל הכוח.

עוזי: תמהרו, החבית כמעט מלאה לגמרי.

רמי: תמלא אותה עד הסוף.

עוזי: המים נשפכים עוד מעט.

רמי: לא חשוב. החבית מוכרחה להיות מלאה.

רפי: מה אתם מתווכחים שם? הסוף יהיה שיקפוץ החוצה וישרוט אותי.

רמי: תחזק את החוט, אחרת הקשר ייפתח.

רפי: מה עם החבית? אין לי כבר כוח להחזיק.

עוזי: זהו! המים נשפכים על האדמה, אני סוגר את הברז.

רמי: יופי! החבית מלאה.

רפי: בואו הנה ותעזרו לי לסחוב את השק.

רמי: אני בא.

עוזי: גם אני.

רפי: אולי מוטב שנגלגל אותו? אם נרים את השק, הוא יתחיל להשתולל.

רמי: מסכים. אז שלשתנו יחד.

(שומעים חבילה מתגלגלת מלווה בנשימות כבדות של הילדים)

אני: ילדים, מה יש לכם בתוך השק?

רמי: חתול.

אני: חתול?

רמי: חתול ג'ינג'י.

אני: מה אתם רוצים לעשות לו?

רמי: אחרי־כך נסביר לך, אל תפריע לנו עכשיו.

- ר פ י : אתם מגלגלים או לא ? מה אתם מדברים כל הזמן, בחיי שאני יוצא מהמשחק !
(הגלגול נמשך)
- ע ו ז י : זהו. הוא עלייד החבית.
- ר פ י : נכניס אותו למים עם השק ?
- ר מ י : אני חושב שכן.
- א נ י : אתם רוצים להכניס את החתול לתוך המים ?
- ר מ י : מה יש, למה לא ?
- א נ י : לתוך החבית ?
- ר מ י : זה מפריע לך ?
- א נ י : לא, אבל... הוא יטבע ! החתול יטבע ! (צחוק כללי של כל השלושה)
- ר מ י : תראו אותו !
- ע ו ז י : הוא אומר שהחתול יטבע !
- ר פ י : הטיפש הזה לא יודע כלום.
- א נ י : מה אני לא יודע ?
- ר פ י : החתול לא יכול לטבוע !
- א נ י : למה לא ?
- ר פ י : לחתול יש תשע נשמות.
- א נ י : מה יש לו ?
- ר פ י : תשע נשמות.
- א נ י : מה-פתאום יש לו תשע נשמות ?
- ר פ י : לכל חתול יש תשע נשמות.
- א נ י : ולכלב ?
- ר פ י : רק אחת.
- א נ י : אז למה לחתול תשע ?
- ע ו ז י : תשאל אותו.
- ר פ י : הוא נולד ככה.
- ע ו ז י : ראית פעם חתול שזורקים אותו מהגג ? הוא תמיד נופל על הרגליים ולא קורה לו כלום.
- ר מ י : כלום !
- א נ י : כן, אבל אם תכניסו אותו לחבית, הוא לא יוכל לנשום בתוך המים ואז הוא יטבע. החתול הרי מוכרח אוויר. הוא ימות בלי אוויר.
- ע ו ז י : בטח שהוא ימות. אבל אחר-כך הוא יקום לתחייה כי יש לו תשע נשמות.
- ר מ י : מה כל הקישקושים האלה ? בואו נרים את השק ונכניס אותו לחבית.
- ר פ י : הוא צודק. כולנו יחד, בוא ילד, תעזור גם אתה.
- ע ו ז י : רק תיזהר שלא ישרוט אותך דרך השק. החתול משוגע לגמרי מפחד.
- ר מ י : אני אספור שלש ואז נרים, טוב ?
- ר פ י : יופי.

אני: (בהחלטה) רגע אחד. אולי החתול כבר מת שמונה פעמים?
 רפי: אז מה?
 אני: אז אם הוא מת כבר שמונה פעמים וזוהי הנשמה התשיעית שלו. איך הוא יקום לתחייה?
 רפי: מה?
 אני: הוא יטבע, לגמרי. (הפסקה)
 רמי: נכון.
 עוזי: ועוד איך?
 רפי: הוא צודק, באמת מי יודע, אולי זו כבר הנשמה התשיעית שלו?
 עוזי: האחרונה.
 אני: אתם רוצים להרוג את החתול?
 רפי: מהפתאום?
 רמי: רצינו רק לנסות אם זה נכון מה שמספרים עליו.
 עוזי: (בשקט) צריך לשחרר את החתול, אני מתיר את החבל.
 (יללת חתול מתרחקת)
 רפי: בואו לאכול גלידה בקיוסק.
 רמי: בוא גם אתה, ילד.
 עוזי: איך קוראים לך?

(מוזיקה)

אני: (לעצמי) אכלתי גלידה והלכתי לדוד שלי. מכירים את הדוד שלי? לא? יש לו חנות למכשירי-כתיבה. מוגזם לקרוא לחנות הזאת חנות, אבל הדוד מקפיד מאד על התואר ולכן כולם נזהרים ומכנים את "העסק" שלו בשם המפורש. הדוד שלי דומה לחנות שלו: שניהם קטנים, שניהם מאובקים, בשניהם תמיד חסר מה שאתה מחפש. אבל לדוד שלי יש שפם. גם הוא קטן כמו החנות. פעם אהבתי לסדר את העפרונות לפי צבעים בתוך הקופסות, ותמיד חלמתי לחדד אותם. אבל הדוד לא היה מרשה, עיפרון מחודד קשה למכור, כך אמר. לא הבנתי מה ההבדל, אבל כנראה יש. הדוד: (מרחוק) הביטו, הביטו, יש לי אורח באמצע היום. ברגע הראשון חשבתי שבא קונה, כבר שמחתי. מה אתה עושה בעיר, יש לכם חופש?
 אני: כן.

הדוד: רגע, רגע, מה עכשיו, החופש הגדול? לא! לא ייתכן, הרי לא מזמן היה פסח.

אני: חופש מיוחד.

הדוד: מה אתה מדבר? ברצינות? מתי אתם לומדים אם תמיד יש לכם חופש?
 אני: לא תמיד.

הדוד: תראה איך שאתה נראה, מלוכלך לגמרי, לא מסורק, החולצה שלך בחוץ. אתה כבר לא ילד, הגיע הזמן שתשים לב לחיצוניות שלך. (בשקט) ראית את אבא?
 אני: לא.

הדוד: לא?

אני: לא.

הדוד: ככה! אז בוא נשתה משהו. חכה רק רגע, אני אסגור את החנות. תעזור לי להוריד את התריס. (רעש התריס נסגר) בוא, ניכנס הנה, פה שקט ויש להם מיץ מצוין. אתה אוהב מיץ, נכון?

אני: כן.

הדוד: אתה בכלל לא מדבר היום, מה קרה לך? שב כאן. (צועק) פעמיים מיץ עם קש!

אני: איפה אמא?

הדוד: מה?

אני: איפה אמא!

הדוד: (במבוכה) אז ככה, אני מבין שאתה לא יודע כלום. זה לא פשוט כל-כך. מתי היית פה בפעם האחרונה?

אני: בחופש-חנוכה.

הדוד: או! ככה. הרבה זמן. איפה אתה עכשיו?

אני: לפני יומיים העבירו אותי לפנימיה החדשה.

הדוד: באמצע השנה?

אני: כן.

הדוד: למה?

אני: לא יודע.

הדוד: עשית משהו רע בקיבוץ?

אני: אני לא זוכר. המזכיר של הקיבוץ אמר לי שאקח את הדברים שלי ואסע לפנימיה החדשה. נתנו לי כסף לאוטובוס, אז נסעתי.

הדוד: לבדך?

אני: תמיד אני נוסע לבד.

הדוד: (באנחה) כן, כן. ככה זה.

אני: איפה אמא?

הדוד: אני לא יודע בדיוק.

אני: ואבא?

הדוד: (במהירות) עובד כמו תמיד, קשה-קשה. קשה מאד. אתה הרי יודע, בנין זה מקצוע לא קל. כל היום בשמש, על הפיגומים, לעלות ולרדת. קשה מאד, קשה

מאד. (הפסקה) ברחת?

אני: כן.

הדוד: שוב פעם?

אני: כן.

הדוד: מה קרה הפעם?

אני: שום דבר.

הדוד (מנסה לשכנע) אין לאן לברוח, ילד. הכי טוב שתחזור לפנימיה.
אני: אני רוצה לראות את אבא ואמא.

הדוד: תסע בחזרה לפנימיה. זהו המקום הכי טוב בשבילך. הרבה ילדים, שמת, מורים טובים, מטפלות, דואגים לך שתאכל, תתרחץ, תלמד. מה תעשה פה? תסתובב ברחובות עם ילדי־הרחוב? שם יעשו ממך בן־אדם.

אני: אני לא רוצה להיות בן־אדם. אני רוצה לראות את אבא ואמא.
הדוד: אתה כבר לא תינוק. חיים זה דבר אכזרי מאד ומוכרחים להשלים עם הרבה דברים. גם לי לא קל, תאמין לי. לי אין ילדים ואני אוהב אותך ורוצה את טובתך. סע בחזרה. אתן לך כסף. אבא יבוא לבקר אותך בשבת. אני אדבר אתו, אני מבטיח. או! הנה המיץ, תשתה. מיץ מצוין. קר.

אני: (לעצמי) ידעתי בעל־פה את הנאום הזה. כל אחד מבני־המשפחה היה מוכר לי אותו, במוקדם או במאוחר. הנוסחות היו שונות, אבל התוכן תמיד זהה. ואני, כמו כל קונה טוב, לא הייתי עומד על המיקח—ומשתכנע. איך אמר הדוד שלי: אין לאן לברוח. הוא צדק, הזקן, חיינפשי שצדק, כל הדלתות געולות. שתיתי את המיץ הקר, מעכתי את הקש, ו... עברתי את כל הדרך בחזרה. מיליון קילומטר. הלילה כבר ירד כשהגעתי באוטובוס, וכל חלונות הפנימיה היו מוארים. הילדים התרוצצו בין האורות ודרכו על הצל הקטן שלי. לא בכוונה, כך הם החיים. חיים משונים. חרקתי בשיני, ונכנסתי לחדר המשותף. מוזר! אפילו לא הרגישו שברחתי.

אהרן קונום: פרידה

א

לפְעַמִּים,

כְּשֶׁנִּפְגָּשִׁים, לֹא שׁוֹנֵי־הַצְדָּדִים

יודעים כי נפגשים.

רק צד אחד עוקב אחר מְשֻׁגָּה

בְּהִרְגֵשׁת־שִׂיכוֹת נִסְתָּרָת.

כִּךְ הָאוֹהֲבִים. כִּךְ הַמְשׁוֹרְרִים.

פְּתֹאֵם בּוֹקֵעַת דְּמוֹת וְאַתָּה

יודע—מְשַׁלֵּךְ בָּהּ. מְשַׁלֵּה בָּךְ.

כִּלְמֵם מְכִירִים אוֹתָךְ וּמִתְפַּאֲרִים

בְּחִלְקֵם בָּךְ. אֶל זֶה

חִיכֵת אֶל זֶה

סִפְרֵת אֶל זֶה

שִׁתְקֵת.

אֲבָל בְּדוֹר הָאֲנָשִׁים

שׁוֹתְרוֹ כִּלְמֵם עַל הַזְכוֹת

לְבוֹא בְּסוֹד־הַדְּבָרִים

טוֹב לִפְגֹּשׂ אוֹתָךְ וְלִדְעַת

הַנָּה הַרוֹאָה.

הַנָּה אִישׁ שֶׁהוּא עֵינִים.

וְאִין מִלְּפָנָיו צְעִיפִים.

ב

לֶךְ וּשְׁפֹט

נִמְר בְּסוּגְרוֹ וְנִשְׁר

בְּכִלּוּבוֹ וּמְשׁוֹרְר.

לוֹ נִתַּן לַחַיּוֹת כְּמוֹ לְכַתֵּב:

לְתַקֵּן וְלִמְחֹק וּלְתַקֵּן

וּלְהוֹתִיר אַחַת מֵאַלְף.

וְהִמָּה לֹא יִדְעוּ כִּי חִיִּינוּ

הַזּוֹרְמִים הֵם אֵךְ כְּתָם שְׁאֲנָן

בֵּין הַשִּׁירִים

שֶׁנִּכְתְּבוּ וְאַלֶּה שֶׁיִּבְאוּ.

הלוך אצל השיר.
שם, בסוד מלים רחוקות
שהכרת בנייתן ובינינו,
אני מתודע לאני.
עינינו נפקחות פנימה
ואנו משקיפים חוצה
בכוחה.
שוב אינו תירים לעצמנו.

מי יפה ממי—
היפה ביפיו
או נגן בנגינתו
ומשורר במליו.

לו כל-ערוגותינו
עזוקות ומסקלות ושתולות
כערוגותיך, לא היה
צריך באלהים.

ג
כשנפרדים,
כלם יודעים שנפרדים.
כי מה-נותר אחר פרדה
אם לא כתם שאנן.
אבל אנו נחכה לפגישה אחרונה,
בה נדע כי היינו
בפרדות ובפגישות, באלפי
עינים ובכל-המלים.

נונחם קפליוק : אורחים נון המזרח

באחד הימים של שלהי־קיץ, כשפתחתי דלת ביתי, קידמני צילצול עז ותובעני של טלפון. אותה שעה עייף הייתי עד־מוות ובלבי התפללתי שהעומד מעבר לקו לא תהיה אותה אשה, מידידות המשפחה, שחיבה יתירה נודעת ממנה לשיחות טלפון שאין להן סוף, המוציאות מן הכלים גם את הסבלן ביותר. אלא שלשמחתי נתבדה החשש. מן השפופרת בקע קול גבר בלשון עברית נמלצת, על טהרת המבטא המזרחי־הערבי: בעי"ן גרונית וחי"ת שחירחורה מעומק החיך, טי"ת מודגשת בקצה הלשון, שאינה דומה כלל לתי"ו, וכן הקו"ף שאין לה כל דמיון לכ"ף, והשווא־הנע של המדבר נע בחיננות גנדרנית, תאנה לאוזן.

מיד הכרתי שאין זה אלא קולו של חוסני חמדאללה בן מוצטפא. אחד מאותם ידידים שמצאתים בירושלים העתיקה, ב"גדה" או ב"רצועה", עם סיומה של מלחמת־ששת־הימים. לפני כשלוש עשרות בשנים זימן הגורל את שנינו למכללה שעל הר־הצופים. לי היתה זו שנה אחרונה ללימודים ולחמדאללה שנה ראשונה. הוא היה אז הערבי היחידי בבית־האולפנה והשתלם במדעי־המזרח, כולל תנ"ך ושירה עברית של ימיהביניים.

חמדאללה בחורון שחרחר וצנום היה, ווריוזותו זריוזת־יתר של מי שמנוחה ושתיקה הן תועבת־נפשו ממש. פסוקי התנ"ך שגורים היו על פיו וגם בשיחת יום־יום עם עמיתיו התלמידים והתלמידות היה משוחח כמתפונת הדיבור המקראי, לרבות ו"ו־המהפך שהיה מרבה להשתמש בה. דיבור יוצא־דופן זה היה משעשע את הבאים במגע עמו, ולא אחד מאתנו היה גוררו לשיחה למטרה אחת בלבד: לשמוע את העברית החמדאללית.

אחרי שאלות־השלום ותשובות־הנימוסים, אמר לי: "באתי, רעי־כאח־לי, תלה־אביב היום, ערב שבת־קודש, עם שלושה מילדי, יוצאי־חלצי, מצעירי הצאן אשר חנן אלוהים את עבדך. ומה חשוק אחשוק לבוא בצל־קורתך!" מתוך־מתון דיבר, כקורא בתורה, כדי לדייק בדיבור לפי כללי דיוק מוקפדים, כאשר הספין.

"היכן אתה וילדיך? אמור לי ואבוא לקחתכם אלי", אמרתי לו, לאחר שהבעתי את קורת־רוחי על העונג והכבוד שיגרום לי הביקור. גינוני הדיבור, שהמארח חייב בהם במסיבות כאלו, עצמם־ובשרם מלשון־ערב הם, אלא שבמאמץ מיוחד קרמתי עליהם קרום עברי מליצי.

"נעמו אמריך לאוני כדבש ללשון וכנופת־צופים לחיך", השיב חמדאללה, "אך אל נא תטרח לבוא ולקחתנו למעונך. אנוכי והילדים, אשר מימיהם לא ראתה עינם

את הים, הולכים אל הרחצה. נשחה בגליו, וכאשר נכלה בוא נבוא אל ביתך, אם ירצה השם. ועתה היה לי שלום ופרוס משלומי לעקרת־ביתך, גפן פוריה שלך, שלא זכיתי עדיין להכירה פנים־אל־פנים”.

עקרת־ביתי באה כעבור שעה קלה מעבודתה, סחוטת ודוויה ומלאה רוגז, כדרכה בשבועות האחרונים. קיץ קשה עבר עליה במשרד שהיא עובדת בו, והיה העול מעיק בכל כבדו על רעייתי. ועל כל אלה מירר את חייה ה"בוס", האחראי למשרד, העובד שלא על־מנת לקבל פרס, אשר לפני כמה חדשים חגג את יובל־הגבורות שלו. הלה, עמדה בו רעננות כוחו ולא גרעו השנים מבריות גופו, רק שרוחו היתה מעורערת בקרבו ונוח היה האיש לרגזו ולהירגן והולך בקרי עם העובדים ומציק להם בכה ובכה. בחברוני קיץ זה היה מוצא פסול בכל דבר ומתערב שלא־כדין בעניינים שאינם מחזוריים לו—עד שקצה רעייתי בחייה, כפי שאמרה לי, מפני שיש טרדן זה.

בבואה הביתה באותו יום־הששי אחר־הצהריים מובן אפוא שאדיר־הפצה היה שלא לראות פני איש משך יום־רוחצי של מנוחה, עד צאת השבת. באותם ימים שגורה היתה על פיה של רעייתי, חובבת־אדם־וחברה שאין שניה לה, אמרתו של אותו הוגה־דעות שהורה: "אהב את הבריות, אך התרחק מהן"...

מאוהביהם של בני־ערב אני, ששייבה במחיצתם מרווה את סקרנותי שלא־תדע־שבעה. אך הפעם הצטערתי צער רב משנוכחתי כי שעות המנוחה השבועית, היקרות ונחוצות כליכך לרעייתי, תתקפחנה בתגרת־ידו של המקרה שאינריו־דע־רחם, בשל אורחים שבאו לפתע, ולא אורח אחד בלבד אלא מלווה שלושה קטנים. נתתי לה שהות להשלות עצמה באותה מנוחה טובה ויפה המעותדת לה, ורק בנטות השמש לערוב ערבתי את לבי לספר לה על ההפתעה. וחובה ראיתי לי להסמיק כאן קצת דברים על מידת הכנסת־אורחים שהיא מצוה יקרה מאד לבני־ערב, וכמו שהם מקפידים להדר בה בעצמם כך הם מחייבים בה את מארחיהם. אלא שניכר היה בה שאינה מוצאת כל ענין באותן סוגיות שעליהן הרחבתי את הדיבור לפני, כשם שניכרת היתה בה עצבותה על שמנוחתה השלמה והיקרה נגזלת ממנה ללא תקנה.

אשר לי, מיהרתי לחנות כדי לקנות טחינה וחומוס, זיתים כתושים, ירוקים ושחורים, וכן מיני כיבושים ותבלים. בדרך זכרתי את הפציחים, חזרתי וקניתי שקדים קלויים דקי־קליפה, בוטנים מלוחים, פוסטוק חלבי, גרעיני חמניות ודלועים ואבטי־חום, קלויים ומלוחים כהלכה, להנעים את השעות שלא־חר־סעודה על חמדאללה וזרעו אחריו.

בשובי העמדתי את הסל הגדוש וראיתי איך נוות־ביתי מוציאה שמיכות ומצעים, שמוטלים היו זה שנים ללא שימוש מאז יצאו הילדים מהבית ונפורו באשר נפורו, נבדקו כל הספות והדרגשים ונמצאו מספיקים בקושי לארבעת האורחים, זכרנו כי אי־שם במחסן מתגוללת מיטה מתקפלת, הוצאנוה וניערנו מעליה את אבק השנים, ולאחר שנוקתה וחוטאה הונחו עליה המצעים נְתַהי למשכב בשר לאורח.

ב

לפנות־ערב נשמע בחדר־המדרגות מטח קרב־ההולך של רגליים זריזות ובטוחות. פתחתי את הדלת לרווחה כמארח המקבל את אורחיו בסבר־פנים ובכל־לב, בקריאות חזורת־ונשנות של "ברוך הבא" ו"ברוכים הבאים". ראשונה נכנס חוסיני חמדאללה ואחריו ג'אלל, בן השתיים־עשרה, נער חטוב־פנים, שעיניו החומות שקטות ופיקחיות, ג'מילה בת התשע, ששתי צמות שחורות יורדות לה על גבה הילדותי, הדק והגמיש, ותמאם בת השלש, שבמקום הזר לה דמתה כאפרוח מפוחד הזקוק לרחמים. חמד־אללה השיב על ברכתי בקול עליוז: "ברוך הנמצא" ו"ברוכים הנמצאים". ליתר הבעת־שמחה־ורצון לכוה האורחים הוספתי את ה"אהלאן וסהלואן" הערבי, ברכה שהיא מועט המחזיק את המרובה, שאומרה הריהו כאומר: "כאחד מבני המשפחה אתה וכל אשר כאן — לרשותך".

ואף־על־פי שחמדאללה רגיל בלשון־עבר וחש בה עצמו כבן־בית, אורו פניו לשמע הברכה העתיקה והשיב בברכה בת מלה אחת בלבד: "בלמואהל", שפירושה ומובנה שכל הברכות שאני מברכו וכל הרהשים הנעלים שאני רוחש לו יחולו על ראשי־אני. מיד נוכחתי כי משאלתי שירגיש עצמו כאן כבתוך שלו נתקיימה מיד ובמלואה. בלי אומר ודברים השיל אורחני חיש את בגדיו מעליו ולבש את הפיג'אמה הלבנה שהוציא מצרורו, פיג'אמה שעינה כעין גופיה ותחתונים. והקטנים, בראותם מעשה אביהם, החלו לפשוט את בגדיהם. חמדאללה ביקש סנדלים, שאותם הביא לו המארח כהרף־עין.

"מבין אתה, רעי־כאח־לי", אמר, "הילדים ירחצו את בשרם וטהר יטהרוהו ממלח מ־יהים, ואחר־כך אבוא אני אחריהם אל חדר־הרחצה ואטבול את בשרי, וכך נוכל לקבל פני שבת מלכתא".

חמדאללה, שגדל בסביבת מערת שמעון הצדיק ו"מאה שערים" וגם קרא ושנה, בקי בדיני היהדות וקבלת־שבת לגביו היא קודם־כל אמירת פרקי שיר־השירים, שהוא יודעם על־פה מאל־ף עד תי"ו והם חביבים עליו במיוחד.

משהחל לפומם, זכרתי דברים מלפני עשרות בשנים: איך היה סולל לו נתיבות בעזרת פסוקי שיר־השירים, שהיו מתנגנים מפיו, אל לב אותן סטודנטיות שישרו בעיניו, ואיך התנקם פעם באחת מהן, קטנת־קומה, שטוחת־חזה ודלילת־שער, שהיתה מלגלת עליו לפרקים, יום אחד עיכב אותה בצאתה משיעור ה"זוהר" ודיקלם באזניה בלווית תנועות תיאטרליות לאמור: "זאת קומתך דמתה לתמר ושדיך כאשכולות. אמרתי: אעלה בתמר, אוחזה בסנסיניו ויהיו נא שדיך כאשכולות הגפן וריח אפך כתפוחים". צחוק רם, שזור צלילים חזקים של שמחה־לאִיד, פרץ מפי שתי סטודנטיות מבנות־לוויתה של הנעלבת: זו הסמיקה והחווירה חליפות ובצעדים מהירים עקרה מן המקום.

מן האמבט עלו קולותיהן הדקים והצפצפניים של ג'מילה ותמאם, שהשתכשו במים. אותה שעה עמד ג'אלל סמוך לדלת של חדר־הרחצה והמתין לאחיותיו שתצאנה משיצאו, מיד רצו אל אביהן, שהושיבן בירכתי השולחן הערוך.

הצצתי בפני עקרת־ביתי וצדתי כמה מבטים בעלי משמעות של תמהון ובדיחות־הדעת המשמשים בערבוביה, ששלחה באורחנו לבוש הפיג'אמה הלבנה והפולט פסוקים מ"אשת־חיל מי ימצא". היטב ידעתי כמה סולדת היא מגבר המסתובב לנוחותו בבית לבוש פיג'אמה, כל שכן אורח זר. דימיתי לקרוא בלובן מצחה מחשבות פלצות מחמדאללה זה, הלבוש כסות־לילה וחש עצמו כבחדר־משכבו. וחמדאללה הוסיף להטעים את פסוקי "אשת חיל" בכוונה מודגשת להנות את המא־רחת. ומשהגיע לסופו של הפרק, פנה אל רעייתי והטעים בהרמת קול כמכריז ברבים: "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה. שקר החן והבל היופי, אשה יראת־ה' היא תתהלל".

העלתה רעייתי על פניה חיוכים קלים, מהולים במבוכה ובליגלוג קל, ובראשה הניעה לאות תודה. ואילו אנוכי נהגתי באורחים כדרך שנוהגים בני־ערב, המשיבים על כל ברכה ותהילה במנה כפולה־ומכופלת. הרביתי לדבר בשבחה של אשתו, "אם עומר", יולדת השנים־עשר, על הריצותה, בינתה, טוב־טעמה ונימוסיה היפים, ובכלל, שאשה כשרה היא העושה רצון בעלה.

חמדאללה מילמל לבפשו חרש, "אשה כשרה העושה רצון בעלה", ונאנח אנחה בעלת־משמעות. אחרי הפוגה קצרה אמר: "כן, כן, השבח לאל בורא־עולם, זכיתי והנני מאלה שעליהם אמר החכם מכל אדם: 'מצא אשה, מצא טוב'. אם עומר בכורי היא אשה שעל כמותה נאמר, 'מנשים באוהל תבורך'. יולדת השנים־עשר, אמרת, ומן הראוי—סלח לי, אח יקירי, על הערתי—שתסמין לדבריך 'בלי עין הרע'. שכן כבר סיפרתי לך ששלושה מהם נחטפו ונקצצו במאכלתו של מלאך־המוות, ישמרנו אל מרעתו".

"אבו עומר! וכי מאמין אתה בעין הרע?"

"אמנם כן, האמן אאמין, שכן מבשרי חזיתי. היו השכנות רגילות להיכנס לביתנו ופושקות שפתיהן ללא הפוגה: 'מה־יפים הילדים ומה־נאים הם' וכיוצא באלה דברים—עד שכלתה אליהם הרעה. מקשה אתה, אחי, על משכילים שלמדו ושנו, המאמינים בעין הרע? יש ויש הסבר שכלי לדבר. שמעתי מפי השייך אמין אל־עורי, זכר־צדיק־לברכה, פוסק גדול משלנו בירושלים העתיקה, שגדול היה כוחו גם במדע־הטבע, שאמר—במראוני שמעתי זאת—בוזו הלשון: המדע הוכיח כי עינם של אנשים רעים מסוג ידוע שולחת קרניים ספוגות־רעל הממיתות עלולים ותינוקות של בית־רבוך, שעדיין משוללים הם כוח התנגדות לסם־המוות שאותן קרניים ארוורות יורות בהם".

"האם גם בשדים תאמין?" שאלה עקרת־ביתי בסקרנות.

"אודה ולא אבוש, גברתי רבת־החסד: מאמין אני במציאותם. אולם השייך אל־עורי, הלמדן הגאון, מאלופי ההלכה והמדע, ירחמהו אל וישפניהו במבחר גן־עדנו, אמר כי יש בני־אנוש שהם יוצאי־חלציהם של רוחות ושדים. וכך שנו רבותינו עליהם־השלום, יש שדים־נקבות המזדווגות עם בני־אדם ונולדים ולדות, אשר בָּרָם כילודי־אשה ותוכם רוחות ושדים ומזיקים. מעולם לא נדע, אנו בני־תמותה, מה גובר על

מה: היסוד האנושי או היסוד השדי. לי עצמי היה מנהל באותו מוסד ממשלתי בו עבדתי שנים, שהתנכל לי וליתר העובדים ונהג בנו כאחד המזיקים, ואין ספק שמעולם השדים והרוחות מוצאו".

ובעוד חמדאללה מספר על אחד מתלוליו של אותו מנהל, יצאו הילדות מחדר-הרחצה וקוצותיהן נוטפות מים. לקחה רעייתי מסרק בידה וסרקה את שערותיה הסבוכות של ג'מילה הגדולה, שעמדה ככבשה-לפני-גוזזיה נאלמה, אף שמעשה הסריקה לא נעם לה מחמת מריטות ותלישות שער. כך הבליגה עד שהפך סבך השער מקלעת צמות שטים, שעינן כעין הזפת המבריקה.

תמאם הפעוטה עמדה כל הזמן והביטה בעצב ובחרדה בסריקת שערה של אחותה. בהגיע תורה, התחמקה וברחה אל החדר השני והתחבאה שם מאחרי ארון-הספרים הגדול. אז נכנס ג'אלאל אחיה לאותו חדר, תפסה והוליכה בחוק-יד. נתנה הפעוטה קול בכי מחריש-אזניים ומיאנה לתת ראשה למסרק, ובקולי-קולות ייבבה: "אמי, אמי!"

החלו הכל מתעסקים בתמאם ומשדלים אותה בדברים. עקרת-ביתי סבבה בחדרים ואספה מכל מיני הצעצועים ששרדו בבית מימים שהיו ילדינו קטנים. הובאו הדובון שתום-העין, הכלב שמוט-הרגל והפרה גדועת-הקרן, וכן בובות שנשארו בריאות ושלמות. את כל אלה הרימונו שי לפעוטה. חיוכי-נהרה נתמשכו על פניה הדומעים, מישמשה בבובות בהנאה וניסתה להעמיד את החיות על רגליהן. ובעוד היא כולה בעולם הצעצועים והמשחק, ננעצו שיני המסרק בשער הראש הקטן השחור והמקוץ, וסרקו והחליקו את המחלפות הנוצצות-הרטובות. הפעוטה, שבביתה לא ראתה צעצור עים כה רבים מימיה, הפקירה את ראשה בידי רעייתי ולא הוציאה הגה, וכל אותה שעה היתה מדברת אל הדוב ואל הכלב ואל הבובות. את הבובה לבושת שמלת-התכלת נשקה ואילו את הבובה המכוערת, שאחת מידיה נתעקמה ונידלדלה ועינה הימנית נסתמאה, היכתה מכות-רצח.

חמדאללה, שישב בראש השולחן ששני גרות דולקים עומדים באמצעיתו, לבש ארשת חגיגית ומפיו נידרדרו פסוקים ואמרות חכמים עבריים כגשם-נדבות. "אכן, גברתי היקרה, כך נתקיים מה שנאמר: 'ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחוק לנערך תיה— חגרה בעוז מתניה וְתִאֶמֶץ זרועותיה'. פסוק אחרון זה אומר אני בלבי תמיד כשרואה אני איך רעייתי נאבקת עם הפעוטה כשיש צורך לחפוף ראש ולסרוק שער. בעל-כרח תעשה זאת בעוון-מתניים ובאימוץ-זרוע, אך את עשית זאת בחכמה, כמו שנאמר: 'פיה פתחה בחכמה, ותורת-חסד על לשונה'".

סוף-סוף יצא גם ג'אלאל מחדר-הרחצה. "כולו מחמדמים" פוסק אביו ומורה עליו באצבע כשנתקל בו בדרכו אל חדר-הרחצה. האריך חמדאללה במעשה מקלחת שלו. מחדר האמבטיה הגיעו קריאות "עזים, עזים" (בהדר: עצום!) בעוד סילוני המים הרתוחים-כמעט שוטפים את גופו. בינתיים הסבנו חמשתנו אל השולחן, הגדוש מטעמי-שבת וצלחות כיבושים ותבלים להנעים המאכלים כטעם אורחינו המכובדים. רעייתי מזרות לאכילה את הקטנים, שנראו רעבים ויגעים. הבנות נשמעות מיד

ואוכלות בתיאבון רב את החלה הטריה והדגים הממולאים, שנשפך עליהם קרום של טחינה ערבה-לחיד. רק הנער מסרב; הוא יאכל רק עם הגדולים. מתגבר הוא על רעבונו עד צאת אביו מן הרחצה, כולו מדושן-עונג ושבע-רצון, שמח וטוב-לב. "נעימאן!" (בנועם!) אני מברכך, והפעם בלשון ערבית, כברך אדם היוצא מבית-המרחץ.

"אללה ינעם עליך" (ינעים לך האל), משיב הוא ברכה תחת ברכה. ותוך כדי ישיבה: "בבקשה ממך, אח יקיר לי, האין ברכה מעין זו בלשון העברית או הארמית אי-שם במשנה או בתלמוד? אכן, צריך לחפש בין דפיהם, ויגעת ומצאת—תאמין. וכי לא כך?"

האכילה התנהלה בשתיקה גמורה, כדת וכדין. "לא סלאם עלא אל-טעאם": אין שואלים [אפילו] לשלום בשעת סעודה. קיימנו בשלמות "אין מסיחים בשעת הסעודה" גוסס-ערב. סוף-סוף רוב הסמוכים אל שולחן-השבת בני-ערב היו, ובדין היה שננהג כמותם, מה-עוד שאורחינו הם, ואנו המארחים מצווים להנעים עליהם את הסעודה ולא להשביחה ברוב דיבור, כדרכם של בני המערב, שאינם יודעים במחילה כיצד ליהנות מן החיים הקצרים שזיכה בהם אללה את ברואיו.

חמדאללה, בצע מן הפת ובירך בשם ובמלכות, ואני עניתי אחריו "אמן". מוכן היה גם לקדש על היין, אף אם אסור הוא בשתייה על המאמין, אלא שאם "הלכת בקריה (זרה), לך בארחותיה"—כך אמר לי בהזכירו את הפתגם התלמודי בנוסחו הארמי. הפעם פטור היה מלנהוג לפי דרך-ארץ זו, כי המארח, בעוונותיו, שותה את יינו בלי לקדש עליו ובוצע את פתו ואוכלה ובוֹלעה בלי שיברך לבורא-עולם המוציא לחם מן הארץ. אף-על-פי-כן, משסיימנו סעודתנו, נשמע קולו של אורחנו מברך ברכת-המזון: "הזן את העולם כולו בטובו, בחן, בחסד וברחמים, הוא גותן לחם לכל בשר, כי לעולם חסדו. ובטובו הגדול תמיד לא חסר לנו, ולא יחסר לנו, מזון לעולם-נעד, בעבור שמו הגדול, כי הוא אֵל זן ומפרנס הפל ומיטיב לפל ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא, כאמור, פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, ברוך אתה ה' הזן את הכל".

ומשפילה אמר: "תמצא ותמצא אצלנו, בני דת האסלם, הוי היקר-באחים, תחינות ותפילות הדומות לברכת-המזון שלכם".

נהנינו לראות איך חמדאללה טורף בזו אחר זו את פרוסת החלה הטריה, הפריכה והמתוקה ואוכל בתיאבון נמרץ ממאכלי השבת, שעקרת-הבית הוסיפה עליהם גופך מזרחי ומשאכל ושבע ובירך, השתרע על כיסאו בהרחבת-הדעת כנהנתן מובהק. "אשריך וטוב לך", חזר ואמר. "מה-טוב ומה-נעים שבת אחים גם יחד. מה-טוב היה אילו לקחתי את אשתי אתי. אמנם היא ביקשתני על כך, אך אני דחיתה. עתה הריני מתחרט על כך. הרי אתם מכניסי-אורחים כה טובים ונעימים, והיא היתה מרגישה עצמה בכי טוב בצל-קורתכם".

ג

תמאם נרדמה באמצע הארוחה, וג'לאל, שנראה היה בו כמה הוא אוהב את הפעוטה הכרוכה כל הזמן אחריה, האכיל אותה ברוב שידולים את שתי המנות האחרונות. הפעוטה לעסה כשעיניה עצומות-למחצה.

ראשונה השכיבו את תמאם, אבל חרף עייפותה התעוררה פתאום בבכי רב וצעקה: "אמא, אמא, רוצה אל אמא!"

"רואים אתם פרחית פעוטה זו", אמר חמדאללה. "היא גוזלת ממני את רעייתי אשר אהבתי, ממש גוזלת אותה ממני, כי תמיד היא ישנה אתה ורק אתה. רעי-כאחילי! לשווא אמרת עליה 'אשה כשרה עושה רצון בעלה'. אומר לך, ידידי, כי רעייתי מחוננת בכל הסגולות, אך בענין זה אינה עומדת".

בחוש ראינו כי אורחנו, שלשונו שלוחה בתנועה מתמדת, לא סבל סודות ולא הקפיד לשמרם בלבו. מפני מארחים חביבים כמונו אין סודות, ובייחוד כאלה שפליטתן מביאה פורקן-מה. זה מול זה שיויתי לעיני את פניה של "אם עומר" העדינים אך מיועעים וסחוטים מרוב לידות ועמל, והדיבורים, שתכפו והלכו, על הפעוטה הגוזלת ממנו את "בחירת-לבי" "חשקה-נפשי-בה".

הפעוטה ייללה בלי הרף. "שיבוא ג'לאל, ג'לאל שיבוא", צווחה והתיפחה בקול. ג'לאל, שכבר שכב במיטתו, חש אליה ושכב לידה. הפעוטה השתתקה מיד ונרדמה.

פצחיים, פירות ומשקאות קרים הובאו אל השולחן בחדר השני. "התיאותו, ידידי, שנשב על היציע?" אמר חמדאללה בהצביעו על המרפסת. "אנא, אם נא מצאתי-חן בעיניכם".

יצאנו שלשתנו אל המרפסת הפונה אל החצר, הצופה אל מדשאה וכמה עצים. עד-מהרה הצטרף אלינו ג'לאל. פיצחנו גרעינים במקלה ושתינו מן העסיס הקר. ובעוד אנו מסיחים בכה-רובכה, אמר חמדאללה בהתעוררות:

"אל יהיה שולחנו זה כאילו אכלנו עליו מזבחי-מתים, כי הלא כתוב שכל המסב אל שולחן ואינו אומר דברי תורה, כאילו אכל מזבחי מתים, לא כך, רעי-כאחילי? להוותי ולשברי איני זוכר אמרת חז"ל זו ככתבה וכלשונה".

חמדאללה, חריף-ובקי בהלכות רבות ביהדות ובאסלם, האובים עליו במיוחד הדיונים על המאחד והמפריד בין שתי הדתות, ולא אחת הוא מגלה כוחו בחידושים.

"הגידה-נא לי", אמר כחד חידה, "כמה נשים מותרות היו לאחינו בני-ישראל בטרם יתקן רב-נורגרסום-מאורי-הגולה את האיסור על ריבוי נשים?"

האורח שאל והמארח, במחילה, היה ככלי מלא בושח וכלימה, כי לא ידע להשיב דבר בהלכה זו. "נראה שלא היו בני-ישראל מוגבלים בנשים", השיבותי בהיסוס מה. "כל אחד נשא לו, כנראה, נשים כאשר רצה, לפי אונו והוננו. הנה, שלמה המלך, למשל, נשא נשים אלף".

"אין מביאים ראייה מן המלכים", השיג עלי חמדאללה. "הנה אצלנו מותרות רק ארבע נשים בלבד; וכי מלכים ורוזנים משלנו נזהרו, או גזיהרים כיום, במצוה זו?"

מלכים מעיקרם נולדו לצוות על אחרים, ורק אחד מרבבה ישמור על מה שנצטווה מפי הגבורה, מפי מלך-מלכי-המלכים. אנוכי אוכיח לך כי גם לכם, בני אברהם, יצחק ויעקב, הוגבל מספר הנשים והועמד על ארבע בלבד. בוא ואראך. יש ששה סדרי משנה בביתך? הביאה-נא, בבקשה ממך, סדר נשים."

נוטל חמדאללה בידו את ספר המשניות, ששלפתי מעמקי אחד המדפים הפנימיים וניערתי מעליו את האבק שנצטבר עליו, והוא מדפדף ומדפדף עד שמגיע למסכת כתובות. מפשפש ומפשפש בדפי מסכת זו עד שמוצא את מבוקשו בפרק העשירי. "הנה!"—הוא קורא בקול: "מי שהיה נשוי שתי נשים ומת—הראשונה קודמת לשניה ויורשי הראשונה קדמים ליורשי השניה וכו' וכו'."

הופך הוא את הדף וקורא שוב: "מי שהיה נשוי שלש נשים ומת—אין זה חשוב לנו מה הם דיני הירושה של השלש ושל צאצאיהן. נוסף-נא עוד לקרוא. הרי לך משנה ה': 'מי שהיה נשוי ארבע נשים ומת—הראשונה קודמת לשניה והשניה לשלישית והשלישית לרביעית'. אין זה חשוב, ידידי, איך מחלקים את הירושה ביניהן. עכשיו נסה-נא לדפדף במסכת כולה, וכן בכל המסכתות האחרות שבסדר נשים, ולא תמצא יותר מארבע נשים. משמע, אחי ורעי, שמירב הנשים שהיו אחינו היהודים נושאים—ארבע היו. וכך ציוה לנו נביאנו מוחמד, תפילות-אללה-ושלומיר עליו, בפרק 'הנשים' שבספר-קדשנו, שבו הותרו לנו שתיים ושלש וארבע."

ג'לאל היה מאזין כל הזמן בענין רב למוצא-פי אביו. אך הנה נעצמו עיני הנער והלכו ואביו ציוהו ללכת למיטתו. אנו איחרנו שבת והגינו בדברי תורה מן הנביאים והכתובים והמשנה ולעומתם מן הקוראן וה"פ"ק", היא ההלכה המוסלמית, וה"חדית", הוא אמרות הנביא, שנמסרו מפה לפה והן תורה שבעל-פה של המאמינים.

שיחה זו שלו היתה רק מעין פרוזודור לטרקלין, מבוא לעיקר המעסיק מאד את חמדאללה, הנובע ממצבים שבינו-לבינה. לא אחת כבר שמעתי מפיו כי רעייתו יונתו תמתו (וכך היה מכנה אותה בתארי שירי-השירים שאהבה נפשו) "מורדת על בעלה", ככתוב בסדר "נשים", מסכת כתובות. "אני במיטב אוני הגעתי רק אל גיל-העצה ויונתית-תמתי צעירה-לימים, קטנה ממני בשש-עשרה שנים תמימות. ומה אם ילדה לי שנים-עשר ולדות, אשר שלושה מהם קוצצו במאכלתו של מלאך-המוות, ישמרנו האל מפגיעתו? בבית אבא היינו עשרים-ואחד במספר, שומע אתה? עשרים-ואחד, זכר ונקבה. ומה רע בדבר?" אמר כשהוא תומך לחיו בכפו.

"בוא-נא ונקרא במסכת נשים", אומר הוא באנחה, ונראה שקריאה זו צורך פורקן הוא. לקח את הספר והחל לקרוא בקול ולפרש: "המדיר את אשתו מתשמיש המיטה—בית שמאי אומרים: שתי שבתות' (והכוונה כאן, אחי, שני שבועות); 'בית הלל אומרים שבת אחת' (כלומר שבוע אחד). 'התלמידים יוצאין לתלמוד תורה (מחוץ למקומם) שלא ברשות (נשיהם) — שלושים יום; הפועלים — שבת אחת' (אתה שומע? רק שבוע אחד בלבד) 'העונה' (יודע אתה 'עונה' מה פירושו? זוכר אתה בוודאי 'עונתה לא יגרע' שבפרשת משפטים): 'הטיילים' (כלומר, הולכי בטל)—'בכל יום'."

"גם אני טייל כיום", הוא מוסיף, בפצחו אגוז דק־קליפה בין אצבעותיו, "אך בעוונותי הרבים... ודי לחכימא ברמיזא".

הקריאה, הפירושים והרמזים נתנו, כנראה, פורקן־מה לעקת־נפשו. לאחר הפוגה הוא עובר מהלכות נשים לדברי ספרות ושירה. חמדאללה לוחב ולוהט מדברי פיוט כאחד המשתפר ממשקה חריף. ובגבור ה"פיף" עליו החל לקרוא בהטעמה ובהתרגר שות רבה את שירו של יהודה הלוי: "יפה־נוף משוש כל הארץ קרית־מלך־רב, לך נכספה נפשי מפאתי־מערב", וכו' וכו'. וכן: "ציון! הלא תשאלני לשלום אסיריך. לבכות ענותך אני תנים, ועת אחלום שיבת שבותך אני כינור לשיריך. איך יערב לי אכול ושתות בעוד אַרְאָה בפי עורבים פגרי נשריך..."

"שירה אדירה!" קרא בקומו נרגש ממקומו, "שירת בת־מרום, פיוט בן־אלמוות. כל חרוז—בנין־תפארת, כל מלה—פנינה, חרוזי פנינים", אמר במצמצו בשפתיו, כאילו עתה־זה נהנה ממאכל־תאנה או ממשקה־עדנים.

חמדאללה היטיב את לבו במה שעמד לפניו על השולחן, נאנח והזה.

"ראה־נא, ראה: שירה זו במערב נחרזה, כי כן שר הלוי הנצחי, 'אני במערב ולבי במזרח'. במערב הערבי, באנדלוסיה, שר יהודה הלוי, אשר הערבים קראו את שמו אבו אל־חסן אל־לאו. האם מיחה משהו מן השליטים הערביים והאנדלוסיים כנגד שיר געועיר־לציון? והלא אנדלוסיה זו, גן־עדן זה עלי־אדמות, עלתה בערביותה ובאסי־לאמיותה פי שבעים־ושבעה על מצרים וסוריה כאחת? ורואה אני בעיני רוחי איך ישב אז עמיתו הערבי ביציע ביתו של יהודה הלוי, כשם שאני יושב אתך כאן, והוא קרא לפניו שיר כיסופים וגעועים לארץ־מולדתו, ומרוב התרגשות קם וישק למשורר העברי ויאמר לו: 'אשריך, שחרוזי־פנינים כאלה חרוז עטך—חזק־ואמץ!'

פני חמדאללה לבשו פתאום קדרות, ובפצחו שקדים בזה אחר זה אמר במרירות: "מה קרה לעמי ישראל וישמעאל בני־הדוד? עד מתי יצהיבו פנים זה אל זה? האשמה תלויה במנהיגיהם. 'עמי! מאשריך תועים', כמו שאמר הנביא ישעיהו. אבל מה לנו, לך ולי, בני אָם אחת—המכללה אשר בה־הצופים, שמשדיה מדושני החלב ינקנו, ולמדיניות, שבטבעה היא מלאת רשע ורמיה?"

"בעל־כרחנו אנו נגורים לתוכה", אמרתי כדי להפסיק את השתיקה שנשתררה. "אכן, מלאה הארץ פוליטיקה כמים לים מכסים. הכל נרטבים, לרבות הגוזהרים ביותר".

מן המרפסות שממול ביתי בקע שאון עליזים השקועים במשחקי־קלפים. הסתכל חמדאללה במנוד־ראש בחבורות המשחקים. "אלה מעשיהם וזהו פעלם ביום־המנוחה? רואה אני ואיני מאמין למראה־עיני. צא וראה איך הם מבזבזים חמדה גנוזה זו שניתנה לישראל. אמנם, זה כעשרים שנה שלא הייתי מעורב עם היהודים, לצערי הרב, ובמושבם לא ישבתי, אף־על־פי שרק כמה עשרות צעדים הפרידו בין ביתי לבתיהם, אבל משחקי־קלפים ביום־השבת, בילוי־חולין כזה לא עלה על דעתי. זמנים חדשים, זמירות חדשות", אמר באנחה.

הוא שקע בפיצוח בטנים, אגוזים ושקדים, שבהם מצא נוחם לרגזו.

ד

ליל-סיוטים עבר עלי באותו מקום צר, שנשתייר לי בפאת ספה, היחידה שנותרה למארחים. חלומות טרופים ומסוכסכים טרדוני כל הלילה. בחלומותי עינה אותי ביותר חמדאללה, שראיתיו, לתמוהני הרב, לבוש טלית-קטן, שציציותיה מגיעות עד לברכיו, שטריימל חבוש לראשו והוא מדבר כל הזמן יידיש-הונגרית, נוסח בתי אונגארן. בלשון זו דיבר אלי והוא כולו אש-קנאות נגד שימוש-החולין בלשון-הקודש ודברים כדרבנות השמיע נגד פושעי ישראל המפרשים את שיר-השירים, שכולו קודש, כזמר-אהבים.

משצלצל האורלוג העתיק של שכני בצילצולו הכבד והעמום שעה שש חסר רבע לפנות-בוקר. נשמע מיד דיבורן הרם של שתי הילדות, תמאם וג'מילה, על הים ועל הרחיצה בו ועל הצדפים שלקטו. עד-מהרה נפלה ביניהן מחלוקת בענייני קנין של צדפים, שנתלוותה צעקות. נראה שפקעה סבלנותה של ג'מילה הגדולה מטרדנות אחותה הקטנה, שכן קמה והרביצה בה עד שפרצה הפעוטה ביללת-ככי המזעיקה לעזרה. חמדאללה, שהיה שקוע בתרדמה ערבה, קרא בקול ניחר מתוך השינה וציוה על ג'אלל שישלים בין אחיותיו. מיד לאחר-כך התכרבל בשמיכה ונרדם שוב.

את רעייתי מצאתי במטבח, שוקדת על ארוחת-הבוקר. היא סיפרה לי שקמה מבעוד-לילה להכין אוכל לקטנים, שבוודאי רגילים הם לאכול עם השכמה. מיד לאחר פת-שחרית הלכו אורחינו אל הים לרחוץ. ליויתי אותם שמה וסייעתים בתוך המערבולת של בוקר-שבת לבחור בקטע נוח לרחצה, שמועטים בו הסלעים וחדודי-האבנים. חרד הייתי לשלום אורחי, שיהיה הכל כשורה, שלא יהיו מי הים צוננים ביותר לילדי אורחי, שיהיו כיסאות-הנוח שלמים ויציבים והסככות שמעלי-הם בלא קרעים.

כאשר בא הכל על מקומו בשלום, חזרתי על עקבותי כדי לתת תנומה לעיני הקוד-חות ומנוחה לראשי. התמודדתי על הספה להנאתי, אך מיד נטפל אלי מצפוני והחל ליסרני שחפשי אני ומתענג על המנוחה בעוד עקרת-ביתי אנוסה, אחרי לילה טרוף ומיגע, לעמוד על רגליה במטבח ולהתעסק במעשי בישול, טיגון ומאפה, כשהיא מעיינת מדי-פעם במדור המזרחי של ספר-הבישול, כדי לשוות למאכלים ריח וטעם להנאת אורחינו. לא עברו רגעים ונקיפת-הלב שלי נמוגה מפני העייפות והצמאון העז לקצת שינה, ותרדמת-אלוהים נפלה עלי.

הרעש שהקימו אורחי בשובם מן הים השבית את שנתי. ההרגשה הטובה שפקדתני בפקחי את עיני העידה כי האריכו אורחי ברחצה, וכך ישנתי דיי.

סיבוב המקלחות החל בג'מילה ותמאם, שלפני הרחצה טיפלו בשטיפת צדפים חדשים שלקטו להן מלוא הסל. משסיימו נכנס חמדאללה, ואחריו ג'אלל. מקץ שעה ארוכה ניתן לי להיכנס לחדר-הרחצה וליטול ידי. המים עמדו בפניור כי נסתם בחול הרב משפת-ימה של העיר, נטלתי ידי באמבט, שהיה מלוכלך בפסי-חול ובצדפים פסור-לים, שורקו שם הילדים. גם כאן לא ירדו המים, כי הצינור היה סתום-למחצה.

סוף־סוף ישבנו, בשעה מאוחרת אחרי־הצהריים, סביב לשולחן הערוך, ועד שהובאו המנות הראשונות היה חמדאללה מתקן מדי־פעם את העברית שבפי.

"גם אתה", הוכיחני ברוך, "אומר 'יפה נורא' במקום יפה מאד, ו'הכי רע' תחת 'רע ביותר'. ולמה־זה 'טלפון', הזר־המוזר ללשון העברית, לשון בני־שם, ולא 'שחר־חוק', כגירסת הבלשן הגדול, מחייה לשון־עבר, אליעזר בן־יהודה עליו־השלום? ומה פירושו של 'נוראי', שאני שומע כיום מפיות רבים בחוצות ירושלים? בקיצור, בושתי ונכלמתי בעברית זו, רעי־כאח־לי".

ניסיתי להוכיח לו שכמעט בכל לשון נוצר והולך במשך הדורות מרחק בין שפת־הדיבור היומיומית ובין לשון הספרות, ולא עלה בידי לשכנעו.

"אתם העברים", דיבר חמדאללה בריגשה רבה, "אל לכם לחזור על המשגה הכבד ששגו אבותינו בהשאירם את הלשון הצחה וההדורה בין דפי הספרים בלבד. מי כמוך יודע בשל מה, בשל איזה גורמים, עלתה לנו כך—אוי־ואבוי שכך עלתה לנו! בגלל הבדל עמוק זה שנוצר בין הלשון המדוברת והלשון הספרותית נכשלים אצלנו הרבה והרבה תלמידים בבחינות־הגמר בלשון הערבית, כי הלשון המדוברת יוצרת בלבול, והשפעתה על הלשון הצחה, הספרותית, קטלנית היא. דבר זה צריך לשמש לקח טוב לעברים. אתם, שהחיייתם את העבריה הנהדרת של כתב־הקודש הנשגבים, רבי הפיוט והמליצה הערבה, את לשון המשנה הקצרה והקולעת, מועט המחזיק את המרובה, משנת־לשון בהירה וזכה—מדוע לא תנצרוה למען תישאר זכה וטהרה ומדויקת? מדוע?" כך שאל מנהמת־לבו, מתחנן ומוזהיר.

משנכנס לסוגיה זו נכון היה להרבות דברים ולהעלות על נס את חרוזי הלוי, הנגיד, גבירול ויתר כוכבי השירה של ימי־הביניים, ובינתיים הסיח דעתו מתמאם הקטנה, שפיה נפצח כאומר לפתוח בבכי: "אמא, רעבה אני".

"אם אין קמח, אין תורה", הכריזה עקרת־הבית, בהצביעה על הצלחות המלאות ועל הילדים הרעבים.

חמדאללה השתק והסעודה החלה. הכל אכלו בתיאבון ועלו על כולם האורחים "שעלו מן הרחצה", כמו שאמר חמדאללה בשלפו פסוק אחרי פסוק משיר־השירים ושאר ספרי־קודש.

ובעוד הבשר בין שינינו, והנה דפיקות בדלת. חשתי לפתוח ועל הסף הופיעה "אם עומר", היא אשת חמדאללה, ואתה ארבעה ילדים מהגדולים שבחבורה, מבני שתיים־עשרה—שלוש־עשרה ועד שש־עשרה.

אני עצמי איני יודע כיצד, אך הצלחתי מיד להצהיל פנים כנגדם. "אהלאן וסהלאן", קראתי וחזרתי ושניתי בקול, "אהלאן וסהלאן, אוס־עומר. ילדים! הואילו והיפנסו. אלפי שלומות, ברוכים תהיו, אורחי היקרים!"

חמדאללה, שהופתע מהופעת אשתו וילדיו, נעץ ברעייתו עיניים שואלות. "תקפוני געגועים על שתי הקטנות, אפרוחים אלה שזו להם פעם ראשונה מחוץ לכתלי ביתנו", אמרה בפשטות. "איני רגילה כלל לבלות אפילו לילה אחד בביתי בלי שיהיו אתי כל ילדי במיטותיהם. כל הלילה לא נתתי תנומה לעפעפי כאשר

זכרתי שלא די שאינם בין כתלי ביתי אלא הם גם מחוץ לחומות עירי. כל הלילה לא פסקו החלומות הרעים—יפורם אלה על מדבריות נידחים וישיומנים רחוקים! שמא שרויים הם בצרה, חלילה, אמרתי בלבי, ואני אָמַם, הורתם ויולדתם, יושבת לי בשלוח. בבוקר אספתי את הילדים, שכרתי מונית ובאתי, כפי שאתם רואים, בשלום, השבח לאל”.

לכתחילה עמד חמדאללה להטיח בפני זוגתו דברי רוגז ותרעומת על נסיעה בלתי-צפויה זו, אך מיד שינה טעמו ואמר בקול שכולו חגיגות של שמחה: “רואים אתם, מארחי היקרים, כי שמע האלוהים לבקשתי ולמשאלת-לבי ותבוא גם היא, רעייתי, יונתיתמתי, כדי לחזות בזיו נועם-פניכם וליהנות מיקר נדבת-לבם של אחי-מארחי ורעייתו האצילה בנשים”.

תוך כדי דיבור תירגם את דבריו לרעייתו, יונתיתמתו. לערבית-ספרותית צחה תירגם מה שתירגם, אף הוסיף נופך של דברי-שבח מליציים—עד שהיה המקור מרפרף באוויר חיור ודל כנגד התרגום.

הגנבתי מבט לעבר רעייתי והבחנתי במאבק המתחולל בקרבה. ניכר היה שנאבק היא עם תדהמתה למראה סיבוב שני של אורחים בלתי-צפויים, שפלשו זריוס־ודחופים בתוך יממה אחת בלבד. אך כהרף-עין הסתמנו בפניה חיוכים רביי-שמעות. נראה שתפסה חיש-מהר את המתרחש, הבינה וסלחה. ברוך ובדברי-צחוק האיצה בקטנים לסיים סעודתם, כדי לפנות מקום לאורחים החדשים, הרעבים והצמאים.

אזרו פני חמדאללה ומיד קם נרגש ממקומו ועמד עמידת אביר כנגד רעייתי וכיבד אותה בצרור פסוקים נבחרים משירי-השירים, המדברים בשבח הרעיה.

תקוף רוח של “כִּיף” עז, דומה היה לבדחן על בימת להקה נודדת עליזה, ששיחקה לו השעה, ומפיון שהצליח הריהו מוכן לתת לצופים מקרן-השפע שלו כל כמה שירצו. לא התקררה דעתו מפסוקי הקילוסים והוסיף בחגיגות מתרוננת: “הנה מה־טוב ומה־נעים שבת אחים גם יחד”.

כדי להרבות בשמחה ולמשכני לתוך מעגליה, עמד מולי והחל להטעים, בקול מתוק, רם וחוגג, כאחד קרוב המכריז הכרוה בעלת חשיבות יוצאת־מגדר־הרגיל: “אֶשְׁתַּךְ כַּגֶּפֶן פּוּרִיהַ בִּירְכַתִּי בֵּיתְךָ, בְּנִיךָ כְּשֵׁתִילֵי־זֵיתִים סָבִיב לְשׁוֹלְחַנְךָ. הִנֵּה כִּי כֵן יִבֹרֶךְ גִּבְרַת־יִרְאָה! יִבְרַכְךָ ה’ מְצִיּוֹן וְרֵאָה בְּטוֹב יְרוּשָׁלַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, וְרֵאָה בְּנִים לְבְנֶיךָ, שְׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל!”

כל הזמן לא גרעה תמאם הקטנטונת עין מאביה, העולז ומכרכר ליד השולחן וגירגורי־לשון אינם פוסקים אף רגע מפיו. פתאום פרצה בצחוק עז וממושך וכל כמה שניסו להפסיקה לא הועילו. היא הוסיפה לצחוק בהצביעה על אביה. לא ארכה השעה וצחוקה של הקטנה דבק במסובים אחד־אחד עד שהתמלא החדר בולמוס של צחוק.

אחרון המצטרפים למקהלת הצוחקים היה חמדאללה עצמו, שמלכתחילה היו צלצלי־הצחוק באזניו כתשוואות ומחאות־כפיים. כל כמה שניסינו להפסיק את רעמי הצחוק, שהחלו להכביד על אברינו, לא נסתייע הדבר. הצחוק נמשך ונמשך ונדמה היה שלא יחדל לעולם.

כשהחלו רעמי הצחוק לדעוך סוף־סוף והצחוקים נשארו יושבים רפי־אונים כלאחר יגיעה קשה, עדיין לא פסק צחוקה של רעייתי, ולא עוד אלא גבר והלך כאילו רוח־תזזית נכנסה בה. הסתכלתי בעיניה מוצפות הדמעות, שבמסגרת פניה המעוותים מצחוק נראו לי זרות לגמרי, וחשתי איך גלי הצחוק העזים, המשתפכים מעומק גרונה, משמשים לה פורקן־מה למעמסה שהוטלה עליה בגזירת הכנסת האורחים־מן־המזרח, שעתה נפתח סיבובה השני .

נוירה נואיר: בתוך ערים זרות

בתוך ערים זרות שלא מכאן
גולדתי לאחור דורות. דורות.
אני נושאת אתי שוקן וחומתן
אני נושאת אתי בתים זרים. קורות.
ויש שאמכר כעבד על דוכן
ויש אשר אשרה בכל האוצרות.

בתוך ערים זרות שלא מכאן
גולדתי לאחור. דורות. דורות.
את אפר המתים הסתרתי בשתיקה
את בוז הנכנעים טמנתי בקירות.
ויש אשר אשמע את הדמים כלם
דוברים אלי ברורות, אך במלים זרות.

בתוך ערים זרות שלא מכאן
גולדתי לאחור. דורות. דורות.
הן נושאות אותי בשיר ובפלחן,
הן זוכרות אותי בפת ובגרות.
ובאזוב אחת-אבני-עירן
צלי עודו רובץ ומצפה לאות.

יוסף גורני: האידיאולוגיה של "כיבוש העבודה"

סיסמת "כיבוש העבודה" בתקופת "העליה השנייה" נולדה כפרי ההכרח להוציא את העבודה במושבות מידי הפועלים הערביים, או לפחות למנוע את חדירתם למקומות העבודה המתרבים עם התפתחות המשק היהודי בארץ. בעיה זו, ש"הפועל הצעיר", כפי שעוד נראה, נתן עליה תשובה ברורה וחד־משמעית, היתה קשה ל"פועל־ציון", בעלי ההשקפה הסוציאליסטית, ורבים היו לבטיהם.

עדות ללבטיהם הראשונים של פועל־ציון, ברצונם להיות שותפים ב"בנין הארץ", כלומר לעבוד בה ממש, ועם זה לשמור אמונים לעקרון הסולידאריות הבינלאומית של מעמד־העובדים, מביא א. חשין.¹ ב־1912, בוויכוח עם י. אהרונוביץ, אשר האשים את פועל־ציון בהיצמדות לאידיאולוגיה זרה למפעל הציוני,² מציין א. חשין את השתתפות המפלגה ביסוד אגודות "החורש", "העבודה" ו"השומר". לגבי השאלה הערבית אומר המחבר: "ואם בראשונה לא הכירו במלחמה בעד העבודה העברית נגד הפועלים הזרים, הלא היה זה מפני שפקקו לא בערכו של ה'בעד' אלא של ה'נגד'. ואם חשבו שאפשר בשלום ובאחדות עם ה'זרים' להתבצר בענפי העבודה בארץ, הרי אין זה יחס פרינציפיוני אחר לעבודה העברית, אלא למלחמה בעדה ולאמצעי השגתה".³

המחבר מודה ומתוודה "אנו מודים שאתם הייתם פה בארץ החסידים הראשונים של 'כבוש העבודה' והצטיינתם לא בעצם הרעיון כשהוא לעצמו אלא בשפה הנמרצה, שבה דרשתם את מילואו".⁴

מהי, אפוא, השפה בה דיברו פועל־ציון, אשר הביאה את א. חשין לידי הודאה, המשתמעת מדבריו, כי בענין זה צדק בראשונה "הפועל הצעיר"? נתיחס תחילה אל דברים קודמים משל א. חשין עצמו, משנת 1907.⁵ במאמר הנזכר הוא מבטל את חשיבותה של ההתנגדות הלאומית להתישבות היהודית בא"י. אם אמנם חוקה ההתנגדות כפי שמתארים אותה, הרי הציונות היא אוטופיה. אך היות ולמעשה אין המצב חמור כל־כך, אין בהתחרות הפועל הערבי בפועל היהודי משום אסון לאומי ואין לה משמעות היסטורית.⁶ דעה זו התבססה על התיזה של ב. ברוכוב, שההתפתחות ההיסטורית פועלת בהכרח ובתוקף תנאים אובייקטיביים לטובת הפועל היהודי. ממילא היתה זאת השקפה אופטימית מאד, שנבעה מהערכה מיוחדת של התהליכים הכלכליים הפועלים הן במשק היהודי בגולה (זרימת ההון היהודי לארץ לאחר הידחקותו) והן בארץ (התפתחות משקית שתיצור עודף ביקוש לפועלים מקצועיים־משכילים, כלומר יהודי).

ב. ברוכוב לא ייחס חשיבות כלשהי לתנועה הלאומית הערבית. הוא סבר כי תהליך התיעוש הרכושני, שיעורר תנועת־שיחרור לאומית יהודית בא"י, לא ישפיע בצורה

דומה על היישוב הערבי. הן בגלל ההבדלים הגיאוגרפיים, הכלכליים והדתיים המאפיינים את הארץ ויושביה, הן בגלל כוח-ההתנגדות המועט שגילו להשפעות זרות, לא ראה בהם ברוכב אומה.

ילידי ארץ-ישראל אין להם כל טיפוס כלכלי ותרבותי עצמאי, הם מפורדים ומפוררים לא רק בשל מבנה השטח של הארץ, ולא רק בשל הבדלי דתותיה, אלא גם בשל אפיה כאכסניה בינלאומית. ילידי ארץ-ישראל אינם אומה אחת, ועוד זמן רב לא יהיו לאומה אחת. הם מסגלים להם בקלות רבה ובמהירות כל טיפוס תרבותי גבוה משלהם, המובא אליהם מבחוץ; אין בכוחם להתכבד לפעולות התנגדות מאורגנת להשפעות חיצוניות. אין הם מוכשרים להתחרות לאומית, והתחרותם יש לה אופי אינדיווידואלי, פארטיזני. חלק מתושבי הגליל קלט את התרבות הרוסית במשך כמה עשרות שנים, בהשפעתם של כמה עשרות בתי-ספר ומיסיונים רוסיים; הפלחים היושבים בקרבת המושבות העבריות שוקדים לשלוח את ילדיהם לבתי-הספר העבריים. תושבי ארץ-ישראל יסגלו להם אותו טיפוס כלכלי ותרבותי אשר יתפוס עמדה משקית שלטת בארץ. ילידי ארץ-ישראל יתבוללו מבחינה כלכלית ותרבותית במי שיכניס סדר לארץ, במי שיטול עליו את פיתוח כוחות-הייצור של ארץ-ישראל.⁷

והוא מסכם בצורה פסקנית: "העולים היהודים הם שיטלו את פיתוח כוחות הייצור של ארץ-ישראל, והאוכלוסיה המקומית של ארץ-ישראל תתבולל בקרב הימים, התבוללות כלכלית ותרבותית, ביהודים".⁸ (כתב מפוזר במקור—י.ג.)

בדרך זו, סבר, יימנעו ולא יופיעו כלל בין האוכלוסיה המקומית והפרולטריון היהודי בא"י חיכוכים הנובעים מתוך תחרות על מקומות-עבודה.

באותה השקפה דבקים תחילה לא רק פועלי-ציון בחוץ-לארץ, אלא גם אלה הנמצאים בארץ. במאמרו "עבודתנו בארץ-ישראל" (אידיש, 1908) מתנגד י. בן-צבי לסיסמת "כיבוש העבודה", כי לדעתו מגוחכת ואוטופית היא האמונה שקיימת עכשיו אפשרות כלשהי להחליף את אלפי הפועלים הערביים העובדים בשכר גמוך במשק היהודי בפועלים עבריים מבני האינטליגנציה.

נראה לנו אפוא כי לא רק אוטופית אלא גם מכשילה היא יצירת האשלייה ב'תחום' המושב' היהודי שצריך לגייס צעירים מן הסוג הידוע של צעירי-ציון לשם דחיקת רגלי הערבים מעמדותיהם במשק החקלאי, ובאמצעים אלה לחטוף את כל מקומות-העבודה. עם כל זאת, ודאי יש בארץ-ישראל מאות ואולי גם אלפי מקומות-עבודה לפועלים יהודים.⁹

ובכן, פרט לאמונה כי יש די מקומות-עבודה לפועלים היהודים, נשמעת כאן הסתייגות תקיפה מעצם הרעיון של דחיקת רגלי פועל אחד על-ידי זולתו. דברים מפורשים יותר בענין זה אומר ב-1908 א. בלומנפלד.¹⁰ לדעתו, יש לשתף את הפועל הערבי באיגודים של פועלים יהודיים, וכן אין לבדודו מן המשק היהודי, כלומר אין להשתדל לגרשו מן העבודה, שהרי אנו עצמנו היינו קרבנות אותו בידוד. אדרבה:

עלינו לשאוף להעלות את כושרו של הפועל הערבי למאבק נגד הניצול היהודי. זאת מחיבים קודם כל האינטרסים שלנו. שנית אנו סבורים שעם התפתחותה של א"י יהיה בודאי מקום הן לפועלים היהודים והן לפועלים הערבים.¹¹

ברור, מי שהאמין בכוחה היוצר והבונה של הבורגנות, לגבינו היה תפקידו של מעמד-הפועלים בראש-וראשונה להילחם בבורגנות, ולשם כך הפועל הערבי הנו בן-בריתו

הטבעי. גם ד. בן-גוריון היה אופטימי בסוגיה זו, ואף הוא סבר שהתנאים האובייקטיביים פועלים לטובת הפועל היהודי. ואם אמנם חוזה הוא כבר התנגשות בלתי-ממנעת בעתיד בין שני הלאומים, היהודי והערבי, הרי דווקא מתוך כך נובעת אמונתו בסיפוי של הפועל העברי להשתלב בעבודה. שתי סיבות הוא מונה לכך (ב-1910):

הערבים התקדמו הרבה מאד; הם מקבלים כבר כעת מחירים גדולים מאד אצל האפנדים אשר משלמים ביוקר בעד עבודה אירופית עוד יותר מן היהודים. והערבי אינו נזקק ללכת כבר כ"כ להאכר היהודי; והסיבה השנית היא השנאה הלאומית, היא שתכריח ומכריחה את הערבי מעט מעט לקחת את אותם הפועלים העבריים ששונאים הם, האכרים היהודים, אותם כל כך. שתי הסיבות החשובות הללו נותנות בטחון בלבנו, שהפועל העברי יוכרח לחדור לתוך המושבה העברית.¹²

דברים אלה לא נאמרו בתוך חלל ריק. באותה שנה עצמה, לנוכח גל התעמולה האנטי-יהודית, שבו הוצפה העתונות הערבית-הנוצרית, וכן נוכח התרבות מקרי ההתנפלות של ערבים על יהודים, מנסה בן-גוריון לתת הסבר לתופעה זו:

שנאה זו מקורה בפועלים הערבים העובדים במושבות. כמו כל פועל שונא גם הפועל הערבי את נוגשו ומנצלו, אך מכיוון שמלבד הניגוד המעמדי יש כאן גם הבדל לאומי בין פועלים ואכרים—מקבלת השנאה הזאת צורה של שנאה לאומית, ולא עוד אלא שהיסוד הלאומי גובר על היסוד המעמדי ובלילות המון הפועלים הערבים מתלקחת שנאה עזה ליהודים.¹³

המסקנה ההגיונית מניתוח זה של המצב היא, כמוכח, זו שאליה הגיע שלש שנים קודם-לכן ש. קפלנסקי, אשר חשש מזיהוי המפעל הציוני עם מפעל התישבותי אימפריאליסטי, ולכן תמך בתכניות להתישבות שיתופית של הפועלים. אולם התישבות היא רק פתרון חלקי. הפתרון הראדיקלי היה למסור את כל העבודה והשמירה במושבות לפועלים יהודים; דבר זה היה מקהה את השנאה הלאומית על-ידי ביטול סיבתה המעמדית. אולם פרוגנוזה זו לא התאמתה, כנראה. בשובו מסוורו בגליל ב-1911 מספר י. זרובל¹⁴ על ההתנפלויות שנערכו על כל המושבות היהודיות שם, פרט למושבה מלחמיה. והוא מסביר את התופעה הזאת בכך שמכל המושבות בהן קיימת עבודה ושמירה עברית, מלחמיה עדיין מעסיקה פועלים ושומרים ערביים. הערבים התנפלו אפוא על המושבות שמהן נדחקו.

מהערכת-מצב זאת אפשר להסיק שתי מסקנות מנוגדות: להמשיך בדרך המקובלת—שמירה ועבודה ערבית, או לסלול דרך חדשה—שמירה ועבודה עברית.

בעבודתנו בארץ-ישראל אפשר לאחוז באחת משתי השיטות הללו, ולכל אחת תכסיס משלה. השיטה הראשונה מבטיחה מנוחה ושקט, אולם אין היא נותנת פתרון גמור לשאלת קיומנו המסובכה. ואם גם הרכוש העברי יעשה חיל במושבות יהיו כל השדות והכרמים מלאים פועלים זרים, והפועל העברי יתעה כמקודם בכל רחבי תבל. ואלה אשר בנפשם נתערה תאוה הגאולה, הצמאים ליצירה עצמית נשגבה, הרוצים לעקור את 'הגלות' עקירה גמורה מתוך כל הויתנו—אחוזו יאחזו בשיטה השנייה. אכן היא יותר רצינית, קשה ואחראית.¹⁵

כיבוש העבודה, ההתישבות והשמירה העברית הם אפוא הדרך לגאולה, או עצם הגאולה.¹⁶

כך נפלה ההכרעה, שהמציאות גרמתה. בניגוד לאמונה בשיתוף-פעולה יהודי-ערבי, בניגוד לאמונה שהתחרות בין שתי האומות תיפסק מאליה בתוקף ההתפתחות האובייקטיבית—הגיע המחבר למסקנה שלמען ביצורו של הפועל היהודי יש להילחם נגד הבורגנות היהודית גם אם יביא הדבר להתנגשות עם בני-מעמדם הפועלים הערביים. לא בעיניים עצומות ולא בהיסח-הדעת הלכה המפלגה לקראת התמודדות זו, אלא אדרבה, מתוך הכרה ברורה כי הדרך בה בחרה היא היחידה המובילה לשיחרור לאומי. וכך מסיים י. זרובבל את מאמרו: "סוף דבר הרי ברי לי לאן שתוביל אותנו השיטה הראשונה, לא תביאנו למטרותנו, אלא אם כן תדבק בשיטה השניה. ותהא תוצאת עבודתנו בארץ איזו שתהא, אבל את מטרותנו לא נשיג אלא אם נלך בדרך שיטה שניה, הישרה, העקבית, הגאולתית".¹⁷

בכל-זאת הרי האמונה האופטימית כי ייתכן הסדר בין יהודים וערבים עודה מפעמת אז בלבו של י. בן-צבי. וכך אנחנו קוראים את הצעתו ליסד עתון בערבית לשם תעמולה והסברה ביישוב הערבי, אשר לחלקים ממנו, ובייחוד לאינטליגנציה המת-קדמת, יש שיתוף-אינטרסים ריאלי עם היהודים.¹⁸

דברים ברוח זו, אם גם מפורשים הרבה יותר, כתב י. בן-צבי בשנת 1913: הדעה שההתישבות בארץ-ישראל מנוגדת לערבים בטעות יסודה, כי לגבי הערבים ארץ-ישראל היא חלק קטן, ומלבד זה גם יודעים הערבים להעריך את חשיבות הריצותם ותרבותם של המתישבים היהודים.¹⁹

המחבר מאמין באפשרות לשכנע את הערבים שאין הגשמת המטרה הציונית עומדת בניגוד להגשמת מטרותיהם הלאומיות והסוציאליות. כיצד? הארץ גדולה דיה להכיל אוכלוסיה גדולה פּי-עשרה מזו הקיימת בה עכשיו, לכן יוכלו לחיות בה שני הלאומים ואין זה ממטרותה של הציונות להשמיד את היישוב הערבי.²⁰ מן הראוי לציין בנקודה זו כי מדובר כאן על אפשרות לחיות במשותף, אבל לא נאמר במפורש שקיימת גם האפשרות לעבוד יחד בשדה ובחרושת. הן במשק היהודי הן במשק האחר.

בוועידת-המפלגה ה-9 בפסח 1912 עוררו כמה צירים ספקות לגבי הקו שנקטה המפלגה בשאלת היחסים בין הפועל היהודי והערבי. שאלתם היתה, האם אין סתירה בין עקרון הסולידאריות הבינלאומית לבין האינטרס הלאומי העברי? ויכוח זה התעורר בעת הדיון שהוקדש לבעיות שמירה והגנה.

תשובת הרוב סופמה אחר-כך במאמרו הפרוגרמתי המקיף של י. בן-צבי, "הגנה לאומית והשקפה פרולטרית".²¹ בראשית המאמר נאמר כי השאלה הנ"ל מעלה שתי תשובות מנוגדות. האחת: אם קיימת סתירה, הרי יש לחדול מהתחרות בפועל הערבי; והשניה—יש לחדול מן הצביעות ולנטוש את סיסמת הסולידאריות. ניגודים אלה עוררו מבוכה אצל חברים רבים והניעום לצאת ממעגל הפעילות המפלגתית או אף לעזוב את המפלגה. במאמר מוסגר מציין י. בן-צבי שברוב המקרים מכריעים החברים לטובת האינטרס הלאומי:

עובדה הקטנה הזאת אופייית למדי ומראה על התנועה האינסטינקטיבית, עד שלא נמצא הפתרון המבוקש לצאת מן המבוכה למעשה, על פי קו ההתנגדות היותר קלה שבחיים.²²

כלומר, נטישת הסינתזיז הציונית-הסוציאליסטית בשאלה זו היא הליכה בדרך ההתנגדות הקלה. הנסיון לקיימה, גם בתנאי מיתח ותחרות לאומית, הוא הדרך הקשה.

על השאלה אם קיימת סתירה מוסרית-ציבורית בין רעיון ההגנה הלאומית ובין הסולידאריות הבינלאומית, הוא משיב:

מוסריותו של איזה צעד או של איזו פעולה נמדדת על פי תועלתו של אותו צעד או אותה פעולה ביחס לצבור ואישיו. הרצח, למשל, הוא בדרך כלל רע, מפני שהוא מוזק לצבור ואישיו. אך מלחמת המעמדות ודרישות הפועלים הן בדרך כלל טוב מוסרי, מפני שמגמתן—טובת המעמד הפורה, המפרנס את החברה והבונה את עתידותיה. זוהי תמצית תורת המוסר ההברתי.²³

המסקנה, כמובן, אינה מאחרת לבוא: "ההגנה על אינטרסיו הלאומיים של המעמד הפרולטרי היא אחד מצרכיו היסודיים, החשוב לו לא פחות מההגנה על שאר צרכיו—הכלכליים, המדיניים והתרבותיים. אין מידה מוסרית כזו, שתוכל לפסול את הזכות הזו ולשללה מן הפרולטריון."²³ מדוע? כאן מסתמך י. בן-צבי על חיבורו של חברו ב. ברוכוב: "האינטרסים המעמדיים והשאלה הלאומית", ועל סמך מובאות משם הוא מגיע למסקנה:

ערכה של הארץ בשביל הפרולטריון הוא בתור מקום עבודה (דברי ברוכוב), ולא רק מקום עבודה להחיות נפשו, אוכל להוסיף, כי אם גם מקור של יצירה, יצירה חברתית, יצירה לדורות. וההגנה על מקום העבודה הוא תפקידו הראשון של הפרולטרי באשר הוא שם.²³

ובכן, זכותו המוסרית להגנה על מקום העבודה נובעת לא רק מיצירה-הקיום אלא מתפקידו החברתי היוצר של הפועל. כך באה התורה בדבר תפקודו החברתי של המוסר להצדיק את המאבק לכיבוש העבודה.

בכל-זאת מתבקשת כאן שאלה נוספת: הרי את מעשה היצירה הפרולטרי אפשר לבצע תוך כדי סולידאריות בינלאומית? גם על כך תשובה בפי המחבר:

הנושא העליון של רעיון השחרור האנושי הוא לא מעמד הפועלים סתם, כי אם מעמד הפועלים המוחשי, פועלי עם זה או אחר. אינטרסיו אינם אמצעי לאינטרסיו של הפרולטרי העולמי. מעמד הפועלים של עם זה או אחר הוא השופט העליון, הפוסק האחרון, שעל דינו אין לעורר. האינטרנציונל יכול לפשר בין סכסוכים ולא להטיל חובה על פרולטריון של אומה שלמה, כי רק זה האחרון הוא התא הקונקרטי, נושא התנועה והרעיון הסוציאלי. המושג פרולטריון עולמי מביע רק את הסכום של האינטרסים המשותפים של פרולטרי עם ועם, תפקידיהם ומטרותיהם המשותפים. המושג אומה, מאידך גיסא, מביע את סכום האינטרסים המשותפים שבין המעמדות השונים של קיבוץ לאומי אחר, הלקוחים ברגע הסטורי ידוע או ברגעים הסטוריים ידועים.²³

פירושו של הדבר: אם האינטרס ההיסטורי הלאומי יתנגש בעקרון הסולידאריות הבינלאומית, יכריע האינטרס הלאומי. לכן מוכן המחבר להצדיק את התנגדותם של פועלי ארצות מפותחות להגירת פועלים מארצות בלתי-מפותחות תוך שהוא מסתמך על דבריו של אחד מראשי האגף הימני של הסוציאלי-דמוקרטיה הגרמנית, ג. פולמר (1859—1922).²³ יותר מזה, הרי הפועל היהודי בגולה הוא עצמו קרבן של אותו מצב אובייקטיבי. הוא נדחק ממקומות-העבודה עליידי הפועלים בני האומה

השלטת, ו"אי-אפשר לדרוש מאלה האחרים שיותרו על אינטרסי חייהם הם לטובת הפועל היהודי. כאן יש ניגוד ידוע בחיים, שאי אפשר להעלימו ואין מן הצורך לעשות זאת. הניגוד הריאלי הזה תלוי בתנאים האובייקטיביים ואין לו תקנה, אלא ע"י אמצעים חזקים עיקריים". משמע, התנגשות-אינטרסים בין פועלים בני אומות שונות לא רק שהיא מוצדקת ומוסרית אלא גם הכרחית בתנאים היסטוריים מסוימים. ובכן, האם סותר י. בן-צבי את עצמו, שהרי במאמר קודם דיבר על אפשרות של שיתוף בין הפועלים של שני העמים?—לא ולא! סתירה מדומה זו נפתרת על-ידי תורת-השלבנים. שיתוף-הפעולה ייתכן רק בשלב מאוחר יותר, כאשר יתבצר היישוב העברי בארץ, כי שיתוף ייתכן רק בין שווים.²⁴

על יסוד בקשת עבודה צומחת התחרות אישית לאומית ורק בהתבצר הפועל על בסיסו המלחמתי פוסקת התחרות זו ומפנה את מקומה לסולידריות לאומית אישית... אולם כל עוד שהטבע והחברה כרתו ברית לעומתנו, כל עוד שאנחנו—המיעוט והמיעוט החלש בין ים שכנינו המרובים שאפפו עלינו—כל עוד שנותני העבודה בני עמנו עשו חוזה בפירוש או שלא בפירוש עם הפלחים ועם-הארץ—נגד הפועל היהודי, לדחוק להצר צעדיו, כל עוד שאנו בבחינת מבקשי עבודה אף בתוך תחומי המשק היהודי—אין אנו יכולים להביע בפועל את הסולידריות הבין-לאומית, שאליה אנו נושאים את נפשנו.²⁵

ולעת-עתה—"אנו אין לנו מוצא אחר אלא לזרוע את דרכנו חללים וקרבנות, חללי אחינו, הלוחמים לאשרו של הפרולטריון היהודי ועתידו, וחללי שונאינו. ואין אנו יכולים לפנות לבנו ממטרטנו הקיצונית עד שהשיגונו אותה".²⁵ ההשלכה מתחום האידיאולוגיה לתחום המעשה באה על ביטוייה כעבור שנה במכתב ששלח י. בן-צבי מקושטא לחבריו, והמתיחס לשביתה בסג'רה. באותו מכתב הוא חוזר על עיקרי הרעיונות אותם הביע במאמרו הגדול: "הגנה לאומית והשקפה פרולטרית". אולם יש במכתב זה פיסקה אחת מעניינת המאפיינת את התפתחות השקפתו בשאלה הערבית. בבואו לתאר את המצב בו ייתכן שיתוף-פעולה בין פועלי שני העמים, הוא רואה אותו רק על בסיס תעסוקה מלאה לכולם ומעמד-פועלים מאורגן אצל שני העמים. אולם, ממשך המחבר, "לצערנו או לאשרנו אין הדבר כך. הפועל העברי הוא לא רק היותר בעל ההכרה כי אם גם היחיד בעל ההכרה. היש לנו העוזה והחשק האמיתי וגם הכשרון להרים את הפועל הערבי למדרגה הדומה למדרגת היהודי? אם הן, טוב הדבר, ואם לא—אל גרפה לכהפ"ח את ידי חברינו הפועלים ונתמוך בהם במלחמתם הקשה להגן על העמדות של הפועל היהודי".²⁶

משמע: מטיל הוא ספק ברצונם הסובייקטיבי שלו ושל חבריו לשתף פעולה עם הפועל הערבי, לשם העלאת רמתו ההשכלתית והמקצועית. יש כאן אפוא השלמה עם הקרע בין שני העמים, ששום הטפה לסולידאריות בינלאומית לא תוכל לאחותו בינתיים.

דעה דומה אנו מוצאים בדבריו של ש. קפלנסקי ב-1913, בוועידה העולמית הרביעית של פועלי-ציון:

אין לנו שום יחוסים עם הפועלים הערבים הואיל ואין להם שום הסתדרות. אין אנו יודעים את שפתם ואת תנאי חייהם. אם על הכמה הצבורית תופיע מפלגת פועלים ערבית, אין ספק שאנו נבוא במשא ומתן אתה. תנאי ארץ-ישראל שונים מן התנאים בארצות אחרות. הפועלים החדשים הנכנסים לאמריקה דורשים משכורת יותר נמוכה מזו שמקבל הפועל התושב. זוהי עוולה סוציאלית. להיפך, הפועל העברי הבא לארץ-ישראל דורש משכורת יותר גבוהה מזו שמקבל הפועל התושב. מקטיני השכירות אינם אפוא היהודים כי אם הערבים, המתחרים בנו. ואם יפנה הפועל הערבי אל הלשכה בדבר עבודה, נדרוש ממנו, כי יעמוד על המשכורת של הפועל העברי ולא יתחרה אתו כמו עכשיו במשכורת הפעוטה.²⁷

רואים אנו אפוא כי גם שלמה קפלנסקי, שהיה רחוק, בדרך-כלל, מזירת ההתנגשות הממשית בין פועלי שני העמים, ולכאורה צריך היה להעדיף את הרצוי על המצוי ביחסים בין שני אלה, אף הוא כבר אינו מזכיר את שליחותה ה"מיסיונרית" של המפלגה בקרב הפועלים הערביים. אמנם אין הוא מטיף להפרדה גמורה, אבל הוא מוכן לשיתוף-פעולה בתנאי שהפועל הערבי יתאים את עצמו בדרישותיו המקצועיות לפועל היהודי, ולא להיפך. דעה קיצונית יותר נקט נ. וגמן (א. ראובני) במאמרו "השאלה הערבית", שדן בסיבות להתנפלות ערבית על היישוב ודרכי התגובה עליה. "ההגירה מן החוץ—זהו התנאי העיקרי להתרחבות יישובנו והתפתחותנו. אם היא כאן—הכל כאן". הלאומיות הערבית מתנגדת, כמובן, להשקפה זאת, אולם "כמה שלא תתחזק לא תוכל לסגור שערי הארץ בפנינו. זאת אנו צריכים לומר בפה מלא, בכדי שלא לתת מקום לחליפות של מצבי רוח מלאי ישועות ונחמות או יאוש ואבדן".²⁸ זוהי השקפה מפוכחת מאד וריאליסטית, החווה מבחן-כוחות בין היישוב היהודי והערבי לנוכח הכרחיותה של העליה היהודית לארץ-ישראל.

למרות הכל מביע אותו מחבר התנגדות לשבירת שביתה של פועלים ערביים על-ידי פועלים יהודיים, וזה משתי סיבות: ראשית, הדבר מקשה על התקדמותו של הפועל הערבי, והרי ההתחרות של פועל ערבי בלתי-מקצועי היא מסוכנת יותר; שנית, הדבר נוגד את כללי האתיקה הפרולטרית.²⁹

ככל שגברה המתיחות בין שתי האומות כן החריף סגנון הפולמוס ונתחזקה ההכרה שאין למנוע את מבחן-הכוח. א. חשין מאשים ב-1914 את הלאומיות הערבית בליבוי שנאה אנטישמית כלפי היישוב היהודי. טענתו היא שלשנאת הערבים כלפי היהודים אין תקנה אלא התחסלות האחרונים.

אם אפשר יהיה ע"י הגוואלד' יהודים עליך' לעורר את העם הערבי מתרדמתו העולמית ולהרחיב על ידי זה את השלטון העצמי בארץ, לא ירפו ממנו אפילו אם נקים להם תל-אביב מיוחדת... תמיד יראו רק בצילו של היישוב ותמיד ימצאו להם טעמים מספיקים ללחום נגדנו.³⁰ לכן, לדעתו, מגוהכת וחסרת-ביסוס היא הדעה שמשמיעים חוגים שונים ביישוב, ובהם ר' בנימין, כי המלחמה בפועל הערבי היא גורם המהומות. שהרי לנו יש רק מדברים וכותבים מאמרים על דבר העבודה העברית. ולהם—עובדים אצל עברים...³¹

על כן נדחה הפתרון, שהציע ר' בנימין, בדבר הנהגת עבודה משותפת יהודית-ערבית, שמתוך התנגדות לה פרצה השביתה בסגרה בטענה שהפועל היהודי חלש מכדי להסכים להצעה זו.³² ולחברים המפקפקים עדיין בצידקת הדרך הזאת, עונה

המחבר בלשונו החריפה: "הסוציאליזם היא ראשית כל שאיפה לחלק יותר יפה בעולם הזה ולא במלכות-השמים. ורק מי שפרחה נשמתו מתוך לבו ונכנסה לתוך פרוגרמות וחקרנות יחידה יכול לפסול בשם הסוציאליזמוס את השאיפה הטהורה והישירה לעבודה עצמית. לשנות חיי בטלה וכלימה לחיי עבודה ועמל".³³ בזה, אפשר לומר, נסגר המעגל. א. חשין, אשר ב-1907 ביטל את חשיבותה של התנועה הלאומית הערבית, ואשר האמין בשיתוף-פעולה ערבי-יהודי—הגיע לאחר שבע שנים למסקנה קיצונית מנוגדת, שאין דרך פשרה בין שתי התנועות הלאומיות.

עמדה קיצונית זו לא די שעוררה ספקות בחוגים שונים במפלגה בארץ אלא גם זכתה לבקורת קשה בקרב פועלי-ציון בחו"ל. ב-1914 ביקר בארץ ד"ר חיים זיטלובסקי, ובהרצאה שנשא לפני חברי המפלגה,³⁴ הביע את החשש מפני המגמה המסתמנת בקרב הפועלים—לדחוק את הערבים מן הארץ. לדעתו, אין ערך ל"זכויות ההיסטוריות" של העם היהודי על א"י; לסוציאליסטים חייבת להיות עמדה אחרת והיא שהארץ ניתנת לעובדיה. "יש לנו הרשות לבוא הנה ולהאחז בארץ, לבוא ולקנות לנו חלק ונחלה בעמלנו. כל האדמה הנעבדת על ידינו, שלנו היא, ואין איש רשאי לערער עלינו. ואולם יחד עם זה אין לנו שום יפוי כוח מוסרי לדחוק את רגלי מי שהוא מתוך הארץ".³⁵

פירוש הדברים איננו הטפה ל"כיבוש העבודה העברית" אלא להיפך; לדעתו של ת. זיטלובסקי, אין סיכויים לרעיון זה לצאת מן הכוח אל הפועל, וזאת משלש סיבות: א) התחרות של עבודה עברית זוהי; ב) חוסר הכשרתו של הפועל היהודי לעבודה חקלאית; ג) המספר המועט של הפועלים היהודים בארץ. נוסף על כך, אין זה מוסרי מבחינה סוציאליסטית להטיף למלחמה בין פועל לפועל. ה"בויקוט" שמטילים הפועלים היהודים על גופים המעסיקים פועלים ערביים (הכוונה לשביתה בסג'רה) עלול להצמיח גידולי-פרא שונים, כגון רוח השוביניזם.

הפתרון שאותו מציע איפוא המחבר הוא: "לא ללחום בעד 'עבודה עברית', כי אם לבנות את היישוב על העבודה העברית. הקה"ק צריכה להתחיל בהתישבות הנוסדת מעיקרה על הפועל העברי, על הפרודוקטיביות העברית".³⁵

בניגוד לדעותיו של ת. זיטלובסקי, דן בשאלה זו י. זרובבל.³⁶ התקופה היא כבר תקופת מלחמת-העולם הראשונה. בירושלים יזמו חוגים יהודיים אסיפה משותפת יהודית-ערבית לשם מציאת בסיס-הידברות בין שני העמים. כמה ערבים נענו לקריאה, ויחד עם זה התבטאו בה במלים הצורמות את האוון. לכן מצא המחבר לנחוץ להבהיר להם את עמדת היהודים בדברים מפורשים. הנחתו היסודית היא כי הגורל ההיסטורי, אשר זימן את שני העמים בכברת-ארץ זו, מכריח אותם למצוא פתרון לסיכסוך שנתגלע ביניהם ולשתף פעולה. את הבסיס לשיתוף-הפעולה הוא מנסה למצוא בהפרדה בין שאלת "העבודה העברית", שהיא כולה בעיה יהודית-פנימית, לבין היחסים בין שני העמים, שהם בעיה חיצונית:

כי יש להבחין בין שאלת העבודה העברית, שבה אנו מתחבטים ומתלבטים מיום היווסד היישוב, ובין שאלת היחסים בין היישוב העברי והערבי בארץ-ישראל. השאלה הראשונה

מכוונת בעצם ובעיקר כלפי פנים, ונוגעת באופן יצירת חיינוֹרֵאנו העצמיים, בשעה שהשאלה השניה נוגעת במצבנו כלפי חוץ, ביחסים שבנינו ובין העולם, הנמצא מחוצה לנו. את השאלה הראשונה יכולים צריכים אנו לבדנו לפתור מבלי להתחשב עם הסביבה החיצונית ורק עם הצרכים החיוניים הפרוגרסיביים של המוני העם העברי בלבד. ואולם את השאלה השניה יכולים אנו לפתור, רק יחד עם שכנינו, שהרי היא נוגעת לשנינו כאחד, והיא טעונה השתוות שני הצדדים והסכם הדדי גמור.³⁷

לדברי ת. זיטלובסקי, מתבטא כאן הניגוד בנסיון לבטל את הקשר הסיבתי בין המאבק לכיבוש העבודה העברית למיתח העוין שנוצר בין שתי החטיבות האהנות. ישנה כאן גם סטייה מדעתו הקודמת של זרובבל עצמו. יתר על כן, כיבוש העבודה העברית הוא תנאי לנורמליזציה של היחסים בין היהודים והערבים: "על דבר היחסים ההדדיים אפשר לדבר רק במקום שקיימים ועומדים שני היישובים שלכל אחד מהם יש ערך מיוחד בפני עצמו, ומהאי טעמא נאלץ גם השני לשים לב אליו ולהתחשב אתו באשר הם נפגשים בחיי יום-יום, משפיעים אחד על השני ומושפעים איש מרעהו".

הנה כי כן, על סף כניסתה של תורכיה למלחמה, בתקופה שאולי היה זה מן "התבונה המדינית" להסתיר ולא להבליט עמדות מדיניות עקרוניות, חוזר נציגה של המפלגה ומצהיר בגלוי על עמדתה הברורה, ההידברות בין שני העמים תיתכן רק על בסיס של כוח כלכלי, תרבותי ומדיני. רק עמדה ריאליסטית כזאת עשויה להביא את השלום מתוך שוויון כוחות, ואת האחוה מתוך הערכה הדדית. השקפה דומה השמיעו גם ד. בן-גוריון וי. בן-צבי בהיותם גולים בארה"ב בזמן המלחמה. בתשובה על הבקורת שנמתחה על המדיניות של הישוב היהודי בא"י כלפי הישוב הערבי, הם חוזרים כל אחד בסגנונו והנמקתו על כמה הנחות-יסוד בשאלה היהודית-הערבית. ראשית, הארץ מסוגלת לקלוט ולכלכל יישוב של כמה מיליונים, יהודים וערבים. שנית, ליהודים המעבדים ומפתחים את הארץ זכות שווה לחיות בה כמו לערבים, ושלישית, התפתחותה הכלכלית וקידומה התרבותי של הארץ הנו לטובת היהודים והערבים כאחד.³⁸

גישתם של חברי "הפועל הצעיר" לבעיה הערבית היתה הרבה פחות מורכבת וחסרת-לבטים מזו של יריביהם מ"פועל-ציון". סיסמת הסולידאריות הלא-ומית במקום סולידאריות בינלאומית, "כיבוש העבודה העברית" במקום שיתוף-פעולה בין פועלי שני העמים במקומות-העבודה, הביאו את "הפועל-הצעיר" כבר בראשית התארגנותו לנקיטת עמדה קיצונית ביחס לפועלים הערביים. ביטוי לעמדה זו נתן משה סמילנסקי במאמרו, "מענייני הישוב".³⁹

אם אסור לנו לגזול את הפלחים ולהתנהל עמהם באכזריות, בכדי שהנגזלים לא הפכו פעם לגזולים, הנה לעזור להם שיתחזקו כאן אין אנו צריכים! מטרנתו העיקרית צריכה להיות לרכוש לנו את הרוב פה בארצנו. כל מעשה המתנגד למטרה — חטא לאומי הוא.⁴⁰

אמור מעתה: ההפרדה בין שני העמים, מתוך כוונה ברורה להשאיר את הערבים

במצב של בורות, באה כדי לשמש את המפעל הלאומי. אולם הפרדה זו אינה עקרונית-תמידית כי אם מעשית-זמנית. כאשר היהודים יהיו הרוב בארץ, כאשר כוחם הכלכלי והתרבותי יהיה השולט בה, אז "ייתכן מגע אתם לשם השכלתם". ולכל אלה המפקקים בקבלת גישה זו מפאת חוסר מוסריותה, עונה המחבר:

אין זה מוסרי? לא, זה די מוסרי! לא אותו המעשה נקרא מוסרי, המוסר את החלש ביד התקיף ומקווה ליושרו של התקיף. מוסרי נקרא אותו המעשה, הנותן את היכולת בידי החלש להידמות לתקיף. אין אנו רוצים להשאר הלשים, לבקש רחמים ויושר מתנגדינו. נהיה תקיפים כמוהם ויותר מהם, ואז נדבר דברים בשער ואז נשתווה ונעשה שלום בשער כאנשים שווים.⁴⁰

ראינו כבר אצל י. בן-צבי שלדעתו המוסר הוא פונקציה של המטרות החברתיות. עתה רואים אנו כי המוסר הוא פונקציה של מטרות לאומיות. שני ההסברים באים לשמש טענה אחת: ההידברות בין יהודים וערבים תיתכן רק על בסיס של כוח כמותי, כלכלי ותרבותי. לפני כן אין כל סיכוי שהידברות זו תתגשם. מן הראוי לציין שפועל-יציון הגיעו להכרה זו כמה שנים אחרי הפועל-הצעיר.

באותו קרמזחשבה המשיך גם יוסף אהרונוביץ, שבלי ספק יכול להיחשב דוברת המוסמך של המפלגה. בנסותו להסביר את חוסר הסיכוי להצלחה של מלחמת-המעמדות בארץ, הוא מביא סימוכים להשקפתו את קיומם של אלפי פועלים ערביים בארץ. המוכנים לעבוד במשק היהודי בשכר נמוך. על פועלים אלה אין לפועלים היהודים כל השפעה—"ולו גם היתה אפשרות היא אינה רצויה לנו כלל וכלל, מפני שההשפעה יכולה להיות רק אחת: להרים מצבם הקולטורי, או—במילים יותר ברורות—ללכת אתם שלובי זרוע במלחמתנו, והדבר הזה אינו מתאים בשום אופן למטרותנו העיקרית", כלומר—לאומית.⁴¹

יותר מזה. אותה שנה עצמה מגיע המחבר למסקנה שהשנאה בין שני העמים, היהודי והערבי, בדיעבד היא משרתת את האינטרסים של הפועל היהודי. יותר מה שיתפתח הערבי, יותר יישנו המקרים האלו או יצאו מכלל מקרים ויקבלו צורה מתמדת של שנאה וקנאה לאומית. והדבר הזה המבהיל אותנו כל כך הוא גם הערבון היותר בטוח בעד הפועל העברי.⁴²

על כן משמיעה המפלגה קריאה גלויה אל הצעירים בגולה לעלות לארץ על-מנת לכבוש את העבודה במושבות העבריות מידי הפועלים הערבים:

עזבו את הגלות ועלו לעבודה בארץ-ישראל. זכרו את הסכנה הגדולה הנשקפת לנו אם יפלו כל ענפי עבודתנו בידי הערבים, אם המה יהיו הטורחים והעובדים בעדנו, בבוא היום שהערבים האלו יתפתחו ויכריזו על הלוזונג: "הקרקע לעובדיה".⁴³

עמדה קיצונית זו רופכה בשנת תר"ע על-ידי י. אהרונוביץ עצמו, במאמר "אמצעי עבודתנו",⁴⁴ בהתיימת חבר-מרכז, גונה הנסיון לנשל בכוח פועלים ערביים מעבודתם אצל יהודים.⁴⁵ המחבר מסביר כי יש להבחין בין הדרישה שיהודים יעסיקו יהודים, שהיא דרישה לגיטימית ומוסרית, וגם הערבים נוקטים דרך דומה אצלם, לבין הדרישה לא לתת עבודה לזרים, שהיא דרישה לא מוסרית—ועוול שאין לו כפרה.

אם בבנין הגימנסיה, למשל, יעבדו עשרות פועלים וביניהם גם נכרים אחדים, יכולים אנחנו להיות רק שבע-ירצון מזה. ואסור לנו לדרוש אחרת. הרי באמת פוחדים אנחנו

משום 'מטמאי מגע'—העיקר שתהיה עבודה לפועלים העברים, ואם את זה השגנו, הרי השגנו את מטרתנו.⁴⁶

כאן ניתן ל"כיבוש העבודה" פירוש שונה מזה שנתנו לו מ. סמילנסקי וי. אהרונוביץ בתקופה הקודמת. לפי הפירוש הקודם פרט לכך שבא "כיבוש העבודה" לספק עבודה לפועל היהודי, בא גם לשים חזיץ בין שני העמים—מסיבות שכבר הזכרנו. ואילו במאמר שציטטנו כאן משנת תר"ע מובעת ההתנגדות ליצירת החיץ בין שני הלאומים; אדרבה, מובע רצון לשיתוף-פעולה בין שניהם—כמובן, בתנאי שהדבר לא יבוא על חשבון מקום עבודתו של הפועל היהודי.

אולם דעה זו נשארה, כנראה, דעת יחיד או דעת מיעוט, שהרי ב־1913 התיצבה המפלגה מאחרי השביתה בסג'רה, אם גם בתנאי מפורש שהשביתה תאוותר למקום זה בלבד. בהסבירו את התנגדותו לשיטה של העסקת פועלים יהודים וערביים תובע יעקב רבינוביץ ממוסדות התנועה הציונית להגן על הפועל היהודי מפני הפועל הערבי, כשם שמגינה הממשלה הצרפתית על המתישבים הצרפתים באלג'יריה מפני ילידי המקום, או כפי שממשלות אחרות נוהגות להגן על פועליהן מפני עבודה זולה של פועלים מהגרים סיניים.⁴⁷

ובדוחותיו את טענת מבקריו של הקו שנקטה המפלגה בענין זה, שטענו כי המאבק נגד עבודה מעורבת טומן בחובו סכנה לאומית בעוד שקבלת שיטה זו יש בה משום התקרבות בין שני העמים—הוא מעלה טענה הפוכה. לדעתו, דווקא בהעסקת פועלים ערביים על-ידי יהודים טמונה סכנה לאומית. ראשית, בגלל יחסם המשפיל של המעבידים היהודים אל השכירים הערבים—דבר המלבה את שנאת האחרונים אל הראשונים, ושנית, "העבודה המעורבת של עכשיו היא הסכנה הפוליטית היותר גדולה שבבילנו באשר היא מפריעה בעד יצירת המון עברי עובד".⁴⁸

כמו כן הוא דחה בתוקף את האשמה שהוטלה על הפועלים, כי התנגדותם לעבודה מעורבת הנה פרי רגשות שובניסטיים, וכלפי מתנגדיו הוא מטיח: "מי שחפץ ללחום בעבודה יהודית יילחם נא פשוט ואל נא יבואו בערמומיות ובטענות של עבודה מעורבת וסכנות פוליטיות. רק לא צביעות".⁴⁹

עמדת רבינייץ בין שתי התפיסות שהוסברו למעלה נוקט א. ד. גורדון.⁵⁰ בחשבון כולל שהוא עורך עם המפעל הציוני הוא מתייחס גם לשאלת היחסים בין שני העמים, היהודי והערבי, הגרים בכפיפה אחת בארץ. הנחות-היסוד שלו הן שתיים:

(א) קיימת אחזה גזעית ופוליטית טבעית בין שני העמים; (ב) התפתחות היישוב היהודי היא, בסופו של דבר, גם לטובת היישוב הערבי.

על סמך שתי הנחות אלו הוא מאמין שבכוח האמת יושג שיתוף-הפעולה בין השניים.

"אבל אין אמת דרה בכפיפה אחת עם חולשה, ואין היא צעקנית וגנדרנית. גבורה נחוצה לנו גבורה עילאה, אין לנו צורך ולא נאה לנו להתרפס לפני ערבים או להתהדר לפניהם".⁵¹

עיקר הבעיה היהודית-הערבית הוא המעשה היהודי. היהודים חייבים לעשות את

מעשיהם באמת וביושר. התרכזות בעבודה כזו, בפנים, תהיה לה בעתיד גם השפעה כלפי־חוץ. "ואם הם ילכו בדרכים אחרות, ואם ישתמשו בכוח האגרוף ובכוח השקר, הם יכולים, אמנם, להרע לנו, אבל לפנות אותנו מן הדרך אין בכוחם. וגם אנחנו לא נסור מדרכנו. יותר מכל הם יקלקלו לעצמם".⁵¹

לסיומו של פרק זה נביא עוד את דבריו של יוסף שפרינצק בשאלה הנדונה, שאמנם אין בהם פתרונות חד־משמעיים אך יש בהם השאלות הנכונות ושימת־הדגש באחד ממוקדי ההיסטוריה הפוליטית של הארץ.⁵²

הגיע הזמן, טוען י. שפרינצק, להקדיש מחשבה לבעיה הערבית, שעד כה הוזנחה משום־מה על־ידי התנועה הציונית.

גם בלי האתגר של התנועה הלאומית הערבית המתחזקת—

גם בלעדי זה הגיעה השעה להבין, שצורת חיים שלנו בארץ המתבלטת יותר ויותר, דורשת את קביעת הגבולים שבין שני הלאומים. כל זמן שעבודתנו וישובנו היו מקריים ומוגבלים, אפשר היה לבלוי להתחשב עם מה שעומד מחוץ למחנהנו. אולם בשעה שהעבודה הישובית נעשית לדבר שבשיטה, אי אפשר שהשיטה לא תקח בחשבון אחד הגורמים הכי חשובים בארץ—גוף לאומי שני חשוב, אדון מצבים שונים במקום.⁵³

התנאי הראשון לקביעת מדיניות כלפי ערבים הוא הבירור בתוך עצמנו—מה המטרות אליהן שואף היישוב—ורק לאחר־מכן אפשר לגשת להתוויית מדיניות ערבית. ובכך אין להתמהמה, כי השעה דוחקת. ברחוב הערבי יש לשיטנה האנטי־יהודית ערך מחנך. אולם המחבר מזוהר את חבריו: "הגיעה השעה ליחס רציני וזהיר ומבוגר, ובל יהיה מקצוע ההגנה ה'פוליטיקה' הלאומית הפנימית דבר שבהפקר, כעין ספורט צדדי של חוגים בלתי־אהראיים ובלתי־קרואים לדבר".⁵³ אפשר שהדברים מכוונים גם נגד "השומר", ילד טיפוחיה של מפלגת פועלי־ציון, שכמה ממעשיו עוררו בקורת בקרב הפועל־הצעיר. פתרון אין כאן, כפי שאמרנו, אולם חשיבות דבריו של שפרינצק היא בהצבעתו על הבעיה הערבית כאחת הבעיות שתקבענה את גורל היישוב, בעיה שאין לזלזל בה ואין להתעלם ממנה.

המאבק ל"כיבוש העבודה" הביא את תנועת־העבודה להכרעה פוליטית ברורה על הצורך לעיצוב היחסים בין עמי הארץ. לעומת ההשקפות הקולוניסטיות המקובלות, שלא נעדרו גם מקרב חוגים אזרחיים בארץ־ישראל, העמידה תנועת־העבודה קונצפציה מחשבתית התישבותית אלטרנטיבית.

בניגוד לחלוקת התפקידים בין המתיישב הלבן—האדון, ויליד־הארץ—העובד, הועלתה התפיסה של יצירת "משק לאומי" המבוסס כולו על "עבודה לאומית". משמעותה המעשית של השקפה זו היתה הפרדה בין המבנה הכלכלי היהודי והערבי על־ידי יצירת משק יהודי אוטארקי בהספקת כוחות־עבודה, מוצרי תעשייה וחקלאות ליישוב העברי.

הפיסה כלכלית זו שימשה בסיס להשקפה פוליטית, שהאיזון בין שתי החברות, היהודית והערבית, וכתוצאה מכך גם יחסי שלום ושכנות טובה, יבואו לא על־ידי השתלבות הדדית כי אם דווקא על־ידי ההפרדה, שמגמתה היתה ליצור את בסיס

הכוח המדיני הכלכלי, שבלעדיו לא יהיה קיום לשוב העברי ולא סיכוי כלשהו לנורמליזציה ביחסים עם הישוב הערבי.

עמדה מדינית זו לא התעלמה מן העובדה שהשאיפה לנורמליזציה באמצעות הפרדה בין שתי החברות מביאה לידי חחרפת הניגודים ביניהן ועלולה אפילו לגרום התנגדות כוללת, שתעמיד את שתיהן במבחן של כוח. למרות חששות אלה לא נסוגו מן הגישה הדיאלקטית לשאלה הערבית: יצירת בסיס של כוח שווה, למרות חחרפת הניגודים, מקרבת את השלום ושיתוף-הפעולה בין יהודים לערבים!

הערות

- ¹ ח. נ. : אבן ואבן. "האחדות" מס' 7, ח כסלו תרעג.
- ² י. אהרונוביץ: כלפי פנים. "הפעל הצעיר" גליון 6—5, תרעג.
- ³ א. חשין, ש. מ. ראה הערה 1.
- ⁴ ש. מ.
- ⁵ א. האשין: צו דער פראגע וועגען דעם קלאסען קאמפף אין פאלסטינא ("לשאלת מלחמת-המעמדות בא"). "פארווערטס" מס. 1, וילנא, 4 במאי 1907, עמ' 54—45.
- ⁶ ש. מ. ע' 54.
- ⁷ ב. ברוכוב: הפלטפורמה שלנו. כתבים א', ע' 282.
- ⁸ ש. מ. ע' 283.
- ⁹ "דער יודישער ארבייטער" 19, עמ' 3—1, 3 ביוני 1908, קראקוי.
- ¹⁰ א. בלומענפעלד: צו דער פראגע וועגען דער רעאליזירונג פון דער טעריטאריאל פאליטישע אוטונומיע אין פאלעסטינא. ("לשאלת הגשמתה של האוטונומיה המדינית-טריטוריאליה בארץ-ישראל"). "דער אידישער ארבייטער" 18, עמ' 2, 28 במאי 1908, קראקוי.
- ¹¹ ש. מ. ע' 2.
- ¹² דו"ח מהוועידה הששית של המפלגה, יד—יט ניסן תרע. יפו. ארכיון-העבודה, תיק מס' זמני 3, חטיבה 403/4.
- ¹³ ד. ברגוריון: לביורר מצבנו המדיני. "האחדות" 3, אלול תרע.
- ¹⁴ י. זורבלל: שתי שיטות. "האחדות" 36, יח תמוז תרעא.
- ¹⁵ ש. מ.
- ¹⁶ ש. מ.
- ¹⁷ ש. מ.
- ¹⁸ אבנר: לשאלת יסוד עתון בערבית. "האחדות" 4, כו חשון תרעב.
- ¹⁹ י. בן-צבי: די פאליטישע לאגע אין דער טורקיי ("המצב המדיני בתורכיה"), עמ' 2—1.
- ²⁰ ש. מ.
- ²¹ 1. "האחדות" 16, כג שבט תרעג.
- ²² 2. "האחדות", ל שבט תרעג.
- ²³ ש. מ., "האחדות" 16.
- ²⁴ י. בן-צבי, "האחדות" 17.
- ²⁵ ש. מ.
- ²⁶ י. בן-צבי: מכתב מקושטא. "אסופת" מס' 7, הוצ' ארכיון העבודה, ניסן תשכא, מרץ 1961, תל-אביב, ראה גם: 1) אבנר: הבינ-לאומיות בסוציאליזם; 2) נ. וגמן (א. ראובני), "האחדות" 2—1, יד תשרי תרעא.

27. ש. קפלנסקי: דו"ח מן הועידה העולמית ה-4. "האחדות" 46, אלול תרעג, וינה.
28. "האחדות" מס' 43, יט אב תרעג.
29. נ. וגמן: הופעה חדשה. "האחדות" 30, ו אייר תרעד.
30. אל-ר. (א. חשין): לשאלות היום. "האחדות" 25, יד ניסן תרעד.
31. ש.ם.
32. ש.ם. ראה גם י. זרובבל: "השביתה". "האחדות" 26, כח ניסן תרעד. השביתה בסגרה בשנת תרעד פרצה נגד "אגודת הנטעים", שהעסיקה פועלים ערביים בצד פועלים יהודיים בעבודת נטיעות. אף שלא היה חוסר-עבודה בקרב הפועלים העבריים, פרצה השביתה בגלל עקרון ההתנגדות לעבודה מעורבת במפעלים לאומיים.
- ראה גם משה ברסלבסקי: תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, כרך א', ע' 87. הוצ' הקיבוץ המאוחד תשטו, ת"א.
33. ראה הערה 30.
34. ת. זיטלובסקי: לשאלת הישוב. "האחדות" 36, ט תמוז תרעד. ב-1914 אמנם לא היה ת. זיטלובסקי חבר פועלי-ציון, אולם בדעותיו כבר היה קרוב אליהם.
35. ש.ם.
36. י. זרובבל: יחסי שכנים. "האחדות" מס' 10, כג כסלו תרעה.
37. ש.ם.
38. א) בן-גוריון: די אראבער פראגע אין ארץ-ישראל ("שאלת העויבים בא"י). "דער אידישער קעמפפער" מס' 13, ע' 5, 21 ביולי 1916. ב) ד. בן-גוריון: די אראבער פראגע אין ארץ-ישראל (כנ"ל). "דער אידישער קעמפפער" מס' 23, ע' 5, 27 בספטמבר, 1916. ג) י. בן-צבי: די נייע ענטדעקטע פאלעסטינא ("ארץ-ישראל שנתגלתה מחדש"). "דער אידישער קעמפפער" 33, עמ' 5, 15 בדצמבר, 1916. וראה גם: ד. בן-גוריון: לקראת העתיד. "אנחנו ושכנינו", ע' 6.
39. הירות: מענייני הישוב. "הפועל הצעיר", שבט-אדר א, תרסח. מ. סמילנסקי לא היה חבר ההסתדרות, אך מאמרו, שהתפרסם ללא הסתייגות המערכת, מביע כנראה את דעתו. לעומת זאת באה הערת-הסתייגות מטעם המערכת באותי גיליון למאמרו של ד"ר הלל יפה: "העבודה הקרקעית של היהודים בא"י".
40. ש.ם.
41. י. אהרונוביץ: מלחמת המעמדות ומלחמת קיום. "הפועל הצעיר" 9, סיון תרסח.
42. י. אהרונוביץ: כבוש העבודה או כבוש הקרקע. "הפועל הצעיר" 12, אלול תרסח.
- קול קורא מאת הוועד המרכזי של הסתדרות "הפועל הצעיר" לכל הציונים הצעירים אשר בגלות. "הפועל הצעיר" 3, טבת תרסח.
44. "הפועל הצעיר" 5, כה כסלו תרע, יפו.
45. המקרה הממשי היה כשניסתה קבוצת פועלים עבריים ביפו להפסיק בכוח את עבודתם של בנאים ערביים בבנין הגימנסיה העברית.
46. ש.ם. "הפועל הצעיר" 5.
47. הגנה על עבודה לאומית. "הפועל הצעיר" 15, ב שבט תרעג, יפו.
48. יעקב רבינוביץ: על עבודה מעורבת. "הפועל הצעיר" 22, כב אדר תרעד, יפו.
49. ש.ם.
50. א. ד. גורדון: הקונגרס (חשבון נפש של ציר במקום דו"ח על הקונגרס). "הפועל הצעיר" מס' 6, כא חשון תרעד, יפו.
51. ש.ם.
52. יוסף שפרינצק: תקופת מעבר בעבודת המשרד בא"י. "הפועל הצעיר" 41, טו אב תרעד.
53. ש.ם.

אילן אשל: שלושה שירים

א. אדם מצפה

תחלה

אדם מצפה

חדר ריק ומטה

ואחר־כך

כמו מסכה שהיתה

—בקבוקים.

מבעד לחלון

פסיעות רגלים על אספלט

אולי

אף הוא אחר מעט.

דברים

מתרחשים לאט, אנשים מרצינים

מעשנים מקטרת

הולכים מהר

מדברים מעט

מפירים זה את זה. שומרים

חשבון־חשמל

חשבון־המים

וחשבון־הנפש. רחובות ריקים

רק צעדים בלילה.

ב. סוף התעיה

הנה הוא יורד

מן התלֵיה

הוא מחנך

בבישנות

שואל על־דבר מקום פלוני

הוא מתנצל

דברים הרבה שונים משהיו.

הרחובות

ריקים ואנו את כלם רמסנו כָּבֵר

בחלומות אתמול

היינו שם

אין עוד אמת

—בתעיה—

את כל הסמטות

אנו יודעים
 וְכֵל מַה שֶׁעָשׂוּי
 לְהֵאמֹר
 בְּשִׂכְחַת הַרְגַע
 בְּלִי מִשִּׁים

אִמְרָנוּ כְּבָר. בְּאֵלֶיךָ

מִזְמוֹטֵי זְמַה הַחֲשֵׁכָה עִם-אֹרֶה-הַשַּׁחַר שׁוֹב בּוֹגֵדֵת
 בְּנֵי.

ג. הרוחק

הַרְחַק הַמְּפֹתָה שֶׁל טְרֵם-גֶּשֶׁם.
 מְדַרְכּוֹת מְרַחְצוֹת בְּצַפְיָה שֶׁל כְּלוֹם
 יָמִים שֶׁל לֹא אֶרֶץ מְאוֹם
 עֲלִים

הוֹלְכִים בְּרוּחַ
 נִעְרָה בְּרוּחַ
 נִירוֹת

וּבּוֹא נְרוּץ

לְאֵן נְרוּץ

בְּרוּחַ. חֲלוּנוֹת

מִזְגֵּי-מִבְּט נִעֵץ הַכֶּרֶךְ בְּרַחוּב. צִיר
 וּמְבַקֵּר

וְשָׁנִים-עֶשֶׂר מְשׁוֹרְרִים שְׁמָנִים
 יִשְׁבוּ לְשִׁתּוֹת אֶסְפָּרְסוֹ בַּפְּנֵה וּבֵא הַסְּתוֹ.

אֲתֵּמוּלִים שֶׁל אֹרוֹת מְפֹזְרִים שְׁעוֹתֵי עַל מְרַצְפֵּת-
 כְּבִישִׁים מִיִּזְעַת אֶשְׁפֵּת-מְדַרְכּוֹת
 וְהַעִיר מְסַבֵּיב
 מְצִיפָה מְבַתִּים
 רְחוּצָה

וְשׁוֹחֲקֵת

גדעון וייגרט: מזרח-ירושלים—סיכום ראשון

אכן, יום גדול בקורות ירושלים היה יום ה־29 ביוני בו נפתחה העיר בשלמותה למעבר חפשי ליושבי שני חלקיה, המפורדים לשעבר. המוני תושבים מזה ומזה החלו לעבור בשערי החומה, לראשונה מזה קרוב ל־20 שנה. לחצם של תושבי החלק המזרחי, מוסלמים כנוצרים, כה גדול היה, כזכור, עד שהכרח היה לפתוח את המחסומים עוד שעות־מספר לפני המועד שנקבע תחילה לפתיחתם. חרף חששות מסוימים עבר היום ההוא בשלום, ועד לכתיבת השורות האלו, 7—8 חדשים לאחר־מעשה, לא נרשם בפנקסי משטרת־ישראל שום מקרה רציני של אלימות מצד תושבי העיר ה"מזרחית" נגד הבאים אליה מ"ישראל הישנה" לחלקיה. אף בעצם ימי השביתה הכללית של סוחר ירושלים המזרחית נשארו שדרות־העם הרחבות נאמנות לעצמן ולא יצאו מגדרן. בעלי־עסקים אף ההנצלו לפני ידידים יהודים לאמור: "אליבא תכעסו עלינו. שובו מזור. נשרתכם בנאמנות. כי לא לרוחנו תנועת־המרי, ורק מפחד אנו נענים למארגניה". בעלי בתי־קפה שעמדו בפתח עסקיהם דרשו בתוקף מעוברים־ושבים: "שובו־נא מחר, או הערב, אחרי תום השביתה, ונגיש לכם ממיטב הקפה על חשבון הבית—פיצוי לסגירתנו היום".

ידיעותינו על ירושלים תחת השלטון הירדני לוקות בחסר, למרבה־הצער. לפי נתונים רשמיים דרו במזרח־העיר ב־1966 כ־90,000 תושבים, רובם מוסלמים ומיעוטם נוצרים, לעדותיהם השונות. העיר היתה בירתה ה"רוחנית" של ירדן, לפי הגדרת מלכה, אך למעשה לא היתה אלא בירת מחוז, שאמנם נקרא "מחאפזת אל־קודס" ובראשו מושל ממונה מטעם השלטון המרכזי, ועיריה אשר כל חבריה נבחרים על־ידי התושבים אלא שראשה אף הוא ממונה מטעם רבת־עמון. המחוז השתרע מרמאללה צפונה ועד יריחו מזרחה והרי חברון דרומה.

על מציאות זו נשענת תעסוקתם של רוב תושבי העיר. יהודה ושומרון שימשו לה "הינטרלנד" טבעי. ממנה קנו הפלאחים את צרכיהם, בה סידרו את ענייניהם בבנקים, במשרדים ובחברות, ואליה הביאו את תוצרתם למכירה. הנהלות הבנקים הרבים, ערביים ואחרים, היו ברבת־עמון, ומשם קיבלו את הוראותיהם פרט לאחד, הוא "בנק־הקרקעות הערבי". ירושלים ה"ירדנית" היתה אפוא מרכז אדמיניסטרטיבי לחבלי יהודה ושומרון, עיר תיירות פנים־ערבית, מזרח־תיכונית—עיר תיירות־חוץ למקומות הקדושים לנצרות, ומקום עליית־רגל לחרם אל־שריף, השני במקומות הקדושים לבני דת־מוחמד, אחרי מכה.

עשרות קונסוליות, ערביות ואחרות, השתפנו בירושלים ה"ירדנית" בזכות מעמדה בעולם, וחוץ מזה היתה העיר מרכז לטכנות־הסעד של האו"ם ומוסדות בינלאומיים

אחרים, אשר יחד עם הכנסיות, המיסיונים, המנזרים ומוסדות-החינוך הנוצריים למיניהם, הנהלת הווקף המוסלמי וכו' קבעו כאן את מרכזם. כל אלה, עם עוד מוסדות רפואה וחינוך לעשרות, ערביים ואחרים, הפכו את העיר לריכוז של מקומות עבודה ופרנסה לאלפי עובדים בשירותים, פקידות, הדרכת תיירות, תחבורה, מסחר ועוד. עם זאת יש לזכור שעקב כך שליש או רבע מכלל המקרקעים בעיר שייך למוסדות אלה, שהיו פטורים לגמרי מתשלום מסים עירוניים—ועובדה זו הכבידה על תקציבה של העירייה. אולי כאן הסיבה לכך שפעולות העירייה לא כללו כל הקצבות לצרכי סעד או תרבות—שטחים שנשארו בתחום טיפולם וחסדם של מוסדות-צדקה וארגונים פרטיים בלבד, ערביים ואחרים.

על אף כל הנתונים האלה, ועל אף הכספים הרבים שזרמו אל תושבי העיר מקרוביהם מעבר-לים, או מחצי-האי ערב, היתה כאן אבטלה שעוד לפני מלחמת-יוני גרמה, לפי עדותם של מקורות ירדניים, הגירה מתמדת וחיפוש אחר פרנסה מעבר-לים, באירופה ובארצות-הברית, בכוזיית, בעיראק ובסעודיה. צר היה המקום לתושבי ירושלים בשלטון הירדני; בניהם, שקיבלו השכלה, לא מצאו פרנסה בעיר-מולדתם והוכרחו לנדוד למרחקים באליהם. לאחרונה, בסוף 1966, באה פשיטת-הרגל של בנק-אינטרא, הגדול בבנקים הערביים שמרכזו בביירות, והוסיפה על קשייהם הכלכליים של פרנסי העיר. מאות סוחרים הפסידו את כספם, וערב מלחמת-יוני שרר קיפאון כלכלי חמור בעיר. משך חדשים היתה תנועת הבנין משותקת כמעט, איש לא פרע חובותיו ולא הוציא מכספו להשקעות חדשות. העיר ציפתה בחרדה לשינוי דראסטי, שיוציא אותה מן הדיכאון והשפל שירדו עליה לאחר שנים של בנין, פריחה וגידול בתיירות. לזאת יש להוסיף את העובדה שהעתונות הירדנית, שמרכזה היה בירושלים, נסגרה בסוף 1966, כאשר החליט המלך הוסיין להלאים את העתונים, ועקב כך עזבו עשרות עתונאים ופועלי-דפוס את ירושלים לתור להם פרנסה בחוץ-לארץ. משלושה עתונים יומיים בערבית ושנים באנגלית נותרו ערב מלחמת-יוני רק שני עתונים בלבד.

דבר זה לא פגע, כמובן, בקיום מוסדות כגון לשכת-המסחר, התיירות, בתי-משפט אזרחיים ושרעיים, אגודות עורכי-דין, רופאים וכיוצא באלה. האינטליגנציה התרכזה סביב מועדונים עדתיים וי.מ.ק.א. העובדה שמספר שרים, וחברי שני בתי-הפרלמנט ברבת-עמון, גרו בקביעות בעיר לא תרמה תרומה מיוחדת לחיים התרבותיים. אף שפעלו בעיר עשרות בתי-ספר עממיים, בינוניים ותיכוניים—ממלכתיים ופרטיים כאחד—לא היו בה מוסדות השכלה גבוהה כדוגמת בתי-המדורש למורים והקולג' האוניברסיטאי ברמאללה וסביבתה. האוניברסיטה הירדנית ברבת-עמון הוקמה, לא בירושלים.

העירייה

אין ספק כי עיקר השבח על היש החיובי הגדול, הגלוי והסמוי, בכל מסכת הפעילות הישראלית במזרח-ירושלים ראוי לעיריית הבירה, אשר בהנהגתו של ראש-העיר חרתה על דגלה, מן היום הראשון לפריצת החומות בין שני חלקי העיר, את הסיסמה

של יד מושטת לעזרה, לטיפול ולהגשת כל סעד אפשרי לאוכלוסיה של מזרח-ירושלים. עוד לפני מחצית חודש יוני פעלה, כזכור, בחלקה המזרחי של העיר לשכת-קשר עירונית, וצוותים של פועלים, מהנדסים, פקחים ותברואנים החלו לפעול בסימטות העיר העתיקה ומחוצה לה בפינוי הריסות, שיקום כבישים, ניקוי רחובות וכן הלאה. בתוך זמן קצר ביותר קלטה העיריה מאות עובדים, פקידים ופועלים במנגנונה הקיים, תחילה בבנין-העיריה של העיר העתיקה, מקום שם שיגרה את ראשי מחלקותיה לפעולה מיידית בראשותו של מזכיר-העיר עצמו, ולאחר-מכן, עם צירוף כל השירותים אל המשרדים הקיימים במערב-ירושלים, במנגנון העירוני המרכזי.

בראש העובדים הערבים שצורפו למנגנון העירוני עומד מר צלאח אל-דין ג'ראללה, מזכיר-העיר ה"ירדני", המשמש עתה עוזר ראשי למזכיר-העיר המורחבת. עוד אחד הוא מר יוסף בודיירי, לשעבר מהנדס-העיר בשלטון הירדני, כיום סגן מהנדס עיריית ירושלים. רוב העובדים הערביים מועסקים במחלקת-הפיקוח העירונית, ובראשם מר סאמי מוסתקלם, סגן מפקד הפכאים העירוניים; בגזברות, ובראשם מר מוחמד תותח; במחלקת מהנדס-העיר; במחלקת המים, אשר בה אחד מעוזרי המינהל הוא מר מוחמד זועיתר, ובמחלקות אחרות. במחלקת-המים בלבד מועסקים עתה כ-85 פקידים ופועלים ערביים, וגם במחלקת-ההינון-והתרבות יש כבר עובדים ערביים. נפתחה מחדש הספרייה העירונית במזרח-ירושלים, ובמחלקת-התברואה צוות של 170 פקידים, מפקחי-תברואה ופועלי-נקיון. בציבור גדול זה היתה האווירה מלכתחילה ידידותית ואף לבבית. יחס-עבודה חבריים שררו בין העובדים לעדותיהם, אשר חלק מהם הכירו איש את רעהו עוד מימי המנדט הבריטי. תרמה לכך יזמתה של העיריה בהקמת אולפנית-חובה לשפה העברית לכל פקידיה. הפקידים הערביים השתלמו חנם בשיעורים אינטנסיביים משך 4 שעות מדי-יום-ביום—שלש מהן על חשבון זמן עבודתם, ושעה אחת מזמנם הפנוי.

מר יוסף בודיירי, סגן מהנדס-העיר, עוסק במישרים בהכנת תכניות הנדסיות לייפוי החלק המזרחי של ירושלים, פינוי הפסולת וההריסות מלפני חומת העיר העתיקה. הכנת שטחים לגינון, וכיוצא באלה. גם עובדים ערביים אחרים במחלקה זו, מודדים ומהנדסים, עוסקים בהכנת תכניות-בנייה, סלילת כבישים וכו'.

בסוף דצמבר 1967, כתום מחצית השנה הראשונה לפעולתה של עיריית ירושלים במזרח של העיר, נתקבלו נתונים מאלפים על הפעולות השונות. בראש-תוראשונה יש לציין כאן את עבודות הסלילה, התקנת תאורה ומיתקני תברואה, מים ועוד. נמצא כי אורך הכבישים שנסלל במזרח-העיר מגיע ל-22 ק"מ, בהם 17 כבישים חדשים; 180 מבנים רעועים פונו משטח-ההפקר; 1,200 פנסים הותקנו ברחובות, הן בתוך החומות הן מחוצה להן; אלפי שתילים נשתלו בגנים ציבוריים; נרכש ציוד-תברואה הכולל עשרות עגלות ומכוניות-אשפה, ומאות פחי-אשפה. (כמות האשפה שיש להוציאה משטח ירושלים המזרחית בכל יום מגיעה ל-40 טונות, מספר בורות-השפכים שיש להריקם עולה על 3,300, מספר בתי-השימוש הציבוריים שיש

להחזיקם מגיע ל-25). נוסף על כך הונחו, והוכנו להנחה, כ-40 ק"מ צינורות מים, הותקנו אלפי מודדי-מים, וממוצע החיבורים החודשים ברשת מגיע ל-50 בשבוע. מכאן אנו למדים באיזו מהירות עוברת עתה אוכלוסיית מזרח-ירושלים משיטת בורות-המים לצריכת מים זורמים. ואכן, מיוני 1967 עד תחילת 1968 גדלה צריכת המים מ-14 מע"ק ל-20 מע"ק לנפש בשנה, וזאת בגלל מחיר המים הנמוך-ביחס והעובדה שהתושבים עוברים משימוש בבורות לברזים.

חלק ניכר ממאמציה של העיריה הוקדש להפעלת 28 בתי-הספר העממיים והבינוניים. צריך היה לשפץ את המבנים ולתקנם. נפתחו 330 כיתות ובהן כ-10,000 תלמיד. בתי-הספר צוידו בציוד לימודי, מעבדות, ספריות וכיוצא באלה. בימים האחרונים גם נפתחו שלושת בתי-הספר התיכוניים ובהם למעלה מ-1,000 תלמיד ותלמידה. בשטח המיסוי הושלמה בדיקת 2,500 בתי-עסק לצורך גביית מס-עסק, וכבר נגבים בפועל היטלים שונים, דמי שימוש בתחנות-אוטובוסים ובשוק הסיטונאי, ואגרת-שחיטה. כלל הסכום שנגבה במסים והיטלים עירוניים מגיע עד היום כדי חצי מיליון ל"י בקירוב. הוצאות העיריה במזרח העיר מסתכמות ב-5 מיליונים ל"י מתקציבה הרגיל ו-8 מיליונים מתקציב הפיתוח (כולל האומדן עד לסוף שנת-הכספים ב-31.3.68).

מפירוט המענקים וההלוואות לתושבי מזרח-ירושלים מתברר כי 206 תושבים שפונו מן הרובע היהודי ושכונת-המוגרבים הגישו בקשות למתן מענקים לכיסוי שכר-דירה של שנתיים בממוצע, וזאת בסך כ-43,000 ל"י. כסף זה ניתן מתוך סכום של רבע מיליון ל"י שקצב משרד-השיכון למטרה זו. מספר המבקשים הלוואות לתיקון נזקי-מלחמה בבתים הגיע ל-100, והסכום ששולם עד היום מגיע מ-150,000 ל"י. כן ניתנו לכ-40 מתוך 60 בעלי עסקים שנוזקו הלוואות בשיעור 260,000 ל"י.

גם בתחום החינוך והתרבות לא ישבה העיריה בחיבוקי-ידיים. עצם העובדה שהושקעו מאמצים כבירים לגייס מורים מתנדבים, שיהיו מוכנים להופיע לעבודה ב-28 בתי-ספר עממיים ובינוניים, בה-בשעה שחבריהם ביהודה ושומרון הקשו עורף וסירבו לשתף פעולה עם שלטונות ישראל אף השביתו את מוסדות החינוך משך חדשים, מדברת בעדה. ואכן, כיום ברור כבר כי מזרח-ירושלים הוא שהביא, במידה ניכרת, לחיסולה של שביתת המורים ביהודה ובשומרון. כך אירע שלמעלה מ-10,000 ילד וילדה במזרח-ירושלים החלו לקבל את חינוכם הסדיר בבתי-הספר הקיימים, תוך שיתוף-פעולה-יוזמה מצד משרד-החינוך והתרבות והמחלקה לחינוך ותרבות של עיריית ירושלים.

אך לא בחינוך בלבד עסקה מחלקה עירונית זו. יחד עם מרכז-ההסברה ומחלקתו הערבית היתה היא הגורם הישראלי הראשון שהחל לפעול בשטח ההסברה והתרבות בחוצות ירושלים—בהרצאות, בהצגת סרטים, במגעים עם מזכיריהם של מועדוני-נוער, ולאחרונה, בחודש-רמדאן הקדוש, גם בערבי בידור ואמנות. לא מכבר השלימה מחלקה זו תכנית-אב הכוללת קווי-פעולה במזרח-ירושלים לשנת-התקציב הקרובה, 1968/69. תכנית זו כוללת הקמת מרכז-תרבות עירוני והרחבת

רשת האולפניות לעברית. הקיימת בעיר מאז יולי 1967, והמקיפה כיתות-בוקר, בבית-העם (ארבע שעות בכל יום, 6 ימים בשבוע), וכיתות-ערב בבית הספר רשידיה, ב־10 כיתות ש־250 תלמיד ותלמידה לומדים בהן מדי-ערב שעה אחת. 6 ימים בשבוע. עם קבלת התקציבים הדרושים ממשרד-החינוך יש בדעת המחלקה להכפיל את מספרן של כיתות-ערב אלו. ראש-העיריה פתח עוד בספטמבר שעבר את הספרייה העירונית במזרח-ירושלים, ואז גם הודיע שבקרוב תגיע מכוננית מיוחדת מארצות-הברית אשר תשמש ספרייה ניידת בת 7,000 כרך לתושבי מזרח-העיר. הספרייה הקבועה, בה עובדים ספרן ראשי ועוזרו, שניהם תושבי מזרח-ירושלים, תעבור בקרוב למרכז-התרבות העירוני, שיכלול, בתוך השאר, חדרי-עיון, חדרי-מלאכה למקצועות שונים, אולם-הרצאות וחדרי-משחקים. לשלב-הביניים התכנית היא להמשיך בפעולה השבועית המרכזית של ערבי סרטים ובידור, ובספורים עממיים למקומות ציבוריים בירושלים החדשה ולקיבוצים שבסביבתה. בשלב נוסף תקים העיריה בית-עם במזרח העיר. מרכז תרבותי זה אמור להקיף חוגים שונים, פעילות אמנותית (בשיתוף מוזיאון-ישראל), תערוכות, אולם-הרצאות נרחב וכו'.

בינתיים צירפה העיריה לתזמורת-הנוער העירונית קבוצה של 35 נערים ממזרח-העיר ולהם מדריך מיוחד (מי־שהיה איש התזמורת הצבאית של הלגיון הערבי). בין התכניות שהפעלתן עומדת על הפרק בימים הקרובים—ניצול המסגרות הקיימות של בתי-ספר, בשעות אחר-הצהריים והערב, לשם ארגון חוגי הורים—במגמה להדק את המגע בין סגל ההוראה והעיריה, מצד אחד, וציבור ההורים, מצד שני. בתחום הנוער והספורט היו הפעולות הראשונות הזמנת בני-נוער ממועדונים במזרח-העיר לאירועים במקומות שונים במדינה, ביקור ב"עיר-הנוער", במופעים ספורטיביים וכן הלאה. בימים אלה, אגב, מינתה העיריה צעיר דרוזי משכיל כרכז לפעולות-נוער וספורט במזרח-העיר, וצעיר ערבי-ירושלמי משכיל נתמנה על פעולות תרבות וחברה במחלקת-החינוך. כן החלה העיריה להושיט עזרה כספית לשמונה מועדוני-נוער קיימים השייכים לעדות שונות, והוקצבו סכומים לפתיחת שני מועדוני-נוער חדשים, אחד בצפון העיר ואחד בדרומה. בשטח הספורט זוכות לעידוד עירוני קבוצות כדורגל וכדור-סל, מבני 18—14, המקיפות כ־300 בני-נוער.

עם זאת, ברור לכל העוקב מקרוב אחר ההישגים של הפעולה העירונית במזרח-העיר כי רבות וגדולות הבעיות שעדיין לא הוחל כלל בפתרון. בצדק מעיר מר טדי קולק, ראש-העיר, בשיחה גלויה, כי בעיות-המוקד כוללות את "הנוקשות הביורוקרטית" של המנגנון הפקידותי הישראלי, תופעה שמעתה מתנסים בה אזרחי מזרח-ירושלים יחד עם אזרחי מערבה ויחד עם כל האזרחים במדינת-ישראל, חדשים כישנים. אי-בהירות בדרג הגבוה ביותר לגבי מדיניותה העתידה של ישראל גם היא מוסיפה הרבה על הקשיים. נוכח רקע זה יסתבר כי אין עושים די להקטין את קשיי הסתגלותם של אזרחינו החדשים בירושלים לשיטות המינהל הישראלי, וכך—טוען מר קולק בצדק—תורמת המדינה, ולו גם בבלי-דעת, להרגשת הנחיתות וקיפוח-הזכויות בה חדרים אזרחים חדשים אלה.

ערביי ירושלים המאוחדת מתקשים, כמובן, להתמצא בג'ונגל המשרדי של רשויות חופפות וכפולות, אף מנגודות לפעמים, של שלטונות עירוניים, מחוזיים וארציים. במשך שבעת החדשים הראשונים לחידוש אחדותה של ירושלים עמדו יושבי מזרח העיר לעתים קרובות בפני ניגודים מוחלטים בתחומים חיוניים ביותר: רשות צבאית כך נוהגת, רשות אזרחית לא כך גורסת; משרד ממשלתי אחד קובע הליכים ידועים, משרד ממשלתי אחר נוקט עמדה הפוכה לגמרי.

העיריה עצמה היטיבה לעשות שעוד מן הימים הראשונים מינתה צוות מיוחד לטיפול בבעיות חלקה המזרחי של העיר בראשותו של איש מוכשר, תוסס, בעל כושר-עבודה בלתי-מוגבל כמעט, כמר מירון בנבנישתי. עם זאת, אין צוות זה ערוך, לא מצד הכלים ולא מצד כוח-האדם העומדים לרשותו, להתמודדות עם המשימה הכבדה הרובצת עליו. כאשר מנהלו נעדר מן העיר, או עסוק בישיבות-תיכנון בין-משרדיות, שהן חשובות ביותר לבעיות שהוא מטפל בהן, הרי שוב אין אדם אחראי, בעל שיקול וכוח-הכרעה, אשר לעת-צורך יפסוק, במקום, בבעיות אשר יביאו לפניו תושבי העיר הערביים. כמו כן ברור שבתוך כלל הבעיות של מזרח-ירושלים טיפלה העיריה גם בהרבה עניינים שוליים, עניינים שאם גם טוב אולי שעסקו בהם הרי עדיפותם משנית והמרץ שהושקע בהם מוטב היה אילו הופנה לתחומים החשובים יותר לציבור גדול יותר של תושבים במזרח-העיר.

מכל-מקום, דומה שכאן לפנינו תופעה נדירה, מצד אחד, ראש-עיר השופע מרץ ורצון טוב, ברוך-דמיון, בעל מחשבה צלולה, מעוף והחלטה מהירה, העושה ימים כלילות כדי לבצע דברים בזמן הקצר ביותר ו"לדחוף" עניינים במגמה של מיוזג מהיר ושלם ככל האפשר; ומצד שני: מנגנון ככל המנגנונים הישראליים, ברשויות מרכזיות או עירוניות, המדדה אחריו ואינו תופס כי הפעם השעה דוחקת באמת וכל פיגור הוא בעוכרינו. מנגנון זה ממשיך במסורת בירוקרטיית של שאננות וסחבת. לא ייפלא אפוא שאותן תקלות שתולה מר קולק במשרדי הממשלה מצויות גם בביתו שלו, ואכן, כל הנפגש בימים אלה עם הציבור של עובדי-העיריה הערביים, פקידים, פקחים ופועלים, עומד חיש-מהר על השינוי המהותי באווירה שחל בתוך אותו בית, באותן מחלקות עירוניות, מאז "ירח-הדבש" של ראשית שיתוף-הפעולה רצוף-התקוות בין העובדים היהודים והערבים ועד לחדשים האחרונים, חדשי הייאוש והמרירות.

על-פי הפתגם הערבי, היטיב לומר אחד מפקידי-העירייה הערביים הבכירים: "עברנו מירח-הדבש לירח-הבצל". עוד במחצית אוקטובר 1967 הודיע מזכיר-העיר לעתונאים שהוחלט להתחיל בבדיקת התיקים האישיים של כל פקידי העיריה ועובדיה הערביים, במגמה להשלים את סיווגם עד סוף 1967. דבר זה היה מאפשר להנהלת העיריה להתחיל, מן ה-1 בינואר ש. ז., בהעסקת ציבור גדול זה, בן למעלה מ-500 עובדים, הריכוז הגדול ביותר של עובדים ערביים בירושלים, על-פי תקנים קבועים וברורים: משפורת חדשית מלאה, צבירת ותק, וכל הזכויות הסוציאליות הכרוכות בכך. אבל הבטחה לחוד, ומעשה לחוד. ערב הבאת שורות אלו לדפוס אישר מזכיר-

העיר שאמנם "חל עיכוב" בביצוע תכנית זו, וכי עד היום אין יודעים עדיין מתי יוחל בסיווג העובדים, תהליך שהוא עצמו מצריך ודאי תקופה מסוימת. התוצאה היא שציבור זה אחוז ייאוש, נטול כל בטחון בעתיד, וחושש מפיטורים. (במקרים לא מועטים נופו ימי-מחלה משכרם של עובדי עירייה אלה, הפגום כשלעצמו, אף לאחר שהגישו אישורים רפואיים על ימי מחלתם). במספר ניכר של מחלקות בעירייה מסרבים המנהלים להעסיק בפועל את עובדיהם הערביים; כך יושבים אלה באפס-מעשה כמעט, ומקבלים את משכורתם בסוף החודש, וזאת בתואנה ש"אין צורך בהם ויש די עובדים אחרים, ותיקים מהם, הממלאים את הדרוש בשטח זה". פרשה לעצמה, אשר חלק רב לה בירידת המוראל של העובדים הערביים, היא השיטה הידועה של מתן הבטחות על-ידי ראשי-מחלקות ועובדים בכירים להעסקת עובדי-עירייה לשעבר והתכחשות להבטחות מפורשות אלו, גם אם ניתנו קבל-עם-ועדה ובנוכחות עדים. כך אירע, למשל, לראש הגננים העירוניים לשעבר, אשר זה לו שבעה חדשים שהוא מתרוצץ ומבטיחים לו להחזירו לעבודתו, ואין הדברים יוצאים מגדר הבטחות, אף כי עובדים מנוסים בשטח זה דרושים לעירייה דווקא עכשיו, כשהיא עומדת בפני הרחבה ניכרת של שטחי הגנים סביב החומה. מקרה דומה אירע לצעיר שעבד בבית-המשפט העירוני בימי השלטון הירדני, וראשי המנגנון בעירייה הבטיחו לו מדי שבוע בשבוע, מאז חודש יוני ועד דצמבר, כי אמנם ישוּבו להעסיקו בבית-המשפט או בעבודה עירונית אחרת כלשהי, ולבסוף הודיע לו ראש-המנגנון כי הבטחות אלו לא תקוימנה. המדובר הוא בסך הכל ב-15—10 איש מתוך מאות העובדים הערביים במנגנון העירוני, וברי ששיפוצם של אלה בעבודה יכול היה למנוע נזק שיעלה למדינה ולעיר-הבירה הרבה יותר, מן-הסתם, מהעסקתם של יחידים אלה.

יש להניח כי בעיית קליטתם ומיזוגם של אוכלוסי הבירה הערביים תקודם לא על-ידי הקמת רשויות או מנגנונים חדשים כי אם בפעולות יומיומיות, בעקירת הביורור קרטוזים מן הרשויות המקומיות, ובמסע-הסברה שיבהיר לאזרח הערבי כי הפגעים בהם הוא נתקל בהזדקקו לרשויות השונות הם מכת-מדינה, שאינה מפלה במיוחד בין נפגעים. כאן על העירייה לתת דוגמה ומופת. ואמנם הודיעו אבות-העיר כי יקיימו מדי חדשים "במת הסברה", ערבי שאלות-ותשובות לתושבים ממזרח-ירושלים; אך למרבה-הצער קיים רק ערב יחיד מסוג זה בשבעת החדשים שעברו, ועד לשעת כתיבתן של שורות אלו אין לדעת אם, ומתי, יהיה המשך לפעולה זו. זאת ועוד: הבטחות מפורשות לביצוע עבודות בשטחי ההנדסה, התאורה, הביוב וכו', שניתנו לאזרחים הערביים שפנו בשאלותיהם אל ראש-העיר בערב היחיד ההוא, לפני מספר חדשים, לא הוגשמו עד היום. בדומה לכך עדיין מונחות במחלקה הסוציאלית בעירייה עשרות בקשות לתמיכה וסעד שהגישו תושבים של מזרח-ירושלים בקיץ שעבר ועדיין לא זכו לטיפול ולהכרעה. המבקשים סרים מדי-שבוע אל משרדי המחלקה ומקבלים תשובה סטנדרטית: "המתינרנא בסבלנות בבתיכם עד שתבוא העובדת הסוציאלית, תבדוק את אמיתות הנתונים שהגשתם לפני חדשים, ואז נחליט אם, ומתי, נושיט לכם את הסעד המבוקש..."

ההסתדרות

ההסתדרות הופיעה בירושלים עוד בתחילת יולי, כאשר בא לבירה מנהל הסניף של מחלקת הערבית בנצרת ובגליל, מר שמעון מתן, יליד-ירושלים השולט יפה בשפה הערבית. אדם שכבר מילא תפקידים רבים וחשובים כמארגן פועלים ופעולות הסתדרותיות. תוך ימים ספורים השפיל מר מתן לבוא במגע עם מזכירי האיגוד המקצועי במזרח-ירושלים וקשר קשרים אל חוגי פועלים וארגונים שיתופיים ירדניים-לשעבר. חיש הוכיח מר מתן כי הוא "האדם המתאים במקום המתאים", וכעבור ימים ספורים הוחל בשורת פעולות מתוכננת היטב: כ-35 מזכירים פעילים של 14 איגודים מקצועיים ערביים ביקרו במועצת-פועלי-ירושלים ומוסדותיה; אורגן ביקור של נשים חברות אגודה שיתופית ערבית בנצרת במוסדות נשים ערביות במזרח-ירושלים; כ-50 פעילים ערביים השתתפו ב-3 ימי עיון, סיור וטיול שאורגנו בשבילם בתל-אביב; משלחת של נשים ערביות ממועצת-הפעולות הופיעה במזרח-ירושלים וערכה ביקורי-היכרות ראשונים אצל ארגוני נשים ערביות במקום, ועוד.

בפתיחת מושב מיוחד של הוועד-הפועל, בבית-אלישבע בירושלים, שנתכנס בחודש אוגוסט לדון בבעיית מיוזגם וקליטתם של פועלים ממזרח-ירושלים במסגרת ההסתדרות, הבהיר מר אהרן בקר, מזכיר-ההסתדרות, כי איחודה של הבירה מעמיד את ארגונו בפני אתגר שאין לו תקדים. בשנת העשרים לקיומה של המדינה מגיע מספר החברים הערביים בהסתדרות עד 40,000 בקירוב. בתוך שנה-שנתיים של פעולה מתוכננת, רחבת-היקף, שתסתייע בכלים המתאימים, אפשר יהיה, לדעת מומחים, להגיע לכך שכמחצית מספר זה, כלומר כ-20,000 מתושבי העיר הערביים, יתארגנו במסגרת ההסתדרות.

אולם מראשית הפעולה צעדו כאן מוסדות ההסתדרות "ברגל שמאל", כאשר הסתמנו חילוקי-דעות חמורים בין המחלקה הערבית בוועד-הפועל בתל-אביב, הגוף האחראי לארגון הפעולה בסקטור הערבי בכל רחבי המדינה, לבין מועצת-פועלי-ירושלים, בקשר לסמכויות במזרחה של העיר. דין-ודברים זה הגיע לידי ריב גלוי, שחייב את התערבותו של המזכיר-הכללי. עקב כך הופסקה, כמובן, כל פעולה חיובית משך שבועות. כך נפתח אמנם ב-23.8 סניף ההסתדרות במזרח-ירושלים, אגב נאומים נלהבים מפי מר בקר ואחרים מראשי ההסתדרות, אך עוד למחרת הטכס התברר שפתיחה לחד-ופעולות לחד. מקץ דיונים ממושכים הוחלט להטיל את הטיפול באוכלוסייה של מזרח-ירושלים על מנגנון מסורבל בשם "המדור הערבי ליד מועצת-פועלי-ירושלים", גוף הכולל נציגים של הוועד-הפועל ושל מועצת-הפועלים. מר מהן ברוך-היזמה הוחזר לנצרת ותחתיו הוחלט למנות אדם שעל-כל-פנים אינו עשיר בנסיון מעשי בפעולה בקרב פועלים דוברי-ערבית חברי-ההסתדרות. הגוף המסורבל החדש, אשר מחצית חבריו חייבים לבוא לכל פגישה מתל-אביב, הצטיין עד כה באטיות הפעולה ובסחבת. מאז ראשית פעולתו של מר מתן בסוף יולי ועד לחידוש הפעולה על-ידי מנהל-הסניף החדש, ומינוי מספר עובדים ערביים חלקיים במחצית דצמבר, עברו כמעט ששה חדשים תמימים של אולת-יד.

מספר הנרשמים לחברות בהסתדרות מזרח-ירושלים הגיע עד כה ל-1,200. רובם המכריע עברו עד כה רק את תהליך הרישום, ועדיין לא הוחל כלל בגביית-מסים מסודרת. בתחילת ינואר הוחל בשיעורים לעברית מטעם ההסתדרות (68 איש בשתי כיתות), אך הלימודים מתנהלים בעצלתיים, שלש פעמים בשבוע שעה אחת. לרשות הפעולה ההסתדרותית הוקצב אמנם סך של רבע מיליון ל"י (כולל ברגע זה העסקת 5 עובדים ערביים חלקיים ממזרח-העיר, בהם מזכיר לענייני תרבות ועובדי האיגוד המקצועי), אך עם זאת מאשר דוברתה של מועצת פועלי ירושלים, ערב הגשת המאמר הזה לדפוס, שעד היום לא הוחלט על תכנית תרבותית מקיפה ומסודרת, וכי הפעולות הנראות לעין לעת-עתה מצטמצמות במסגרת של הרצאה או שתיים על בעיות ההסתדרות, בארגון חוגי-בית (לעתיד-לבוא) לידיעת ההסתדרות, קשרים אל מועדונים במזרח-ירושלים, וכיוצא באלה.

בעיה כאובה היא גם זו של תנאי-העבודה לציבור העובדים ממזרח-ירושלים המועסקים במערכה של העיר. להלכה, ההחלטות העקרוניות ברורות בנידון זה: השוואה מלאה וגמורה בזכויות עם הפקידים והפועלים היהודיים בבירה. אך כפי שכבר ראינו, במקרה של עיריית ירושלים ועובדיה הערביים, וכפי שידוע לנו מיותר ממאה עובדי-דים ערביים במשרדי הממשלה השונים במערב-ירושלים, הרי חרף העובדה שכבר עברו שמונה חדשים מאז נתקבלו לעבודה, עדיין אין הם זוכים למשכורת חדשית קבועה אלא חייבים להסתפק במקדמות על החשבון. אין להם דירוג וסיווג קבועים, ובחלקם הגדול עדיין אינם נהנים מזכויות סוציאליות וכיוצא בזה. היוצא-מך-הכלל היחיד בשטח זה הוא הפועל הערבי המקבל ימים של עבודה יזומה עלידי לשכת-העבודה הממשלתית. לגבי העובדים ממזרח-ירושלים אומרת ההחלטה כי יש להשוות בהדרגה את תנאי-עבודתם לנהוג במערכה של העיר, אך גם כאן, כמובן, אף לא החלה עדיין הפעולה, בו בזמן שעובדי המימשל הצבאי ביהודה ובשומרון כבר קיבלו שתי תוספות לשכרם לעומת מה ששולם להם ערב מלחמת-יוני. מועצת-פועלי-ירושלים סיימה סקר של מקומות-עבודה במזרח-העיר, ולאור הנתונים בוודאי תגש לטיפול בדבר. אך, מצד שני, מאשר דובר המועצה שעד היום לא נודע דבר בכל מסכת הפעולות שציפו להן זה חדשים לא מעטים בהקשר זה, כגון: פתיחת מועדון לנשים עובדות, פתיחת מועדון לנוער וכו'.

בסופו של דבר תהיה מידת הצלחתה של ההסתדרות במזרח-ירושלים תלויה בעיקר במהירות עשייתה. כפי שנראה המצב כיום, רב החשש שלא בקרוב יתממשו דברי מר בקר, מזכיר ההסתדרות, בפתיחת סניף ההסתדרות במזרח-ירושלים, על התכניות לפתוח סניפים של "הפועל", "הנוער העובד והלומד", המדור הכלכלי של המחלקה הערבית, בנין מיוחד למרפאת קופת-חולים, סניף ל"משען", חנות כלי-בו של המשביר-לצרכן, ומועדוני נשים ונוער.

תעסוקה

גם בשטח זה חסרים אנו כמעט לגמרי נתונים, עובדות ומספרים מדויקים באשר לעבר. אף שבעיית התעסוקה היא אחת החריפות ביותר, ובוודאי תלויה אותנו עוד זמן רב, רק עכשיו ניגשים משרדי הממשלה הנוגעים בדבר לעריכת סקרים מפורטים על כוח-העבודה, מקומות-עבודה, אפשרויות קליטה של פועלים, פקידים וכו', ולבטח יעבור עוד זמן-מה עד שנראה כאן את דרכנו בכירור.

משרד-העבודה היה, כמדומה, הגוף הממשלתי הראשון בשטח, כאשר פתח שר-העבודה, מר יגאל אלון, את לשכת-העבודה במזרח-ירושלים עוד ב-7 ביולי 1967, פחות משבועיים לאחר החלטת הכנסת על הכללתה של מזרח-ירושלים בתחום ישראל. בהזדמנות זו הכריז השר כי לפי הערכות שונות מסתבר שכוח-העבודה בגבולות ירושלים המזרחית נע בסביבת 14,000 פועל, פקיד וכיוצא באלה. בלשכת-עבודה זו עובדים כיום 2 יהודים ו-2 ערבים. עוד עם פתיחתה היה משרד-העבודה הראשון אשר מפי השר הכריז על השוואה מיידית בשכר-העבודה בין הפועלים בשני חלקי הבירה שאותם מעסיק משרד-העבודה בעבודות יזומות. מאז ועד סוף 1967 נרשמו בסניף הלשכה במזרח-ירושלים כ-3,100 דורשי-עבודה. מהם נשלחו לעבודות שונות כ-700 איש, וכ-100 הועסקו בעבודה יזומה (רובם לפי מכסה של 24-19 יום בחודש). כאן יש לציין ששכר-העבודה המשולם לפועלים אלה עודו גבוה בהרבה מן המקובל בשומרון וביהודה, ואף לגבי פועל חקלאי מתחיל בישראל ה"ישנה". כ-300 דורשי-עבודה נרשמו במשך חדשים בלשכה, אך עם הזמן מצאו להם תעסוקה בלי להיזקק שוב ללשכה. על גורלם של 450 דורשי-עבודה, פועלים מקצור עיים ופקידים, אין יודעים כיום דבר, כי לאחר פעולת הרישום הראשונית לא הופיעו עוד בלשכה, אולי מתוך הנחה שבין-כה-יוכה אין עבודה בשבילם. אך הנחה זו נכונה רק בחלקה, כי לשכת-העבודה מוכנה, למשל, להוציא כ-50 פועל נוספים בכל יום לעבודות יזומות, אלא שאין קופצים על אפשרות זו במזרח-ירושלים. הוא הדין באפשרות לעבוד במפעלים גדולים בתעשייה במשמרת שלישית, בעיקר בשעות הלילה. גם כאן, כנראה, לא התרגלו העובדים במזרח-ירושלים לסוג זה של תעסוקה. יש ודאי עוד כמה מאות עובדים שלא הופיעו כלל בלשכה, ועוד אלפים—פועלים מקצועיים, נהגים, עובדי-עירייה ואחרים—חזרו למקומות-עבודה מימי השלטון הקודם.

בימים אלה ניגש משרד-העבודה לעריכת מפקדים מקומיים כדי לעמוד מקרוב על היקף ההיצע והביקוש בתחום התעסוקה בירושלים המזרחית, ובמגמה להחדיר את התודעה של זיקת-חובה ללשכה, בהתאם לחוק הישראלי, בקרב נותני-העבודה הערביים. כמו כן יוחל בקרוב בשני קורסים מקצועיים ראשוניים בנגרות ובמסגרות ל-30 פועלים ערביים למשך 9 חדשים. ועוד נוסף שמלבד כ-500 עובדים ממזרח העיר שנקלטו במנגנון העירוני, מעסיקה העירייה בעבודות יזומות עוד כ-200 פועל ערבי מאותו איזור. (מספר זה נכלל בסך ימי-העבודה המחולקים בעבודה יזומה במזרח-ירושלים).

העוקף, ובזאת מודה בפה מלא דובר משרד־העבודה עצמו, הוא בעייתם של עובדי "הצווארון הלבן", שמספר המובטלים בתוכם נאמד בכ־2,000 איש. אמת שגם בקרב הפועלים המקצועיים הערביים יש עדיין מידה של אבטלה, אך זו ודאי תיעלם ותלך בקצב מהיר למדי כאשר יתחילו משרד־הממשלה השונים בביצוע תכניות הבנייה והפיתוח הנרחבות הכלולות בתקציב החדש ובסעיפו המיוחד הנוגע לבירה. אשר לפקידים, הרי גם ראשי הפקידות הערבית שחזרו אלינו מעבודה בעירייה ה"ירדנית" משך 20 שנה מודים בגלוי שהיתה בעירייה, כבשאר משרד־ממשלה, תעסוקה עודפת בהיקף עצום. עבודות רגילות, שבימי המנדט הבריטי היו מתבצעות על־ידי פקיד אחד או שנים, נעשו בזמן השלטון הירדני על־ידי צוות של 5.

איך יפתור משרד־העבודה בעיה כאובה זו? על כך משיב דוברו: הפוונה כאן היא לתכנית בכמה שלבים ובשני אפיקים עיקריים. ראשית, איתור מירב מקומות־עבודה לחלק מהפקידים האלה במשרד־ממשלה, מוסדות ציבוריים וחברות העוסקים בעיקר עם האוכלוסיה של מזרח־ירושלים. כאן כדאי לציין שמשרד־העבודה עצמו כבר פעל בכיוון זה והחליט להוסיף על צוות העובדים בלשכה במזרח־ירושלים כ־5 אנשים נוספים, מהם יהודים ומהם ערבים, ונוסף לכך לפתוח לשכת־עבודה לנשים ושלישית לנוער. יש סברה כי בדרך זו, ובצורה שיטתית ויעילה, אפשר יהיה לגלות כמה מאות מקומות־עבודה לפקידים אלה במשרדי בנקים, חברות, מסחר, תיירות וכיוצא באלה. שנית, מתכננים הקמת אולפן מיוחד, בשיתוף עם העירייה, בו יקבלו פקידים־לשעבר קורסים מרוכזים בשני כיוונים: לימוד השפה העברית, והכשרה להמרת מקצוע. הכוונה כאן היא להחלפת מקצועם של הפקידים־לשעבר, והכשרתם למקצוע קרוב לזה שעסקו בו בעבר. במשך תקופת לימודיהם באולפנים אלה יקבלו התלמידים מילגות ממשרד־העבודה.

בעיות התעסוקה במזרח־ירושלים קשורות, כמובן, קשר אמיץ במכלול בעיות משקו של מזרח־העיר ושלובו בזה של החלק המערבי. יודעי־דבר טוענים שכבר עתה ברור כי בסוגי העיקריים של המסחר משלימים שני חלקי העיר זה את זה. בעיית־המוקד תהיה כאן יחסי־הגומלים המסחריים בין מזרח־ירושלים ל"הינטרלנד" ביהר־דה ובשומרון, אשר מהם בא, כמובן, חלק מכריע של כוח־הקנייה שזרם לירושלים בימי השלטון הירדני. ההשפעה המסחרית הישרה והמיידיית בין שני חלקי העיר ניכרת בכל סוגי המצרכים, וכיום, בתחילת 1968, הרי פרט למקרים בודדים, פחות או יותר, של סחורות שעודן ברשות החנוונים מלפני מלחמת־יוני אין הבדלים של ממש במחירי המצרכים העיקריים בין שני חלקי העיר. פירוש הדבר, כמובן, שמחירי ההנעלה, ההלבשה וכו' עלו בין יוני 1967 לינואר 1968 ב־70—150% לערך.

תכניות פיתוח העיר

במישור הממשלתי הודיע לאחרונה שר־האוצר, בנאום־התקציב בפנסת, כי בתקציב המדינה לשנת־הכספים 69—1968 נכללו סכומים של עשרות מיליונים לזירוז פעולות הפיתוח, העסקת עובדים, בנייה ומתן שירותים למזרחה של בירת ישראל. ברור

שביצוע תכניות אלו תהיה לו השפעה מרחיקת-לכת ביותר על כל פתרון קונסטרוקטיבי של בעיית התעסוקה. הן לגבי פועלים פשוטים, הן לגבי עובדים מקצועיים והן לגבי פקידים-לשעבר. במישור זה דובר בתקציב המדינה על סכום של 25 מיליון לתכניות שיפון במזרח-ירושלים, סכום הכולל הוצאות להקמת 1,000 יחידות-דיור ופיתוח שטחים ל-2,500 יחידות נוספות. סכום דומה מוקצב להעברת משרדי-ממשלה נוספים לבירת ישראל. כן מופיעות הקצבות לבניית דירות למשפחות שבתיהן נהרסו ומתן הלוואות לשיפוץ דירות שנפגעו, סעיף בו כבר החלה עיריית ירושלים לפעול למעשה. בנאום-התקציב של מר ספיר נאמר עוד: "בהיות תושבי ירושלים המזרחית זכאים לקבל שירותים עירוניים ככל אזרחי ישראל, הקצבנו 10 מיליון ל"י לשירותים עירוניים במזרח העיר ו-10 מיליון ל"י נוספים למתן שירותים ממלכתיים הקשורים בהגדלת האוכלוסיה, וארבעה מיליונים נוספים לתקציב לחינוך בשביל רשת החינוך והתרבות בירושלים המזרחית".

אשר לתכניות הפיתוח העירוניות—שגם הן, כמובן, תעסקנה מספר ניכר של עובדים, פועלים ופקידים כאחד—הרי כאן מדובר על התקנת ביוב מרכזי בשכונות החדשות במזרח-ירושלים. עוד תכנית גדולה מכוונת להקמת עשרות כיתות בבתי-הספר במזרח העיר. ראש-העיר הצהיר כי הצפיפות כה גדולה עד ש-90—80 ילד לומדים בכיתה אחת, ויהיה צורך למצוא מיד פתרון לבעיה זו. עוד ענין המעסיק את אבות-העיר הוא תיקון נזקי-המלחמה ומתן הלוואות לבעלי בתים שנפגעו. נקודה נוספת: עידוד תנועת הכלכלה והמסחר בעיר, שנפגעה קשה. חלק מן הסוחרים מתחילים אמנם להתאושש, אך רובם סובלים מחוסר נזילות, ופקדונותיהם בבנקים הערביים שנסגרו סניפיהם הלכו אולי לטמיון. תחת השלטון הירדני נהגה המסחר הערבי מאשראי גדול, אפילו עד 50% מן המחזור, בעוד אשר בישראל אין אחוז זה עולה, בדרך כלל, על 5%. לכן הוחלט, כאמצעי-ביניים, על מתן אשראי בסכום רבע מיליון ל"י לסוחרים במזרח העיר, אך ברור שסכום זה אינו ממלא את הדרישות.

ביטוח לאומי וקואופרציה

ראוי להתעכב עוד על שני ענפים הקשורים קשר אורגני בפעולות משרד-העבודה במזרח-ירושלים, הלא הם המוסד-לביטוח-לאומי והמחלקה לאיגוד שיתופי במשרד-העבודה. המוסד-לביטוח-לאומי היה המשרד הממשלתי הראשון אשר, מיד עם בוא התמורה בירושלים, הבין מה-חשוב הוא להכין ולהכשיר לפעולה צוות ערבי מיוחד. כך הכריז המוסד עוד בתחילת נובמבר על רישום להשתתפות בקורס מזורז של חודש ימים שנערך בפירה לקבוצה של 12 צעירות וצעירים ממזרח-ירושלים כדי להקנות להם, בלשון העברית ובתחום המקצוע, את הידיעות הדרושות לעבודה בסניף המוסד במזרח של העיר ולמתן שירות מלא בכל סעיפי הביטוח הלאומי לאוכלוסים. ואכן, בוגרי הקורס עובדים כבר בימים אלה בסניף החדש במזרח ירושלים, ואם יישמר קצב הבקשות מן השבוע הראשון לפתיחתו (הן בשטח בקשות למענקי-לידה, משפחות מרובות-ילדים, וזיקנה, תאונות-עבודה וכיוצא בכך), יתרחב

מנגנון זה ויאפשר קליטה נוספת של עובדי "צווארון לבן" מבני העיר הערביים. מאליו מובן מה-חשובה כאן השפעת הדבר על מצבם החברתי של אלפי אזרחים בחלק זה של העיר הזכאים כיום לתשלומים אלה.

כבר אמרנו ששליחי משרד-העבודה בשטח העבודה, התעסוקה והקואופרציה היו ראשוני הפקידים הממשלתיים שהגיעו לחלק המזרחי של העיר. הם התקשרו מיד אל פעילי האיגוד השיתופי הירדני-לשעבר והעסיקו שנים מהם בסניף של משרד רושם-החברות-השיתופיות והמחלקה לאיגוד שיתופי, אשר חיש-מהר הוקם בחלק המזרחי של העיר. תחת השלטון הירדני התקיימו בירושלים כ-40 אגודות שיתופיות, 22 מהן לאשראי וחסכון, לצרכנות ושיכון ועוד, והיתר אגודות-חסכון בתי-ספר. לאחר שהגישו ראשי אגודות אלו את תקנותיהן לאישור מחודש הוחל בבדיקת תיקיהן, במגמה להזרים אשראי לאלו מהן אשר סיכוי להן להמשיך בפעולה אף בתנאים החדשים של ירושלים המאוחדת. בעיקר מדובר כאן על אגודות-אשראי לפועלים ופקידים, ואגודות-שיכון, שכבר רכשו קרקע, כדי להפעילן בביצוע תכניות הבנייה שלהן. עם זאת ברור שיהיה צורך לבדוק בקפידה אותם סוגים שאולי לא יוכלו להחזיק מעמד בתנאים החדשים, כגון אגודות-צרכנות, אגודות-חסכון של בתי-ספר, ועוד. נעשו גם מאמצים לעזור לשתי אגודות שיתופיות של אוטובוסים שנמצאו בעיר.

הקואופרציה היא ענף שאם אמנם יידעו האחראים לגשת אליו בכובד-הראש הראוי ברור שיוכל להתפתח ולקלוט עשרות, אם לא מאות, פקידים-לשעבר, פועלים מקצור עיים ובעלי-מלאכה קטנים לתוך מסגרות של ארגונים בונים ומתפתחים. בראש-וראשונה יהיה הדבר תלוי בגוף המארגן אגודות שיתופיות בקרב דוברי-ערבית בישראל, הוא המדור הכלכלי של המחלקה הערבית בוועד-הפועל, גוף שנוכח נסיונו בעבר ספק אם מוכן יהיה, במתכנתו הנוכחית, לקבל עליו משימה נוספת זו. משרד-העבודה ודאי שלא יסטה ממדיניותו ויוסיף לעזור, לפקח ולהדריך—אך לא יטול עליו את ארגונם של גופים שיתופיים אלה. נזכיר כאן רק כמה מן האפשרויות העיקריות: ארגון נהגי-מוניות באגודות שיתופיות לתחבורה ציבורית בקווים מסר דרים בין ערים שונות ביהודה ובשומרון לבין ירושלים, וכן ארגון בעלי-מלאכה זעירים, בעיקר במקצועות ה"ירושלמיים" הידועים, כגון עבודה בעץ-זית, ברצענות, במתכת ובהלבשה, וכ' וכ'.

משרדי-ממשלה אחרים

צר כאן המקום, וחסרים הנתונים המספיקים, לסקור את פעולותיהם של כל משרדי-הממשלה המושיטים יד-עזר לאוכלוסיה במזרח-ירושלים. נסתפק אפוא במשרדים העיקריים, הכוללים, מלבד משרד-העבודה, את משרד החינוך, המשטרה, הדואר, לשכת היועץ-לעניינים-ערביים, ומשרדי האוצר והפנים.

בפרק על העיריה כבר עמדנו על פעולות החינוך בעיר שנעשו בשיתוף עם משרד-החינוך, או על-ידי משרד-החינוך כשלעצמו, שהודות להן רשתות החינוך העממי,

הבינוני והתיכון פועלות כהלכה ברחבי מזרחה של העיר ופרוריה, והודות להן ניגשים עתה לפתיחת כיתות-גן לגיל לימוד-חובה (5)—גיל אשר בימי השלטון הירדני לא היה כלול במעגלות החינוך.

גם משטרת ישראל היתה מן הגופים הראשונים שראו צורך לערוך קורסים מיוחדים להכשרת אזרחים ערביים בירושלים על-מנת לשמש במסגרתו. לעומת זה, אין אנו יודעים דבר על פתיחת סניף של משרד-המסחר-והתעשיה במזרח-ירושלים. באשר לדואר ושירותי הטלפונים, הרי מאמצים שנעשו משך שבועות וחדשים להשיג נתונים על חלקם של משרדים אלה בהעסקת כוח-אדם ובמתן שירותים במזרח-ירושלים העלו חרס. אחד המשרדים שעוד בחודש יולי הפעיל משרד מיוחד במזרח-ירושלים היה משרד-האוצר—או, ליתר דיוק, לשכת הממונה על הכנסות המדינה. צעד ראשון בכיוון זה היה הפרדת תיקי-המס של תושבי מזרח-ירושלים מאלה ששייכים היו לתושבי מחוז ירושלים כולה, שבזמן השלטון הירדני כלל יישובים כבית-לחם ורמאללה, המנותקים עתה מן העיר. בירושלים נשארו תיקיהם של 1,113 שכירים ו-677 עצמאיים.

כאן נוצר מצב חדש: החוק הירדני פקע תקפו בעיר, וצריך היה להתחיל מבראשית לפי החוק הישראלי. כך אפוא הוגדרו תושביה של מזרח-ירושלים, לצורך החיוב במס, כ"תושבים חדשים של מדינת-ישראל". לגבי עצמאיים הוחל במשלוח מקדמות על בסיס השומה שנערכה בשנת-הכספים האחרונה של השלטון הירדני, ואילו אצל שכירים הוחל בגביה שוטפת. כאן עמד לשלטונות הנסיון הרב שהצטבר משך שנים בשטח זה בטיפול בדוברי-ערבית שבישראל: פנקסי-המקדמות המיוחדים, הטפסים וכל יתר דברי-הדפוס, מוכנים היו זה שנים בשפה הערבית. כך נגבר כבר בתקופה הראשונה אלפי לירות מס. יצוין כאן גם שיתוף-הפעולה בין שלטונות-המס לנציגי התושבים במזרח-ירושלים—ראשי לשכות התיירות והמסחר, רואי-חשבונות ערביים ועוד. כן הוקמו ועדות ציבוריות לדיון בעירעורים וכיו"ב.

משרד-הפנים

ייאמרו הדברים בכל גילוי-הלב: אחד הצדדים העגומים ביותר בכל מסכת הפעולות של משרד-ממשלה וטיפולם בתושבי מזרח-ירושלים הוא פרשת אולת-היד, והסתיר-רות בהוראות ונהלים, של משרד-הפנים. מן היום הראשון להופעתו של משרד זה במזרח-ירושלים, באותו בוקר של מפקד-האוכלוסיה בסוף יוני, החל משרד זה לצעוד "ברגל שמאל", כאשר הוזמנו מאות הפוקדים בהשכמת הבוקר לחצר משרד-הפנים, מקום שם השתרר תוהו-ובוהו גמור ולא ידע איש לאיזו קבוצה הוא שייך. לא היה שום הכנון מוקדם, ושעות יקרות התבזבזו עד שיצאו סוף-סוף הפוקדים על קבוצותיהם לעבודת המפקד. עוד באותו ערב ידע משרד-הפנים בבירור גמור, על סמך הדו"ח של ראשי קבוצות הפוקדים, באיזה רחובות ושכונות לא הספיקו לערוך את המפקד, ואפשר היה להניח כי מיד ינקוט המשרד את הצעדים הנחוצים כדי לערוך מפקד משלים במקומות אלה. אך המשרד לא כך נהג. הוא הודיע שעל

האזרחים שלא נפקדו לבוא ולהתיצב במשרד־הפנים כדי שירשמו. נוצר, כמובן, תור של אלפים שמשרד־הפנים לא היה ערוך לקראתו, וכך חזרו אלפי אנשים מדי־בוקר עם עלות השחר ועמדו שעות בתור רק כדי שיודיעו בשעות הצהריים שקבלת הקהל הסתיימה. בתום עשרת הימים הספיקו אמנם לרשום כמה אלפי תושבים, אבל אחרים—אלפי נשים וזקנים—התיאשו לאחר שהמתינו כמה ימים בתור משך שעות, ולא הוסיפו לבוא. מכאן צמחה בעיה אחת טורדנית ביותר: עד עצם הימים האלה לא הסתיימה חלוקת תעודות־זהות לתושבי מזרח־ירושלים, הן אלה שלא נפקדו כלל הן אלה שהיו אמורים להיפקד במפקד המשלים אלא שלא עצרו כוח לחכות ימים על ימים בתור כדי לזפות בתלוש־הרישום. רבים הם אלה שהוכחות בידם כי אכן היו בעיר־הבירה בשבוע המפקד המשלים, והם כתבו אל משרד־הפנים להודיע על הימצאותם כאן ולבקש את רישומם, ובתשובה שקיבלו, במחצית חודש יולי, נתבקשו להמתין בסבלנות עד להודעה חדשה. משך שבעה חדשים לא באה הודעה זו, ובקשות חוזרות־ונשנות בנידון אל הנהלת משרד־הפנים לא נענו, ואילו הפונים במישרים אל סניף המשרד במזרח־ירושלים נענים, זה חדשים על חדשים, בלשון "בואו בשבוע הבא... בואו בעוד שבועיים... נודיע לכם מתי לבוא". ברור שחוסר תעודת־זהות גורם לתושב במזרח־ירושלים צרות צרורות: בקרות שיגרתיות של שוטרים במקומות ציבוריים, אי־אפשרות לרישום בלשכת־העבודה, סירוב למתן מענקים למיניהם מטעם המוסד־לביטוח־לאומי, אי־אפשרות לקבלת רשיונות למיניהם, ואף פיטורים מהעבודה, כפי שאירע למורים ערביים במזרח־ירושלים, שלדבריו של דובר משרד־החינוך פוטרו בחלקם "בגלל היעדר תעודת־זהות, לא משום שיקולים חינוכיים".

דבר זה גרם, כזכור, שעורריה ציבורית, כאשר נאלץ ראש־העיר להתערב בדבר. משרד־החינוך אמנם חזר בו והעסיקם מחדש (זמנית), אך שוב בתנאי מפורש שתוך שבועיים יצטיידו בתעודות־זהות, אף שידוע היה בבירור כי המנגנון של משרד־הפנים אינו מסוגל להוציאן תוך זמן קצוב זה, ומשך שבועיים תמימים אף סירב משרד־החינוך, חרף פניות ולחצים מצדדים שונים, לצייד מורים אלה לפחות באישור רים שאמנם מועסקים הם מטעם משרד־החינוך, כדי להקל עליהם את קבלת התעודות. כך החלו מאות אזרחים, אם לא אלפים, להתרוצץ ממשרד למשרד, מסניף משרד־הפנים במזרח־ירושלים לבני־ג'נרלי במערב העיר, לבית־המשפט כדי למסור הודעה־בשבועה, וחוזר־ללילה למזרח העיר. מאלפים אלה נמנעו תעסוקה, עזרה, סעד, רשיון־נהיגה ועוד ועוד. לזאת יש להוסיף את הפער הגמור ששרר, ושורר, בין מה שמחליט משרד־הפנים בדרג הגבוה ביותר לבין מה שסניפו במזרח־ירושלים מוכן להוציא לפועל הלכה־למעשה. הנה, למשל, קושיה עליה הוחלט והוסכם בוועדות בין־משרדיות שצריך לטפל בה ולרשמה בתעודת־זהות בלי קושי: קטינים, בני־משפחה, שאביהם ואמם בעלי תעודת־זהות ישראלית. למעשה הרי זה שבועות וחדשים מתרוצצות עשרות משפחות, אם לא מאות, בין האגפים השונים של משרד־הפנים ומבקשות לרשום בתעודותיהן את קטיניהן (אשר משום־מה לא נרשמו במפקד

המשלים, או שפקידי משרד-הפנים סירבו לרשמם בשעת הוצאתן של תעודות-זהות (לאב ולאם). התוצאה ברורה: משפחה כזאת אינה זכאית לקבל סעד מן העירייה, מענק למשפחות מרובות-ילדים מן הביטוח הלאומי, ועזרה מסוגים אחרים. מדי-פעם, בפנות האב או האם שוב בענין אל משרד-הפנים, נאמר להם: "עליכם לחזור פעם אחרת... עוד נודיע לכם..."

משרד-הפנים גם קילקל את השורה בכל הטיפול הקשור במתן רשיונות-מעבר למזרח-הירדן לתושבי ירושלים; פעם הודיעו הדוברים הרשמיים של משרד זה כי יכולים אורחים ממזרח-ירושלים להגיש בקשות לרשיונות כאלה, ופעם הודיעו את ההיפך הגמור, משהתברר כי הודעה זו נמסרה בטרם יתואם ויסופם הדבר בין שר-הפנים לשר-הבטחון. שוב נגרם סבל מיותר לתושבים.

מי שביקר בחדשים האחרונים בשעות הבוקר בבית-משפט-השלום במגרש-הרוסים בירושלים היה עד להתרוצצותם של מאות תושבים ממזרח-ירושלים בין כותבי-הבקשות לבין משרדי בית-המשפט לבין לשכות השופטים כדי לזפות בחתימה של שופט על פיסת-נייר המכילה "הצהרה בשבועה", שלפיה נושא אישור זה אכן הצהיר בפני השופט על שמו וכתבתו והיותו גר בירושלים. ערכה של פיסת-נייר זו, מלבד דמי הכתיבה, הוא 5 ל"י, אבל זוהי הוצאה-לבטלה משום שמשרד-הפנים אינו מוכן כלל להתחשב בפתק זה כמסמך מסייע להוצאת תעודת-זהות. אמנם זכר פעם מישהו לתלות בסניף של משרד-הפנים במזרח-ירושלים מודעה קטנה על כך שאין בהצהרות אלו כל תועלת ממשית, אך המודעה נפלה מזמן ומשרד-הפנים, אף כי ידע את חריפות הבעיה וממדיה, לא טרח להסביר את הענין לתושבים בצינורות המקובלים—בעתונות, בראדיו וכו'. כן ראוי היה שיניע משרד זה, בדרג העליון, את משרד-המשפטים להוציא הוראה דחופה לשופטים (אשר על-פי דין אמנם אינם רשאים למנוע מאזרח כלשהו למסור הצהרה-בשבועה על כל דבר שבועלם) שיסבירו לאותם אורחים, בטרם יחתמו על מסמך זה, שלא יוכלו כלל להסתייע בו בהליכים של קבלת תעודת-זהות. בניגוד להגיון, ובלא כל הגינות כלפי המעורבים בדבר, נהג משרד-הפנים להורות למשרדים שונים (המשטרה, החינוך ועוד) לנקוט אמצעים נגד אלה שאין להם תעודות-זהות. זאת על אף שידע כי אפילו מבחינה פיזית פשוטה לא יכלו רובם להספיק להוציא את התעודות הדרושות, ועל אף שידע כי מנגנונו, במזרח-העיר, לא היה מוכשר לעמוד במשימה הזאת לא רק עד סוף ספטמבר, כאשר נשלחו הוראות אלו למשרד-החינוך, למשל, או עד נובמבר, כאשר התחילה המשטרה במיבצעה נגד מחוסרי התעודות. אלא גם בינואר 1968, מקץ חדשים נוספים, כאשר אישר דוברו של משרד-הפנים שעדיין יש 1,000 זכאים, בעלי תלושי-מפקד, שמשרדו לא הספיק להוציא להם תעודות.

לשכת היועץ-לעניינים-ערביים

הבה נעבור עתה לטיפול של האחראים במשרד-ראש-הממשלה לבעיותיהם של תר-שבי מזרח-ירושלים. אף זו פרשה שאינה מוסיפה כבוד, כמדומה, לנוגעים בדבר.

לשכת ה"יועץ" פתחה את סניפה בעיר רק לאחר מחצית אוקטובר, וגם אז במקום מרוחק מאזור המשרדים והמסחר בעיר. משך חודשימים ומעלה אף לא נקבע שלט על סניף הלשכה להצביע על מיקומו, ולא נעשה שום מאמץ להביא את עצם פתיחתו של הסניף לידיעת חוגים רחבים במזרח-ירושלים למען יוכלו התושבים לבוא ולבקש אותה עזרה שהם זפאים לה בהכוונה, הדרכה, וטיפול בבעיותיהם בסבך הביורוקרטיה הישראלית.

באופן רשמי מגדירים ראשי הלשכה את תפקידם במזרח-ירושלים בזו הלשון: הכרת האוכלוסיה ולימוד בעיותיה, וסיוע לתושבים במציאת פתרון לבעיותיהם, במגמה לשלבם בירושלים המאוחדת ובמדינת-ישראל. אנשי הלשכה אינם מכחישים ששני עובדיו של הסניף המזרחי אין כרוחם למלא תפקיד מקיף זה. כחדשיים עבדו אנשים אלה לבדם, וברור כי בשעה שהיו טרודים בעניינים מחוץ למשרד שוב לא היה מי שיקבל שם קהל. באחרונה הועסק אמנם עובד שלישי אך שוב אין תיאום במקרה זה, כי האיש הוא ערבי-נוצרי השובת ביום-הראשון ועדיין לא נקבע שאחד משני העובדים היהודיים בלשכה יהיה צמוד אותו יום למשרד וישיב לדורשיו. כך קרה לא פעם שהופיעו תושבים, ואף משפחות, ולא מצאו בלשכה אלא את המזכירה, ששילחתם כלעומת שבאו.

אך לא בזה עיקר הליקוי. אמנם שני עובדי הלשכה, צעירים בעלי נסיון רב בפעולה בקרב דוברי-ערבית בישראל, עושים ככל יכלתם להושיע בענין איחוד משפחות, תעודות-זהות, בעיות כלכליות, רישוי ומיסוי—הן על-ידי הפנייה לכתובת הנכונה, הן בעיקוב אחר הטיפול (במידה שהעניינים חורגים מגדר בעיה אישית ופרטית), קיום מגע עם משרדי-ממשלה שונים, והשתתפות בדיונים בין-משרדיים. אך מצד שני גלוי וידוע, ובכך מודים העובדים הבכירים בלשכה המרכזית של היועץ-לעניינים-ערביים במשרד ראש-הממשלה, כי יש פער עצום—שתוצאותיו משחיתות את השם הטוב שיצא למדינת-ישראל, ליעילות מנגנונה ולרצונה הטוב לעזור ולשלב—בין ההחלטות המתקבלות ברמה של ועדות בין-משרדיות לביצוע המעשי בסניפיהם של משרדים אלה במזרח-ירושלים. אף שלכאורה הלשכה מקבלת עליה לתאם, לדרבן, להוכיח את הממונים ולעזור לאזרח הפשוט, הרי למעשה נכשלו כל המאמצים האלה. האחראים בלשכת היועץ נוכחים לדעת כי אף לאחר שנשאר ונתנו עם המשרדים הנוגעים בדבר—במשרד-הפנים או התחבורה, או בזולתם—הסכימו עמהם על הביצוע, אין הדברים מתממשים הלכה-למעשה.

עם זאת לא הסיקו את המסקנה ההגיונית, שעליהם להעביר את הדברים לדרג הגבוה ביותר, לדיון בין שרים. והרי היתה לעיניהם דוגמה חיה של סבך הניגודים ששררו במישורים שונים בטיפול בבעיות ביהודה ובשומרון ובמקומות הקדושים בירושלים, במשרדים כגון משרד-הדתות ואחרים, עד שבא שר-הבטחון עצמו, ביקר במקום והכריע, ובזה נתישב הדבר לשביעות-רצונם של התושבים. השאלה היא אם אי אפשר היה להשיג זאת, על אף כל עיסוקיו של ראש-הממשלה בעניינים שברומו של עולם, לפחות לגבי המכשלות העיקריות שכבר הורידו את קרנה של המדינה בחוגים

רחבים במזרח-ירושלים: בעיית תעודות-הזהות, בעיית ההצהרות-בשבועה, ובעיית פיסורי המורים, אותם מורים אשר נחלצו, כאמור, חרף האיומים וסכנת-הנפשות, לפתוח את בתי-הספר במועדם, וכעבור חדשיים פוטר והושלכו החוצה רק משום שמשרד-הפנים "לא הצליח" להוציא להם את תעודות-הזהות הדרושות. מתקבל הרושם שעד אשר לא ידע יועצו של ראש-הממשלה להסיק מסקנה זו, ולא ישפיל לשכנע את ראש-הממשלה שלפחות פעם בשבועיים יתפנה לכמה רגעים כדי להוציא את ההוראות וההחלטות הנחוצות, ולהעבירן בישיבת הממשלה לשרים עצמם, אף להטיל עליהם אחריות אישית לביצוע, לא נתגבר על תקלות-מינהל אלו, הפוגעות קשה בשמה הטוב של המדינה והודפות מדי-פעם לאחור גלים חדשים של תושבי ירושלים במאמציהם להשתלב ולהיקלט במציאות החדשה.

לשכת-היועץ עומדת גם נוכח בעיה אחרת, מורכבת פיי-כמה: בעיית הרכוש הקיבוצי והפרטי של אזרחי מזרח-ירושלים, הן במערבה של העיר הן בשאר שטחים שבמדינת-ישראל. מה יהיה מעמד רבבות אלה של נושאי תעודות-זהות ישראליות, ומה מעמדם החוקי הנוכחי כ"נפקדים-נוכחים"? כיצד ומתי יוכנס השינוי הדרוש לחוק? בעיה זו מקיפה מקרקעים בירושלים המערבית, בשכונות ערביות-לשעבר, השייכים לתושבי מזרח העיר, אשר שווי הפיצויים וההכנסות עליהם הוא עצמו נאמד בקרוב ל-100 מיליון ל"י. וכיצד יוכל תושב מזרח-ירושלים לרשום העברת-רכוש כלשהי כאשר הוא מוכר רכוש לחברו, אף הוא תושב מזרח-ירושלים, אם בעיני החוק שניהם בבחינת "נפקדים נוכחים" ונבצר מהם לרשום העברה זו בספרי-האחוזה? ומה יהיה דינם של תושבים אלה בכל הנוגע לזכותם למכור, ליהנות מהכנסות, או לקבל פיצויים על מקרקעיהם בכל שטחי מדינת-ישראל? ואם מסובכת הבעיה לגבי הפרט, צא וחשוב מה יהיה גורל הרכוש הקיבוצי העצום של כנסיות, עדות, הקדשות ושאר מוסדות, אשר פירותיו ב-20 שנות קיומה של המדינה יסתכמו במיליונים רבים!

השלמה

כתיבת עבודה זו הסתיימה בראשית ינואר. בשעת מסירתה לדפוס הלמו נתוניה את המצב במועד זה. בחמישה השבועות שעברו אחרי-כן חלו שינויים-מספר שראוי לצייןם כאן, לפחות בתכלית-הקיצור.

העירייה: הושלמה פתיחת בתי-הספר התיכוניים והחל הטיפול בפתיחת שלב ראשון של כיתות גן-חובה, 10 תחילה, שתהיינה צמודות לבתי-ספר עממיים. סוג זה של היגון-חובה חינם לא היה ידוע כלל בימי השלטון הירדני. הרפז לענייני ספורט ונוער בעירייה החל בפעולה נרחבת במועדוני-נוער, אירגן קבוצות-ספורט בקרב תלמידים והוא מכין מיפגשי נוער יהודי-ערבי. לעומת זה, אין התקדמות בהכנות לפתיחת מרכזת-תרבות עירוני. תשלום "מענקי-דיור" למפוני רובע-היהודים והרובע המוגרבי הושלם רק למחצה—אף שהחלה הפעולה עוד לפני חמישה חדשים. במחלקה הסוציאלית נמשך הקיפאון בטיפול בבעיות הנזקקים מבני מזרח-העיר: עדיין לא מונחה עובדת ערבית אחראית על הלשכה במזרח-העיר, בקשותיהם של מאות נזקקים מונחות זה 6 חדשים ללא טיפול ובלא מתן תשובה לחוזרים

ושואלים על החלטה. עד חצי פברואר עדיין לא קיים ערב עירוני נוסף של שאלות-תשובות במזרח-העיר.

ההסתדרות : סניף ההסתדרות החל לגלות פעילות מרובה—בתחום התרבות, בשיתוף עם העירייה (משום-מה לא עם מרכז-ההסברה), בחוגי-בית לבעיות ההסתדרות, במגע עם מועדונים ערביים. כן נפתח סניף "הפועל", וקבוצת הכדורגל צוידה בתלבושת וכדורים ומאמן. עדיין לא נפתח מועדון-לנשים-עובדות, אך נשכר כבר מקום לתכלית זו. ארבעה חדשים לאחר תחילת הלימודים בבתי-הספר במזרח-העיר הופיעה הסתדרות-המורים פעם ראשונה למיפגש עם מורים במזרח-ירושלים; וזאת על אף שמשרד-החינוך מנכה ממש-כורתם של מורים אלה מסי-אירגון מן היום הראשון לעבודתם.

משרד-הפנים : באיחור של למעלה מחודש הוחלט כי גם אזרחי מזרח-ירושלים רשאים להגיש בקשות לביקורים במזרח-הירדן, ולא רק לתושבי יהודה ושומרון רשות זו. אך שוב העלו הסידורים הלקויים גל של התמרמרות כאשר נודע כי מאות בקשות נתקבלו עלי-ידי פקידי משרד-הפנים עוד לפני תחילת המיבצע—מחוץ לשורה—וכך עמדו מאות מאזרחי ירושלים בתור במשך שעות בקור צורב לפני דלתות סגורות ולבסוף נאלצו לשוב בידיים ריקות משום שלא היה כוח-אדם לטפל בהם ובבקשותיהם. גם מתן תעודות-זהות ורישום קטינים בתעודות שכבר הוצאו עדיין לא נסתיימו, ועדיין נאלצים מאות להתרוצץ בשל כך.

משרד-העבודה : במצב התעסוקה חל שיפור-מה. עקב העברתה של לשכת-העבודה למשרדים חדשים נמסרו מספרים המעידים כי נקלטו יותר עובדים במערב העיר, במשק הערבי בעיר גופה, ובעבודות יומות. מעניין שכמה עשרות דורשי-עבודה ערביים שנרשמו כ"פקידיים" סודרו בעבודות כגון נהגות, תעשייה, בנין, ומהם אף הסכימו ללכת לעבודות יומות ושירותים. 50 איש נשלחו לקורסים מקצועיים. מצד שני, לא הוחל עדיין בטיפול כלשהו בהכשרה מקצועית לנוער. בינואר נשלחו לעבודה 630 מתוך 1068 דורשי-עבודה, מהם 490 לעבודות יומות. אך מתוך 207 נרשמים לבנין, 207 לתעשייה ו-83 לפקידות סודרו בענפים אלה 63; 61; ו-8, לפי אותו סדר.

משרד-החינוך : אורגן יום-עיון ראשון למורים ערביים ממזרח-העיר, והובטח להתחיל בלימוד עברית בקורסים מיוחדים בשבילם (בשעות אחר-הצהריים) החל מחודש מרס.

אסי פרבר : שירים ע"פ נוטיבים קבליים

א. ובשביעי הרב

שית אלפי שנה מחכה
ויחכה עוד אלף אחד.
רק עוד אחד.

דבקו עננים בשערו
ודגים בכפות רגליו
כשהוא טועם מעורו
יש טעם־נחשת בפיו.
רק עוד אלף אחד יהלך
ואז אולי יגע בשמש
היורד בים.

תמונות בספר
עופות בחול
לילה כהל
יביא שמטה אחרונה גדולה.

ב. שיעור־קומה

מכף־רגל ועד ראש
מהלך אלף שנה.
צפרים מקננות בין אצבעות ידי
כשהוא פורע שערו
פורחות הנשמות
ומתעופפות
ששים רבוא פעמים.
ראשו בשמים
קרוב מאד לאביו האל.
והוא עתיד לחטא בשגגה
שום דבר לא יעצר בידו.
אחר־כך יחפשו
אורות באבנים.

דברי שירה

מורה היה לנו והיה אומר
 דברי שירה
 ולא ידע שאין לנו חפץ
 בדברי השירה ההם
 רק בזמן שלו.
 והיינו מעמידות פנים הרבה
 והיינו עונות אחריו מבינות
 וכששאל ידענו להשיב.
 מורה היה לנו. היה לו סדרים
 מסדר, ונעלים לא מצחצחות
 ורק הזמן שלו טמן בחבו
 את כל הסכנות
 והיינו מספרות בפלאיו
 יותר מפלאי עולם.
 בכל המלונים בקשנו את שמותיו
 מולנו בזקנו בקצות אצבעותיו
 ספדנו לו בכל ההלניות.
 וכשהלכנו
 הוספנו לחג את ימי ההלדת שלו
 בסתר. והיין נטף על הזקנים שלא
 היו לבעלים שלנו.

כנה אחרי הנולחנה? משאל

לפני פחות משנתיים, בחוברת לא של "קשת" (אביב 1966), נדפסו 13 תשובות של אישים שונים, רובם מן הארץ ומיעוטם מחוצה לה, על המשאל "מה אחרי השלום?" השאלה שהוצגה אז היתה מבוססת על "ההיפותיזה שבתוך שנים־מספר יושג מצב של שלום פורמלי, פחות־אדיר יותר על יסוד ה"סטאטוס־קוו", בין מדינת־ישראל למדינות הליגה הערבית". המשיבים היו ה"ה רוסתום בסתוני, ר/א משה דיין, אלוף יהושפט הרכבי, פרופ' גורגיו לה־פירה, ר/א חיים לסקוב, ד"ר משה סנה, ע.ר. עבד אל־קאדר, ג'ון קמחי, ד"ר אמנון רובינשטיין, ד"ר אנדרה שוראקי, ח"כ מרדכי שטרן, ד"ר שמעון שמיר, ועורך "קשת", אהרן אמיר.

התשובות שניתנו על אותו משאל של "קשת" יש בהן כיום ענין היסטורי ואקטואלי כאחד, דווקא משום שבינתיים פקד את המזרח התיכון "רגע של אמת"—לא סביב שולחן ירוק של משאומתן אלא בשדות־קרב רווי־דמים, הלומירעם, ואותו משאל יש בו משנה־ענין גם מפני האור שנוסכות לפחות אחדות מן התשובות ההיפותטיות של אז על עמדות, או על מדיניות, שנקטו בינתיים המשיבים הללו בפועל, נוכח הבעיות של עכשיו.

שינוי חריף חל, כמובן, מאז ועד עתה בעמידתה של ישראל, במעמדה, ובמערכי־הכוחות במזרח התיכון בכלל. בד בבד עם זאת חל שינוי כביר בעירוחה של דעת־הקהל הישראלית כלפי הבעיות שהוגדרו, בפתח אותו משאל של "קשת", כ"בעיות־הגורל הקשורות בעתידה הלאומי, המדיני, החברתי, הכלכלי והתרבותי של מדינת־ישראל במסגרת האנושית והגיאוגרפית של המזרח התיכון". על רקע זה ראינו לשוב ולהביא לפני קוראינו חתך, אפייני למדי ומגוון למדי, של דעות על הברירות שבידינו, האפשרויות שלפנינו, החובות אשר עלינו והגישות אשר ראוי לנו לנקוט במצב של "אחרי המלחמה".

ואלה שמונה הנשאלים שענו לפנייתנו והואילו להשתתף במשאל זה (לפי סדר הא"ב, שהוא סדר הופעתם בעמודים הבאים): ד"ר משה אטר, כלכלן, עורך ומתרגם, המשמש עורך כלכלי בעתון "ג'רוזלם פוסט"; רוסתום בסתוני, ארדיכל תושב חיפה, אשר בשלהי 1966 היה יוזמו של "ועד ערבי־יהודי לפעולה למען ישראל"; ח"כ יזהר הררי, איש הליברלים העצמאיים וחבר ועדת־החוקי־הבטחון של הכנסת, שהשתתף לעתים קרובות במשלחת ישראל באו"ם; אל"מ ד"ר יהודה ואלך, ראש ענף־היסטוריה במטכ"ל ומרצה להיסטוריה צבאית באוניברסיטת ת"א; ד"ר משה סנה, אשר רב חלקו בניוט סירתה של מק"י בפולמוס המזרח־תיכוני המסעיר את מחנה הקומוניזם העולמי; בועז עברון, סוב־ליציסט ומבקר, מן המטיפים כיום לפדרציה "ישראל—פלשתינ", וחבר מערכת "קשת"; יהושע פלמון. שקנה לו נסיון מעשי רב בדיפלומטיו מזהר־תיכונית, בגילויה ובכיסויה השונים, שמילא תפקיד מרכזי ב־1949 במו"מ על שבת־הנשק עם סוריה ולבנון, ולאחר־מכן שימש כמה שנים יועץ לעניינים ערביים לראש־הממשלה; נסים רגואן, פובליציסט ומזרחן, לשעבר עורך היומן הערבי "אליום", שבמאמריו המרובים, בארץ ומחוצה לה, התבלט כאדם בעל ראייה מקורית והשיבה עצמאית, הן בשאלות ישראליות־פנימיות הן בשאלות מזרחיות־כלליות.

לשורת המשיבים מתלווה עורך "קשת", אהרן אמיר, שהוא כיום גם מזכירו של "מטה הפעולה להחזקת השטחים".

נושה אטר: קץ לאגדות

מלחמת-ששת-הימים לא הפיגה את המתיחות באזורנו. היא לא שינתה את המבנה הכלכלי של מדינת-ישראל ולא העלתה בה כוחות חברתיים חדשים. אף-על-פי-כן עשויה מלחמה זו לשמש נקודת-מפנה בהתפתחות ההיסטורית של עמנו ושל המזרח הקרוב בשל ההתפתחות שתבוא אחריה.

המלחמה חשפה את חולשת המדינות הערביות ואת כוחה של מדינת-ישראל. היא גילתה לעין-כל עד כמה המצב הקיים באזורנו בלתי-יציב, עד כמה רבה בו אחיזת-העיניים והתלות בגורמי-חוץ, מה-ארוכה הדרך מן המציאות הרעועה, המסוכסכת, המפגרת, המלאה משטמה, עוני ואמונות תפלות, עד לתנאים כלכליים, חברתיים ופוליטיים שיוכלו להיחשב נורמליים ויציבים, ומה-עצומות התמורות הצריכות להת-חולל כדי שנגיע לתנאים אלה. גם עינינו גם עיני העולם כולו נפקחו לראות את המציאות לאשורה, ומסתבר כי ראייה מפוקחת זו עשויה להביא לידי תוצאות נכבדות. היא שמה קץ לאגדות שונות שהיו חלק מן המשטר הישן, ובמרוצת הזמן היא עתידה לנפץ אשליות נוספות. כן התברר כי שלטון הארצות הערביות על מקורות הנפט של אירופה אינו אלא דחליל פוליטי, כי תעלת-סואץ שוב אינה חיונית לכל-כלה העולמית, כי ממשלת רבת-עמון אינה מסוגלת לנהל מדיניות עצמאית, כי המשטר הכלכלי והחברתי במדינת-ישראל מעכב עליה וגורם ירידה, וכר, ומאחר שנתגלו הדברים—והם מתגלים והולכים—מסתבר כי תהליכים שונים, שעד כה מוצנעים היו ומצומצמים, יוחשו ויתחזקו, וקצב התמורה וההתפתחות יהיה אפוא מהיר יותר. אם אמנם יתרחש הדבר, הרי אפשר שעומדים אנו עתה בפתח תקופה חדשה, ואם נשפיל לנצל את ההתפתחות להגברת כוחנו, אפשר שיתגלגלו הדברים לטובתנו.

אם אמנם יתרחש הדבר, אין איש יכול לדעת מראש. קודם-כל משום שהתפתחות זו תלויה במידה רבה בנו עצמנו. גם מלחמת-סיני, למשל, יצרה תנאים נוחים להתפת-חותה של מדינת ישראל. בעקבותיה באה תקופה של צמיחה כלכלית מהירה, ואף של קליטת עליה. אלא שלא עבר זמן רב והגאות נסתאבה, הפיתוח המשקי והטיפול החברתי נתנוונו ונסתיימו במיתון, באבטלה המונית, בפשיטות-רגל ובדיכאון רוהני. מצד שני, עדים אנו למאמצי-ייאוש של מנהיגים ערביים להתגבר על תבוסתם, לבצר את משטריהם ולהתכונן שוב למלחמת-השמד. ביסודו של דבר נתונים אנו עתה כקודם במצב של מצור וחרם, ואם גם מעיזים אנו היום לדבר בגלוי על ברית-עמים (פדרציה או כיוצא בה) של עמים השוכנים במזרח הקרוב, על שוק משותף שיקיף את ארץ-ישראל ואת עבר-הירדן, את הלבנון ואת סוריה (אשר ניצניו הרא-שונים נובטים בעיסקות הסחר הליגלי-למחצה המתנהל על גשרי הירדן), ועל פיתוח משותף של אוצרות הטבע והטכניקה המודרנית, הרי ברי כי הגשמת הדיבורים הללו תיהן רק במאבק ממושך וקשה, אשר ישנה לא רק את היחסים הדיפלומטיים בין

המדינות אלא גם את הכוחות המשקיים והחברתיים בתוכן, את משטריהן ואת מגמותיהן. ברי, למשל, כי לא ייתכנו שלום ואחווה בינינו לבין מצרים השואפת להקמת "קהיליה ערבית מאוחדת" שתקיף את כל המזרח הקרוב ותטביע עליו את חותם פן-ערב ואסלאם, או עם סוריה הרואה את ארץ-ישראל (ואגב: גם את עבר-הירדן) כמחוזיה הדרומי, שנתלש ממנה ואשר חובתה הלאומית להשיבו אליה. במדינות השכנות מצפים אנו אפוא לתמורות מעמיקות אשר תתרחשנה בלחץ המציאות. אולם ברי שגם אנו נצטרך להשתנות כדי להסתגל למציאות החדשה. ישראל של 1968 שונה בכל מיני מובנים מזו של 1948, כל שכן של 1908. ועלינו לשאת את עינינו לשנת 1998 ולשנת 2068.

לפיכך נראה לי כי אין טעם בשאלה "מה אחרי המלחמה?" כי מלחמת-ששת-הימים אינה סוף-פסוק אלא, לכל היותר, פסיק בתוך משפט ארוך ומסובך מאד. טבעי הדבר שרוצים אנו לראות התמודדות זו כאחרונה, שמנוחה ונחת לאחריה. אבל אל לנו להשלות את עצמנו וללכת אחרי מדוחים. עומדים אנו רק בראשית ההתפתחות, בראשית המאבק על עתידה של המדינה שהקימונו. כל עוד היהודים בגולה, נושאים היו את עיניהם אל קץ-הימים אשר בו יושעו מצרותיהם. אבל המפנה המהפכני שנתרחש עם שיבת העם לארצו מתבטא בכך שפיוס יכולים אנו לשאת את עינינו אל העתיד, לקוות לישועה לא רק בזכות אבות שבעבר אלא בעיקר בזכות המעשים שנעשה במדינתנו בהווה. והמסקנה האחת שעלינו להסיק מן המלחמה היא זו שעלינו להיות מוכנים לקראת תמורות גדולות נוספות, שחלילה לנו לנסות לדחוק את הקץ, להשליך את יהבנו על הישגינו כיום, ולהשלים עם השרידים הרעועים של העבר, שלא יכירם מקומם בהתפתחות הצפויה בעתיד.

רוסתום בסתוני: נודגרה להתפתחות נוהפכנית

השאלה מטעה מעט, כי עדיין אין אנו "אחרי המלחמה" אלא בעיצומה של לחימה הנמשכת מאז 1948 וחוזרת ומתפרצת אחת ל-10 שנים. אם כוונתה של שאלה זו להתייחס להתפרצות האחרונה והיא מרמזת על מגמה לנורמליזציה ביחסים הקיימים בין ישראל למדינות הערביות השכנות, הרי צריך יהיה להניח כי זו שאלה בלתי-מציאותית, כי עדיין אין כל מצב שאפשר יהיה לקרוא לו "אחרי המלחמה". ואולם נראה הדבר שפגמים תבוניים-קרטזיאניים אינם חלים על החשיבה באיזור הזה, שאם לא כן היתה ה"מנהיגות" הערבית מעיינת מחדש, לאחר כשלון טוטאלי שלישי, בדרכים ובאמצעים הנקוטים יחידה לפתרון בעיית ארץ-ישראל, או שאפילו חוזרת היתה ובודקת את עצם קיומה והגדרתה של הבעיה. אבל התבונה היא פונקציה של שלב מסוים בהתפתחות בחברה נתונה, שלב שאליו עדיין לא הגיעו העמים השכנים. לצערי הרב; לכן משאלותיהם נחשבות בעיניהם מציאות, וחלומותיהם—עובדות.

ישראל ניצחה בקרב נורא, אך לא יכולנו לסיים את המלחמה. לא יכולנו לעשות זאת על-ידי הנחלת תבוסה גמורה לצבאות העוינים השונים, גם לא על-ידי הפוך המשטרים השולטים בארצות האיזור הזה. ואותם תמימים המדברים כיום, בישראל, על שלום ושיתוף-פעולה הרמוני, גם הם נוטים לערבב את שאיפותיהם וכיסופיהם עם קר-פעולה מדיני ממשי. עלינו לדעת כי המצב החדש שנוצר בעקבות מלחמת-יוני מעמיד לפנינו שתי בעיות עיקריות: (א) אין אנו יכולים לאלץ את מושלי הארצות העוינות לשבת אתנו אל השולחן כדי לברר את השאלות השונות השנויות במחלוקת ולהגיע לכלל הסדר מוסכם—כל כמה שנרצה בכך וכל כמה שיהיה הדבר לטובת האינטרסים שלהם ושלנו. שום פעילות דיפלומטית לא תועיל, כי אין בכוחה של דיפלומטיה לשנות מצבים גם לא שלבי-התפתחות; (ב) הרחבנו את גבולותיה הגיאוגרפיים של ישראל, ובתוך כך קיבצנו בתוך השטח שתחת שלטוננו את רובו הגדול של העם הפלשתינאי. בעובדה שניה זו רוצה הייתי לדון, כי אינני מאמין שהשלום נמצא מאחרי כתלנו.

ויכוח נטוש כיום בין החפצים ב"ארץ-ישראל השלמה" כ"זכות" היסטורית לעם היהודי לבין המתנגדים לה מטעמים מוסריים ואחרים—כגון מידת הכפייה שתהיה כרוכה בכך לגבי הזולת. שתי עמדות אלו יוצאות מנקודת-ראות יהודית-טהורה. בדומה לכך הרי אלה המטיפים לכיבושה של ארץ-ישראל מחדש ולשיחוריה כדי להקים "ארץ-ישראל ערבית" מיסדים את השקפותיהם על נקודת-ראות "ערבית" טהורה. גם אם אין העמדות המנוגדות האלו עומדות על אותו מישור, יש ביניהן מידה מפליאה של דמיון, כי אף אחת מהן אינה מביאה בחשבון את המציאות הממשית הנוכחית. שעל טריטוריה אחת חיים כיום שני עמים, היהודי והערבי-הפלשתינאי; לכן הארץ בה חיים שני העמים האלה אינה יכולה להיות נחלת אחד מהם לבדו.

יתר על כן, העם הזה הערבי-הפלשתינאי הוא בעל-ריבה היחיד של ישראל; אלה הם האנשים—היהודים—הרשאים לדרוש תיקון לעוללות שנגרמו להם, בין מחמת טעויותיהם שלהם ובין מחמת טעויותיהם של אלה שפעלו בשמם כאילו היו הם עצמם ילדים שלא הגיעו לפרקם. ישראל אין לה שום ריב ממשי עם מצרים, סוריה, עבר-הירדן או עיראק.

עכשיו הללו נמצאים כאן, בתוך גבולותיה החדשים של ישראל, תחת ניהולה של ישראל ותחת אחריותה, ועמהם תהיה ישראל צריכה לדבר על שלום, ועמהם תוכל לדבר על שלום—אם גם לא היום, כי לא יהיה זה הוגן, הואיל ולא ייתכנו שום דיונים רציניים בין שני צדדים שאינם שווים וכל דיון כיום יהיה ללא הועיל.

השיחות שאותן צריך יהיה לקיים תהיינה שיחות עם מנהיגות חדשה, לא עם אותם פיאודלים אשר זה ימים רבים כל-כך דיברו בשם העם אף החזיקו אותו בגרירתו מבחינה כלכלית. מנהיגות חדשה מעין זו תהיה צריכה לצמות מתוך טיפוס חדש של חברה, שחוללה את מהפכתה הפנימית, סיגלה לה מערכות-ערכים שונות לגמרי, עקרונות מוסריים ואתיים שונים לגמרי. מציאותם של הערביס-הפלשתינאים כיום

בתוך גבולותיה החדשים של ישראל יכולה לשמש מדגרה להתפתחות מהפכנית מעין זו. טעות נוראה תעשה ישראל אם תחמיץ את ההזדמנות להיות מדגרה שכזאת.

אלה המדברים כיום, בישראל, על זכות ההגדרה העצמית של העם הערבי-הפלשתינאי, במסגרות הקיימות של חברה פיאודלית-למחצה דוגמת זו אשר בשטח יהודה ושומרון וברצועת-עזה, לאמיתו של דבר הם מעודדים את היסודות הקיצוניים, את החבלנים השכירים ושולחיהם—את המעמד השליט, שבמהפכה חברתית הוא יכול להפסיד הכל ואין לו כלל מה להרוויח ממנה. אין כל מקום לדיבורים על "זכות הגדרה-עצמית לעם" כאשר העם פשוט אינו יודע ואינו מבין מה פירושו של דבר זה. הישראלים האלה עצמם משחקים את משחקם של ה"מנהיגים" הערביים בחוץ-לארץ, בין במצרים בין במקומות אחרים, המקדמים בברכה את הקמתה של מדינה פלשתינאית אוטונומית-כביכול כעין זו, שהרי שבועות אחדים לאחר הקמתה תצטרף לליגה הערבית ותהיה למדינה ריבונית נוספת באו"ם המצביעה נגד ישראל, ובלי ספק לא תתרום להשכנת שלום בין ישראל לשאר ארצות במזרח התיכון.

המטיפים ל"ארץ-ישראל השלמה" מסופנים לא-פחות. מוסיפים הם להרבות דברים על הערך האסטרטגי, הזכויות ההיסטוריות והאפשרויות הכלכליות של השטחים הכבושים, ובתוך כך הם מדברים דיבורים חמקמקים או סותרים מאד על גורל האוכ-לוסיה היושבת בשטחים אלה, ואפילו על עצם קיומה. כאשר הם מצהירים בצורה כה משכנעת על הזכויות ההיסטוריות של היהודים בשטחים אלה—וכדי להוכיחן הם חוזרים כ־2,000 שנה אחרנית—נוה להם לשכוח עוד זכות היסטורית אחת, זו של העם הערבי-הפלשתינאי, השוכן שם זה כ־1,400 שנה. מיליון-ורבע הערבים הפלש-תינאים, אשר בשטחיה החדשים והקודמים של ישראל לא ייעלמו; הם לא יהגרו ולא ייעשו ציבור של "ילידים" בחברה שבה יהיה הצביון היהודי—בתרבות, במסורת בלשון—קובע.

יהיה עלינו ללמוד לדור בכפיפה אחת. הם—עלידי שיחיו שכם אל שכם עם הישרא-לים, יהודים כערביים—עתידים להשתנות, לאחר שתחוסל מנהיגותם המנוונת והריאק-ציונית, עד שפעבור ימי דור אחד או יותר, בשנת 1999, למשל, יוכלו הישראלים לישב את הריב אשר ימים כה רבים הפריד ביניהם.

יזהר הררי: שקטים וחזקים

פחות משבועיים לאחר גמר "מלחמת-ששת-הימים", בעוד רוב חיילינו נמצאים בשדות-הקרב, פירסמתי בעתון "מעריב" מ־23 ביוני 1967 מאמר בו הזהרת את עצמנו מפני חזרה על השגיאות המדיניות שלאחר מיבצע-סיני ב־1956, כאשר נסוגונו שלבים-שלבים. באותו מאמר כתבתי:

"טיעוננו היה צריך להיות, לדעתי, מהרגע הראשון שאין אנו נסוגים אף אמה אחת אלא אם ייחתם הסכם-שלום מקיף בינינו ובין מצרים. מצרים טענה אז בעקשנות שהיא ממשיכה להיות במצב של לוחמה אתנו... במקום להילחם אז על העמדה המוצקה הצודקת והמוכנת שכל עוד אין שלום, ואנו במצב מלחמה—אין נסיגה".

ועוד כתבתי באותו מאמר :

"אין אנו צריכים בשום-פנים ואופן לתת לארגון-האומות-המאוחדות להתערב במשא-ומתן בינינו לבין מדינה ערבית כלשהי. אין זה מסמכותו ואין זה מתפקידו. על ארגון-האומות-המאוחדות להביא שלום בעולם, ואין זה מתפקידו להתערב כשקיים מצב של מלחמה בין הצדדים (כפי שהערבים מגדירים את יחסיהם אתנו). לאחר שאין הוא מצליח לקיים את השלום, אין מתפקדו, בעתות מלחמה, לקבוע מי יהיה המנצח ומי המנוצח".

מאותו זמן נתקבלה עמדה זו כמדיניות הרשמית שלנו. ב־1 באוגוסט 1967 החליטה הפנסט, בפסיקה ב' של החלטתה: "הפנסט מאשרת עמדת הממשלה, כי יש להביא במשא-ומתן ישר בין ישראל לבין מדינות-ערב לכריתת חווי-שלום, וכל עוד לא יושג השלום תוסיף ישראל לקיים במלואו את המצב הקיים שנקבע עם הפסקת-האש כתוצאה מהדיפת התוקפנות על-ידי כוחות צה"ל".

ב־13 בנובמבר 1967 קובעת החלטת-כנסת שניה, כי לאור הדיונים בעצרת ה־22 וכן במושב המיוחד של העצרת, "רושמת הממשלה לפניה בצער את העובדה כי מדינות-ערב מחזיקות בעמדתן שלא להכיר במדינת-ישראל, לא לבוא עמה במשא-ומתן ולא לכרות עמה חווי-שלום".

"ממשלת ישראל מביעה תקווה כי עמי העולם וממשלותיהם לא יתעלמו מעובדה חמורה זו, בניגוד גמור למשפט הבינלאומי ולעקרונותיה של מגילת-האומות-המאוחדות.

נוכח עמדתן זו של מדינות-ערב, תוסיף ישראל לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע בהסכם הפסקת-האש, ותבצר מעמדה בהתחשב עם הצרכים החיוניים של בטחונה והתפתחותה".

עמדה ברורה והגיונית זו מצד ישראל זכתה עד כה לנצחונות מדיניים לא מעטים, הן בעצרת-ההירום והן במושב האחרון ה־22 של העצרת ובדיוני מועצת-הבטחון. מדיניות זו, ונוסחה זו, נתקבלו על דעת-הקהל העולמית ורוב המדינות, וזוהי נוסחה מדינית שעד כה, כשמונה חדשים לאחר מלחמת-ששת-הימים, היא משמשת טיעון סביר ונוח לעמדתנו.

גם לולא היה טיעון זה מתקבל על דעת רובן של מדינות העולם אין לזוז מעמדה זו; הן מבחינה בטחונית והן מבחינה מדינית קשה למצוא עמדה היגיונית ומוכנת יותר ממנה. ואם עמדה זו אין לה סיכוי להתקבל על דעתן של אומות-העולם, עמדה אחרת ודאי שלא יהיה לה סיכוי של אחיזה בדעת-הקהל העולמית.

מאז מלחמת-ששת-הימים יש כל הזמן לחץ—הן מצד הציבור בארץ פנימה הן מצד דעת-קהל מחוץ למדינה—שנחליט על עתידנו, שנחליט כביכול ביתר-הירות על מה שאנו מתכננים.

אינני מבין מה חוסר-הסבלנות הזו, מהי דחיקה זו להחלטה? כל הלוחץ "להחלטה" ברורה יותר עכשיו, לדעתי אינו פועל לטובת ישראל.

מצד אחד, אלה המבקשים כיום בית-רבי-רור ובית-רפירוט איך מצטיירת בעינינו מדינתנו עם היכון השלום מזמנים בעצם, רק "החלטה" לויתורים על שטחים, ויתורים שגרע אין זה ידוע למי הם ייעשו ועל מה, ולשם מה ייעשו. מצד שני, אלה התובעים היום החלטה שלא נותר על שום שטח מועילים בתביעתם זו רק למדינות הערביות—כלומר: לאויבינו—ומחזקים בעצם רק את הטיעון הערבי שמכיון שאין אנו מוכנים לוותר על שום שטח הרי אין טעם ללכת אתנו אל שולחן-הדיונים, אין אפוא מקום למשאומתן ישיר לשלום, מתוך כך עקשנותם מוצדקת.

באותו מאמר, ימים ספורים אחרי תום הקרבות, כתבתי:

"לא מובן לי עתה מה הן ההתלבטויות הרבות בקשר לעמדתנו המדינית... לא רצינו במלחמה... אולם לאחר שהתוצאות היו כפי שהיו הרי לא יכולה להיות כל נסיגה שהיא מכל שעל אדמה שבידנו בלי הסכם-שלום, עם ערבויות בני-קיימא לכל זכויותינו. תמהני מה הם הדיונים המתנהלים, מה יהיו תנאי-השלום שלנו? והרי איש איננו מציע לנו שלום אלא להיפך: טוענים שזה רק סיבוב נוסף במלחמת-השמד על מדינת-ישראל ועמה, כאשר אלה שהובסו בקרב, בצורה כה מבישה, יציעו לנו משאומתן על שלום, נשמע אז מה הן הצעותיהם לשלום. ונדון אז מה הן תביעותינו להסדר כזה... ייתכן שהצעות-שלום כאלו תבואנה רק בעוד עשר או עשרים שנה. מדוע, איפוא, נדון ונתכנן עכשיו תנאי-שלום אשר תכליתם היחידה תהיה כנראה לחץ נוסף עלינו לויתורים, שבשום תנאי אין הצדקה לעשותם".

ספק בידי אם עתה, כשמונה חדשים לאחר שנקבעו דברים אלה ונכתבו, יש להוסיף עליהם דבר-מה.

השלום, אם יבוא, חייב להיות מצד המדינות הערביות. שלום במלוא הפנות ומתוך הכרה פנימית עמוקה שהגיע הזמן לחיות יחד בחלק-עולם זה, מתוך ידידות אמיתית ועזרה הדדית. כל משאומתן לשלום שיתביישו בקיומו, שיבקשו חשאיית בניהולו, איננו יכול להביא לידי יחסי-שלום תקינים בינינו לבין המדינות הערביות. הצהרות על ביטול מצב הלוחמות, היכולות לנבוע מהחלטות או"ם, אינן שוות את הנייר שעליו נכתבו אם אין עמן נכונות נפשית כנה בעמים הערביים—כרצון המקנן בתר-כנו—ליחסי-שלום בני-קיימא בינינו לבין המדינות האלו.

אינני יודע כיום, ואין טעם לדעת כיום, באיזה תנאים נקבע שבטוחים אנו כי אכן מקנן בלב אויבינו-כיום רצון לשלום. לאחר המלחמה העולמית השניה השאירו בעלי-הברית (ארצות-הברית, רוסיה הסובייטית, בריטניה וצרפת) צבא-כיבוש על אדמת גרמניה עוד כעשר שנים, עד ששוכנעו כי השנאה התהומית הנאצית נעקרה מן העם המנוצח וכי יש אפשרות להקים יחסי-אחווה תקינים מעין אלה השוררים בין גרמניה כיום למנצחים-בעבר.

אל נא נדחק אפוא את הקץ. אל נניח לקוצר-רוחם של אחרים להכתיב את מדינתנו. ואסיים באותם המלים שסיימתי את מאמרי אז, אחרי הקרבות: "נהיה אפוא שקטים, חזקים ומעצבים במוידינו את עתידנו המדיני, התלוי בנו בלבד".

יהודה ואלך: איך ננהג ביום השביעי?

על גבולות המדינה והשטחים הכבושים

אין תימה שבעיה זו מסעירה את הציבור הישראלי. אולם בלהט הוויכוח נעלם מעיני רבים שמעבר להתלהבות הרגעית מוטלת עלינו החובה להבטיח את קיום המדינה הזאת לדורי־דורות. במלים אחרות: אל לנו לנהל מדיניות לטווח קצר, שתהיה בעוכרי המדיניות לטווח ארוך!

מה היא המדיניות לטווח ארוך?

לא אלאה מלחזור ולצטט את דברי גדול התיאורטיקנים הצבאיים, קארל פון־קלאוזביץ, שאמר במחקרו הפילוסופי הגדול על טבע המלחמה שהנצחון במלחמה הוא רק אמצעי בעוד שאותם צעדים המוליכים לשלום הם היעד הסופי של האסטרטגיה. אכן, אין ספק שקביעה זו נכונה גם לגבי מצבנו הנוכחי. יהיה נצחוננו מפואר ככל שיהיה—ואכן כזה הוא—הרי ערך ממשי יהיה לו רק אם יביא לנו, בסופו של דבר, את השלום הנכסף. עדיין מוטל בספק אם שכנינו־יריבינו יהיו מוכנים להידברות אתנו בזמן הקרוב. לכן מצדד אני בנוסחה של ממשלת ישראל, הדוחה כל נסיגה מקווי הפסקת־האש שנקבעו בתום מלחמת־שת־הימים כל עוד לא ויתרו שכנינו על קיום מצב הלוחמות בינינו. אך בוודאי ובוודאי יש לדחות כל יצירת עובדה מוגמרת, כגון סיפוח שטחים וכד', שיש בה כדי לחסום מראש כל דרך להידברות, כלומר שתשים מראש לאל כל סיכוי להגיע לשלום.

יצאנו למלחמה הזאת לא כדי לכבוש שטחים אלא כדי להגן על קיומנו הפיזי. יצאנו מן המלחמה הזאת בקווי הפסקת־אש המבטיחים אותנו מפני התקפת־פתע של אויבנו. זהו הישג שכמוהו לא השגנו מאז קום המדינה. אך אל לנו לראות בכך את חזות הכל! מן הדין שנשאף ליותר מזה, שנעשה כל מאמץ אפשרי כדי להגיע סוף־סוף לשלום. אמת, דבר זה בוודאי לא יהיה הקל, וקרוב־לוודאי שגם לא יושג בן־לילה, לכן יעמוד צה"ל לעת־עתה על גדות תעלת־סואץ, על גדות הירדן, והרחק מזרחה על רמת הגולן.

ברם, אל לנו להפוך עמידה זו למטרה סופית!

לוי היו המדינות הערביות השכנות מסכימות, בתקופה שלאחר חתימת הסכמי־שביתת־הנשק של 1949, להפיכת הסכמים אלה לשלום יציב, היינו אנו מסכימים בוודאי בלי כל היסוס לעשיית שלום כזו, על אף התוואת הגבולות המשונה, שהיתה זוכה עלידי כך להנצחה, כי רוב־רובו של היישוב העברי בארץ־ישראל היה נכון ב־1947 לקבל את תכנית־החלוקה בגבולות בלתי־נוחים פיי־כמה. אך קורות 19 השנים שעברו מאז שיכנעו אותנו, ואת רוב העולם, בצורך בהתוואת גבול אחר. כל עוד קיים מצב־לוחמות בינינו לבין שכנינו, הרי קווי הפסקת־האש שנקבעו ביוני 1967 הם קווים טובים ואין כל צורך לזוז מהם. אולם אם יהיו שכנינו מוכנים לסיים את מצב הלוחמות ולדון אתנו בדבר שלום יציב, נצטרך אנו מצדנו להיות מוכנים לדון בדבר גבולות המדינה, אף כי צריך להיות ברור שאין פירוש הדבר

שיבה מיכנית אל קווי שביתת-הנשק של 1949. הנוסחה של ממשלת ישראל מאפשרת לקיים במצב הנוכחי את מלוא חופש התימרון הפוליטי והאסטרטגי. הנסיונות של חוגים מסוימים להכריז על ארץ-ישראל שלמה או על סיפוח שטחים לאלתר יש בהם כדי לשלול חופש-תימרון זה ולכן הם מזיקים. (המעשה המחריד ביותר בנסיור נות אלה הוא "גיוס" חללי צה"ל לטיעון למען הסיפוח. היילים אלה יצאו למלחמה ונפלו חלל לא למען כיבוש שטחים אלא להגנת קיומנו. משימה זו מילאו עד תום).

על ידידים ואויבים

ברית-המועצות היתה מן המדינות החשובות שתמכו בדיוני האו"ם של 1947 בהקמת מדינה יהודית בחלק של ארץ-ישראל. כמו כן הכירה ברית-המועצות מיד במדינה החדשה. רבים בתוכנו לא הבינו את פשר הפניית-העורף שלה בראשית שנות ה-50 ופנייתה לעבר המדינות הערביות, בעיקר לעבר סוריה ומצרים. היו בנו אף כאלה שניסו לתלות בנו את האשם במפנה זה. גם כאשר בעקבות מיבצע-"קדש" של 1956 נמצאו כמיות עצומות של נשק סובייטי חדיש ביותר בקדמת-סיני, כתוצאה מ"עיסקת-הנשק הצ'כית" של סתיו 1955, מיאנו רבים לראות בכך איום צבאי ישיר המכוון נגדנו. רק בשלהי האביב של 1967 נפקחו סופית עיני הכל. אין ספק שרב חלקם של הרוסים בצעדים שהביאו את נאצר במחצית מאי 1967 להתגרר בנו מלחמה. ודאי הוא שהתמיכה הסובייטית בנו ב-1947 נבעה משיקולים פוליטיים רוסיים במזרח התיכון, וודאי גם הפניית-העורף והפנייה לעבר הערבים נובעות מאותם שיקולים. אפס כאשר אנו הסובלים ממצב-עניינים זה אין למניעים כל חשיבות בעיני. אותנו מעניינת התוצאה. הואיל ואין שינוי כלשהו במצב הבינלאומי באזורנו נראה באופק, יש כל היסוד להניח שברית-המועצות תהיה מעוניינת גם להבא בקיום מתיחות במרחב. ככל שנקדים להסכינ לעובדה זו ונתאים את עצמנו למצב הנובע ממנה, כן יוטב לנו (וטוב שמלחמת-ששת-הימים שיחררה אותנו מן הפחד הטראומטי שנתלוה אל רוב מנהיגינו כאשר צפה בעבר האפשרות של התערבות רוסיית נגדנו!).

עדיין מזועזעים רבים מאתנו מ"בגידתה" המפתיעה של צרפת. אך האם לגבי צרפתים המנהלים מדיניות צרפתית לא היתה הידידות עם ישראל כבר מזמן לאנאכרוניזום? כל עוד נאבקה צרפת על הישארותה במגרב הערבי ראו מדינאיה בישראל גורם מסייע, העשוי להסיח את תשומת-לב הערבים מן הקולוניאליזם הצרפתי. אולם כאשר נטשה צרפת את רעיון ההישארות בצפון-אפריקה וחיפשה לעומת זאת שווקים וקשרים כלכליים במרחב הערבי, מה בצע לה בקיום קשרי-ידידות עם ישראל? הרי לא הסירה מעליה את כתם ה"קולוניאליזם" וה"אימפריאליזם" כדי להכתים עצמה בשותפות עם ישראל, השנואה והמוצגת כסוכנת האימפריאליזם במזרח התיכון. דומה אני שניטיב לעשות, אם נכיר בעובדה שפרשת-האהבהבים שלנו עם צרפת הגיעה לקצה ההגיוני, ואל לנו לשגות באשליות שבצורה זו או אחרת אפשר יהיה לחדש את ה"פלירט".

מוסר־ההשכל הפשוט הוא שעלינו לסמוך בראש־וראשונה על עצמנו. כאשר סגר נאצר ב־23 במאי 1967 את מצרי־טיראן למדנו שעל אף ההצהרות החגיגיות שהצהיר רו מעצמות ימיות אדירות ב־1957. בדבר קיום חופש השיט במפרץ־אילת ושמירתו, לא נקפו אצבע כאשר הופרע חופש זה. אולם טוב היה שלמדנו לקח זה, כי כתוצאה מפעלנו בלבד היה נצחוננו בר־תוקף יותר. מן הדין שנכלפל את מעשינו לאור ההנחה שהגנו לבדנו. אם במצב זה או אחר יושיט לנו מישהו עזרה תהיה זו תוספת רצויה, אך אל לנו לבנות עליה מראש.

צה"ל לקראת העשור השלישי

ביוני 1967 ניצח צה"ל את אויבו בשלישית תוך 19 שנים. צה"ל זכה בנצחון זה משום שלא נתפס לשגיאיה שגורה באומות מנצחות, שלעתים קרובות הן מתכוננות למלחמה הבאה על־פי דוגמת המלחמה שעברה; המט־הכללי של צה"ל השפיל להתכונן למלחמה הצפויה העתידה על־פי ההתפתחויות אצל האויב ובזירה ובהתחשב בהתפתחות הטכנולוגית. גם הפעם אסור יהיה לנו לנוח על זרי־הדפנה, אלא קיים הצורך האכזרי להתכונן לבאות.

אמת, קווי הפסקת־האש הנוכחיים מקילים מאד על מילוי תפקידו ההגנתיים של הצבא. אולם, מצד שני, אין להניח שהאויב לא ילמד אף הוא את לקח שגיאותיו—מעשיו ומחדליו—מה־גם שבסיס ההדרכה הרוסית התרחב ביותר והמומחים הסוביי־טיים רוצים ודאי להפיק את לקח הכשלוֹן הערבי. לכן לא יהיה גם בעתיד מנוס מקיום צבא משוכלל ומודרני. מצבה הכלכלי והחברתי של המדינה לא יאפשר גם בעתיד קיום צבא סדיר גדול, וגם להבא יהיה מבנה צה"ל כמו שהיה עד כה: צבא־קבע מצומצם של מפקדים ובעל־מקצוע, צבא סדיר להכשרת בני האומה ובנותיה לתפקידי לחימה ולקיום הבטחון השוטף, וחיל־מילואים עממי גדול לשעת־חירום. אולם הכרח הוא שיבין היישוב העברי בארץ, ותבין התפוצה היהודית, כי יש לתת בידי הצבא הזה את כלי־הלחימה הטובים ביותר שניתן לרכוש או ליצור. נוכח הזרמת נשק בלתי־מוגבלת מן הגוש הסובייטי אל החשובות שבמדינות הערביות אין מנוס מקיום צבא חדיש ביותר, ויהי המחיר אשר יהיה!

זאת ועוד: כהשלמה הגיונית להכרתנו, שעלינו לראות עצמנו כפועלים לבדנו, יהיה עלינו לחתור לקראת מירב העצמאות בכל הנוגע לכלי־נשק ולתחמושת ושאר חמרי־המלחמה. אין ספק שברוב המקרים לא יהיה דבר זה רנטבילי מהבחינה הכלכלית הטהורה. אולם אין אנו יכולים להרשות לעצמנו להביט בתחום זה אך־ורק על הפדאיות המשקיות. בעיה זו מתחלקת לשתי שיטחות. האחת היא טכנולוגית של עצם ייצור הכלים, ואני מאמין, כי אין דבר זה מעל ומעבר ליכולתנו; ואילו השיטחה השנייה היא ציבורית. אין ספק שצעד כזה יהיה בגדר הכבדה רצינית על כלכלת המדינה ויצריך ודאי גם הידוק החגורה מצד כל האזרחים. מצב כזה יהיה אתגר חינוכי רציני, שמצויים אנו לעמוד בו.

נושה סנה: שלום

אחרי מלחמת־ששת־הימים—לא מלחמה חדשה, אלא הסדר מדיני, אשר יקום על המסד של הסכם עמים או יהווה את המסד להסכם עמים.

המבנה של המזרח התיכון באיזור הישראלי־הערבי, כפי שהיה קיים עד ה־4 ביוני 1967, לא היה מבנה של קבע ולא היה מבנה של שלום. זה היה מבנה ארעי שנתהווה עקב מלחמת־העצמאות (1948) והסכמי שביתת־הנשק של רודוס (1949); בהסכמים אלה עם ארבע שכנותיה של ישראל נאמר בפירוש כי קווי שביתת־הנשק "אינם גבול מדיני או טריטוריאלי" אלא קווי הפרדת הצבאות בלבד, והם לא ישמשו שום אסמכתה בעת הדיון בדבר גבולות־קבע. מלחמת יוני 1967 מוטטה מבנה ארעי ורעוע זה, שהיה קיים 18 שנה, והמבנה שנוצר ב־11 ביוני 1967 שוב אינו מבנה של קבע ואינו מבנה של שלום, באשר הקווים של מבנה זה אינם אלא קווי הפסקת־האש, קווי הפרדת הצבאות, שאין בינם לבין גבולות מדיניים־טריטוריאליים ולא־כלום.

ברור לכל בר־דעת כי הכרחי הסדר מדיני כדי להציב את המבנה המדיני היציב של אוורנו. הסדר מדיני זה לא יוכל להיות זהה עם המבנה הארעי שהיה קיים ביום 4 ביוני 1967, Status quo ante bello ולא המבנה הארעי שהוקם ביום 11 ביוני 1967, Status quo post bellum. לחזרה אל המצב הארעי הקודם לא תסכים מדינת־ישראל בשום־פנים־ואופן, ותוצאות המלחמה מחזקות את עמדתה זו — ואילו למצב הארעי הנוכחי לא תסכמה המדינות הערביות בשום־פנים־ואופן, ואת עמדתן זו מחזקת תמיכה בינלאומית מזה וכוננות למלחמת־נקם מזה. לשון אחר: מבנה יציב של האיזור לא יפון על קווי־הפרדה מלחמתיים ארעיים, לא ממלחמת 1948 ולא ממלחמת 1967, אלא על גבולות־שלום שיתוו בהסכמה הדדית של העמים הנוגעים בדבר.

היות ואנו אומרים: לא מלחמה; היות ואנו אומרים: רצוננו בשלום—משמע רוצים אנו בגבולות־שלום, לא בגבולות חרותים בחרב על־פני שדת־הקטל אלא בגבולות מותווים בעט על־פני מפה של הסכם־שלום.

ודאי, להסכם דרושים שנים—והצד הערבי עומד בסירובו. עדיין לא בוטלו החלטותיה של ועידת־הפיסגה הערבית בח'ארטום, לאמור: לא הכרה בישראל, לא משא־ומתן, לא שלום עם ישראל, ולא חיסול הבעיה הפלשתינאית. אולם אין לשכוח את הבקיעים והפרצות שניבעו בחומת החזית הפאן־ערבית (עד כדי אי־יכולת לכנס ועידת־פיסגה חדשה), אין לשכוח את ההחלטה שנתקבלה פה־אחד במועצת־הבטחון בניגוד ללחץ המדינות הערביות ותומכיהן, ואין לשכוח שבמגמת־פניה של מדינת־ישראל אנו עוסקים ולא בהיענותן של המדינות הערביות. ומפיו שמגמת־פנינו היא להסדר מדיני, להסכם שלום ובטחון, מוצאים אנו אחיזה בהחלטתה של מועצת־הבטחון מיום 22 בנובמבר 1967. החלטה זו גורסת, בתוך השאר, לא נסיגה ישראלית מכל השטחים הכבושים אלא "משטחים כבושים"—ולא אל קווי ה־4 ביוני אלא אל "גבולות מוכרים ובטוחים". אם אמנם ייקבעו גבולות מוכרים ובטוחים, ואנו נצטרך לפנות את כוחותינו מקווי הפסקת־האש אל גבולות־קבע מוסכמים כאלה, לא תהיה זו נסיגה כל־עיקר

אלא התקדמות לקראת יציבות ובטחון. פיגוי שטחים ללא התווית גבולות מופרים ובטוחים—לא ייתכן, כי לא נמיר קווים ארעיים חדשים בקווים ארעיים ישנים, אלא נהיה מוכנים להמיר קווים ארעיים בקווים קבועים וסופיים. צריך שיהיה ברור, גם לנו פנימה וגם לעולם מחוצה לנו, כי אין ישראל מתכוונת לסיפוח שרירותי של שטחים אלא לתיחום השטחים בהסכם עם העמים השכנים. הצהרת נכונותנו זאת, פירסום כוונתנו זאת, הבהרת עמדתנו זאת—אם גם לא יבואו על מימושם כל עוד הצד הערבי עומד בסירוב—יביאו לנו תועלת רבה, באשר ירכשו לנו תמיכה בינלאומית נרחבת ויעמיקו את הפיצול במחנה הערבי לטובת הנטייה המבצבצת בו להסדר מדיני עם ישראל כנגד הנטייה השלטת בו לחידוש המלחמה בישראל.

קיים סיכוי למניעת התנגשות מלחמתית ערבית-ישראלית נוספת על-ידי הסדר מדיני של פשרה והסכמה הדדית, ושורש הסיכוי ברתיעתן של שתי המעצמות הגדולות—ארצות-הברית וברית-המועצות—מפני החשש של עימות צבאי ביניהן במזרח התיכון. ואם סיכוי כזה להסדר מדיני קיים, הרי עלינו לאחוז בו ולעשות הכל מצדנו שיתגשם, ושלא תתגשם סכנת המלחמה המחודשת. ואם מאמצינו לא ישאו פרי חלילה, בעטייה של העמדה הערבית הלא-מתפשרת, אִרְאֵז שום נזק לא גרמנו לעצמנו בחתירתנו לשלום ואת מעמדנו המדיני-הבינלאומי לכל מקרה אך חיוקנו.

אין זאת שאלה של טקטיקה או אפילו של אסטרטגיה בלבד. זאת שאלה של כל ההתפתחות ההיסטורית מאחרינו ומלפנינו. כברת-הארץ בין הים התיכון ונהר הירדן, הקרויה ארץ-ישראל בעברית ופלשתינ בערבית, היתה למולדתם של שני עמים. הלאומנות השובינית הפון-ערבית שוללת את היותנו עם ואת זכותנו לחלק ונחלה בארץ הזאת, היא טוענת "כולה שלי"—ובדגל כוזב זה הלכה מדחי אל דחי. האמנם נחקה אותה אנחנו בשלילת עובדת קיומו של עם ערבי פלשתינאי ובשלילת זכותו לחלק ונחלה בארץ הזאת? עצם הצורך להציג שאלה זו מעורר בי רגשות בוושה וחרדה. אנחנו עם נרדף ושכול החוזר למולדתו העתיקה והקם בה לתחייה—על יסוד זיקתו ההיסטורית ועל יסוד זכותו החוקית שהופרה על-ידי אומות העולם בהחלטות המוסדות הבינלאומיים העליונים—ולא עם שתלטן שבא להדביר עם אחר.

מנקודת-מוצא היסטורית זו נובעת השאיפה בלתי-המעורערת להסכם עמים יהודי-ערבי ולהסרת כל אבן-נגף מהדרך להסכם מיוהל זה. מכאן גם המסקנה כיצד לנהוג במליון הערבים הפלשתינאיים תושבי השטחים המוחזקים. אפילו היחס ההוגן ביותר של כובש לאוכלוסיה של שטח-כיבוש לא היה ממלא את הציווי ההיסטורי של חתירה נאמנה להסכם-עמים. אין זה צריך להיות יחס של מנצחים אל מנוצחים, וביטוי לכך נתן אם נאפשר למליון זה של תושבי הארץ להקים נציגות לאומית דמוקרטית, אשר עמה תהיה ממשלת ישראל מוכנה להיכנס במשא-ומתן על פתרון כל השאלות הטעונות פתרון בין שני עמיה של ארץ-ישראל, ולכבד גם את בחירתה החפשית בין התחברות או אי-התחברות עם הממלכה הירדנית או עם מדינת-ישראל. התנאי היחיד מצדנו הוא—שלום עם ישראל. בזה האופן ניתן לפתור את הבעיה הארצישראלית (הפלשתינאית) על יסוד שני עקרונות איתנים וצודקים: זכות ההגדר-

רה-העצמית לכל עם, ודו-קיום בשלום בין העמים. נדמה לי שבקרב האוכלוסיה הערבית של "הגדה המערבית" ושל "רצועת עזה" קיימת נטייה לקחת את גורלה בידיה-היא ולהיפטר מן האפוטרופוסות של שליטי המדינות הערביות, שעד כה המיטה רק אסונות ומפלות על העם הערבי-הפלשתינאי. נטייה זאת יש לעודד ולתת לה אפשרות של מימוש.

הסכם-העמים הוא הכרח חיוני לכל העמים הנתונים בסיכסוך הנדון, כי בלעדיו, בלעדי שלום ישראלי-ערבי, לא תיפתח לפניהם דרך-המלך אל הקידמה הכלכלית, החברתית והתרבותית, אל עצמאות-של-ממש. אולם בראש-וראשונה דרוש הסכם-העמים לעמנו שלנו. מדינת-ישראל היא מדינה של העם היהודי ובשביל העם היהודי. כך נצטיירה בנפשם של החולמים והלוחמים שהקימוה, וכך הוגדרה בלשון אומות העולם שהחליטו על תקומתה. כדי להבטיח את מיטב ואת מירב התנאים בשביל המשך עלייתם של היהודים הזקוקים למולדת עמם, ובשביל המשך בניינה ופיתוחה של הארץ, יש לסלק את הסתירה בין תהליכים אלה החיוניים לנו ובין אימת הסביבה הערבית מפני התפשטותנו הטריטוריאלית, המזינה את ההתנגדות לעצם קיומנו. גם לצורך זה נחוצים לנו גבולות-קבע מוסכמים בחוץ-שלום. בטרם תקום המדינה היהודית קבעו ממדי העלייה וההתיישבות את תחומיה העתידיים של המדינה—ואילו עתה יהיו גבולות-הקבע של מדינת-ישראל את התחומים החפשיים לעלייה בלתי-מוגבלת ולהתנחלות בלתי-מוגבלת.

בסיכום, אין בפי תשובה אחרת לשאלה: מה אחרי המלחמה?—מלבד המלה האחת: שלום.

בועז עברון: יום שביעי ויום שמוני

אנסה כאן להבהיר מהן האלטרנטיבות העומדות לפני המדינה ביחס לעתיד השטחים המוחזקים בלבד, שכן ההכרעה בשאלה זו תקבע את פני המדינה ואת יחסיה עם הארצות הערביות. אדון קודם בהצעה לסיפוחם של השטחים, על יושביהם, למדינה.

בתנועת "ארץ-ישראל השלמה" אפשר להבחין בין שתי קבוצות. אחת, והיא הרוב, רוצה בסיפוח השטחים תוך שמירת אפיה היהודי של מדינת-ישראל. השנייה רוצה להשתמש בסיפוח האוכלוסיה הגדולה הדוברת ערבית כבמנוף לשינוי אפיה של המדינה כולה וליצירת עם עברי חדש, שאינו יהודי ואינו ערבי.

הקבוצה הראשונה נתקלת מיד ב"בעיה הדמוגרפית", כלומר: בשיעור הגידול של היישוב הערבי שהוא מהיר יותר, מזה של היישוב היהודי, שיעור שסברה אומרת כי עתיד הוא להביא תוך זמן קצר לשוויון מספרי בין שתי הקבוצות, ואחרי-כך אף לרוב ערבי. הועלו כמה הצעות בנידון זה, שעיקרן עידוד הגירה ערבית מן הארץ ורמזים על "הגבלת הילודה" הערבית. מהי "הגבלת הילודה" אם אין מבקשים להשתמש באמצעים נאציים, איני יודע, ואיני סבור כי יש סכנה אמיתית להפעלתם.

על אף נטיותיהם האישיות הברורות של אחדים מחברי התנועה. ההגירה מן השטחים המוחזקים, אפילו יעודדוה בכל האמצעים, תהיה מוגבלת בעיקר לאלה שגם קודם לא היתה להם אחיזה מוצקה בארץ, כגון יושבי מחנות הפליטים. האוכלוסיה הכפרית והעירונית המבוססת, ברובה המכריע, לא תזוז, ואת ההפסדים שכתוצאה מהגירה תאזן עד מהרה על-ידי קצב ריבוייה הגדול. קצב זה יגבר עוד יותר הודות לעליית רמת-החיים כתוצאה ממגע עם המשק הישראלי, כפי שאירע אף לאוכלוסיה הערבית היושבת בישראל, חרף ההפליה הבולטת הנקוטה כלפיה על-ידי מוסדות הפיתוח והמימון הישראליים. ראוי לזכור שהיו בשעתו תקוות להגירתה של האוכלוסיה הערבית בארץ ואלו לא נתממשו. אוכלוסיה זו גדלה ביותר מפפליים במשך עשרים שנה. אוכלוסיית יהודה ושומרון, הגדולה יותר, הבושתת יותר בעצמה, המהווה למעשה עם, מניעה להגירה יהיו פחותים עוד יותר ממניעי הערבים תושבי ישראל. גם נסיון למנוע את עליית רמת-החיים באוכלוסיה הערבית כדי לקיימה ברמה תרבותית ואוכלוסייתית נמוכה לא יצלח. הפעילות הכלכלית דרכה שהיא מחלחלת ועוברת בכל חור.

התקוה להפיכת תושבי הארץ היהודים והערבים לעם עברי אחד מפוקפקת לא-פחות מכן. אפילו היה הדבר בגדר מדיניות מוצהרת ותקיפה של הקבוצה השלטת, הדוברת עברית, עדיין אין זה מבטיח אוטומטית את נכונותו של הצד השני להשתלב במפעל כזה, לאור קשריו העמוקים והזדהותו עם העולם הערבי. על-אחת-כמה-הזכמה שרובה-ככולה של האוכלוסיה הדוברת-עברית אינו מקבל כלל גישה זו. עד שיווצרו תנאים אויביקטיביים הנוחים למיזוג כזה יבואו דיכוי לאומי, מרי ומלחמה לאומיים, שכמעט לבטח יספלו כל תקוה כזאת מראש. התבוללות וטמיעה תרבותיות ולאומיות הם תהליכים קשים ומורכבים מאד, ממושכים מאד, המצליחים רק לעתים רחוקות. ספק גדול אם יצליחו כאשר לשני המועמדים למיזוג תודעה לאומית עצמאית חריפה. נותרות, אפוא, שתי אפשרויות מעשיות אחרות: האחת היא נסיגה מהשטחים המוחזר קים, אם בהסדר ואם בלי הסדר; והשניה היא התקשרות מדינית-כלכלית כלשהי אליהם, בצורה פדרטיבית או אחרת.

נסיגה, בתמורה לערובות פורמליות או לשלום פורמלי, וללא שינוי מהותי במצב הפוליטי היסודי באיזור, לא תביא אלא לחזרה אל המצב הקודם. יש אולי משהו בטענה שהאיבה הערבית כלפינו היא פסיכולוגית ביסודה, וכי שלום פורמלי "ישבור" מיתח פסיכולוגי זה ויביא במהרה להסדרים מעשיים שישינו את המצב הסובסטרנטיבי, הפוליטי. אולם כל עוד תוסיף סוריה, למשל, לראות בנו אויב שאין להתפשר עמו ותניף את דגל המלחמה ותשמיץ את המשלימים עמנו כבוגדים, ספק אם אפשר יהיה להתגבר על המורשת הפסיכולוגית, וספק אם אפשר יהיה להגיע להסדרים הסובסטרנטיביים אשר ישנו מורשת זו בהדרגה. על נסיגה ללא-תנאי אין מה לדבר, כמובן, שהרי אז יחזור המצב למה שהיה, לפני ה-5 ביוני 1967, והחוגים הערביים הקיצוניים עלולים אז להסיק את המסקנה שמלחמה נגד ישראל, אפילו מפסידים בה, אין בה נזק והפסד של קיים, ולכן כדאי להסתכן בה שוב ושוב. עד לנצחון.

נראה לי, אפוא, שהפתרון הסביר היחיד לבעיית היחסים עם תושבי השטחים המוחזר-קים הוא פדרטיבי. הקמת מדינה פלשתינאית בקשרים פדרליים עם ישראל, קשרים שתחילתם מטבע משותף ומדיניות-חוץ-ובטחון משותפת, ועם הזמן יתקרבו שני הצדדים יותר ויותר עד כדי הקמת מערכת-חינוך משותפת, צבא משותף, מפעלי-פיתוח משותפים וכו'.

היתרון שבמצב זה, נוסף למניעתם של פחדי-השתלטות הדדיים, הוא שאף אם לא יושג מיד פתרון של שלום בינינו לבין הארצות הערביות לא ינותקו קשריה האמי-צים של הגדה המערבית אל ממלכת-ירדן, ובאמצעותה אל מדינות ערביות אחרות. קשרים אלה, שגם תוצאות המלחמה לא ניתקום, יוכלו להתפתח ולהסתעף ולשמש צינור מגע ישיר בין ישראל לבין המדינות הערביות. משלחות דיפלומטיות פלשתי-נאיות תוכלנה להשתתף בדיונים בין-ערביים וליצג בהם את עמדת הפדרציה. יישוב בעיית הפליטים, שהוא חלק הכרחי מהסדר פדרטיבי כזה, יבטל את אחד המכשולים החמורים ביותר להסדר עם שכנינו. ואם הפלשתינאים עצמם יראו את בעייתם פתורה במסגרת זו, לא יוכלו ערבים אחרים לנפנף בבעיה הפלשתינאית לצרכיהם האנוכיים. הסדר כזה אף יפתח את הדרך להסדרים עם לבנון, עם סעודיה, ואולי אף עם עיראק.

התקשרות כזאת, שלא תנתק את הפלשתינאים מן העמים הערביים האחרים, תמנע במידה רבה גם את סכנת הפיכתה של המדינה הפלשתינאית למדינת-חסות ישראלית. פלשתינאים המנותקת מהעולם הערבי תיהפך בהכרח למדינת-חסות, אפילו יהיה הרצון הטוב ביותר מצד ישראל. אבל פלשתינאים חוליית-מגע בין ישראל לבין העולם הערבי תהיה גוף בעל רצון ריבוני משלו.

עקרונית, מחייב אני את רעיון התפתחותו של עם עברי אחד בארץ, עם שקשריו עם הפזורה היהודית הם תרבותיים ומשפחתיים אך לא פוליטיים, ושהגדרתו אינה דתית-אתנית אלא טריטוריאלית ולשונית, ומתוך כך היכולת בידו לקלוט גם בני קבוצות אתניות ודתיות לא-יהודיות. אולם כלילתם של ערביי הארץ בעם כזה לא תיתכן בכוח. מסגרת כפייה להשגת מצב זה עלולה רק לעורר ולחזק, כתגובת-נגד, אטאביזמים ערביים-מוסלמיים. מסגרת פדרטיבית, שבה נתונות שתי קבוצות בעלות לשונות שונות ומסורות לאומיות שונות, אלא שהגדרתן חילונית, תאפשר מגע הדדי בלתי-כפוי ומפרה ביניהן, ולקבוצה בעלת העליונות התרבותית יהיו מירב הסיכויים להשפיע את השפעתה על רעותה. אולם תנאי הכרחי להצלחתה של השפעה כזו הוא מניעת כפייה. כפייה והטמעה טוטאלית מצליחות רק במקומות שבהם מצויה אוכלוסייה פרימיטיבית, חסרת מסורת תרבותית רצינית משלה. האוכי-לוסיה הדוברת ערבית בארץ נזונה ממסורת הציביליזציה הערבית-המוסלמית הגדולה, והיא בעלת ייחוד ופרצוף תרבותי מובהקים משלה. כשם שאיני רוצה לוותר על מורש-תם של יהודה הלוי או ביאליק, לא נוכל לדרוש ממנה לוותר על מורשתם של צלאח אל-דין ואבן-ח'לדון. אפשר שפיוס מן הימים תיוצר סינתזה, אך לא בדרכי כפייה.

יהושע פלמון: נפרץ הקיר

אם לאחר מלחמת-ששת-הימים יבוא שלום, ולו חלקי בלבד, בין ישראל לאיזו מן המדינות הערביות שבשכנותה, אז נהיה רשאים לכנותה "המלחמה" בה"א הידיעה—מלחמה שסימנה ביחסים בין מדינות האיזור. והואיל והמדינות הערביות באיזור משקיעות את עיקר משאביהן ומיטב מעייניהן ב"תוקפנותה של ישראל", ב"מחיקת תוצאות התוקפנות" ובהכנות להיסולה של ישראל, יש להניח כי מפנה ביחסים בין ישראל לשכנותיה הערביות יהיה גם ראשיתה של תקופת שיקום, פיתוח ורווחה לתושבי האיזור, ובעיקר לאלה הזקוקים לו ביותר—הערבים.

אם תהיינה מלחמות, וכמה תהיינה, עד לאותה מלחמה-נכספת-שלפני-השלום, קשה להתנבא, כי מאז 1948 עולה ומתעבה חומה אטומה בין יהודים וערבים במזרח התיכון, חומה המונעת מתושבי כל צד לראות נכוחה את תושבי הצד האחר, הודות לכך ניתן לשלטנים מקומיים ורבים לדוג דגים באווירה העכורה של חשדנות, אי-אמון ופחד. מנסיוננו למדנו מהי קל הוא באווירה כזאת לגרור ולהיגרר למלחמות, ואיך תוצאות המלחמות יוצרות הצטברויות חדשות של איבה ומוסיפות על הקשיים הקיימים להסדר של רגיעה.

מבחינה זאת אין מלחמת-ששת-הימים דומה לקודמותיה, כי היא פרצה את הקיר האטום בנינו לבין למעלה ממיליון ערבים-פלשתינאיים, שבתוספת שלש-מאות אלף פלשתינאים היושבים בתוכנו מאז, הריהם עיקר האוכלוסיה הפלשתינאית, אשר בשמה ולמענה כביכול יצאו המדינות הערביות להילחם ב-1948 כדי למנוע את הקמתה של מדינת-ישראל, וב-1956 ו-1967 כדי להשמדה.

החומה שוב אינה חוצצת, הנעלמו גם אי-הידיעה, הפחד והחשדנות? עדיין לא נוכל להשיב על כך, לא לחיוב ולא לשלילה. המצב הוא בהתהוות. יש תופעות חיוניות, יש שליליות.

נתחיל למנות את החיוביות:

—הופעתו של הלוחם הישראלי, בשעת להימה ולאחריה. החלטיותו, פשטותו, כנותו ונהגו עם חברים ועם אויבים מאתמול, הפריכו תעמולה ארסית ומתמדת על אכזריות החיילים הישראליים ונוקשותם.

—הזרם הגואה של ביקורי המונים מישראל, זקנים, נשים וטף, חדורי בטחון ושמתחיים, ללא סינה ושנאה לתושבים הנכבשים, משהו מעין "ושבו בנים לגבולם", גילתה את "הציונים הנוראים" של דירי-אסין, קיביה וכפר-קאסם והנה הם שופעים עליזות וידידות.

—ביקורי ערביי ישראל גילו והנה "אחינו העבדים, המנושלים והמקופחים" אינם שונים במראיהם משאר מבקרים מישראל, אינם חוששים ממלשינים ואנשי הרשות—להבדיל מתושבי-המקום, האזרחים החפשים-כביכול של מדינה ערבית שאין המשטר שלה, כידוע, חמור והנוקשה שבמשטרים הערביים.

—ביקורים בישראל הוכיחו כי הארץ אינה הרוסה; אדרבה: בנויה היא ושוקקת

חיים. התושבים אינם חיים במחנות־צבא, אלא להיפך—ישראל היא ארץ־פרוות. שבטחון בה לאזרחיה והם חפשים במעשיהם ובהבעת דעתם, לא כמו שתיארו לפניהם כאשר היו מעבר לחומה האטומה.

—המינהל הצבאי יעיל וקורקטי, מפקדיו אינם מתנשאים, שקדנים הם ומעוררים אמון וכבוד.

—מדיניות הממשל הצבאי הוכיחה הבנה, תושיה, כוח להכיר בטעויות, זריזות בתיקון עיוותים. החזרת החיים לתיקנם, במהירות ובהחלטיות, ללא התערבות ישראלית מיותרת, תוך התחשבות רבה בצרכי התושבים, מנהגייהם והרגשותיהם, הוכיחה יעילות וכנות; בכך גם נסללו דרכים ונקבעו דפוסיים של קיום משותף בתנאי שלום.

—המלחמה בפעולות הטרור וההבלה, הנמנעת מהכללות בהטלת אחריות וענשים, מוכיחה כובד־ראש ומעודדת תקוה כי אפשר שיחדל הרחוב הערבי מהפעיל את המנהיגים; דבר זה יבטיח יתר מחשבה וראיית־הנולד במערכת היחסים שבין ישראל לציבור ערבי גדול זה.

מה לא תרם להבהרת האווירה והפרכת ההסחה?

—בשמחנתו היינו כחולמים. אין ספק כי בהתנהגותנו בענין הרה־בית ומערת־המכפלה, בזריזותנו המיותרת בהפעלת רשת החינוך ובתופעות דומות, לא היו כל כוונות רעות כלפי התושבים הערביים; אך הדרך בה נעשו דברים אלה יכלה להתפרש, ונתפרשה, על־ידי כל מי שלא היה יהודי חולם, באותם ימים, כנסיון לשנות דברים בכוח הנשק שבידנו, כמעשים שיש בהם להוכיח את הכוונות שמיחד־סים לנו שופרות־ההסחה הערביים: כוונות של השתלטות על קדשי המוסלמים וטישטוש אפיים המוסלמי והערבי של הערבים.

—הפעילות הפסבדו־דמוקרטית הענפה בענין גורל השטחים המיושבים ערבים־פלשתינאיים—בין שדרשה סיפוח ובין שדרשה נסיגה, בין שהמליצה על שלמות הארץ ובין שהמליצה על הקמת מדינה פלשתינאית הקשורה לישראל במסגרת פדרטיבית זו או אחרת—היתה כאילו מיליון תושבים אלה אינם קיימים, כאילו דעתם אינה חשובה ובעיותיהם אינן שייכות ואינן קשורות לעתיד מקום־מגוריהם. גישה כזאת נותנת סימוכים להסברה ההיסטורית הרצינית־לכאורה של הערבים שהיהודים הם שתלטנים המזלזלים בדעת הזולת מטבעם ומשכב־הימים, ולא תיתכן עמהם כל שותפות־אמת.

—הגם שמדיניותה המעשית של ישראל סבירה ואף מעודדת, אין למיליון ערבים אלה, אשר משקלם בסיכסוך שבינינו לבין הערבים גדול ממשקלם המספרי, כל אחיזה לבטחון שלא תחזור ישראל על פרשת 1956, כאשר עזבה את רצועת־עזה בלי שתעלה בפני האומות־המאוחדות את הצורך לשאול לדעת התושבים ולאפשר להם בכך ליצור לעצמם מעמד להתגוננות מפני עריצות המצרים, שלאחר שעזבנו את הרצועה אמנם נקמו בכל מי שבא במגע כלשהו עם שלטונות ישראל.

אם יתמשך המצב הקיים תקופה ארוכה, מותר לקוות כי ירבו המניעים וההזכחות

שאפשר וכדאי לבוא לידי הסדר עם ישראל, כי עובדות החיים המשותפים, אשר יתגבשו עם הזמן, תרבינה את מספר התושבים הערביים בשטחים המוחזקים המעוניינים ביציבות ובשקט אשר ירצו להפוך את השלום דה־פאקטו שבינם לבין ישראל לשלום דה־יורה. ואם לא יפסק הקשר בינם לבין המדינות הערביות, ישכנעו בכך את השליטים הערביים. למעשה הרי גם השליטים הערביים, כאשר יווכחו לדעת כי תקצר ידם לחסל את ישראל בפעולות טרור וחבלה וידידיהם הזרים ממאנים להסתכן במלחמה ממשית, ירצו בהסדר מדיני ויבכרו שהערבים הראשונים שישארו ויתנו במישרים עם ישראל יהיו הפלשתינאים—ולצרכים אלה יהיו מיליון הפלשתינאים היושבים אתנו בעלי משקל מכריע. הפחד פן יפוזר לא ירתיע אותם בהיותם כבר בגבולות שלטונה של ישראל. לקראת מצב כזה, יש טעם לדון בחששותיהם ובתביעותיהם של הערבים.

מה החששות מפני ישראל אשר הטרידו את מנוחתם של ערביי פלשתינה או סוריה עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה והם מטרידים אותם עד היום? —בתחילת המאה היה חשש בלב תושבי איזור זה, ובלב בעלי־דעה אירופיים, כי הארץ לא תשא את יושביה, ולכן כל הגירה מן החוץ מסוכנת לעתיד תושביה. המציאות כיום, בישראל ומחוצה לה, מוכיחה כי הטכנולוגיה המודרנית מאפשרת לאכלס שטחים כמעט ללא הגבלה, ולא עוד אלא שדלילותם של שטחים מקשה על קידום הטכנולוגיה והפעלתה. ההיסטוריה מוכיחה כי שטחים אשר להם חשיבות גיאוגרפית, או שהם מכילים אוצרות־טבע, אינם נשארים מובדלים מן העולם הזקוק להם, ואם הם דלילים ותושביהם אינם מוכשרים, מצד הרמה הטכנולוגית, לנצל את אוצרותיהם, אין הם נשארים עצמאיים. הדרך לשמירה על עצמאותם של תושבי שטחים כאלה היא עידוד הגירה אליהם (אוסטרליה, קנדה, ארצות־הברית), ורצויים יותר מהגרים מוכשרים ומאומנים מבחינה טכנולוגית, הרוצים לראות את מקום־מגוריהם החדש כביתם.

ערב מלחמת־העולם הראשונה היה כל חפצם של דברי הלאומיות הערבית ביזור השלטון העותומאני; כלומר שיונה למחוזות המאוכלסים ערביים לנהל בעצמם את ענייניהם המקומיים, להנהיג את השפה הערבית כשפה רשמית נוספת, וכשפה ראשונה בבתי־ספר, ולפתח את ההרבות הערבית. מדיניות־החוץ־והבטחון לא היו להם כל יומרות.

תוך כדי מלחמת־העולם הראשונה התעוררו דרישות לעצמאות ואחדות ערבית "בין הרי הטאורוס ורפיח". בהקמת בית לאומי בארץ־ישראל ראו לאומיים אלה מזימה לפצל את אחדות העולם הערבי, ולכן התנגדו להקמתו.

כל עוד שלטו הבריטים והצרפתים בחלק־עולם זה האמינו הלאומיים הערביים כי השלטון הזר הוא שמונע מהם את איחודם. לאחר שתוך יותר מחמש־עשרה שנה ויותר של עצמאות בעיראק, סוריה, לבנון, מצרים, סעודיה ותימן לא חל כל איחוד ביניהן, היו ערבים שסברו כי האשמה היא בשליטים הערבים הריאקציוניים, חניכי האימפריאליסטיים המערביים ועושי־דברם.

עברו כבר למעלה משש-עשרה שנים מאז הודחו המנהיגים הריאקציוניים מן השלטון במצרים וסוריה וכעשר שנים מאז הם הודחו בעיראק, ואת מקומם תפסו שליטים מהפכניים הנהגים מתמיכה בלתי-מסויגת של "העולם החפשי" נגד האימפריאליסטים וגרוריהם, ועדיין אין כל איחוד שהוא גם ביניהן; גרוע מזה: היה נסיון לאיחוד בין סוריה ומצרים והוא לא החזיק מעמד, אלא התפרק תוך כדי חירופים וגיודופים, ולא עוד אלא גם מדינות שהיו מאוחדות בימי השלטון האימפריאליסטי, כעיראק, תימן, עדן, ובמידה מסוימת מצרים (סודאן), כיום מאוחדות הן פחות משהיו בימי השלטון התורכי או האימפריאליסטי-המערבי. האין להסיק מכך מסקנות?

אין ספק שאחדות כלכלית ומדינית באיזור גיאוגרפי גדול מחזקת ומקדמת את האיזור, וזוהי המגמה המחויבת מכוחן ועצמתן של ארצות-הברית ורוסיה הסובייטית. אך נראה שאין הדבר נעשה בהבלפה. נראה שאיחוד כזה צומח מקרקע של אינטר-סים מאחדים, הוא צריך להיות מושך ומפתה ולא דוחה ונאכף בורוע. אין ספק שמנהגים ותרבות דומים, עשויים להקל על האחדות המדינית והכלכלית של האיזור, בתנאי שיהיו מלכדים ולא מפצלים, שיתפתחו עם הזמן ועם התנאים ולא יוטלו באונס ובלחץ.

באחדות כזאת יש ענין גם לישראל ויש לה מה לתת בה. באחדות נוסח "צות אל-ערב", אין ענין לא רק לישראל אלא גם לכורדים ולבנונים, ומחר גם לדרוזים ושאר עממים שעדיין לא באו לידי ביטוי-עצמי אלא שעצמיותם עובדה. אחדות כזו נוסח "צות אל-ערב" יכולה לקום רק בכוח הזרוע, ואין ספק שעם הזמן תעורר ניגודים, כולל הניגודים הישנים בין העדות הדתיות, בין נוצרים ומוסלמים תחילה ולאחרי-מכן בין סיעות האסלאם גופן.

אחד החששות שהרתיעו, ועודם מרתיעים, את הערבים מלמצוא הסדר של קיום משותף עם ה"יישוב" בארץ-ישראל ולאחר-מכן עם ישראל, הוא החשד שישראל לוטשת עיניה להשתלטות "מן הפרת עד נחל-מצרים". חשד זה הוא היחיד שלא פחתה חומרתו עם הזמן. אדרבה: לדעת סופרים ומנהיגים ערביים הרי העובדה שהסתפקנו במועט בכל תכניות החלוקה בינינו ובין ערביי פלשתינה, ומצד שני הלכנו מחיל אל חיל, מגבולות מצומצמים בתקופת המנדט הבריטי לגבולות החלוקה של 1947 ולגבולות הפסקת-האש של 1949 ועד לירדן ותעלת-סואץ ומבואות דמשק בשנת 1967, רק מוכיחה כי בעיקרו של דבר שאיפותינו מרחיקות לכת ביותר.

טענה זו נראית להם לערבים יותר מטענת הישראלים האומרים: "ככל שאתם, הערבים, קיצוניים ועקשניים ברצונכם לחסלנו, יותר אנו, המועמדים על ידיכם לחיסול, זקוקים למצב בטחוני איתן יותר; ומצב בטחוני איתן יותר משמעו החזקת השטחים בהם נערכו צבאותיכם לחסלנו".

אפשר שאמת יסודית זו, שכל אדם בישראל חש בה, תחדור—באמצעות מיליון הערבים שאתם יכולים אנו עתה לדבר פנים-אל-פנים—גם לתודעתם של ערבים אחרים. בינתיים החריף חשש זה.

עד כאן החששות.

התביעות מטבען הן ניתנות לפתרון ככל שיסולקו החששות הראשוניים והיסודיים, אשר הם המונעים מגעים מדיניים ישירים. עיקר התביעות הן תביעות כלכליות הנוגעות במאות אלפי אזרחים ערבים ויהודים, תביעות בעד נזקים שנגרמו עקב המלחמות. בהתחשב בסכומים שמוציאה אונר"א כדי להחזיק את הפליטים הערביים כפליטים נצחיים, ובנזקים הכספיים הנגרמים לכל המדינות התלויות או קשורות במזרח התיכון עקב חסימתה של תעלת-סואץ או הפסקת הפעלתם של צינורות הנפט, מותר להניח כי לא היקף המאמץ הכספי הוא שימנע את הסדרן של תביעות אלו.

נסים רג'ואן: "דה־ערביזציה" של השאלה

מורד מאד איך שאלות מסוימות נוטות להתמיד—וזאת נוכח כל הנסיונות לטשטש, לסלף או להסוות את אפין האמיתי. מאז גילו המנהיגים והאידיאולוגים הציוניים שארץ־ישראל איננה כמו שקרא לה פעם ישראל זנגוויל, כלומר "ארץ בלי עם לעם בלי ארץ", ניסו נואשות לשכנע את עצמם ואת העולם שאין בנמצא חטיבה לאומית, תרבותית, גיאוגרפית או משפטית הקרויה "הפלשתינאים". בנאום שנשא ב־1920, אחרי פרוץ המהומות בירושלים, העמיד את השאלה ד"ר חיים ויצמן, נשיאה המנוח של ישראל, בנוסח זה: "הערבים אינם סובלים מחוסר מקום. מרכזי החברה הערבית הם דמשק, בגדאד ומכה, ואני מקווה ששם שוב תצמח אומה גדולה ופורחת. אבל ארץ־ישראל תהיה הבית הלאומי של עם ישראל".

אכן, האנשים שהחלו במהומות בירושלים לא היו "הערבים" של דמשק, בגדאד או מכה—והם גם לא הירבו לחשוב על השאלה של הקמת "אומה ערבית גדולה ופורחת" במקום כלשהו. ואולם דבר זה לא הניא את ד"ר ויצמן מלחזור לאותה מנגינה כעבור עשר שנים, ואז היו דבריו מאלפים עוד יותר: "אנו אומרים לערבים שעליהם להבדיל בין הבית הלאומי שלהם ובין זכויותיהם בארץ־ישראל. הבית הלאומי של הערבים הוא בדמשק ובבגדאד, ובמובן הדתי, אולי, במכה ובמדינה. אותם מרכזים גדולים של החיים הערביים שבהם פרחו פעם תרבות ערבית אדירה. היא פרחו בבגדאד ובדמשק, לא בירושלים" (מתוך נאום בקלן ב־1931). אין צריך לומר שכמעט לא היה דבר רחוק יותר ממחשבות תושביה הערביים של ארץ־ישראל בשנת 1931 מן החיפוש החדש אחר "בית לאומי" לערבים. אנשים אלה סבורים היו, בדין או שלא בדין, כי אך מגינים הם, בתכלית־הפשטות, על מכורתם ומולדתם מפני דבר שבו ראו קולוניזציה שיטתית מצד זרים ונכרים.

אם כה ואם כה, הנטייה הציונית לערביזציה של שאלת ארץ־ישראל לא רפתה. דוד בן־גוריון, שמילא תפקיד מכריע בעיצוב המדיניות והטאקטיקה הציוניות, ניסח נטייה זו בצורה הקולעת ביותר. בספר זכרונותיו, "פגישות עם מנהיגים ערביים",

שיצא לאור אשתקד, הוא מוסר על פגישה שהיתה לו בירושלים עם המנוח ג'ורג' אנטוניוס, ההיסטוריון של התנועה הלאומנית הערבית, שהוא עצמו יליד הארץ. בפגישה זו, שהתקיימה יום אחד באפריל 1936, ביקש מר בן-גוריון להמשיך במאמציו למצוא "מודוס ויונדי" עם המנהיגות הערבית הלאומנית של הזמן ההוא. כמו שאפשר היה לשער, יצא אנטוניוס בשיחות האלו מן הקביעה כי השאלה השנויה במחלוקת היא שאלה הנוגעת לערבים של ארץ-ישראל ולמתישבים היהודים בה— והתפייסות לא תושג בלי ויתורים משני הצדדים. מר בן-גוריון לא אבה שמוע זאת. הוא אמר לאנטוניוס: "...כנקודת-מוצא יש לקבל את ההנחה, שהשאלה היא לא בין יהודי ארץ-ישראל וערביי ארץ-ישראל—בשטח מצומצם זה יש באמת ניגוד שקשה להתגבר עליו—אלא יש לראות את היהודים כחטיבה עולמית, ואת הערבים כחטיבה עולמית. ואני מאמין, שבין השאיפה הלאומית של העם היהודי והשאיפה הלאומית של העם הערבי, אשר אולי עכשיו אינה ברורה ומגובשת, אבל בלי ספק תתבהר ותתגבש במשך הזמן, אין סתירה הכרחית. כי אנו מעוניינים אך ורק בארץ הזאת, והערבים מעוניינים לא רק בארץ הזאת; ומה שלא יקרה בארץ-ישראל, לא ישנה מעמדו העולמי של העם הערבי..." (פגישות עם מנהיגים ערביים, תל-אביב 1967, ע' 48).

בשלושים-ושנים שנות המצהרה-המריבה שעברו מאז העלה מר בן-גוריון את תקוותיו ורגשותיו הפן-ערביים הנלהבים לפני ג'ורג' אנטוניוס היו זמנים בהם דומה היה כמעט שהערביזציה של שאלת ארץ-ישראל היא עובדה מוגמרת. לאחר הסכמי שביתת-הנשק נתנה העתונות הישראלית את המונחים "פלשתינה" ו"פלשתינאים" במרכאות כפולות ומובטחות; הלאומנים הערביים דומה היה כאילו נתנו אל לבם את עצתו של ד"ר ויצמן מימים-עברו והחלו להבדיל בין "הבית הלאומי" שלהם לבין זכויותיהם בארץ-ישראל; המסע להחייאת "אומה ערבית" גדולה ופורחת כמו זכה להישגים ניכרים—אף כי מרכזו נתגלגל לא לדמשק גם לא לבגדאד, אף לא למכה ומדינה; אותם מחלקי ארץ-ישראל שלא הוכללו בישראל סופם שנודעו בשם "הגדה המערבית" ו"רצועת-עזה"; ופקידים גבוהים במשרד-החוץ בירושלים החלו להביא ראיות היסטוריות המוכיחות כי לא היתה ולא נבראה חטיבה כגון פלשתיין. אולם אידייליה מפוקפקת זו נגזר עליה שלא תאריך ימים הרבה. כי ביום-קץ אחד אשתקד—ב-8 ביוני 1967, למען הדיוק—שבה פלשתיין פתאום לחיים, והפלשתינאים הופיעו על בימת המזרח התיכון לעיני כל. הללו לא די שלא ניאותרו להיבלע באותה "חטיבה עולמית אחת" הקרויה "הערבים", לא די שלא חיפשו את "ביתם הלאומי" בדמשק, בגדאד, מכה או קאהיר, אלא אף סיפור עגום היה בפייהם לספרו על נסיון נות חייהם עם "האחים הערביים" שלהם, "בתוך עמם" ו"בתוך תרבותם". אלה מהם שדרו ברצועת-עזה לא היו שטופים אהבה לבעלי-ביתם ולמגיניהם המצריים; הפלשתינאים המשכילים-ביחס, המודרניים-ביחס, של "הגדה המערבית" היו מלאים תלונות כרימון על מימשלה-הערביים של המלך חוסיין וצבא "הבדווים הפרימיטיביים" שלו; אלה מהם שתרו להם מקלט בלבנון, בעיראק, בסוריה או באחת ממדי-

נות חצי-האי ערב העידו על נסיון שתמיד היה אומלל מעיקרו—איך הביטו עליהם מגבוה, איך הפלו אותם לרעה והשפילום, ואיך נחשבו גרועים מלא-ערבים באותן ארצות ערביות. ועל הכל דיברו על כך שלא הצליחו כלל "להתקבל", והכינוי "פלשתינאים" דבק בהם כצל בכל מקום.

וכך, בצורה שרק האירוניה של ההיסטוריה האנושית יכולה לתרצה, העמידו ששת ימי המלחמה ביוני שעבר את הישראלים של היום פנים-אל-פנים עם מצב-עניינים דומה, זהה כמעט, לזה שעמד בפני היישוב מראשית ימיו ועד להקמת המדינה. ודאי, במובן מסוים לא חל בעצם מעולם כל שינוי של ממש במצב, אפילו לאחר הסכמי שביתת-הנשק של 1949 ולאחר שקמה ממלכת-ירדן וסיפחה אליה את השטחים שנועדו להיות חלק מן המדינה הערבית הפלשתינאית. ואולם, הודות לכל מיני שקרים מוסכמים ותחבולות של אחיזת-עניינים, נגנזה בעיית הפלשתינאים באורח זמני בהצלחה לא מעטה, כאשר יצא הגנרל עבד אל-פריס קאסם ב־1959 ברעיון של "ישות פלשתינאית", הרי לא חוסר-ההגיון וחוסר כוח-המשיכה שבו הוא שקיפד את ההצעה הזאת בעודה באיבה אלא המצב העגום של היחסים הבין-ערביים, מצד אחד, ולהיטותה של ממלכת הירדן לשלב את הפלשתינאים, מצד שני.

אם כה ואם כה, דומה כי מתקבל-על-הדעת למדי שכל עוד תישאר בעיית הפלשתינאים בלא פתרון לא תהיה שום תקווה של ממש להגיע להסדר בן-קיים של המחלוקת הישראלית-הערבית. ובעייתם של הפלשתינאים, כפי שצריך היה כבר להתברר לעת הזאת, היא מקום כלשהו להניח את ראשיהם שם, בית-אם תרצו: בית לאומי-משלהם. הבעיה, במונחים אנושיים פרוזאיים ביותר, כפי שרואה אותה הרוב המכריע של הפלשתינאים כיום, היא פשוט בעיה של דרכון ותעודת-זהות!

לפני זמן לא רב פירסם אחד מה אל-דין, סופר ופובליציסט צלול-דעת אשר השפעתו בציבוריות המצרית כיום שניה רק לזו של חסנן הייכל, מאמר ארוך בשבר עון הקאהירי "אל-מוצוור" ובו המליץ על הקמת מדינה עצמאית לפלשתינאים וביקש מקוראיו לשלוח את הערותיהם ודעותיהם. רוב אלה שנענו לקריאתו של בהא אל-דין היו פלשתינאים מכל רחבי העולם הערבי; אחדים כתבו ממקומות-מושבם באירור פה ובאמריקה. פן-ערבי חמום-מוח אחד או שנים אכן הביעו חשש שהקריאה להקמת חטיבה מדינית פלשתינאית עצמאית מעמידה בספק את הרגשות הפן-ערביים של בעל המאמר (כי איך יוכל מי שמאמין באמת באחדות פן-ערבית להמליץ על הקמת עוד ישות ערבית עצמאית, שאך תוסיף על ריסוקו המחפיר ממילא של העולם הערבי לחטיבות מדיניות נפרדות ומלאכותיות, בעוד שמחובתו לעשות כמיטב יכולתו לאיחוד החלקים האלה גופם). אך פרט להם הסכימו כל הכותבים אל בהא אל-דין כי הדבר הנחוץ ביותר לפלשתינאים הוא מולדת משלהם, והיו בהם שהוסיפו סיפורי-דווי משלהם על נסיונות ישיבתם בארצות ערביות שונות משך עשרים שנות נדודיהם.

קריאתו של בהא אל-דין להקמת מדינה ערבית פלשתינאית בחלקים הערביים של ארץ-ישראל אפשר שאינה משקפת את העמדה הרשמית של קאהיר בשלמותה, גם

אם דומה כי נוכל לראות בה סימן מובהק להלך־רוח מסוים, למידה של גמישות בגישה. עם זאת, קשה לראות איך הוכל מצרים—או, בעצם, כל מדינה ערבית אחרת—לתת בפומבי ומרצונה הטוב את הסכמתה לתכנית מעין זו, ליוזם או לערוך ניתוח מאיב מעין זה שחייב להתלוות אליה. ודאי, בסופו של דבר עשויות המדינות הערביות להסכים לתכנית־החלוקה של האו"ם משנת 1947 בגירסה מתוקנת־מעט; אבל יתברר להן כי הצעה מעין זו אין הישראלים יכולים לקבלה, אם לנקוט לשון־המעטה, ובצדק יטעימו שאין לה כל סיכוי להתגשם.

מבוי סתום זה מביא אותנו לכלל מסקנה כי הישראלים של היום יוצרכו לעשות את הדבר אשר משך חמשים שנים ארוכות נרתעו כל־כך מנהיגי היישוב מלעשותו—לומר, לקבל את הסברה ששאלת ארץ־ישראל ניתנת להיפתר, בחשבון אחרון, רק בתהליך מודע והחלטי של ה־ערביזציה. דבר זה פירושו שנחדל לגשת אל הפלש־תינאים כאל חלק מן "החטיבה העולמית" כביכול המוגדרת כאומה הערבית, ונתחיל לראות בהם צד אשר לו זכויות מלאות במחלוקת—שהוא, למעשה, הגורם היחיד שהוא צד שני לגיטימי באותה מחלוקת גופה. נוכח העובדה שלפחות שלש מדינות ערביות שכנות—מצרים, ירדן וסוריה—הן צדדים פעילים בסיכוסוך הישראלי־הערבי, אפשר שהקלף הטוב ביותר של ישראל טמון ביזימת מגעים ישירים עם הפלשתינאים, כאנשים שרק הם לבדם רשאים ליטול בחזרה את ה"מנדט" מן המדינות הערביות האלו. כדי להשיג איזו התקדמות של ממש בכיוון זה, מן הראוי יהיה לפעול על־פי הקווים הבאים:

* לעודד ולטפח מנהיגות פלשתינאית אמיתית בשטחים הכבושים ומחוצה להם כדי שיוכל לקום גוף ייצוגי למדי של העם הפלשתינאי. במנהיגות מעין זו יש להכליל את כל היסודות הפלשתינאיים הפטריטיים, מן השמאל, הימין או המרכז.

* להבהיר לכל המעוניין—למעצמות, לאו"ם, לעולם השלישי, ולמדינות הערביות, כמובן—שהמאמצים הנעשים עתה למציאת פתרון למשבר במזרח התיכון חייבים להתרכז אך ורק ביישוב בעיות שנוצרו על־ידי מלחמת־יוני בין ישראל לבין כל אחת מן המדינות הלוחמות הערביות—מצרים, ירדן, סוריה, ואולי עיר־ראק—וכי אף אחת מן הארצות האלו בנפרד, אף לא כולן יחד, עם יתר המדינות של הליגה הערבית או בלעדיהן, לא תוכל להתקבל כאפוטרופוס או כדובר מוסמך של תושבי פלשתינה הערבים, אשר ללא אמירת־הן שלהם אין ישראל יכולה להסכים על שום הסדר סופי של בעיית ארץ־ישראל.

אהרן אמיר: נשך ביד

ששת ימי המעשה בחודש יוני 1967 הפכו את ישראל, או את מדינת ישראל, לארץ-ישראל והפעם ארץ-ישראל לא כשטח מנדטורי ולא בהוראה של "פלשתינה (א"י)" נוסח כובש זר, אלא כשטח ריבונותו של הלאום המתהווה ומתעצם בארץ הזאת. על-דרך הסמל והממש כאחד הקנתה המלחמה למדינה זו את ממד ה"ארץ". בדומה לכך הקנתה המלחמה, בסיוע הלחץ האטמוספרי האדיר של שבועות המיתח והתכונה שקדמו לה, אופי של אומה לאוכלוסיה הישראלית—שקודם-לכן גראתה כה בטולת חוט-שדרה, חסרת-מצפן ורעועת-זהות. משום כך, בעצם, יאה היה לה למלחמה הזאת שם כ"מלחמת-המולדת" ולא השם המקובל, הטכני-הקולנועי כביכול, "מלחמת-ששת-הימים".

אין אלה סתם דיקדוקי סימנטיקה ומדרשי-שמות. הרי אלה דברים שהם מאשיותיה של מחשבת חברה ואומה ומאשיות ראייתן-העצמית, דברים אשר חשיבות ראשונה-במעלה נודעת להם, בין לטוב ובין לרע, בין כביטוי ובבואה ובין כמוקדי-הקרנה והנחיה, לגבי התנהגותה ועשיותיה של אותה חברה, של אותה אומה. לכן אפילו יאים עיונים אלה, כמדומה, לפתוח בהם דיון במה שלאחר המלחמה, במה שמתחייב ממנה, שמתבקש ממנה.

כל מעשה מדיני וכל דיבור מדיני מתלווה אליהם הן לחיוב הן לשלילה—כהתלוות החבל אל הדלי, או הצל אל הגוף—משמעות רעיונית-חינוכית, מיעוטה כלפי-חוץ ורובה, בדרך-כלל, כלפי-פנים. כאשר קבע, אפוא, מי שקבע את השם "מלחמת-ששת-הימים" כשם הישראלי הרשמי למלחמת יוני 1967 הרי בחר—קרוב-לוודאי: ביודעים—בהתחמקות מן התוכן הרעיוני, הרגשי והמדיני של המלחמה הזאת ומן ההתמודדות עם מסקנותיה הרעיוניות, הרגשיות והמדיניות. לשון אחר: היה זה ביטוי לנטייתה של ישראל ה"קטנה", והמנצחת, להתחמק מגדולה כפוייה-כביכול—וניצחת.

מנגנון-ההתחמקות הזה הוא עצמו פועל-יוצא מצירוף של מערכת מוסדית מורשתת-היטב, אינרציה מחשבתית-אידיאולוגית, אינטרסים משוריינים ורפלקסים מותנים, אישיים וקבוציים כאחד. הוא משקף אפוא מציאות קיימת ובת-תוקף, לטוב-המזל אין זו אלא חלק מן המציאות הכוללת—הישראלית, הארצישראלית, האזורית, הבינלאומית. ועל שיעור כוחה של המציאות הזאת הכוללת, ועל היקף ספוגותיה מבחינתנו, יכולנו ללמוד כן המסיבות שהצעידו אותנו למלחמה כמו גם ממהלכה ומספחיה, מיוני ועד הנה. הרי זה רגע-של-אמת, שעם כל קיצורו היחסי הוא מאיר נאמנה—נגדה-נא לעיני קרובים ורחוקים—כוחות ומערכיהם, כוחות ונפחיהם, כוחות ומשקלם. בחומר כמו גם ברוח.

אכן, הדראמה של המלחמה—על ה"פרולוג" שלה, ועל ה"אפילוג" שלה, שיום-יום עודו נכתב והולך, מוצג והולך—המחישה בעליל את טיבה והיקפה של הבימה, את טיבן של הנפשות-הפועלות. את טיבם של אבזרי התפאורה. הפעולים וכיוצא באלה.

הנה על כן דין הוא, כמדומה, שיהיה ברור לכולנו במה הדברים אמורים מעתה והלאה. אמורים הם בעתידו של המזרח התיכון בכלל, ובעתיד ה"לבאנט" שלנו בפרט. לא חופש־שיט במצרי־טיראן, לא פתרון בעיית הפליטים, לא חופש הגישה למקומות הקדושים, ואפילו לא ענין "זכות קיומה" של ישראל או זכות־ההגדרה־העצמית של "העם הפלשתינאי" הם המוטלים עתה בכף—כפי שהעידו באחרונה אישים כשר־ההסברה הדמשקאי או כדוברו של גמאל עבד אל־נאצר, וכפי שברור היטב, מן־הסתם, לכל פקיד בינוני בכל משרד־חוץ המכבד את עצמו.

בעקבות "התוקפנות הישראלית" מחודש יוני ניצבת עכשיו ארץ־ישראל כגורם־הכוח המקומי החזק ביותר בכל מה שקרוי "המזרח הערבי"—מקצווי מארוקו ועד למפרץ הפרסי—וכגורם־הכוח המקומי היחיד־למעשה בלבאנט, כלומר בין תעלת־סואץ להרי־הטאורוס, בין הים התיכון לרמות כורדיסטן. זוהי מציאות שהיתה קיימת בכוח, כמובן, גם לפני יוני. מעתה היא קיימת בפועל, כעובדה בינלאומית ממדרגה ראשונה; כעובדה מהפכנית, שמבחינה היסטורית אולי יתברר ברבות הימים כי אינה נופלת הרבה בחשיבותה מנצחונם של היוונים (מעטים מול רבים) על הפרסים בסאלאמיס, או מנצחונם של האנגלים (מעטים מול רבים) על הארמאדה הספרדית, או מנצחון היפאנים בקרב־צושימה ב־1904.

להבנת רקעה של המלחמה ולקחו של הנצחון יש לזכור כמה נתוני־יסוד בגיאוגרפיה פוליטית ובהיסטוריה של זירת ההתרחשות. מן הבחינה הגיאופוליטית המזרח התיכון הוא חבל־עולם אפקי, שרוע, דליל־אוכלוסים בעיקרו, שחון ואם גם עתיר־אוצרות, מדולדל מפותותיו הפנימיים, הטרוגני ומסוכסך חרף הגורמים המאחדים מצד הדת, הלשון, האקלים וכו'. ישראל, ובמיוחד ארץ־ישראל, בהיקפה הנוכחי, שוכנת בטבורו הגיאופוליטי של החבל כולו, ובידה יתרון יחסי עצום מצד "קווי־התחבורה הפנימיים" שלה, התקדמותה הטכנולוגית, המבנה החברתי־התרבותי והליכוד הפנימי. מן הבחינה ההיסטורית הרי זה חבל אשר, בהיקפו הרחב, לא ידע שלטון עצמאי־מקומי משך תקופות ארוכות מאד בתולדותיו, ובהיקפו המצומצם יותר, בלבאנט, נתון היה למעשה כ־2,500 שנה כמעט בלי הפסק—מאז הכיבוש הפרסי, ואפילו קודם־לכן—לשליטתם של כוחות־חוץ בלבד, ומתוך כך השתרשו בו במידה מכרעת דפוסים של ארגון, התנהגות, אָתוס ומנטאליות שעם כל ההשראה שאפשר אולי להפיק מהם במצבים מסוימים הריהם אנטי־מדיניים, אנטי־לאומיים, ואפילו אנטי־חברתיים, במשמעות המחייבת היצוקה במושגים של מדיניות, לאום וחברה בתקופה המודרנית. על רקעו של הלבאנט, לפחות, מצטיירת ישראל כחטיבה יחידה למעשה המגלמת זהות לאומית־מדינית־טריטוריאלית, שחרף כל המיגבלות והעכבות והאטא־ביזמים שבהרכבה היא הדבר הקרוב ביותר באיזור לחברה לאומית־מערבית חילונית ופתוחה; אם תרצו: כגורם לאומי יחיד.

ייחודה המהותי של ישראל באזורה, יתרונה הסגולי, עדיפותה הצבאית והאסטרטגית—כל אלה כופים מסקנות וכופים אחריות והם הכיסוי הממשי לאמירה שישראל היא מדינה ה"נדונה לגדולה". לפיכך שומה עליה לשקוד על טיפוח אותם גורמים וסגולות

בתוכה שיכשירוה למלא תפקיד של אבן-שואבת, מגדל-עוז ומנוף-קידום לאוכלוסיות שבתוך גבולותיה הנוכחיים ומעבר להם. ושומה עליה לפתח מדיניות, תפיסה מדינית ויזמה מדינית, לא רק כלפי ה"שטחים" או כלפי התאגדות זו או אחרת בתוכם אלא, בעיקר, כלפי האיזור בכללו. במסגרת זו שומה עליה, למשל, לשקוד על פתרון לבעיית הפוליטים, ועל הניצול הפוליטי של פתרונה, כדרך ששקדו אחרים משך שנים על הנצחת הבעיה, ועל הניצול הפוליטי של הנצחתה. ועל הכל שומה עליה לפעול כקטליזטור לארגון-מחודש של המזרח התיכון כולו כמזרח-של-מולדות, כלומר כאנטיתזה ל"מזרח ערבי"; קטליזטור להקמת מעין ארצות-הברית של הלבאנט, מזה, ולהתארגנויות חבליות, אנכיות, בחטיבות האורגניות השונות של המזרח התיכון בכללו, מזה (המפרץ הפרסי, ים-סוף, אגן הנילוס, המגרב וכיו"ב).

בוויכוח שחלקים מסוימים בציבוריות העברית שטופים בו לתיאבון מאז יוני מתקבל לעתים הרושם כאילו כל הישגיה של ישראל במלחמה ולאחריה הם איזה עורב פורח, טעות אופטית, קנין-שאינו-קנין, גשר מרחף בשמיים, וחובה כביכול להעדיף עליו "ציפור ביד" בדמותם של סיכויי-שלום—שלום עם איזה עסקן מבוהל ברמאללה, או עם איזה מלך אביון ברבת-עמון, או עם איזה רודן כושל בקאהיר. דומה כי קרובים יותר נהיה אל האמת אם נגרוס כי הקנין אשר נחלנו לנו הוא גשר ביד; וכי אם אך תעמוד בנו הרוח לפעול מתוך ההכרה הזאת, בבטחון-עצמי וברוחב-הראייה, לנהוג מנהג בעלות, מנהג אדנות, נוכל להביא לנו, בעתיד אשר לא ירחק-חוק יותר מדי, את רוב הציפורים אשר נאווה לנו בשמי-השמיים.

נוירה הלפרין: שביתה פראית

אני אקרקע את כל המטוסים בלוד
ואת כל הספינות אעגן
אני אכריז שביתה פראית
בכל קו־התחבורה
ואת הרוח אעצר לבל תשאף
במתק שפתי אישן את דמדך
בקרח אקפיא לבבך
ובחדול אוניך
אנגן תאזתי בבשרך.

דיו

אלו בא הנביא
לשקלני במאזני הצדק
הייתי נדונה לחרב —
אלו בא הגואל
למדד את יסורי
הייתי זוכה לקתר הצדיקים

כשרשם תעודות־הזהות מחשב את גילי
הריני כבת עשרים
כשאמי מודדת את עיני
הריני שבעת אשם וימים
והיכן—בין נעורים לשיבה
חרפה וגאווה—
אניח ראשי בביתי ?

יהושע א. גלבוץ: "תקופת גרומיקו" ושיכתובה

באחת הפגישות בין נציגי הסוכנות היהודית לארץ-ישראל לנציגים סובייטיים באר-
מות-המאוחדות בזמן שקדם להחלטת-החלוקה של 1947 קם סמיון צאראפקין, המארח,
ומזג יין למשתתפי הפגישה, ובהרימו את כוסו הציע לשתות לחיי "המדינה היהודית
העתידה לקום". הנציגים היהודיים השיבו בהרמת-כוס לחיי ברית-המועצות—הם
הרגישו "באפיוודה זו משהו מחויתה המיוחדת של שעה היסטורית גדולה".¹ ואכן,
עמדתה של ברית-המועצות ב-1947—1948 לגבי הסיכסוך בארץ-ישראל נצטיירה
כ"סטייה" ראדיקלית מחצי יובל-שנים של תיאוריה ופראקטיקה קומוניסטית.
אך עם כל משקלה ההיסטורי והשיבותה הפוליטית הנראית זו, אגב סקירה-לאהור,
כפרשה קצרת-ימים. לאחר שברית-המועצות מילאה בזירה הדיפלומטית-הבינלאומית
את אחד התפקידים המכריעים בהקמתה של ישראל, חזרה ופתה כעבור שנים
אחדות לכיוון פרו-ערבי ואנטי-ישראלי.

"התמורה החוזרת" הזאת כבר נסתמנה בסוף שנות ה-40—וככל שנתבררה סייעה
לצמיחת הנחות שלפיהן גם ההפתעות של "תקופת-גרומיקו" הקצרה לא היו אלא
"משחק כפול" מצד מוסקבה. התמיכה בישראל—בהתאם להנחות אלו—לא די שהיתה
כוונת אלא שמלכתחילה הוכנה הנסיגה ממנה.

וכאן הועלו כמה השערות. לפי אחת מהן היתה ברית-המועצות מעוניינת בעצם
ה"רתיחה" בארץ-ישראל, שכן מהומות ומרידות, כל אי-יציבות ומתיחות, מוסיפות
ל"סיטואציה מהפכנית". נאמר, למשל, כי מוסקבה "הכירה בישראל ב-1948, בתקוה
להחרפת המתיחויות במזרח התיכון עקב חלוקת פלשתינה".² השערות אחרות, סוּת-
רות לעתים, ייחסו למדיניות הקודמת של מוסקבה כוונות שטניות ממש. כך היו
שטענו כי ברית-המועצות נכונה היתה לפעול למען הנצחון הצבאי של ישראל מתוך
ציפיה-מרמאש לתסיסות וזעזועים פוליטיים בקרב הערבים כתוצאה ממפלתם; יתר
על כן, מלכתחילה התכוננה מוסקבה לניצול מדיני של האיבה הערבית המוגברת
למדינה העברית—ונצחון ישראלי נועד לשמש את הפונונות הסובייטיות בעתיד
הקרוב. מצד אחר נאמר כי "אפשר שמנהיגי ברית-המועצות ציפו, כרוב המשקיפים-
מבחין, שהמדינה החדשה (ישראל) תוכרע מהרה ע"י הצבאות הערביים וארץ-מנדט
בריטית תוחלף בהתאגדות ערבית חלשה, הפותחת פתחים רבים למיתקפה דיפלומי-
טית סובייטית".³ והיו שנטו לדעה שברית-המועצות קיוותה כי ישראל עצמה תיהפך
לבת-ברית צייתנית שלה—כעין "דמוקרטיה עממית" במזרח התיכון. לדעה זו נתקש-
רה, כנראה, ההשערה, או השמועה, שלפיה ניסתה מוסקבה להחדיר סוכנים משלה
לשורות ה"מעפילים" שבאו מארצות מזרח-אירופה לארץ-ישראל בסוף ימיו של

השלטון הבריטי, וכן אל בין הבאים מארצות אלו לישראל סמוך אחרי הקמת המדינה. מעניין שההנחה בדבר "ישראל קומוניסטית" כאפשרות קרובה היתה רווחה ב-1948 בחוגים בריטיים מסוימים, שהיו מקובלים כיודעי-דבר.⁴ חוגים אלה ודאי התקשו לפרש פירוש אחר את התמיכה הסובייטית המפתיעה בהקמתה של ישראל ובצעדה הראשונים.

הסברים אלה ודומיהם, לרבות ההשערה על סוכנים סובייטיים בין העולים, קשה למצוא להם סימוכים של ממש. לפיכך יהיו צעדינו בטוחים יותר אם נקבע שהתמורה במדיניות הסובייטית באה משום שזמן קצר אחרי הקמתה של מדינת-ישראל חדל מפעולתו אינטרס סובייטי-ישראלי או בייקטיבי משותף. משפט של הלורד פאמרסטון, ש-רחוץ וראש-משלה בבריטניה באמצע המאה ה-19, נראה הולם גם את דרך-המחשבה המדינית הסובייטית: "אנגליה אין לה ידידים קבועים, אין לה אויבים קבועים, יש לה רק אינטרסים קבועים". בסוף שנות ה-40 אולי אמר סטאלין בלבו דברים דומים הן ביחס לישראל הן ביחס למדינות הערביות. ישראל (שוודאי לא היתה "ידידה קבועה") סיימה—לפי השיקולים הסובייטיים—את התפקיד שהפך אותה (ואת היישוב העברי בארץ-ישראל קודם-לכן) לבת-ברית זמנית של ברית-המועצות. הן "קר-גרומיקו" והן ביטולו והחלפתו ינקו משרשים "קרים" של "ריאל-פוליטיק". לפרש את התמורות במדיניות הסובייטית לגבי ארץ-ישראל וישראל במונחים של חיבת-יהודים או חיבת-ערבים הוא דבר העשוי להעיד לא רק על תמימותו של הפרשן אלא גם על מידה של זילזול בבגרותה המדינית של המעצמה הסובייטית. בדין נאמר ש"אם נתעלם לרגע מסיסמות-התעמולה, נראה שמצד מעצבי המדיניות הסובייטית נודעת מידה שווה של אהבה לכל מדינה במזרח התיכון".⁵

ישראל והמטרות הסובייטיות

משך פרק-זמן מסוים גילתה ברית-המועצות "אהבה" כזאת לישראל (או ליישוב העברי בארץ-ישראל)—אהבה מבוססת על מטרה משותפת של הרחקת הבריטים מארץ-ישראל. שוב יש להטעים שאת האינטרס המשותף הזה שירת הצד הישראלי בנאמנות גם לאחר הקמת המדינה. ישראל לא נענתה לבקשת המתווך מטעם-א"ו"ם, הרוזן ברנאודוט, ביולי-אוגוסט 1948, ולא הרשתה אפילו חניית טייסים בריטיים אזרחיים על אדמתה, אף שהובטח לה כי טייסים אלה לא ישמשו פקחים אלא יהיו רק כעין נהגים המובילים את אנשי מנגנון-הפיקוח של א"ו"ם. "קרוב לוודאי, הסביר המתווך לשר-החוץ הישראלי, "שפל מה שיידרש הוא לאפשר להם לנחות בשדה-התעופה של חיפה, כדי לטוס אחר-כך למקום אחר, בלי לבקר בשום עיר ובשום מקום-יישוב אחר". אך ישראל השיבה שאינה יכולה להסכים להצעה "ואין כאן על מה לדבר. אנגליה העמידה את עצמה מחוץ לכל אפשרות של השתתפות בפיקוח בכל צורה שהיא..."⁶ ואכן מסתבר שהיחסים הישראליים-הסובייטיים משופרים היו כל עוד נמשכה המתיחות הישראלית-הבריטית, כאילו היו בחזקת פונקציה של מתיחות זו. לאור גילויים אנטי-בריטיים מצד ישראל גילתה מוסקבה תחילה אפילו

התאפקות ביחס להתהדקות הקשרים בין ארצות-הברית לישראל. בראשית 1949 עדיין היתה ישראל בעיני מוסקבה הגורם העיקרי העשוי להכשיל נסיונות בריטיים לשוב לארץ-ישראל, ואפילו להערים קשיים על התבססותה בשטחים סמוכים. הפלת חמישה מטוסי-קרב בריטיים עלידי חיל-האוויר הישראלי ב־4 בינואר 1949 מעל אזור הקרבות בחצי-האי סיני תרמה לדראמטיזציה של המתיחות הבריטית-הישראלית הנמשכת. המאבק המדיני והצבאי ההחלטי של ישראל לבעלותה על הנגב, שנסתיים בהצלחה, אף הוא היה מעשה אנטי-בריטי מעיקרו לפי שביטל את סיכוייה של בריט-ניה לבסיסים בשטח המדברי הזה, ואין לתמוה על עמידתה האיתנה של בריט-המועצות לצד ישראל באותה שאלה. הוא הדין במאבקה של ישראל נגד הנסיונות להענקת סטאטוס "חפשי" לנמל חיפה ולשדה-התעופה בלוד, כדי לאפשר גישה אליהם—כלשון המלצותיו של הרוזן ברנאדוט—"לארצות הערביות המעוניינות". ברור היה כי ה"מעוניינת" הראשית תהיה עבר-הירדן—כלומר, למעשה, בעלת-חסותה בריטניה, המבקשת בדרך אחורית זאת להחזיר לעצמה בסיסים וזכויות צבאיות וכלכ-ליות שונות בשטח המנדט-לשעבר. קיצורו של דבר, משך כשנה לאחר הקמתה עדיין שירתה ישראל, אובייקטיבית, מטרות סובייטיות נכבדות בחלק זה של המזרח התיכון.

אבל אותה "סיבה בריטית" לתמיכה הסובייטית בישראל נעלמה עד-מהרה. שוב לא היה ספק כי בריטניה משולקה לגמרי משטחה של ישראל חיוקה את התבססותה ושליטתה בעבר-הירדן, שהפכה להיות ממלכת-הירדן. שביתת-ההנשק הישראלית-הירדנית, שנחתמה ב־3 באפריל 1949, היתה למעשה השלמה מצד ישראל עם סיפוח שטחים מארץ-ישראל המערבית לממלכת ההאשמים, שבעיני מוסקבה מקובלים היו—לא בלי יסוד—כ"משענת השלטון הבריטי במזרח הקרוב".⁷ מכאן והלאה אכן לא היו מכשולים רציניים להתפייסות ישראלית-בריטית. המתיחות של השנים האחרונות בין היישוב העברי בארץ-ישראל לשלטון המנדטורי לא היתה טעונה וזכרונות מרים בני דורות, שעשויים היו לפרנס בישראל רגשות אנטי-בריטיים בני-קיים. בריטניה גם ויתרה עד-מהרה—בייחוד לאחר שוך הקרבות בארץ—על מרידתה בעובדות המוגמרות. אמת, כאשר הגישה ישראל באפריל 1949 למועצת-הבטחון (בפעם השניה) את בקשתה להתקבל לאו"ם, עדיין התנגד הנציג הבריטי לחברותה. אך לאחר שבאה מליאת הכנס השני של העצרת השלישית, ב־11 במאי 1949, ואישרה את קבלת ישראל—כחברה ה־59—לאומות-המאוחדות החלו יחסי ישראל—בריטניה להשתפר בקצב מהיר, אף שנותרו נקודות-חיכוך לא מעטות. את מגמת ההתפייסות בישרו, קודם-כל, מספר הסכמים כלכליים, שלפיהם יושבו—בתוך השאר—תביעות כספיות הדדיות הנובעות מסיום שלטון-המנדט בארץ-ישראל ומעזיבת הבריטים. בהדרגה התרחבו גם יחסי-תרבות ושיתוף-פעולה בתחומים נוספים, עד שבמחצית השניה של 1952 הועלו הצירות הבריטית בתל-אביב והישראלית בלונדון לדרגת שגרירויות. תהליך זה של התפייסות ישראלית-בריטית חל בזמן שבו גבר התיאום האנגלו-אמריקאי במדיניות המזרח-התיכון. ההתפייסות האנגלו-ישראלית אף סילקה אי-אלה

קשיים מדרכו של אותו תיאום. העובדה שתוצאות מסוימות מן התיאום האנגלו-אמריקאי—ובייחוד אספקת נשק לערבים על-ידי הבריטים—היו למורת-רוחה של ישראל שוב לא נודע לה משקל בחישובים הסובייטיים; ישראל קיפחה את משקלה כ"עושה-הצרות" לגורם מערבי כלשהו.

כדאי להטעים כי בעוד שהושגה מטרה סובייטית שלילית—סילוק בריטניה משטח-ארץ מסוים (ובעל חשיבות אסטרטגית גדולה)—לא השיגה ברית-המועצות מטרה חיובית, שאליה התכוונה לא מעט מדיניותה בסיכסוך הארצישראלי; נוכחות באיזור. נסיון אחרון שלה להתקבל ל"מועדון-המעצמות המזרח-תיכוני" באמצעות ארץ-ישראל נעשה עם העלאת שאלת ירושלים באומות-המאוחדות. קשה להניח שתמיכת מוסקבה בתכנית לבינאום ירושלים (תמיכה שממנה נסוגה באפריל 1950) נבעה מדאגה למקומות הקדושים. הקומוניסטים, אשר בשלב מסוים ב-1949 התיצבו במערך כה אחת עם הקתולים וזולתם, קיוו כי משטר בינלאומי בעיר-הקודש יפתח לברית-המועצות עמדות-נוכחות שעד כה הצליח המערב למנען ממנה. כאשר הוכשלה תכנית זו, לא די שעלה בתוהו עוד נסיון סובייטי להיאחז בשטח אלא שהובלטה ביתר-שאת ההשפעה הבריטית הנמשכת בו—מכוח בעלותה של ממלכת-ירדן על ירושלים העתיקה. בתוך כך ודאי נתחזקה במוסקבה ההכרה שבטלו סיכוייה להיבנות מבעיית ארץ-ישראל בלי ריאוריינטציה גמורה של עמדתה בסיכסוך הישראלי-ערבי. ב-1950 אכן חדלו המשבים האחרונים של "רוח גרומיקו".

אריתמטיקה מפוכחת

כניסתה של ארצות-הברית למזרח התיכון כגורם מערבי עיקרי נודע לה משקל רב, כמובן, בעיצוב היחסים במשולש הסובייטי-הערבי-הישראלי. אחד הגילויים הבולטים של אותה כניסה אמריקאית מכרעת לאיזור בא כשעדיין שלטה בריטניה בארץ-ישראל, במרס 1947, עם "דוקטרינת-טרומן", שאחת ממשמעויותיה הבולטות היתה העברת האחריות להגנת יוון ותורכיה—במסגרת המדיניות המערבית הגלובאלית, שמטרתה המוצהרת היתה בלימת ההתפשטות הסובייטית—מבריטניה לארצות-הברית.⁸ בשלהי שנות ה-40 כבר נראתה ארצות-הברית מבוססת היטב בתפקיד של "יורש". בריטניה עדיין החזיקה בבסיסה בסואץ, בעיראק ובירדן, אך שוב לא היה בכוחה לשמש ערובה בטחונית למערב בנקודות רגישות ביותר של המתיחות הביני-גושית. זו האחרונה הגיעה מעיקרה לדרגה של קיטוב בין שתי מעצמות-העל הממשיות שנותרו בעולם אחרי המלחמה: ברית-המועצות וארצות-הברית. במצב זה בא הקץ על שרידי הבדלנות האמריקאית. בארצות-הברית החלה להתגבש ההכרה (ושותפים נמצאו לה במקומות רבים) שבטחון העולם המערבי כולו מופקד—במידה מכרעת—בידיה. המזרח התיכון הוערך כאחת מנקודות-המפתח של מדיניות-ה"בלימה" האמריקאית. אינטרסים מזוניים אמריקאיים, ישנים וחדשים (בתוכם אינטרסים של נפט), והישובים של אסטרטגיה גלובאלית (מהם בעלי צביון "יעודי"), הצטרפו לעובדה של ירידת בריטניה מגדולתה כמעצמה (וכן, עוד יותר, ירידתה של

צרפת) והגבירו וזירזו את פעילותה של ארצות-הברית במזרח התיכון. ממילא נעשתה כאן אמריקה יותר ויותר מטרה לחיצייה של ברית-המועצות. ולא היתה זו מלאכה קלה למוסקבה. להבדיל מבריטניה או צרפת, לא הנחילה ארצות-הברית לארצות הערביות זכרונות קולוניאליים מרים. היא לא היתה "השלטון הזר", שאפילו יביא לפעמים טובות כלשהן לארץ-שליטתו הריהו חשוד ושנוא מעיקרו. הפעילות האמריקאית באיזור בין שתי מלחמות-העולם היתה מצומצמת, ומכל-מקום קשה היה לזהותה כאנוכית ומשעבדת; אדרבה, בחלקה הניכר היתה בעלת אופי פילאנטרופי והומאניטרי והתגלמה במוסדות הרבות והשכלה.

באורח אירוני ופאראדוקסלי ביותר החליטה מוסקבה לעלות על הגל האנטי-אמריקאי שקם בארצות הערביות עם הקמתה של ישראל. בשנות ה-50 אפשר היה להצביע על כמה וכמה גילויים שיכלו להזין חשדנות ואיבה מצד הערבים כלפי אמריקה. אך בסוף שנות ה-40 קשה היה למצוא חומר מרשיע כנגדה פרט לחלקה החשוב במערכה הבינלאומית למען הקמת ישראל ולתמיכתה הנדיבה במדינה החדשה. מוסקבה הבחינה היטב כי השם הטוב של ארצות-הברית באיזור מתבזבז בגלל יחסה לישראל, והיא לא נרתעה מצעדים להחזית תהליך זה. בפעילות דיפלומטית ותעמולתית חסרת-מעצורים, ותוך התנכרות גוברת והולכת לעמדתה-היא מלפני שנים אחדות, הצליחה מוסקבה "להזהות" עם נקודת-הראות הערבית, אשר לפיה המערב הוא הגורם העיקרי, ואולי היחיד, ל"אסון הפלשתינאי". מצד הערבים היתה נקודת-ראות זו טעונה, כמובן, מתח רגשי רב. לעומת זאת, ההזהות הסובייטית אתה היתה על טהרת האריתמטיקה המפוכחת. בין כך ובין כך, פעלו הנעמיות והגילויים האנטי-ישראלים החדשים מצד מוסקבה בכוח רב על העולם הערבי. בזכותם נכונים היו הערבים להתעלם מן העמדה הסובייטית משנות 8—1947. הזיכרון והשיכחה, מסתבר, הם מכשירים פוליטיים שפעולתם יחסית. ביולי 1948 הטעים שר-החוץ של ישראל את חשיבותה ואת שגיבותה של העובדה שבקרוב תקדם המדינה על אדמתה בברכה את נציגי ארצות-הברית וברית-המועצות. בהזכירו את "פגישתם של שני הקצוות האלה בעמדה משותפת לגבי ענייננו, בכמה שלבים של הדיון וההכרעה בעצרת ובמועצת הבטחון", ציין משה שרת כי לבואם של נציגי שתי המעצמות "בפרק-זמן אחד" שוב תהיה "משמעות סמלית"—אות נוסף "לאחד הנסים... שבזכות ארץ-ישראל והעם העברי קמו ונתאחדו שתי המעצמות הראשיות בעולם בעמדה אחת".⁹ שגרירי ארה"ב וברה"מ היו הראשונים שהגיעו לישראל—בתאריכים סמוכים זה לזה, באוגוסט 1948. שניהם השתכנו תחילה באותו מלון בתל-אביב, "גת-רימון", שמעליו התנוססו הדגל האמריקאי והדגל הסובייטי (תמונה זו הובלטה הרבה בעתונות העולם).¹⁰ אך למרות "פגישתם של שני הקצוות" בשאלה הארצי-ישראלית, היו דוברים ערביים מזכירים לאחר זמן בועם את הלחץ של אמריקה באו"ם לקבלת החלטת-החלוקה ואת החיפזון האמריקאי בהכרת ישראל, ואילו את גישתה הדומה-ההחלטית יותר—של ברית-המועצות השתיקו במידה רבה. בהזדמנויות שונות הצביעו על 1948 כעל השנה בה איבד המערב בלבד (ובייחוד ארצות-הברית) את מעמדו בעולם הערבי. "אבדן

פלשתינה" גרר אחריו—לפי הסברים ערביים שונים—את אבדן האמון במערב. שנת 1948—יסביר כעבור שנים אינטלקטואל ודיפלומט לבנוני—"היתה נקודת-מפנה בחשיבה הערבית; ראשיתו של חיפוש החלטי אחר פתרונות מחוץ למערב".¹¹ דיפלומט עיראקי ידגיש כי שאלת ארץ-ישראל היא "הגורם החשוב ביותר הקובע את יחסי הערבים עם העולם החיצוני"—וכאן, לדעתו, טמונה הסיבה לכך, שב-1948 נתערער מעמדו של המערב (ושוב: בעיקר של ארצות-הברית) בעולם הערבי.¹²

מומנט ציוני

יצוין כי זמן קצר לאחר שגילו ארה"ב וברה"מ בזירה הבינלאומית עמדות קרובות ביחס לישראל כבר היתה לערבים, בזכרונם, אפשרות "להפלות לטובה" את הסובייטיים על האמריקאים. ככל שעוררו נאומי גרומיקו וחבריו באו"ם רוגז בקרב הערבים, הרי חישימהר יכלו להבחין כי אין המשך מעשי לתמיכה הסובייטית הדיפלומטית בישראל. לאחר גמר הקרבות בארץ היה המשך זה עשוי להתבטא, בעיקר, ביחס ליציאת יהודים ובסיוע לצרכי בטחון ופיתוח של המדינה, ואמנם עם הקמתה של ישראל היו בה תקוות לזרימה כלשהי של כוח-אדם יהודי גם מברית-המועצות, אך תקוות אלו נכזבו כליל. יתר על כן, עוד מסוף 1948 הוצא מכלל חשבון ריאלי, או לפחות השבון שוטף, הסיכוי למגע ישראלי מינימלי עם יהודי ברית-המועצות.

ואכן, בראשית 1949 הוזמנה צירת ישראל, גב' גולדה מאיר, אל סגן-מיניסטר-החוץ הסובייטי, ואלריאן זורין, ונקראה לפניה הודעה רשמית בקשר לידיעון הישראלי בלשון הרוסית, שפירומו החדשי, ב־300 טפסים, הורשה קודם-לכן. לאחר שמספר ראשון של הידיעון נשלח גם לכמה מוסדות וקולחוזים יהודיים, קבעה ההודעה הסובייטית כי מעשה זה חורג מסמכות הצירות: את הידיעון מותר לשלוח רק לסגל הדיפלומטי ולמשרד-החוץ במוסקבה.¹³ הודעה זו חפפה את המסע הסובייטי הפנימי נגד גילויי "לאומיות" יהודית (בתוך השאר—צעדים שננקטו בתגובה להת-הבנות שעוררה הקמת ישראל בקרב יהודי ברית-המועצות, בעיקר לאור האירועים שקשורים היו בבואה של הצירות הישראלית למוסקבה). הגברת מאיר עובה את מקום-כהונתה כצירת ישראל ב־20 באפריל 1949. אחריה שימש ציר ישראל במוסקבה מרדכי נמיר, שקודם-לכן מילא תפקיד של מזכיר-ראשון בצירות. במשך זמן כהונתו במוסקבה לא הורשה לנסוע אל אמו הישישה שגרה בעיר אוקראינית, ואך לפני עזבו את ברית-המועצות הותרה לו פגישה זו. כשעמד נמיר לסיים את תפקידו, לא נתנה הממשלה הסובייטית הסכמתה למינוי המוצע של זלמן שז"ר כציר ישראל במוסקבה.¹⁴ ודאי היה זה צעד נדיר ביותר ביחסים דיפלומטיים, שפן האישור המתבקש מצד המדינה המארחת לקבלת הנציג הראשי של מדינה זרה אינו אלא צעד-נימוסים פורמלי. את סיבת הסירוב הסובייטי לגבי מי שנבחר ברבות השנים לכהונת נשיא ישראל יש לתלות בשם שיצא לו כיהודי וציוני-רוסי "חם". יש להניח, אפוא, כי הצעדים הסובייטיים הללו נועדו למטרות של מדיניות-פנים ומדיניות-חוץ כאחת. אף המסע הסובייטי האנטי-יהודי בתוך המדינה "אוזת" לערבים.

כשם שהתמידה ברית-המועצות באיסור יציאתם של יהודיה לישראל והדגישה מחדש את איבתה הרעיונית המסורתית לציונות, כך החלו מדינות הדמוקרטיה העממית ב-1949 לזנוח את עמדתן הנבדלת ומרופכת בשאלות הללו: בואת אהר זאת הערימו קשיים על יציאת-יהודים או הפסיקוה כליל, וכן נקטו אמצעים אדמיניסטרטיביים ו"אטמוספריים" חריפים נגד פעילות ציונית. התפתחות זו עשויה היתה "להשכיח" בקרב הערבים עמדות קודמות של מדינות הגוש הסובייטי.

אשר לסיוע בטחוני לישראל, הרי יכלה ברית-המועצות לטעון כי מעולם לא סיפקה לה נשק—ועד-מהרה חדלה גם צ'כוסלובקיה מלשמש מקור אספקה. ואשר לעזרת-חוץ כספית לפיתוחה של ישראל (ולקליטה הקשורה בפיתוח), זו באה משני מקורות עיקריים: יהודיים וממשלתיים—ונתחזר לערבים, כי שניהם אינם קיימים בשביל ישראל בברית-המועצות ובגוש הקומוניסטי כולו. לעומת זאת, בנוסף לעזרתם האדירה של יהודי ארצות-הברית (ובמידה עזת-רושם למדי—גם של היהודים בארצות המערב בכלל), הרי עוד בינואר 1949 ניתן לישראל מלווה אמריקאי באישור ממשלתי בסך מאה מיליון דולר. היות שלאחר מפתם הצבאית תלו הערבים תקוות (או ביקשו פיצוי לעצמם) בהסגר כלכלי על ישראל, שהוא אשר יביא להתמוטטותה, קל היה לתאר את המלווה האמריקאי כהתיצבותה של וושינגטון לצד ישראל ב"מלחמה" הערבית-הישראלית הנמשכת. בתוך כך החלה מוסקבה לזהות את ארה"ב יותר ויותר, במפורש, כאפטרופוס של ישראל וכמשענת כוונותיה התוקפניות. במרוצת הזמן "רמזה" מוסקבה על ארצות-הברית כעל הגורם האחראי ביותר לעצם הקמתה של מדינת-ישראל, ומכאן פסיעה אחת לגירסת הקנוניה האמריקאית-הישראלית האנטי-ערבית. סכימה זו היתה, בעת-רובעונה-אחת, נוחה לערבים ורצויה לסובייטים.

בין מערב למזרח

בשלב זה ראוי לנו לתת את הדעת למדיניות-החוץ הישראלית. בקום מדינת-ישראל היו בשטחה כ-630,000 יהודים, וממשלתה ראתה בזרימה רחבת-היקף של יהודים הכרח להמשך קיומה של המדינה. גם לא היה זה רק שיקול תכליתי בלבד אלא אף יסוד דתי-כמעט בתפיסתה של המדינה הצעירה. העקרון של "קייבוץ-גלויות" היה נתפס כשווה-ערך לעצמאות. כאשר נקרא שר-החוץ של ישראל, בהתאם למקובל, לשאת נאום-בכורה עם התקבל המדינה לארגון-האומות-המאוחדות, הצהיר כבר בהודמנות זאת מעל הדוכן הבינלאומי: "תעודתה הקדושה ביותר (של ישראל) תהיה לשמור את שעריה פתוחים לפני כל היהודים הנזקקים לבית-מכורה"¹⁵. רוח זאת באה לידי ביטוי משפטי עם קבלת "חוק-השבות" כחוק-יסוד על-ידי כנסת ישראל בשנת 1950.¹⁶ משמעויות הדבר, מבחינה מדינית ורוחנית כמו גם מבחינה כלכלית, מסתברות היטב מעצם הסטטיסטיקה של השנים הראשונות לקיום ישראל: מ-15 במאי עד סוף 1948 נכנסו אליה 101,828 יהודים; ב-1949 — 239,576; ב-1950 — 170,249; ב-1951 — 175,095. בתוך שלש שנים וחצי לערך הוכפלה האוכלוסיה היהודית בישראל. בתוך כך הוברר, כאמור, כי מדינות הגוש הקומוניסטי שוב אינן באות

בחשבון לסיוע כלשהו לישראל. בקשת ישראל למלווה או לאשראי מברית-המועצות לא נענתה. כן נמנעה מהקייבוצים היהודיים בארצות ה"גוש" האפשרות להשתתפות כלשהי במעמסה שרבצה על ישראל. השלטונות הסובייטיים, כפי שראינו, שקדו להעמיק את הבידוד בין יהודי ברה"מ לבין ישראל, ובאורח דומה לזה החלו לפעול השלטונות במדינות אחרות של מזרח-אירופה. מצב-דברים זה הוליך בהכרח להתגברות זיקחה של ישראל למערב. על זיקה זאת עמד שר-החוץ הישראלי במפורש בראשית 1951: "...בעולם הפתוח חפשים היהודים להשמיע קולם... חפשים להתארגן... חפשים לתרום מכספם לכל מטרה שתישר בעיניהם, חפשים להתקשר עם ציבורי-יהודים בארצות אחרות... חפשים לעזור להגשמת מפעלו ההיסטורי של העם, לבנין מדינת ישראל..."¹⁷ עיקרו של דבר: כנגד הצרכים הדחופים והחיוניים של ישראל בתחומי הקליטה, הבטחון והפיתוח—צרכים שרק המערב נותר כמקור-עזר לסיועם—לא יכלה לעמוד הכרת-הטובה לברית-המועצות על סיועה החשוב לפני הקמת המדינה.

אך יש להדגיש כי חרף הצעם של הצרכים, וחרף סימנים ברורים של עוינות מצד הגוש הקומוניסטי, השתדלה ישראל משך שנים מספר להימנע מהזדהות יתירה עם המערב. פעמים אף גילתה נייטראליות או אי-הזדהות בצורה שיכלה להתפרש כהפגרת נתינת. בסתיו 1949 הצביעה ישראל בעצרת-אור"ם יחד עם הגוש הסובייטי נגד הצעתה של סין הלאומנית לגנות את ברה"מ על התערבותה במלחמת-האזרחים בסין. ב-6 בינואר 1950 הכירה ישראל במשטרו של מאו צה-דון, ולאחר-מכן תמכה בקבלת סין העממית לאור"ם. אמנם, ישראל לא יכלה לחוש שום התחייבות מדינית-מוסרית כלפי ממשלת צ'אן קאי-שק, אשר ב-1947 הצביעה משלחתה באור"ם נגד החלטת-החלוקה. יצוין כי גם שורה של מדינות מערביות הכירו אף הן בסין העממית (ובהן בריטניה). אף-על-פי-כן היה בעמדה הישראלית משום הפגנה של אי-הזדהות עם ארצות-הברית בזירה הבינלאומית. משמעותה ההפגנתית של עמדה זו תומחש יותר אם נזכור שאותה עת העמיק המשבר הכלכלי בישראל ותלותה בארצות-הברית היתה ניכרת בהווי היומיומי ממש. ראוי גם להוסיף ששום מדינה אחרת במזרח התיכון לא העניקה אז הכרה לסין העממית.

וכאן המקום לציין עוד פרט אחד. צדדי לכאורה אך מאלף למדי. מאז הקמתה ועד לא מכבר, היתה ישראל המדינה היחידה באזור שבה פעלה מפלגה קומוניסטית חוקית ובעלת ייצוג פרלמנטרי רצוף. אך כשם שהעולמות הרוחניים המתחרים של הקומוניזם והקאפיטליזם לא הירבו להעסיק את הערבים בקביעת מדיניותם לגבי הגושים, כך לא היה היחס לקומוניזם במדינות הערביות מטריד במיוחד את מדינותה של מוסקבה. אפשר היה להיווכח שאפילו החוקת קומוניסטים בבתי-סוהר ערביים לא היתה מעצור למיזמוטים סובייטיים-ערביים המופנים נגד המערב.

ב-1949 היתה כבר המלחמה הקרה בעיצומה, ועמה גבר הקיטוב הסובייט-אמריקאי בזירה הבינלאומית. בשל חומרת המצב הכלכלי והסכנות הבטחוניות נשאו הממשלה והציבור בישראל את עיניהם יותר ויותר אל ארצות-הברית ואל הקיבוץ היהודי

הגדול ורבה-השפעה בתוכה. עם זאת עדיין ניכר היה שישראל נאבקה על עמדה מאוזנת בהתמודדות בין הענקים. במרס 1949 הצהירה הממשלה במצעה שמדיניות-החוץ של ישראל תושחת על "נאמנות לעקרונות המונחים ביסוד מגילת האומות-המאוחדות וידידות עם כל המדינות השותרות שלום, ובמיוחד עם ארצות-הברית וברית-המועצות"¹⁸. אם ראשיתו של פסוק זה מקובלת בשיגרת מיסמכים פוליטיים בעולם, הרי סיומו, המדבר במיוחד על היחסים עם שתי המעצמות המתחרות העיקריות בעולם, משקף שאיפה כנה של ישראל להציל אותו "נס" מן השנים האחרונות של "פגישת הקצוות" בעמדה כלפיה. אילו התמידה החפיפה בעמדותיהן של ברית-המועצות וארצות-הברית ביחס לישראל, ודאי היתה מוסיפה לפעול לטובתה. פרופ' היימן לוי היטיב להגדיר את האימפליקציות של המצב הבינלאומי לגבי ישראל, באמרו שהתפרצות-הגעש שפילגה את העולם לשני מחנות מנוגדים מצאה את היהודים על רצועת-אדמה במזרח התיכון—"האיזור החם-ביותר של לוע-הגעש"¹⁹. דברים אלה הופיעו ב-1958, אולם הם תואמים את המסיבות שנוצרו כבר בסוף שנות ה-40. את ההתפתחות שחלה במדיניות-החוץ הישראלית, חרף השאיפה העקרונית להישאר מחוץ למאבק בין הגושים, אפשר להגדיר כהודקנות גוברת-והולכת למערב, בייחוד לארצות-הברית. בנוסף לעזרה רבת-הממדים של יהדות ארצות-הברית והמלווה האמריקאי מינואר 1949, שאותם הזכרנו, החשיבה ישראל את הסיכויים להשקעות פרטיות מן המערב (בעיקר על-ידי יהודים). לא-פחות מהשיקולים הכלכליים פעל על ישראל הצורך למצוא ולהרחיב מקורות של אספקת נשק. היחסים בין ישראל לבריטניה, כאמור, נמצאו בתהליך של נורמליזציה מאז נתקבלה ישראל לאו"ם. אך עובדה זו לא מנעה את בריטניה להישאר ספק עיקרי של ציוד צבאי למדינות ערביות (לפי הסכמים עם ירדן, מצרים ועיראק). בהן דובר בגלוי על "סיבוב שני" שימחה את חרפת התבוסה של 1948. במצב זה ראתה ישראל בארצות-הברית תקוה יחידה כמעט לאספקת ציוד צבאי, שתאזן את האספקה למדינות-ערב.

הצהרת-שלש-המעצמות

פנייתיה של ישראל לווינגטון לקבלת נשק אך הוסיפו לחזק את "הקלף הערבי" בו החלה מוסקבה לשחק. עצם ההשתדלויות בענין זה אצל ממשלת ארצות-הברית, מצד ישראל או למענה, נוצלו בעתונות הסובייטית למסע אנטי-אמריקאי ואנטי-ישראלי כאחד, שמצא הד נרחב בעולם הערבי. יש לציין כי ווינגטון לא נשארה אדישה למאמציה של מוסקבה להציגה כקשורה אל ישראל בקונוניה נגד הערבים. כאן טמונה אחת הסיבות להשהיות במילוי בקשות הנשק של ישראל. במידה מסוימת היתה גם הצהרת-שלש-המעצמות—ארה"ב, בריטניה וצרפת—מ-25 במאי 1950 נסיון אמריקאי להימנע מהתחייבות עצמית וחד-משמעית לאספקה צבאית לישראל. הצהרה זו מצריכה הסבר יותר נרחב, לפי שיכולה היא להיחשב ראשיתו של שלב גבוה יותר בניצול האיבה הערבית לישראל על-ידי ברית-המועצות במדיניותה האנטי-מערבית במזרח התיכון.

ההצהרה פורסמה לאחר פגישת שרי-החוץ של שלש המעצמות בלונדון, אך היוזמת העיקרית היתה ארצות-הברית. אין למצוא בניסוחה נעימות אנטי-ערביות. אדרבה היא השתדלה להדגיש את האינטרסים של הותמיה בשמירה על שיווי-המשקל ביחסים-הכוחות בין ישראל לערבים. ציינה בה מחדש, בעקבות הכרזות קודמות, התנגדות שלש המעצמות ל"פיתוח מירוך-זיון בין המדינות הערביות לישראל". אך עם זאת מובעת מיד בפתיחת ההצהרה הכרתן של שלש הממשלות כי "המדינות הערביות וישראל כאחת צריכות לקיים רמה נאותה של כוחות מזוינים לצרכי בטחונן הפנימי והגנתן העצמית הלגיטימית, וכדי לאפשר להן ליטול חלקן בהגנת השטח כשלמות". ההצהרה מוסיפה ואומרת ש"כל הפניות לנשק או חמרי-מלחמה לאותן ארצות תברר רונה לאור העקרונות האלה". לאחר שהצהרה מזכירה התחייבויות שניתנו בעבר על-ידי המדינות הנוגעות בדבר, כי "המדינה הקונה (נשק משלש המעצמות) אינה מתכוונת לזום איזה מעשה תוקפנות נגד מדינה אחרת"; ולאחר שהיא קובעת כי "התחייבויות דומות תידרשנה מכל מדינה אחרת בשטח, שאליה תרשינה (השלש) אספקת נשק בעתיד"—בא הסעיף השלישי המסכם, בו מדובר על עניינן של שלש המעצמות בשמירת השלום והיציבות באיזור ועל התנגדותן ההחלטית "לשימוש בכוח או באיומי-כוח" בין המדינות שבתוכו. המשפט האחרון של ההצהרה מנוסח בצורת קונקרטי יותר: "שלש הממשלות, אם תיוכחנה כי איזו מן המדינות האלו מתכוונת לפגוע בגבולות או קווי שביתת-הנשק, תנקוטנה מיד פעולה—בהתאם להתחייבויותיהן כחברות של האומות-המאוחדות—הן באו"ם הן מחוצה לו, למניעת פגיעה כזאת".²⁰

עתה נבחן מה משמעותה וכוונתה של ההצהרה הזאת לארבעה גורמים: המערב, ברית-המועצות, המדינות הערביות וישראל. בתוך כך נראה את הנקודות ה"השודדות" בהצהרה, שעוררו את רגישותן או התנגדותן של המדינות הערביות וברית-המועצות. אין ספק שהצהרה זו התכוונה לפלס דרך לתכנית-הגנה מערבית בשביל האיזור. משום כך מדובר בה בנשימה אחת על "הגנה-עצמית לגיטימית" של כל אחת מהמדינות ועל "הגנת השטח כשלמות". כאן טמונה אחת המשמעויות העיקריות של ההצהרה מבחינת האסטרטגיה המערבית, שבראש-ובראשונה נהגתה על-ידי ארצות-הברית. ואותה נקודה, בעיקר, היא שעוררה רגישות מיוחדת בברית-המועצות. לא בלי יסוד פירשה את "הגנת השטח כשלמות" כנסיון אמריקאי להכליל את האיזור, במאור-גן, במסגרת האסטרטגיה הגלובלית שלה, בהתאם למדיניות ה"בלימה" המכוונת נגדה. מלבד זה התרעמה על עצם העובדה של טיפול מערבי חד-צדדי בעיות המזרח התיכון. זכאית היתה לראות בהצהרת-שלש-המעצמות גם אקט פומבי שנועד להפגין מחדש כי אין לה חלק ונחלה בענייני האיזור הזה.

לישראל נשקפו מהצהרת-השלש שני יתרונות: סיכוי מידי לקבלת נשק, וערבות המעצמות המערביות לסטאטוס-קוו הטריטוריאלי. הודעתו של מר בן-גוריון בפנסת, ב' 31 במאי 1950, קידמה בברכה את ההתנגדות שהובעה בהצהרת-השלש למירוך-חימוש בין המדינות-הערביות לישראל, אבל ציינה את העובדה שעד כה נמשכה

אספקת נשק רק לצד אחד—המדינות הערביות—והתמיד הסירוב לספק נשק וציוד צבאי לישראל. ממשלת ישראל הביעה, אפוא, סיפוק על ש"ש של המעצמות מכירת עכשיו, שישראל—לא־פחות מאשר מדינות־ערב—צריכה להחזיק כוחות מזוינים על רמה מסוימת".

בהודעתו חזר מר בן־גוריון לנקודה זו: "ממשלת ישראל, תקוותה ורצונה שהכרה זו (בזכות ובחובה של ישראל לדאוג לבטחונה) תתורגם לשפת מעשים, והפליה לרעת ישראל באספקת נשק תופסק לגמרי מצד הממשלות שחתמו על ההצהרה". עם כל סמכה ישראל בעיקר על עצמה לגבי בטחונה, לא יכלה להתעלם ממיגבלות טבעיות של מצבה ומן הצורך להבטיח לה גם תמיכה או משענת חיצונית לעת־צרה. בלשון בן־גוריון בהודעתו: "...אין היא (ישראל) מתעלמת אף רגע מהעובדה הניצחת שבעולם בו אנו חיים קיימת זיקה הדדית בין אומות גדולות וקטנות, ושאפילו מעצמה גדולה אינה יכולה עוד לשפון בטח לבדה, לא־כל־שכן מדינה רפה ומיצערה כמדינת־ישראל". נכונות המעצמות המערביות להתערב במקרה של פגיעה בגבולות או בקווי שביתת־הנשק, שעליה מדובר בהצהרת־השלש, לא יכלה להתפרש בישראל אלא—בראש־וראשונה—כערבות לגבולותיה הקיימים וכהבטחה לעמוד לימינה נגד נסיונות ערביים להתנקש בשלמותה. בן־גוריון אף מצא לנכון לפרט איך ישראל תופסת את הבטחת המעצמות לנקוט פעולה נגד פגיעות טריטוריאליות: "הבטחה זו חלה במידה שווה על גבולות מדינות־ערב ועל תחומי ישראל, כפי שנקבעו בהסכמי שביתות־הנשק עם מצרים, עבר־הירדן, סוריה והלבנון".²¹

ושוב, בדומה להתייחסויות השונות מצד ארה"ב ובריה"מ להצהרת־השלש, הרי אותן מנקודותיה שנראו נוחות ומבטיחות לישראל הן שהיו החשודות והפגומות בעיני הערבים. תגובתם, כפי שאפשר היה להבחין בהודעה של מועצת־החבריה־הערבי, מ־21 ביוני 1950, חיפתה על ספקות והתלבטויות. המדינות הערביות ניסו למעט בחשיבות שמיחסת ההצהרה לקווי־שביתות־הנשק. הן אמנם רשמו לפנין את התנגדות המעצ־מות לשימוש בכוח או להפרת קווי־שביתות־הנשק, אך בהודעת הליגה הערבית צוין גם כי למדינות הערביות הובטח, בתוך השאר, שבהצטרפתן אין שלש המעצמות מתכוונות "להשפיע על ההסדר הסופי של בעיית פלשתינה או לשמור על הסטאטוס־קוו".²² אשר לנשק, לא היו המדינות הערביות נכונות אז לוותר על מקור האספקה המערבי. הן אף הביעו תקווה להגדלת משלוחי־הנשק אליהן, בהטעמין, כי רמת הכו־חות המזוינים של כל מדינה צריכה להתבסס על חישובים כגודל האוכלוסייה, גודל הטריטוריה, אופי גבולותיה וארכם.²³

נחש, חבל, עץ, או קיר ?

לבסוף יש לתת את הדעת לתגובת המדינות הערביות וישראל על הפוונה המרומזת בהצהרת־השלש לארגן את "הגנת השטח כשלמות". עיון קפדני בהודעתו של ראש ממשלת־ישראל ובהודעת הליגה הערבית יגלה כי הראשונה משתדלת יותר מזולתה להתעלם מן הנעימה ה"גושית" שבהצהרה. בן־גוריון מצא לנכון להטעים כי ההצהרה

באה מיזמתן של שלש המעצמות והיא ביטוי חד־צדדי שלהן: "ההצהרה הועברה לממשלת ישראל על־ידי שגרירי שלש המעצמות לשם אינפורמציה בלבד". ישראל הדגישה שהיא מקדמת בברכה את ההצהרה במידה שהיא נועדת לחזק את הבטחון והשלום, ולו גם באיזור הערבי־הישראלי המוגבל. בהודעת הליגה הערבית, לעומת זאת, מדובר ב"רמת הכוחות המזוינים המוחזקים על־ידי כל מדינה למטרות הגנה ול השתתפות בשמירת הבטחון הבינלאומי" (ההדגשה שלנו).

אפשר לומר כי ארבעת הגורמים—המערב, ברה"מ, ישראל והמדינות הערביות—דומים בכוונותיהם או תגובותיהם לגבי הצהרת־שלש־המעצמות לעיורים ולפיל מסיפור־האגדה: כל אחד נתקל בחלק אחר של גוף־ההיה ונחלקו קביעותיהם על מה שלפניהם, אם נחש הוא, חבל, עץ, או קיר. אולם יהיו הפירושים לאותה הצהרה אשר יהיו, ברור כי מאז פורסמה הואצה המלחמה הקרה בתחום המזרח התיכון. בעלות ההצהרה יכלו להיכוח עד־מהרה כי מערך־הגנה אזורי שיקף את המדינות הערביות ואת ישראל כאחת אינו אלא אשליה, אך עצם המחשבה הערטילאית על אפשרות מסוימת להפגישן במסגרת כזאת פעל לרעת המערב במחנה הערבי. בתוך כך החלה לפעול לטובת ברית־המועצות העובדה שהיא לא היתה שותפת להצהרת המעצמות: ידיה נקיות היו מערבות לסטאטוס־קוו הטריטוריאלי בין המדינות הערביות לבין ישראל, שהערבים התמידו בהגדרתו כגזל ישראלי. המערב עדיין שימש מקור־ייחודי לנשק בשביל הערבים, אולם ברית־המועצות לא החמיצה את ההזדמנות להעמידם על התנאים הפובלים הפרוכים בקבלתו—הן רתימתם לאסטרטגיה גלובאלית שאינה קשורה באינטרסים העצמיים שלהם, הן הלהץ להשלמה עם הפתרון ה"מערבי" לשאלת ארץ־ישראל. מוסקבה הבינה יותר ויותר את היתרון הטאקטי שבהצבעה על הקשר בין השיעבוד האימפריאליסטי בכללו והאינטרסים של ישראל. על הרקע האמוציונאלי הקיים בקרב הערבים היה בקישור זה כדי לפתוח לפניו סיכויים פוליטיים חדשים. כלום לא הירבו אף מנהיגים ערביים להזוהר את המערב שיחסו החיובי לישראל משניא אותו בארצותיהם ומצמיח אהדה לקומוניזם? כחדשיים בלבד לפני הצהרת־שלש־המעצמות—במרס 1950—טען המנהיג הסורי, מערוף דואליבי, בפני הליגה הערבית, כי "טוב לערבים פיא־לף ליהפך לרפובליקה סובייטית מאשר להיות קרבנות של ישראל".²⁴ ודאי מרובה היתה הריטוריקה בטענה זו, אך היא יכלה להעיד על הלכירוח שאותם השתדלה מוסקבה לנצל בקרב הערבים. אפייני הדבר שאותו זמן לערך נפגש דואליבי עם השגריר הסובייטי בקאהיר, דניאל סולוד, שהציע—לפי הודעת דואליבי—שתספק ברית־המועצות לסוריה את צרכי צבאה ממפעלי־הנשק שלה ושל צ'כוסלובקיה.²⁵

יש לציין כי ב־1950 כבר היו רעיונות של נייטראליזם נפוצים למדי בעולם הערבי. ניגודי האינטרסים בין מזרח למערב אמנם לא הירבו להטריד את הערבים. לסכנת תוקפנות סובייטית—כפי שהוסברה להם על־ידי המערב—לא היו רגישים. אחרי ככלות הכל, מעולם לא התנסו בשלטון סובייטי—וגם עכשיו לא לחצה עליהם ברית־המועצות להצטרף לגוש שלה. לעומת זאת, לא די שעדיין לא השלימו את שיחורום

מהשפעה מערבית, אלא שמדינות מסוימות עוד הוסיפו להיאבק נגד שרידי הכיבוש הבריטי (מצרים, עיראק). הסכנה הסובייטית היתה בעיני הערבים, לכל היותר, רחוקה ומופשטת. בהשוואה ל"סכנה הישראלית" ולאור ההשפעה הרגשית של "אסון פלש-תינה". ומוסקבה לא יכלה לעמוד בפני הפיתוי לנצל את המטען הרגשי של "פלשת-נה" במאמציה להכשיל את המדיניות המערבית—האמריקאית מיסודה—בארצות הערביות.

מלחמת-קוריאה ו"הגנת השטח"

חודש אחד בלבד אחרי הצהרת-שלש-המעצמות, ב־25 ביוני 1950, החלה מלחמת-קוריאה. המלחמה הקרה בעולם העפילה לשיאים גבוהים עוד יותר והמתיחות המוגברת נתנה אותותיה גם במזרח התיכון. אומות שונות נתונות היו ללחצים חיצוניים לנקוט עמדה לגבי ההתלקחות במזרח-הרחוק—וישראל לא היתה פטורה מהם. אך נראה כי לא אלה היו הגורמים המכריעים להתיצבותה של ישראל לצד המערב בפרשת קוריאה. אחד משיקוליה היה כרוך בסטאטוס המשפטי-הבינלאומי של גבול-הים. במידה מסוימת אפשר היה להשוות את קווי-שביתות-הנשק בינה לבין המדינות הערביות עם קו-הרוחב ה־38. ישראל רשאת היתה לראות בדאגה תקדים של פגיעה-ללא-תגובה בקורייתחום מוספם, אפילו לא ייחשב קו זה גבול סופי. שרשים נוספים לעמדתה של ישראל טמונים היו במצבה וברגישותה על רקע האווירה הבינלאומית של אותה תקופה. מאורעות קוריאה העלו אצל רבים חששות להתלקחות עולמית חדשה. ענקי המזרח והמערב כאחד לא טרחו ביותר להפיג חששות אלה. בחינת מצבה של ישראל בשנת 1950 לאור האפשרות של מלחמה בקצה-מידה עולמי לא יכלה שלא לעורר חרדה לעצם קיומה של המדינה, שהיתה שרויה במשבר כלכלי חמור ובמשטר-צנע ותלויה באספקה-מבחוץ של צרכיה הבסיסיים והיומיומיים. הפרעות והפסקות כלשהן בדרכי הקשר של ישראל אל העולם החיצון עלולות היו להמיט עליה אסונות כבדים. ולא-פחות מן החרדה הכלכלית, יכלה להצטייר תחוית צבאית חמורה—ישראל מכותרת על-ידי שכנותיה, העלולות לנצל תקופה של אנדרר-למוסיה עולמית לשם התקפה חזיתית או ריבוי הטרדות שונות. קיצורו של דבר, ישראל החלה לראות בדאגה גוברת-ההולכת את בדידותה ובידודה האפשריים ולחשוב ביהרר-דחיפות על הבטחת משענת לימים קריטיים המסתמנים באופק—ומכאן התחושה החריפה בצורך "להשתייך", בצורה זו או אחרת, למסגרת גדולה יותר.

עמדת ישראל בשאלת קוריאה הוכרעה בלב כבד. ראשית, גרמה שאלה זו מתיחות פנימית גדולה. עתים נתקבל הרושם שהעם בישראל מתפלג לפי קו-הרוחב ה־38. שנית, חרף ההישענות הגוברת-ההולכת על המערב, השתדלה ממשלת ישראל להימנע מהחרפת היחסים עם ברית-המועצות. מקלט פורמלי מסוים מההתלבטויות אפשר היה למצוא בעובדה שהמערכה נגד התוקפנות בקוריאה התנהלה מטעם אר"ם. 39 חברות אר"ם נענו להחלטת מועצת-הבטחון מ־27 ביוני 1950 בדבר משלוח עזרה לריפובליקת-קוריאה. הגבלת ההשתתפות הישראלית באותה מערכה בינלאומית למשלוחי

תרופות או תוצרת-הדרים אף היא היתה בחינת נסיון להתחמק מהבלטת ההזדהות עם המערב. אך לכל אלה לא היתה השפעה על התגובה הסובייטית כלפי ישראל, שעמדתה בשאלת קוריאה הוגדרה במוסקבה כסיומה של העמדת-פנים נייטרליסטית.²⁶ בתוך כך יכלו המניות הערביות לעלות במוסקבה. בניסוחים מעורפלים והמקניים קיבלה הליגה הערבית החלטות שמהן השתמעה נטייה לנייטרליות בסיכון-קוריאה. שאלת קוריאה עוררה חיפוכים במחנה הערבי, והיו מדינות ערביות שעמדתן היתה רחוקה מנייטרליות, אך בהחלטות הליגה נראָה כעין איתות למוסקבה. הנקל היה להבחין גם בנסיון מצד הערבים "למכור" את תמיכתם במערב במחיר גבוה ולהשיג תמורתה (מהמערב) יתרונות שונים (ומקום נכבד בתוך אלה תפסו דרישות בנוגע לארץ-ישראל). אבל אין בכך למעט מערפה המדיני של העובדה שבשאלת קוריאה לא הצליח המערב ללכד סביבו את המחנה הערבי.

בתוך כך לא חדל המערב מכוונותיו לארגן את "הגנת השטח כשלמות", שהגיעו לידי ביטוי מגובש בתכנית של פיקוד-מזרח-תיכוני (Allied Middle East Command Organization). שלש מעצמות-המערב ותורכיה, שאך לפני שבועות-מספר צורפה לבאט"ו, הציגו ב־13 באוקטובר 1951 למצרים להצטרף כחברה-מיסדת ל"פיקוד" זה. כדאי להזכיר שאותה הצעה הוגשה זמן קצר לאחר שארצות-הברית חתמה על שורה של בריתות-הגנה-ובטחון. בתוך עשרה ימים—מ־30 באוגוסט עד 8 בספטמבר 1951—כרתה וושינגטון שלש בריתות מסוג זה: עם הפיליפינים, עם אוסטרליה וניו-זילנד, ועם יפאן. מזכיר-המדינה האמריקאי, ג'ון פוסטר דאלס, הגדיר ימים אלה כ"עשרה ימים בעלי חשיבות היסטורית"—והיו שראו בפעילות קדחתנית זאת "פאקטומאניה" הרת-סכנות. בין-כה-זוכה גברה הלהיטות האמריקאית להוסיף לשרשרת של הסדרי-בטחון-ו"בלימה" גלובאליים גם חוליה מזרח-תיכונית.

בגישתה של ישראל לגבי כוונות ותכניות אלו של המערב ניכרה דו-ערפיות גדושת-לבטים. מצד אחד יכלה לנטות לעמידה מחוץ לברית אזורית המתוכננת על-ידי המערב—מתן אות למוסקבה לרצון נמשך באי-הזדהות. אולם כנגד נוחות זו עמד השיקול שהקמת ברית אזורית בלי ישראל עלולה להפוך את המדינות הערביות למאגרי-נשק עצומים, שיגבירו את הפיתוי להתגרות בה. ישראל, לפחות, לא יכלה להתעלם מסימנים שהעידו כי נכונות הערבים לקבל אימון וציוד צבאיים מהמערב אינה יונקת מלהט להדיפת תוקפנות סובייטית פוטנציאלית. מערוף דואליטי, שמאמר-רותיו כבר ציטטנו, טען ב־17 באוקטובר 1951, בתגובה לתכניות-ההגנה המערביות לאיזור, כי "קודם יש לשים קץ לתוקפנות שממנה סבל העולם הערבי למעשה—בטרם נדאג להדיפת תוקפנות רחוקה ובלתי-בטוחה... אם הברית המוצעת לנו עכשיו אינה מכוונת לעצירת התוקפנות הישראלית, איזה ענין יש לנו בה?"²⁷ תגובות ערביות בנוסח כזה לא היו בודדות. מובן, אפוא, שעם הבשלת הפוונות "אזוריות" של המערב גברה רגישותה של ישראל לאפשרויות הצפויות לה מבחינה בטחונית. בלשון שר-החוץ הישראלי: "כל נשק שניתן ושיינתן למדינה ערבית המסרבת לכרות ברית-שלום עם ישראל, ומכריזה כי עודנה שרויה במצב-מלחמה אתה, מן ההכרח שייראה

לנו כמיועד בראש־ראשונה להיות מכוון בכל עת־מצוא נגדנו, כל־שכן אם ענין הגנת הדמוקרטיה זר ללבה של אותה מדינה לחלוטין.²⁸

דריכותה של ישראל יכלה ודאי להסתייע בעובדה שהמדינות הערביות העלו בפני המערב את הרעיון לראות באמנת־הליגה־הערבית ל"הגנה משותפת ושיתוף־פעולה כלכלי" את היסוד לברית־הבטחון האזורית. אמנה זו, שנוסחה ב־1950 ובראשית 1951 כבר התמו עליה סוריה, עיראק, ערב הסעודית, לבנון, מצרים ותימן,²⁹ מקובלת היתה מעיקרה כמכשיר להתלפדות אנטי־ישראלית ומצורף היה אליה "נספח צבאי" המעלה קווים לפיקוד ערבי משותף.³⁰ אך כחדשיים בטרם יציע המערב למצרים מקום־בכורה בפיקוד־המזרח־תיכוני, הצהיר נורי סעיד בפרלמנט העיראקי (באוגוסט 1951) כי אמנת־ההגנה־המשותפת של הליגה הערבית "נועדה לשמש תריס בפני הסכנה הצירנית ולא בפני שום סכנה אחרת".³¹ במצב מסובך זה, ולאור החלטותיו של המערב לממש את תכנית־ההגנה למזרח־התיכון, הרי מנקודת־ראותה של ישראל היה הרע־במיעוטו להבטיח איזה קשר אל הארגון הצבאי האזורי המוצע ולא להניח לו ליהפך כלי־שרת בידי הערבים. לישראל היה אינטרס מוחשי, לפחות, "להימצא בתמונה", ושוב בלשון שר־החוץ הישראלי: "הדבר נוגע לישראל באופן חיוני, ואנו משתמשים בכל הזדמנות לברר מה הן המחשבות המנסרות או התכניות הנקבעות... סביבנו".³²

"מנייטרליות לתמיכה פעילה"

אולם יש להדגיש כי המערב לא היה מעוניין כל־עיקר בהצטרפותה של ישראל לפיקוד המזרח־תיכוני. על הפוונה לפנות בענין זה למצרים אמנם נמסרה אינפורמציה מוקדמת לישראל, אולם ב"עדינות" הוסברו לה הקשיים להכללתה ב"פיקוד", לפחות בשלב הנוכחי, לאור המסיבות המצערות של היחסים הישראליים־הערביים. אך אף שלא היתה ישראל הכתובת העיקרית לכל הגישושים והנסיונות המערביים להקמת ברית־ההגנה אזורית, הביעה מוסקבה את זעמה נגד ישראל בחריפות־יתר, כפי שנסתבר הן מן העתונות הסובייטית הן מהאיגרת של ממשלת ברה"מ מ־21 בנובמבר 1951 לממשלת ישראל. בתשובה לזו האחרונה השיבה ממשלת ישראל, באיגרת שנמסרה במוסקבה ב־8 בדצמבר 1951, כי "ישראל לא הוזמנה להצטרף לפיקוד המזרח־תיכוני" וכל שאלה בדבר הצטרפותה לא התעוררה". האיגרת הוסיפה: "מצד שני, קיבלה ישראל הודעה מאת המעצמות המטפלות באיגרון 'הפיקוד המזרח־תיכוני' כי אין לפיקוד זה כל כוונה או מטרה תוקפנית". כן נאמר בה שה"ידיעות המתפרסמות ונשנות זה כשנתיים בעתונות הסובייטית כולה... בדבר הקמת בסיסים צבאיים זרים אינם קיימים בארצנו". פיסקה אחרת אומרת: "ישראל לא הסכימה ולא תסכים לסייע לפעולות או להכנות תוקפניות המכוונות נגד ברית־המועצות או כל מדינה אחרת שוחרת־שלום".³³ אך את טענותיה הנועמות של מוסקבה לא ריפכה תשובתה של ישראל.

כעבור זמן־מה איבדה תכנית־ה"פיקוד" המערבית את דחיפותה (אף כי לא בוטלה כליל). מצרים לא נענתה להצעה להצטרף כחברה־מיסדת לארגון־ההגנה המזרח־

תיכונני. אחת הסיבות העיקריות לסירוב זה היתה המתחות המצרית-הבריטית, עם הלחץ המצרי המוגבר נגד חניית הצבא הבריטי באזור תעלת-סואץ, בעוד ממשלת-הוופד מנסה גם להטות את מורת-הרוח הפנימית במדינה כלפי אויב חיצוני. אולם סברה מבוססת היא שהערבים לא גילו כלל התלהבות לתכנית-ה"פיקוד" המערבית מתוך החשש שהיא תחייב אותם, בעקיפים, להידבר עם ישראל, אפילו תישאר מחוץ למסגרת האזורית הרשמית המוצעת. כדבריו של מדינאי סורי, בדברו על אירועי 1951: "ארגון-ההגנה אזורי יזום על-ידי המערב גראה בעיני הערבים אמצעי (להבי-אם) להכרה בסטאטוס-קוו של ישראל ולעשיית שלום עמה". יתירה מכך, חשש ערבי זה—לפי אותו מקור—לא רק הכשיל את תכנית-ההגנה האזורית אלא אף גרם התפתחויות פוליטיות-כלליות נוספות: "הערבים הועמדו בפני הברירה הגלויה: ברית מערבית עם הכרה מפורשת בישראל, או ניתוק מוגבר מן המערב, שבהדרגה יוליד ויחזק יחסים ערביים-סובייטיים"³⁴. ברור שמוסקבה היתה מרוצה מן המפנה המסתמך—והיא ביקשה להעמיקו. ודאי זאת הסיבה ששופרות סובייטיים הוסיפו להטעים את "חטאה" של ישראל בקשר לארגון-ההגנה המזרח-תיכוני, אף-על-פי שהיא לא נועדה להיפלל בו (בתחילתו לפחות), לפי כוונת יוזמיו, ואף-על-פי שהתכ-נית לא יצאה אל הפועל. קשה להניח שפך נהגה מוסקבה בגלל משקלה של ישראל. סבירה יותר ההנחה ששוב פעל כאן חישוב אופרטוניסטי: ניצול ה"מערביות" או ה"אמריקאיות" של ישראל להגברת האיבה למערב ולאמריקה בקרב הערבים. לעומת זאת קיבלו הערבים "עתונות טובה" יותר ויותר בברית-המועצות. ה"דיאלוגים" הסובייטו-ערביים התרחבו. באומות-המאוחדות נקטה ברה"מ בשנים 1950—1952, בדרך-כלל, קו של אדישות למראית-עין כל-אימת שעלתה שאלה ארצישראלית על הפרק. היא לא גילתה עמדות פרו-ערביות מפורשות, אך בהימנעה מדיונים היתה מפגינה את הסתייגותה מתמיכה בטענות ישראליות. ואכן, הערבים ראו בהתנהגות סובייטית זו תמורה חשובה לטובתם. עד-מהרה נוכחו לדעת, כי התמורה שהסתמנה מוסיפה להתקדם בכיוון הרצוי להם: "בסוף 1952... שינתה ברית-המועצות באומות-המאוחדות את עמדתה בשאלת פלשתינה... מנייטרליות לתמיכה פעילה בעמדה הערבית. התפתחות זו נתקבלה בהתלהבות על-ידי הממשלות הערביות, אף על-ידי אלה שעדיין היו בקשרים הדוקים אל המערב"³⁵. מסתבר אפוא כי האמצעים הסובייטיים המילוליים האלה לא היו חסוכי-הצלחה, אך מוסקבה לא הסתפקה בהם. כבר הוזכר כי בראשית שנות ה-50 החלו נסיונות סובייטיים לכבוש את לבות הערבים בהבטחות למשלוחי-נשק, שישחררו אותם מן המונופול המערבי—הבטחות אשר מימושן ומלוא השפעתן חלו במחצית שנות ה-50, עם עיסקת-הנשק הצ'כית-המצרית (שהודעה עליה פורסמה בקאהיר ב-27 בספטמבר 1955).

התרחבות המספריים

במקביל לכך נצטיירו היחסים הישראליים-הסובייטיים כמספריים מתרחבים-והולכים. כדרך מספריים, היו שני הלהבים ב"תנועה". הסדרות-העובדים הישראלית עזבה את

הפדרציה העולמית של האיגודים המקצועיים (World Federation of Trade Unions), שבה היתה לקומוניסטים ולגוש המזרחי השפעה מכרעת, ונצטרפה לפדרציה היריבה, המערבית. אף כי בשאלות הנוגעות לקוראיה השתדלה ישראל פעמים מספר להבליט באר"ם את עמדתה העצמאית, אי־אפשר היה שלא להבחין בנטייתה לצד המערב. נטייה זו גברה לאחר התערבותה של סין העממית במלחמת־קוריאה, בסוף 1950—מאורע שהוסיף הזמ־נפץ לאווירה הבינלאומית הסעורה. הסיוע הטכני והפינאנסי של ארצות־הברית, מדרך הטבע, הגדיל גם את השפעתה הפוליטית בישראל. אך מוסקבה היתה מנפחת מגעים ישראלים־מערביים והופכת להוכחות להשתלבותה של ישראל באסטרטגיה האימפריאליסטית. מזימות ישראליות, או חלקה של ישראל במזימות אמריקאיות־מערביות, נעשו נושא חביב בעתונות הסובייטית המודרכת.³⁶ בתוך כך נשתנתה והלכה—בדרך־כלל—הנעזימה של העתונות הישראלית; עם כל שהיתה מחולקת בדעותיה, החל להשתקף בה יותר ויותר רגזו של הציבור על העמדה הסובייטית העוינת, מה עוד שעמדה זו באה לידי ביטוי בד־בד עם ידיעות על צעדים אנטי־יהודיים חמורים בברית־המועצות פנימה.

הסכס־הפיצויים בין ישראל לגרמניה המערבית תרם גם הוא ל"התרחבות המספריים". עם חתימתו (בלוקסמבורג, ב־11 בספטמבר 1952) התחייבה גרמניה המערבית לשלם 3,000 מיליון מארק לישראל ו־450 מיליון מארק ליהודי העולם (ועידת־הארגונים־היהודיים). את מאמצי ישראל להגיע להסכם זה הניעו שיקולים עצמיים של קיום, בטחון ופיתוח. עם זאת אפשר היה למצוא בו עדות גם להידוק־יתר של זיקת ישראל אל המערב. המשא־ומתן על השילומים מגרמניה המערבית חל עם ראשית חזרתה של גרמניה, בעידודו ובחסותו של המערב, ל"קהיליה של האומות החפשיות באירופה".³⁷ השלטונות הסובייטיים מעוניינים היו בכל קורטוב של התנגדות להתגברות כוחה ומשקלה של גרמניה—ובנקודה זו אולי ציפו גילויים נמרצים מצד ישראל. מותר להניח כי הסכס־השילומים, אף־על־פי שלוה (מצד ישראל) הצהרות על אי־סלחנות, נתן במוסקבה דחיפה נוספת לאכזבה מישראל. בינתיים יכלה מוסקבה לנצל את הסכס־השילומים להעלאת קרנה בעיני הערבים, שעשו מאמצים מרובים להכשילו. מדינות ערביות אמנם דרשו ממעצמות המערב שתפעלנה לחץ על בון שלא להסכים למתן שילומים לישראל, אך ידוע היה שהמערב דווקא פעל למען השגת ההסכם. לעומת זאת היו לברית־המועצות "ידיים נקיות"—עובדה שאף הובלטה על־ידי סירור בה התקיף של גרמניה המזרחית לנהל משא־ומתן דומה עם ישראל על הענקת פיצויים. איגרת ישראלית לממשלת ברית־המועצות בענין תביעת פיצויים מגרמניה המזרחית, שנמסרה במוסקבה ב־29 בספטמבר 1952, שבויעים־והצי לאחר חתימת ההסכם בלוקסמבורג, נתקבלה ברוגזו על־ידי השלטונות הסובייטיים. גם בפניית־עורף זו לישראל הציגה אפוא מוסקבה את עצמה כידידה לערבים.

לא אחת טענו שמדיניות־החוץ הישראלית אחראית לא מעט להתקררות היחס ליש־ראל ולעוינותה של ברית־המועצות. בוויכוחים סביב להתפתחות המתיחות הישרא־לית־הסובייטית עולה, פעם־בפעם, השאלה "מי התחיל?"—כלומר איזה צעד פוליטי,

ומאיזה צד, היה בבחינת יומה ואיזה היה בבחינת תוצאה או תגובה. ספק אם אפשר בכלל להשיב תשובות הדממשעיות לשאלות כגון אלו. קווי-ההתפתחות של יחסים בינלאומיים אינם משורטטים בבהירות של משבצות לוח-שחמט ואינם ערוכים לפי סכימה של מהלך ומהלך-נגד. ניסינו להראות כי ההישענות הגוברת של ישראל על המערב היתה, במידה רבה, מדיניות של איך-ברירה. אך גם אלה שטענו כי התקשרות ישראל אל המערב הרגה אל מעבר להכרח הפוליטי, הבטחוני והכלכלי שלה, או שאף מנוגדת היתה לגמרי לאינטרסים שלה, אינם יכולים שלא להודות כי צעדי-ה"תגמול" הסובייטיים היו מחוץ לשיעורי-ה"תגמול" המקובלים בפראקטיקה הסובייטית. עובדות אחדות אינן ניתנות לעירעור: בסיסים וצבאות זרים לא הוצבו בשטחה של ישראל, מפקדים זרים לא היו בצבאה, ובסופו של חשבון לא נכללה ישראל בשום ברית צבאית (אף אם היתה מעוניינת בכך אי-פעם). מכאן אפשר לערוך השוואה מאלפת בין היחס של מוסקבה לישראל—כפי שהשתקף הן בצעדים מדיניים והן בעתונות הסובייטית—לבין יחסה לשורה של מדינות השייכות רשמית לבריתות צבאיות מערביות ושהן מוחזקים בסיסים צבאיים אמריקאיים: האחרונות מצטיירות, פחות או יותר, ככבשים שנתפתו על-ידי האימפריאליזם האמריקאי, לעומת ישראל שהיא עצמה נראית כזאב תוקפני.

אין להעלות על הדעת שלא הבינה ברה"מ עוד ב-1948—1947 כי ישראל בשום פנים אינה מועמדת לשמש לקוחה אנטי-אמריקאית שלה. ודאי העריכה מראש את חשיבוּתה של יהדות ארצות-הברית למדינה העתידה לקום (בזמן המלחמה העולמית, כזכור, היטיבה להבין את יכלתו הפוטנציאלית של קיבוץ יהודי זה גם מבחינתם של אינטרסים פוליטיים וצרכים מלחמתיים שלה עצמה), ובכלל לא היה כל יסוד לקוות לניגוד ישראל-אמריקאי בר-משקל. קשה גם להניח שלא חזתה מראש, לפחות, את תלותה הכלכלית של ישראל בעזרה מארצות-הברית. לאור כל אלה אי-אפשר לומר כי שניו-יורק במוסקבה נגרם על-ידי צעדים ישראליים בלתי-צפויים ובלתי-נסבלים. בתמורה הדראסטית הזאת היה למדיניות-החוץ הישראלית תפקיד שולי, לכל היותר. הקשרים המתהדקים בין ישראל למערב, אפילו נגדירים כאוריינטציה גוברת על אמריקה, לא שימשו סיבה לתמורה במדיניות הסובייטית, אלא סיפקו לה ראציונאלי-זציה בעיקר. אפשר גם שבאורח פאראדוקסלי מעוניינת היתה מוסקבה, לאחר שהחזיקה ליטה על נסיגה מ"קורגומיקו", בסימנים של קירבת-לבבות ישראלית-אמריקאית. לשם צבירת הון פוליטי בארצות הערביות.

הכשלונות המדיניים של ברית-המועצות, מיד אחרי המלחמה, בתביעותיה ובשאיפה תיה לגבי איראן, תורכיה ויוון, מיד עם תום מלחמת-העולם, עוררו את מוסקבה להיאחז בכל הזדמנות אחרת לחיזוק מעמדה במזרח התיכון. פרקה-הביניים של התמיכה הסובייטית במאבקו של היישוב העברי ובמדינת-ישראל בראשיתה הוא גילוי של "היאחזות" זאת. עתונאי שהתמיד לעקוב אחר הזירה המזרח-תיכונית הביא תיאור טוב של המצב כפי שנסתקף, כנראה, בעיני מוסקבה:

לרוסים נותרו במזרח התיכון תומכים מעטים, [אך] לא ידידים ושום "קשרים". עכשיו העדיפו לתמוך בייסוד מדינה יהודית ובחלוקת ארץ-ישראל. אפשר יש אי-צדק לגביהם בקביעת הסיבה והשפעתה באורח חושפני כזה. אין ספק ששיקולים הומאניים ורגשי-אהדה מילאו תפקיד אף הם, אך המדיניות הרוסית היתה תמיד די ריאליסטית שלא לגטות על-פי סנטימנטים בלבד. לאור המדיניות הרוסית הקודמת במזרח התיכון, היתה התמיכה הזאת בייסוד מדינה יהודית לא מזימה מוסתרת-היטב ולא תכנית מרחיקת-ראות אלא, מעיקרה, תקוה אחרונה שעדיפה תמיכה זו על לא-כלום, וכי בדרך זאת אפשר להציל משהו משברי המדיניות הרוסית במזרח-התיכון.³⁸

"הקרנה של פוליטיקה על העבר"

אך עד-מהרה הגיעה מוסקבה לידי מסקנה ששוב אין לצפות לרווחים פוליטיים מישראל בעתיד הנראה-לעין. הבריטים כבר לא היו בשטחה של ישראל. לצורך המשך המאבק נגד כוחם הנותר של הבריטים בחלקים אחרים של האיזור ונגד ההשפעה האמריקאית הגוברת בתוכו נהשבו עתה הערבים גורם מהימן ומבטיח יותר. הם נראו עתה מיועדים לתפקיד של עושי-צרות למערב. "הקלף הערבי" בו החלה מוסקבה לשחק במרץ, לא יכול להיות יעיל ומצליח בלי צבע אנטטי-ישראלי, והיא לא נרתעה מלהוסיפו יותר ויותר. דברים שנכתבו בכתב-עת בריטי שמאלי ב-1957 כוחם יפה, במידה ניכרת, גם לגבי שנות ה-50 הראשונות: "החולשה האמיתית של העמדה המערבית באיזור הזה [המזרח התיכון] נובעת מן העובדה שאין אנו יכולים לשלם בעד ידידות תושביו במטבעות היחידים הנחשבים בעיניהם: תמיכה בלתי-מוגבלת בשאיפותיהם הלאומיות ואיבה בלתי-מוגבלת לישראל... רוסיה אינה סובלת משום מעצורים כאלה..."³⁹

אין טעם אפוא לתמוה על הנסיגה מקו-גרומיקו. ההיסטוריה המדינית של ברית-המועצות אינה דלה בהפתעות כאלו וגדולות מהן. הרבה דברים "בלתי-אפשריים" נעשו ממשות על-ידי מוסקבה: די להזכיר את הסכם ריבנטרופ-מולוטוב משנת 1939 (שאחריו באה—במחצית השנייה של 1941—אחוות-הנשק עם המערב, שזמן קצר לאחר הנצחון נתחלפה שוב ב"מלחמה קרה"). נוסף עוד כי סמוך לריאוריינטציה של המדיניות הסובייטית במזרח התיכון הפכה מוסקבה את עמדתה כלפי יוגוסלביה בצורה שוודאית היתה דראמטית וסנסאציונית לא-נפחות, והדוגמות שהבאנו עתה יש בהן דמיון מסוים למקרה התמורה במדיניות הסובייטית כלפי ישראל גם מצד יכלתה של מוסקבה להתכחש באורח מוחלט-כמעט לדיבוריה ולמעשיה שלה עצמה מתמול-שלשום. מובן כי זה "יתרוננו" של משטר טוטאליטרי, אשר לו מונופול גמור על הזנת דעת-הקהל. מה פלא שישאל הנפכה הישי-מהר מלוחמת מלחמת-חירות צודקת לכלי-שרת אימפריאליסטי, אם טיטו נהפך במהירידי מגיבור אגדי לפאשיסט צמאדם? שינוי העמדה כלפי יוגוסלביה השתקף לא רק במה שנכתב ונאמר מאז נתגלע הקרע עם טיטו, אלא הוא חל גם על מה שפורסם בימי הידידות הגדולה אתו. כל דמותה ותולדותיה של יוגוסלביה הקומוניסטית צריכות היו להיכתב מחדש, פירסומים קודמים טעונים היו גניזה, דפים מסוימים נדונו לתלישה. שיכתוב-היסטור

יה הוא בבחינת תופעת-קבע בברית-המועצות, כי ההיסטוריוגרפיה מקובלת, מיסודה, כפונקציה של מדיניות, או, כדעתו של ההיסטוריון הסובייטי הנודע מ. נ. פוקרובסקי: "היסטוריה היא הקרנה של פוליטיקה על העבר". במרוצת הזמן אמנם השתדלה מוסקבה, בהתאם לשיקולים פוליטיים אקטואליים, לטשטש את חלקה-היא במאבק הדיפלומטי להקמת ישראל. למען ההשתקפות הרצויה לה באספקלריה של הערבים ניסתה לתקן את העבר ולהינקות מן ה"כחם" של תקופת-גרומיקו. אותה "חכמה-לאחר-מעשה" מצד מוסקבה לגבי מדיניותה בשאלה הארצישראלית בשנות 8—1947 היא מאלפת ביותר וראויה להיסקר. נפתח כאן בערך "ישראל" שבאנציקלופדיה הסובייטית—בכרך ש"נחתם לדפוס" (כציון הנהוג בשערי ספרים סובייטיים) ב־30 באוקטובר 1952.

על אוכלוסיית המדינה נאמר שם, בתוך השאר: "ממאי 1948, לאחר הקמת מדינת-ישראל, עד יוני 1951, נכנסו אליה כ־650,000 יהודים. בעזרת תעמולת-רכזב מגייסים סוכנים ציוניים מהגרים יהודיים בארצות הקאפיטליסטיות". על משק המדינה נאמר שהוא בעל "אופי קולוניאלי מובהק", וכי "עמדה שלטת תופסים בו מונופולים קאפיטליסטיים אמריקאיים ואנגליים, הפועלים מתוך הידברות עם הבורגנות הציונית הגדולה". נפסח כאן על התיאורים הקודרים של תנאי-החיים, הסבל, העוני, המחלות, הבערות, הניצול האכזרי של הפועלים והדיכוי המדיני של ערבים, קומוניסטים וכוחות פרוגרסיביים ודמוקרטיים, אך נזכיר כי תיאורים אלה משופעים פרטים על שיעבודה של ישראל להון הזר ולאיימפריאליזם, בעיקר האמריקאיים. ב־1949—1951 העניקה ארצות-הברית לישראל, בתנאים משעבדים, מלווים ואשראי בסכום כולל של 185 מיליון דולר; "חלק גדול מן הקרקעות נתון בידי הטרנסטים הקולוניאליים הציוניים הגדולים, שבהם ייצוג בולט להון האנגלי והאמריקאי" (לפי נוסח זה קשה לשער שהכוונה למוסדות כגון הקרן-הקיימת-לישראל); האימפריאליסטים האמריקאיים סוללים דרכים אסטרטגיות בישראל וחוצים אותה קווי-התעופה האנגליים והאמריקאיים—"מחרחרי-המלחמה האמריקאיים-האנגליים מיחסים חשיבות מרובה לניצול מסילות-הברזל, הכבישים (הקיימים והנסללים) ושדות-התעופה של ישראל בתכניותיהם התוקפניות במזרח הקרוב"; "סמכויות החקיקה והביצוע מרוכזות, למעשה, בידי הממשלה, הקשורה בהדוק להסתדרויות בורגניות-לאומניות ציוניות בישראל ובארצות-הברית, וכן למונופולים אמריקאיים"; "ארצות-הברית מגישה לישראל 'עזרה' צבאית על-ידי אספקת נשק, שיגור יועצים ומדריכים, הענקת מקומות בבתי-האולפן הצבאיים שלה להכשרת קצינים ישראלים וכו'. ההכנות הצבאיות בישראל מתבצעות בלחץ האימפריאליסטים האמריקאיים ומטרתן להפוך את ישראל לבסיס-מלחמה לפעולות תוקפניות של ארצות-הברית במזרח הקרוב".

מרעשים יותר הדברים—מצד ההתפחשות לנעימות של ימי-גרומיקו—על מדינת-ישראל בצעדיה הראשונים ועל המלחמה בארץ. המדינה שהוקמה במאי 1948 "לא היתה מדינה דמוקרטית ובלתי-תלויה, שאותה הציעה להקים משלחת ברית-המועצות בעצרת-הכללית של האו"ם". הממשלה הזמנית הקואליציונית, שנוסדה עם הכרות

המדינה, הורכבה "נציגי מפלגות ריאקציוניות, אנטי-עממיות", ובראשה הועמד ד. בן-גוריון, מנהיג מפא"י, "בעלת האוריינטציה על האימפריאליסטים של ארצות-הברית".⁴⁰ ועוד: "מיד לאחר ייסודה של המדינה החדשה עוררו אנגליה וארצות-הברית מלחמה בין ישראל, מצד אחד, ושבע מדינות ערביות". בהמשך מדובר על משטר-דיכוי שוביניסטי ואנטי-דמוקרטי שנתגבש בשנות המלחמה בארץ-ישראל, ולאחר סיומה "הגביר האימפריאליזם האמריקאי עוד יותר את פעילותו בישראל, בדחקו את אנגליה מעמדותיה ובהפכו את ישראל למושבה שלו ולבסיס צבאי-אסטרטגי במזרח הקרוב, בסיס למלחמה תוקפנית". לסקירה הזאת מלווה מפה של ישראל בה מסומנים שני סוגי-גבולות: "גבולות-המדינה", שהם—לפי ההסבר—"בהתאם להחלטת העצרת-הכללית של או"ם מ-29 לנובמבר 1947", ו"הגבול העובדתי של ישראל באחד בינואר 1950".⁴¹

על הנוסח הזה של האנציקלופדיה חזרו דוברים וסופרים סובייטיים בהזדמנויות שונות, אלא שבמרוצת הימים עוד גברו המאמצים של מוסקבה להוציא עצמה—בתודעת הציבור (והכוונה, בעיקר, לתודעת הערבים)—מן השוהפות ההיסטורית במאבק למען הקמת ישראל. היו אלה מאמצים לתת תוקף פוליטי והלכתי ריטורי אקטיבי למגמות מאוחרות יותר. השימוש בהגדרה "המזרח הערבי" שוב הופיע תכופות, אף כאשר דובר על מרחב-ארץ בו שוכנת גם ישראל. במונח ה"גיאופוליטי-האֶתני" הזה מצוי הד-מה להלכי-רוח ערביים הנוגעים לתושבים מקוריים וזרים באיזור — סטייה מן הקביעה של גרומיקו, בנאומו באו"ם ב-14 במאי 1947, כי לשני העמים, היהודים והערבים, יש "שרשים היסטוריים" בארץ-ישראל. לעתים ננקטה בפירסומים סובייטיים התנגדות להכרזה על ירושלים כעיר-ישראל (השגריר האמריקאי דווקא הוא שהחרים את ישיבת-הפתיחה של הכנסת הראשונה, ב-14 בפברואר 1949, בגלל התכנסותה בירושלים, ואילו הציר הסובייטי נכח בה).

להיטהר, להתנער

ההשתדלות להיטהר מהטא העזרה לישראל הקיפה גם את ארצות הדמוקרטיה העממית בשנות שיעבודן הסטאליניסטי. בראש-ראשונה ניכר היה הדבר דווקא במדינה שעזרתה היתה בולטת במיוחד: צ'כוסלובקיה. עוד במחצית 1950 הצהיר ראש ממשלת ישראל בכנסת כי לא תישכח העזרה הנדיבה מצד "המדינה של יאן מאסאריק ושל קלמנטיס". הוא הוסיף כי "עזרו לנו לא שני האנשים האלה שבאנו אתם בדברים, אלא עשתה זאת הממשלה הצ'כוסלובקית בשם עמה. ואני רוצה שכל יהודי באשר-הוא יידע על העזרה הזאת ויעריך אותה".⁴²

אך אותו זמן לערך כבר התאמצה ממשלת פראג להתנער מפעולתה זו, ומהכרת הטובה של ישראל. בתוך השאר בא מאמץ זה לידי ביטוי — אולי קאריקאטורי, אך מאלף—בחקירות שנתנסה בהן העסקן מרדכי אורן, מראשי מפ"ם, שנאסר בצ'כר-סלובקיה באור ל-1 בינואר 1952. כאשר טען לפני חוקרו כי במאבק-השיחרור ובכינון מדינת-ישראל "זכתה הצינונות למלוא תמיכתו המוסרית, המדינית והחמרית של

הגוש הסוציאליסטי, ובשורה ראשונה של ברית-המועצות וארצ'ן, השיב לו החוקר כי טענתו אינה אלא "שטות אחת גדולה": "העובדה שבתקופה מסוימת נתמכתם על-ידי הגוש הסוציאליסטי היתה תוצאה של תרמית, שהיינו קרבנה. אתם הצלחתם לרמות אותנו. אבל זאת היתה אפיזודה חולפת. אנחנו מצטערים עליה".⁴³ "אסיר-פראג" זה, אשר בימי המאבק לעצמאותה של ישראל היה פעיל במגעים עם מנהיגי ארצות-הסוציאליזם, ראה עצמו בתחילת חקירתו "עומד על קרקע מוצקה למדי", שהרי "כל העולם יודע שהקמת מדינת-ישראל, ומלחמת-הקוממיות שבאה בעקבותיה, זכו לתמיכתו הגלויה ביותר של גוש המדינות הסוציאליסטיות"; בייחוד זכר ש"בתקופה הקריטית ביותר של המלחמה... נעזרנו במשלוח-ינשק גדולים מצ'כוסלובקיה—בהסכמתה של סס"ר", ובאחדות מארצות הדמוקרטיה העממית אף נתאמנו בחורי ישראל—במהנות-צבא מיוחדים—בסוגי-לחימה מסוימים".⁴⁴ אך על הטענות הללו היה סופג מנות של גידופים ואזהרות, שלא יעז להעליב את ברית-המועצות, צ'כוסלובקיה ושאר המדינות הקומוניסטיות; שלא יהיו לחלל את שמו של ראש ממשלת צ'כוסלובקיה, אנטונין זאפוטוצקי, ב"סיפור-בדים" שלו על פגישה אתו בענייני העזרה לישראל. כאשר הזכיר ארון בכל-זאת את "נאום גרומיקו, את העובדה שסס"ר הכירה ראשונה דה-יורה ודה-פאקטו במדינת-ישראל, את משלוח-י-ינשק מצ'כוסלובקיה לישראל הלוחמת", מחזיר לו החוקר: "זאת לא היתה מלחמת-חירות, זאת היתה קומדיה שבוימה על-ידי הציונים"—והוצפה היא להעליל על ברית-המועצות שהיא "השתתפה בקומדיה הציונית בישראל", או ש"נציגיה נשארונתנו עם מנהיגים ציוניים על הקמת מדינה יהודית"; "שום נשק לא קיבלתם מאתנו", פסק החוקר — וכן "שקר נבוזה" הוא הסיפור ששרת נפגש עם גרומיקו.⁴⁵ נציין כאן כי דיאלוגים אלה כבר היו מבוא להצגה גדולה יותר, משפט-פראג, שבו נכרכה העזרה לישראל במעשי-החבלה-הרוהריגול של שורת מנהיגים צ'כוסלובקיים.

נחזור לברית-המועצות, שבה כמו שֶׁכֶן "מיניסטרוֹן-האמת" האורוללי, השוקד בלי הפוגות להתאים את רשומות העבר למצבים ולצרכים השוטפים. במקרים מסוימים שימש נוסח האנציקלופדיה, שממנו ציטטנו, כעין דגם-קבע להארת ישראל בפירסור-מים סובייטיים—ויש שקטעים שלמים הועתקו ממנו כמעט מלה-במלה.⁴⁶ כאן מעוני-ינים אנו לא בכל התמונה של ישראל בפירסומים אלה כי אם בהסברים ובתי-אורים הנוגעים ללידה. מזדקר כאן המאמץ המכוון להעלים או לטשטש את המאבק נגד הבריטים, ולעומת זאת מוטעם כי הציונות היתה תמיד בקנוניה עם הקולוניאלי-טורים האנגליים או בשירותו של אימפריאליזם כלשהו (לפני הבריטים—בברית עם האימפריאליזם הגרמני; אחרי הבריטים—עם האמריקאי). במקביל ניפר המאמץ להעלים או לטשטש את חלקה של ברית-המועצות במאורעות המדיניים המכריעים שהוליכו להכרזת עצמאותה של ישראל. מדינת-ישראל הוקמה, בעצם, "בתמיכת המונופולים של המערב".⁴⁷ לא זו בלבד שבשנות ה-50 "כל תחומי-החיים בישראל נמצאים בפיקוח אמריקאי" ו"מיליארדרים אמריקאיים ממוצא יהודי" עומדים בראש המונופולים האמריקאיים הפועלים בישראל, אלא שארצות-הברית גם תמכה

בהצהרת-בלפור מ־1917, שהיתה "יסוד לבנין מדינת-ישראל", והיא אשר הפעילה את מירב השפעתה—מחישובים מעשיים שלה—לביטול המנדט הבריטי; הנשיא טרומן הזדרו לברך את המנהיגים הציוניים על הקמת המדינה עוד לפני הכרזתה.⁴⁸ ישראל לא רק הכויבה במרוצת הזמן; מדיניותה העוינת כלפי שכנותיה ושירותה לאדוניה האימפריאליסטיים נראים "מאז באה לעולם". "הכת השלטת" בישראל נקטה—מאז ראשית המדינה—קו של עידוד איבה ישראלית-ערבית, כיבוש שטחים ודחיקת רגלי הערבים והשמדתם.⁴⁹ ההימכרות לאימפריאליזם האמריקאי החלה בעצם יום ייסודה של ישראל. זאת היא "המדינה הקטנה, שמאז הקמתה ב־1948 קשרה עצמה לאימפריאליסטים"; ליתרהבהרה: "בזמן שהוכרזה עצמאות ישראל, במאי 1948, היתה ההגמוניה המדינית והכלכלית האמריקאית במדינה החדשה עובדה קיימת".⁵⁰ במאמר שממנו הובאו כאן שתי המובאות האחרונות גם מסופר כי "הציונים השליטים הגלו כוח, או הכריחו לנוס, כמיליון ערבים מישראל"—טענה שעליה חזורים פירסומים אחרים, כשם שהם מרבים לציין שישראל כבשה 6.7 אלף קמ"ר, שלפי תכנית-החלוקה נועדו להיפלל בשטחה של המדינה הערבית בארץ-ישראל (כדאי להשוות נעילות אלו עם העמדה הראשונית של נציגי ברית-המועצות באו"ם בשאלת הגבולות, האחריות לפליטים וכו').

איך, בכלל, התחילה המלחמה בארץ-ישראל? פלישת צבאות ערביים לישראל, שגונתה בזמנו על-ידי דוברים סובייטיים, נעלמה כמעט. על מקומה באו קביעות סתמיות-למדי, כגון: בשנים 1948—1949 היתה בארץ "מלחמה ערבית-יהודית כתר צאה מפרובוקציה מצד האימפריאליסטים האנגלו-אמריקאים";⁵¹ "השנאה היהודית-הערבית הפכה מערכה מזוינת";⁵² מיד לאחר הקמת מדינת-ישראל "התחילו המלחמות עם המדינות הערביות".⁵³ יתירה מכך, נסתמנה חלוקה חדשה של האחריות למעשי-האיבה—כמו, למשל, בתיאור הבא: "מיד לאחר החלטת העצרת-הכללית של האו"ם על הקמת שתי המדינות ועל גבולותיהן התחילו התנגשויות מזוינות בפלשתינה, שזוהו מצד אחד, על-ידי פעולות ארגוני-הטרור היהודיים... שדרשו שתימסר כל פלשתינה ליהודים, ומצד שני על-ידי תככי... האנגלים, שהסיתו את הארצות הערביות התלויות בהם להתחיל במלחמה מזוינת בפלשתינה". הרושם המתקבל מקטעים אחרים של אותו מקור הוא שבעצם היתה ההסתה יעילה, בעיקר, ביחס לעבדאללה מעבר-הירדן. תוך כך ניכרת ההשתדלות לפייס את הגאווה הערבית הלאומית שנפגעה: "הכשלונות הצבאיים של הערבים שלחמו בגבורה היו תוצאה ממסיבות היסטוריות חולפות ומחוסר אחדות-מטרה-ופעולה אצל הערבים".⁵⁴ וריאציה אחרת על נושא זה: "סיבות התבוסה של צבאות המדינות הערביות טמונות בחילוקי-הדעות החריפים בקרב הגוש הערבי, שבגללם אי-אפשר היה לתאם את הפעולות ולהקים פיקוד אפקטיבי אחד"—ועם זאת, רק בראשית המלחמה סבלו הערבים כשלונות, ואילו בפרק-הזמן של יולי-אוקטובר היו להם הישגים ניכרים בנגב ובגליל.⁵⁵

עוד נקודות-מספר מתיקוני-היסטוריה אלה ראויות לציין. כזכור, את התמיכה בהקמת מדינה יהודית הסמיך גרומיקו, בתוך השאר, לייסוריהם של היהודים ששרדו באירור

פה—העקורים. ה"חסרים מולדת משלהם, חסרים קורת-גג... נודדים על-פני ארצות שונות..." (הוא הצביע במיוחד על סבל העקורים, שמצאו מקלט זמני בלבד במחנות במערב-אירופה). הנוסח המתוקן הוא שיהודים אלה עלו לישראל בלחץ עינויים או פיתויי-מרמה: "נוראות הן העובדות על ההתעללות ביהודים העקורים במערב-אירופה, שהציונים אנסו אחרי מלחמת-העולם השניה לבסוע לישראל".⁵⁶ תיקון אחר מגדיל את חשיבותם של ערביי ארץ-ישראל במערכה נגד שלטון-המנדט לפני סילוקו. למדים אנו, כי "המוני יהודים וערבים" פתחו בשנים 6—1945 במלחמה מזוינת נמרצת נגד 100,000 חיילים אנגליים.⁵⁷ בשיחזור העמדה הסובייטית לגי תכנית-החלוקה מסתמן נסיון להבליט את התמיכה בהקמת מדינה ערבית ולטשטש את התמיכה בהקמת מדינה יהודית—ויש שנסיון זה מגיע לכלל התכחשות לכל פעילותה של ברית-המועצות למען הקמת ישראל. בעת ביקור בעיראק הצהיר אנאסטאס מיקוואן כי "ישראל קמה הודות להשפעת אמריקה ובריטניה ואין לברית-המועצות כל חלק בהקמתה".⁵⁸ עדות מעניינת למאמצים להיטהר מפתח-גרומיקו מתקבלת מספר בן 856 עמודים, "סס"ר והארצות הערביות—השנים 1917—1960", שהוצא על-ידי משרד-החוץ הסובייטי, והמכיל תעודות ופירסומים רשמיים שונים. עורכי הספר דילגו ממש על ההופעות באו"ם הנוגעות לארץ-ישראל, מצוי כאן נאומו של גרומיקו במועצת-הבטחון מ'20 באוגוסט 1947, בו תבע הוצאת הכוחות האנגליים ממצרים ומסודאן, אך נעלם נאומו בעצרת-הכללית מ'14 במאי 1947, וכן לא נזכרו כל יתר ההופעות, שלו ושל שאר נציגים סובייטיים אחרים באו"ם, בשאלת ארץ-ישראל בשנים 9—1947. לעומת זאת מוכללים נאומים של גרומיקו משנות ה'50, שבהם דיבר בגנות ישראל. פרט פיקאנטי ומאלף כאחד: הספר נערך בפיקוח ה"ועדה לפירסום תעודות דיפלומטיות שליד מיניסטריון-החוץ", שבראשה עומד א. א. גרומיקו.⁵⁹

אמנם התכחשות זו לעבר הקרוב אינה מלאכה קלה. לפעמים יש סטיות מן ה"דגם" שלפיו מתבצע שיכתובה-ההיסטוריה. טבעי הדבר שבישראל עצמה נזהרים היו נציגים סובייטיים מדיבורים שיבטלו את חלקה של מדינתם במאורעות שהולידו לעצמאותה של ישראל. מתוך שיקול מדיני מסוים או נוחות פולמוסית אף הזכיר פעם דיפלומט סובייטי באסיפה בירושלים כי ברית-המועצות "רואה עצמה כמילדת של ישראל".⁶⁰ אך המגמה השלטת בספרות הפוליטית וההיסטורית הסובייטית לגבי בעיית ארץ-ישראל בשנים 9—1947 (כמובלט בפירסומים של שנות ה'50 ושנות ה'60 עד ימינו אלה) היא לטשטש ככל האפשר אותו תפקיד של "מילדת". כדבריו של נציג קובה בעצרת-או"ם, באוגוסט 1958: "נראה כי רוסיה שואפת עתה בעקשנות מיוחדת-במינה לכתוב מחדש את ההיסטוריה. כאילו רוצה היא להוכיח שחלוקת ארץ-ישראל בוצעה אף-זרוע ע"י המערב".⁶¹

אכן, אחד הדברים הקשים ביותר בברית-המועצות הוא "לנבא את... העבר".⁶²

הערות

- ¹ דוד הורוביץ: בשליחות מדינה נולדת; הוצאת שוקן, תשי"ב—1951, ע' 289.
- Alvin Z. Rubinstein: The Foreign Policy of the Soviet Union; Random House, New York, 1960, p. 378.
- Salo W. Baron: The Russian Jew under Tsars and Soviets; Macmillan, New York, 1964, p. 312.
- James G. McDonald: My Mission to Israel; Simon and Schuster, New York, 1951, p. 97.
- בישראל, על סמך שיחתו עם מארקוס זיף שבא מלונדון.
- Walter Laqueur: Communism and Nationalism in the Middle East; Praeger, New York, 1956, p. 268.
- ⁶ משה שרת: בשער הזאומות, 1946—1949; עם עובד, 1958, ע' 284.
- ⁷ האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, מהדורה שנייה, כרך 1 (נחתם לדפוס ב־15 בדצמבר 1949), הערך על עבדאללה, ע' 12.
- ⁸ תגובה חריפה על "דוקטרינת טרומן" פורסמה ב"איזווסטיה", מוסקבה ב־13 במרס 1947, למחרת אישורה (עם נאומו של נשיא ארצות־הברית לפני ישיבה משותפת שק שני בתי הקונגרס, 12 במרס 1947).
- ⁹ שרת, כנ"ל, ע' 278.
- ¹⁰ תמונת שני ההגלים, האמריקאי והסובייטי, מעל מלון "גת־רימון" בתל־אביב הובלטה בעתונות העולם.
- Hassan Saab, in — Fayez A. Sayegh (editor): The Dynamics of Neutralism in the Arab World — A Symposium; Chandler Publishing Company, San Francisco, 1964, p. 106.
- Adnan Pachachi, in — *ibid.*, p. 115.
- ¹⁵ א. א. בן־אשר: יחס־חוץ, 1948—1953; עיינות, 1956, ע' 171.
- ¹⁴ "ניו־יורק טיימס", 30 בינואר 1951.
- ¹⁵ שרת, כנ"ל, ע' 354.
- ¹⁶ נתקבל בכנסת ב־5 ביולי 1950 ופותח במלים: "כל יהודי זכאי לעלות ארצה".
- ¹⁷ משה שרת בכנסת, 30 בינואר 1951.
- ¹⁸ הודעת ראש־הממשלה, דוד בן־גוריון, בכנסת, על הרפב הממשלה ותכניתה (קווי־היסוד), 8 במרס 1949.
- Hyman Levy: Jews and the National Question; Revised American Edition, Cameron Associates, New York, 1958, p. 53.
- J. C. Hurewitz: Diplomacy in the Middle East — A Documentary Record, 1914-1956; D. Van Nostrand Comp., Princeton, 1956, vol. II, pp. 308-309.
- ²¹ דברי הכנסת, כרך ה', ע"ע 2—1571.
- ²² בפסיקה זו אפשר לראות גם התייחסות לחיכוכים פנים־ערביים בשאלות טריטוריאליות, ובעיקר בנוגע לזכויותיה הטריטוריאליות של ממלכת־יורדן עפ"י הסכם שביתת־הנשק עם ישראל.
- ²⁸ Hurewitz, כנ"ל, pp. 310-311.
- ²⁴ מובא ב־Pierre Rondot: The Changing Patterns of the Middle East; Praeger, New York, 1961, p. 136.
- ב־George J. Tomeh: Sayegh, בשנינוי־מה של נוסח מובא גם ע"י.
- ²⁵ הובא ע"י אמנון קפליוק, "על המשמר", 15 בנובמבר 1957, כנ"ל, ע"ע 129—130.

26. "ליטראטורנאיה גאזטה", 24 ביולי 1950; "נובוייה ורמיה", 13 ביולי 1950.
27. מובא ב-Rondot כנ"ל, ע"ע 7-136.
28. משה שרת בכנסת, 4 בנובמבר 1951.
29. ירדן חתמה על האמנה בפברואר 1952 והיא קיבלה תוקף רשמי באוגוסט 1952.
30. Hurewitz, כנ"ל, pp. 311-314.
31. בן-אשר, כנ"ל, ע' 255.
32. שם, ע' 250 (משה שרת לפני עירכי עתונים, 26 באוקטובר 1951).
33. הודעת ראש הממשלה. דוד בן-גוריון, 27 בפברואר 1952 (דברי הכנסת, כרך 11, ע"ע 1464-5).
34. George J. Tomch, in — Sayegh, כנ"ל, p. 129.
35. Adnan Pachachi, in — Sayegh, כנ"ל, pp. 116-117.
36. דוגמות נוספות: מ. מארינין—ישראל נחלה אמריקאית, "פראודה", 13 במאי 1951; ל. ואטלינה: ישראל—בסיס של האימפריאליזם האמריקאי במזרח הקרוב, "זופרוסי איסטורי", מס' 4, 1951, ע"ע 94-105.
37. הרפובליקה הפדרלית של גרמניה (המערבית) הוקמה רשמית בספטמבר 1949. בראשית אוקטובר 1949 הוכרזה הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית (המזרחית) באזור הכיבוש הסובייטי.
38. John Kimche: Seven Fallen Pillars; Praeger, New York, 1953.
39. "ניוורטטיסטמן אנד ניישן", 14 בספטמבר 1957.
40. יציון כי בממשלה הזמנית השתתפו כל המפלגות הפועליות, פרט לקומוניסטית; אשר לבן גוריון, כמעט לא היו ספקות בדעת-הקהל העולמית שישמש ראש-הממשלה הראשון של מדינת-ישראל.
41. האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, מהדורה שנייה, כרך 17, ע"ע 18-512.
42. דוד בן-גוריון בכנסת, 31 במאי 1950.
43. מרדכי אורן: רשימות אסיר פראג; ספרית פועלים, מרחביה, 1958, ע"ע 4-63.
44. שם, ע"ע 8-67.
45. שם, ע"ע 6-72, 132, 236.
46. כדוגמה: הפרק המוקדש לישראל בספר "עמי אסיה הקדמית" (מסידרת ספרים על עמי העולם), הוצאת האקדמיה למדעים, מוסקבה, 1957.
47. ד. בראודה וא. בנשיץ, ב"נאוקה אי רליגיה", דצמבר 1959. העובדה שלמחברים יהודיים יש חלק בהסברים מסוג זה אינה חורגת ביותר מן הנהוג הסובייטי.
48. ג. ניקיטינה: ישראל והאימפריאליזם; "סובייטסקויה ווסטוקובידיניה" (המזרחנות הסובייטית), נובמבר 1958. על דעות אלו ואחרות ממאמר זה הוורת המחברת בפרק על ישראל בהיסטוריה הדישה של ארצות אסיה ואפריקה", מוסקבה, 1965—ספר שאושר כ"ספר-לימוד לאוניברסיטאות".
49. וו. לוצקי: ישראל—מכשיר המדיניות התוקפנית; "מו'דונארודנאיה זיון", מוסקבה, פברואר 1957 (מתוך דברים בסימפוזיון על "דוקטרינת איזנהאור", שנערך על-ידי מערכת אותו ירחון).
50. א. ליאונידוב: מאחורי מסך הציונית; "סובריימוני ווסטוק", מוסקבה, נובמבר 1957.
51. ס. א. אנדרייב: ישראל (רשמי עתונאי); מוסקבה, 1962.
52. אנציקלופדיה לילדים, מוסקבה, 1962.
53. ל. שיינין, ב"ליטראטורנאיה גאזטה", 29 באוקטובר 1957.
54. קונסטאנטין איואנוב ווינובי שייניס: מדינת-ישראל, מצבה ומדיניותה; מוסקבה, 1958. מהדורה ראשונה של הספר—147 ע"ע—הופיע ב-100,000 טפסים, ובשנת 1959 הופיעה מהדורה שנייה, מוגדלת ב-42 ע"ע, ב-50,000 טפסים.
55. האנציקלופדיה ההיסטורית הסובייטית, מהדורה שנייה, כרך 3, מוסקבה, 1963.

⁵⁶ איוואנוב ושייניס, כנ"ל.

⁵⁷ אנדרייב, כנ"ל.

⁵⁸ "על המשמר", 17 באפריל 1960.

⁵⁹ "ססס"ר והארצות הערביות—השנים 1917—1960", הוצאה ממלכתית לספרות פוליטית, מוסקבה, 1961.

⁶⁰ מדברי יועץ השגרירות הסובייטית בישראל, איוואן דאדיוליה, שאף ציין כי "ברית-המועצות היתה המדינה הראשונה אשר סיפקה נשק לישראל במלחמת-השיחורור"; "מעריב", תל-אביב, 16 בפברואר 1966.

⁶¹ ד"ר אמיל נונינו פורטואנדו, במושב מיוחד של עצרת או"ם, 20 באוגוסט 1958.

⁶² על-פי אימרה של ג'ורג' פאלוצ'י-הורוואט בספרו "הרושצ'וב—הדרך אל השלטון" (עברית—בהוצאת קרית-ספר, 1963).

פיך רונדו: כמה בחינות בתורתה של נ.ע.ס.

(המפלגה העממית הסורית)

לעתים רחוקות מזדמנים מקורות בעלי ערך כלשהו לחקר אותן תנועות מדיניות במזרח שהתנאים כופים אותן להתקיים במחתרת. למעשה, שעה שאחד הגופים האלה מובא לדין הרי בדרך-כלל מצניעים את המסמכים שנתפסו ואת הכוונות שנתגלו, ועיקר דאגתם של השלטונות היא אז להשתיק את תעמולתה של מפלגה מעין זו.

עם זאת, הודות לרוחב-הדעת ולליברליות של הריפובליקה הלבנונית ניתן לציבור לעקוב, באמצעות העתונות, אחר המשפט שנוהל בבית-הדין הצבאי נגד חבריה ואזהדה של מ.ע.ס. (המפלגה העממית הסורית), שהיו מעורבים בנסיון הפוטש של ה-31 בדצמבר 1961.

כבר נסתייענו בפרטיכלים של הישיבות כדי לבדוק אם אמנם היתה התנועה של 31 בדצמבר 1961 נסיון של הפיכה צבאית.¹ כפי שנרמז אז, הרי נבע הפיגור בניצולו של מקור זה מתוך כיבוד הריבונות הלבנונית: כל עוד לא נחרץ דינם הסופי של הנשפטים, היה טעם-לפגם בכל הערה מבחוץ בנוגע לפרשה זו; אך לאחר שנהנו האנשים הללו ממידת רחמים הראויה-לשבת, אפשר לראות במסמכים הקשורים במשפט נתונים העומדים לרשות הסוציולוגיה ומדע-המדינה.

חוזרים אנו אפוא לתיק זה כדי לנסות הפעם להעלות—מתוך העדויות שאותן מסרו הנאשמים בעת החקירה, ואחרי-כן בעת המשפט—כמה יסודות הנוגעים לתורתה של מ.ע.ס.

לא נעלם מאתנו שעדויות אלו נמסרו ודאי מתוך מגמה להצדיק דברים, מגמה לגיטימית כשלעצמה; אבל אנחנו נצטמצם כאן בהרצאת הרעיונות הכלליים של המפלגה וחבריה, ולא נעסוק בהבהרות הנוגעות להתנהגות האישית של הנאשמים בפרשה שהובאה לפני בית-המשפט; ההנמקה המובאת בזה, גם אם שימשה בפועל מעין טיעון של סניגוריה, דומה שהיא מכילה כמה וכמה יסודות העשויים לשפוך אור על תורתה והתפתחותה של תנועה שעדיין אינה ידועה כל-צרכה.

כן גם שומה עלינו לציין שלא היה ברשותנו נוסח שלם ומהימן של עדויות הנאשמים. השתמשנו, מצד אחד, בכתב-האישום שהביא את ההצהרות שנמסרו

¹ "תנועת ה-31 בדצמבר 1961 בלבנון כלים היתה הפיכה צבאית?" Orient מס. 34, 1965.

בחקירה—ומצד שני, בדיווח שנתפרסם בעתונות בעת מהלך המשפט, ובהכרח היה הפוז למדי.²

ברי לנו אפוא שמקורותינו לוקים מאד בחסר; לא יהיה בהם משום בסיס למסקנות בדקות. אבל באין מסמכים בטוחים יותר, שלפי המקווה יעמדו לאחר זמן לרשותם של היסטוריונים, נדמה היה לנו שכדאי להפיק מהם לקח כלשהו.

א. תורת מ.ע.ס. לפי עדויות הנאשמים בחקירה

כתב־האישום, שהוכן על־ידי השופט־החוקר הצבאי מר נגיב כפורי, מפרט, לאחר סקירה קצרה על "פעולות מרי" משנות 1936 ו־1949, את "טעמי מעשיהם התוקף פניים" מחודש דצמבר 1961, כפי שנמסרו על־ידי מנהיגיה הנאשמים של מ.ע.ס. השופט־החוקר מבחין בין "טעמים שליליים", המתבטאים בצעדים הממשלתיים שהמפלגה רואה להתרעם עליהם, ובין "טעמים חיוביים" מתחום הדוקטרינה.³

השתמשנו כאן רק ב"טעמים החיוביים" של הנאשמים, כפי שסופקו על־ידי השופט־החוקר. נוח היה לנו להביאם בצורת טבלה תמציתית המראה איך, על־פי תפיסתו של כל אחד מחמשת המנהיגים המצוטטים, מופיעים ומתקשרים שלושת הרעיונות בדבר ריפורמה הנחוצה בלבנון, בדבר הדוגמה שתוכל להינתן מתוך כך לארצות השכנות, ובדבר ההתפתחות האחדותית העשויה לבוא בעקבותיה באיזור כולו.⁴

עיקר עניינו של הצהרות אלו טמון, כמדומה, בעובדה שנתקבלו מכל אחד לחוד בסתר לשכתו של השופט, בלא שיידע איזה מן הנאשמים מה אמרו האחרים (להבדיל מן ההכרזות שלאחר־מכן, שנמסרו בישיבה פומבית, בתנאים שאיפשרו לכמה מן הנאשמים להתייב חלקית לפחות, בתחום הדוקטרינה, לימין מנהיגיהם). והנה, עדויות אלו שנמסרו בחקירה מגלות (בהבדלים דקים מסוימים, שהרי אחדים מכוונים דעתם יותר ללבנון ואחרים יותר אל החוץ) התאמה מפלאה במחשבתם של חמשת המנהיגים. משום כך אפשר גם אפשר לקבוע במידה של בטחון כי אכן יש למ.ע.ס. דוקטרינה רצופה ועקיבה.

לפי העדויות האלו אפשר היה לסכם דוקטרינה זו כלהבא: לדעתה של מ.ע.ס., זקוקה הלבנון לריפורמה על־ידי ביטול העדתיות והנהגת החילונית, כדי שתיעשה דוגמה ומופת לשאר המדינות של "השהרון הפורה" (עיראק, ירדן, סוריה), שאולי תתעוררנה

² היומון הביירותי "ל'אוריאן" פירסם ב־10 במאי 1962 את כתב־האישום, והחל מן ה־7 ביוני פירסם דו"חות מאת ה"ה מוסא רפאל ורוזיה גחשאן. בתעודות האלו אנו משתמשים. התאריכים המוזכרים בסוגריים במאמרנו הם תאריכי הישיבות של ביה"ד.

³ כתב־האישום; פרשה ראשונה, "הקשר"; חלק ראשון, "הקושרים"; פרק א, "המפלגה העממית הסורית"; פיסקה ג. "הטעמים שדחפו את המפלגה לקשירת קשר ולתוקפנות". — על־פי "ל'אוריאן", 10 במאי 1962, ע' 9.

⁴ על הסיכום המדובר לא קמו עוררים בבית־הדין. אפשר להסכים אפוא שמחשבתם של הנאש־מים מובעת אל־נכון בטקסטים האלה.

המרות הנאשמים כדבר

שם האזהרת בהתפתחת המורה...	ההצעה להימנע מהשכמת
<p>"המפלגה סבורה שמדוברות צריאה, יר- דן, סוריה ולבנון הן בגדר חסימה סב- עית הקורית" שחרון פורה", "המפלגה חייבת לקרוב זו אל זו</p>	<p>להצלות הרעיונות הלאומיים, הלא- צדתיים, בארצות האזור, בשלב מסוים בהתפתחות, יקבעו דפוסים-היק לאומי יים דומים</p>
<p>שילרין באחריות של "יעודם זה כלפי- זה, ולאחר זמן יחליטו אם האנוסים שלהם מחייב לכוון מדינה אחת</p>	<p>שחזיה דוגמה פעילה לכל ארצות הסביבה, בהתפתחותן לקריאת מיגור ה"סאטאוס" קור", בהבלי סוריה והחלפתו במשיטרים מתקדמים חדשים</p>
<p>וכי כמפור של דבר חייב עם הארץ הזאת להחליט על גורלו מתוך ישיבה לשכנות זו</p>	<p>בישים לב לכך שהלבנון נועדה לצוות על שכנותה הטבעית, למלא את שלי- החתה כלפי שכנות זו</p>
<p>ועם הזמן, יקבע ייעודם של העמים שהם מושבי האזור הזה המכונה "סור" יה הטבעית".</p>	<p>הזרם הנאציונליסטי, ולתפיץ במרוץ את עקרונות המפלגה-זאת תוכל לעשות לכשתחיה בשלטון.</p>

שמות הנאשמים ותפקידיהם

ההצעות כלפינו	עבראגא סטארה, בן 44, נשיא ה- מפלגה
<p>"...המפלגה מאמינה שלא ייתכנו צדק הבדתי ורקפורמה כללית בלבנון אלא כאשר תבטל העדתיות ודרכי הפיגושל תחליטה תלגינות".</p>	
<p>ושחלבונו חייבה להיות הארץ שעלתה לפועל, במרו סביבה הטבעית.</p>	<p>אנעאס רעד, ממנה על החסברה</p>
<p>"המפלגה חותרת לכוון בלבנון מדינה עממית וחלונות"</p>	<p>אסעד איל-אשכר, בן 52, חבר המועצה- העליונה של המפלגה, לשעבר נשיא המפלגה, לשעבר ציר-פוליטומט</p>
<p>"המפלגה סבורה שחלבונו היא השטח הטוב ביותר לעשות בו סניון של טר- הור מחשבתם המדינית של המנהיגים מן העדתיות וכינון מדינה חלונות מודרנית</p>	<p>מר מחמד בעלכפי, בן 40, נשיא ה- פירעצה-העליונה של המפלגה, החוגה</p>
<p>מטרתה של הפיסיה-השליטון ע"י המפלג- גה להבריא את המצב הכלכלי והמדי- ני... להגשים צדק חברתי, להחליצב גור</p>	<p>מר בשיר עופריד, בן 30, ממנה על החוגה</p>

מתוך כך להתפתחות דומה ותעמודנה יותר על ייעודו, עד שבסופו של דבר תבדוקנה ארבע המדינות אם יכולות וצריכות הן להתאחד. באשר לדוקטרינה של מ.ע.ס. מסכם השופט-החוקר הצבאי בזו הלשון: "המטרה הישרה שעליה שוקדת מ.ע.ס. בפעולותיה התוקפניות היא להגיע לשלטון ולהכשיר את הלבנון, שלב-שלב, להיעשות חלק מן המדינה הסורית המכונה גם 'שהרון פורה'". הוא מוסיף ואומר כי המפלגה "לא מסרה לרשות על הדוקטרינה שלה לאמיתה", כי בבקשת הרשיון של המפלגה-העממית-הסוציאליט⁵ תיארה את עצמה כ"תנועה הפועלת בתחום המדיניות הלבנונית לשמירת על הישות הלבנונית".

ב. תורת מ.ע.ס. לפי הצהרות הנאשמים במשפט

בהשיבם על כתב-האישום מבקשים הנאשמים להוכיח כי בהיותם פועלים במסגרת הפוליטיקה הלבנונית שקדו על מטרות ראויות-לשבת של ריפורמה פנימית, וכי הדרו לשמירתה של הישות הלבנונית; כך, לפחות, היה הדבר מאז הוגשה הבקשה להתרת המפלגה, צעד שהעיד למעשה על התפתחות מסוימת בדוקטרינה.

1. הריפורמה הפנימית של הלבנון

באשר לריפורמות, כאן דומה שעדויות ה"דוקטרינרים" הן המעניינות ביותר; נבדוק אפוא תחילה את הצהרותיהם של אישים אורחיים, אף כי הקצינים הם שנחקרו בראשונה.

כפילוסוף של המפלגה. ניצב ד"ר עבדאללה סעאדה מלכתחילה (19 ביוני) בנקודת-ההשקפה הרוממה ביותר; כך הוא מתאר את "מטרת המפלגה... (כ) סוציולוגית במהותה...; לנסח תפיסה חדשה של האדם"; ולפיכך "הדוקטרינה של מ.ע.ס. היא... אוניברסלית". מר סעאדה, החורג במובן ידוע מן המישור הלאומי (וכפי שעוד נראה להבא, ימציא דבר זה את הצידוקים לעמדת המפלגה כלפי הישות הלבנונית" וה"אומה הסורית"), מצביע בעצם, ברוח דומה לזו, על המניע הכללי מאד של מאבק מ.ע.ס. נגד "הגל האיחודי הנאצרי... שהוא מתקדם רק למראית-עין, ולמעשה יסודו בעדתיות", ואשר "חותר היה להרוס את הלבנון, משכן החירות".

לדברי מר סעאדה, "סיבות הפיטש הן אך-ורק פנימיות... מטרתנו היתה לחולל ריפורמה והתנערות חברתית ברוח שמאלית מתונה, לכוונן צדק חברתי ודמוקרטיה אמיתית, להעלות את רמת-החיים בכל גלילות הארץ. רצוננו היה לגאול את העני מן המחסור, המצוקה והחוליה... מטרותינו היו למגר את הפיאודליזם: לא עוד בית-סעאדה בכורה ולא עוד בית-אסעד בדרום-הלבנון".

מר מוחמד בעלבפי, שנחקר כעבור יומיים (21 ביוני), נוקט עמדה דומה לזו

⁵ בקשה שהוגשה ב-7 ביולי 1958, כלומר לפני סוף "מרידת מאי"; ההיתר ניתן ב-6 בספטמבר, כלומר בטרם יטול הגנרל שהאב את השלטון לידי בפועל-מש. השם "מפלגה-עממית-סוציאליט" בא מאז על מקים השם "מפלגה עממית סורית".

כשהוא חולק על כך ש"האמנה של 1943, המיוסדת על העדתיות" די בה לערוב לישות הלבנונית: "הערובות האמיתיות מתבטאות במתן אישיות לבנונית חדשה ללבנון... רצוננו לשים קץ לעדתיות ולפיאודליזם", להפוך את הלבנון "למדינה" לדוגמה לכל הארצות הערביות, משפן החירויות". כיון שהאשם "שרצה לשנות את התחוקה באמצעים בלתי-חוקיים". מצהיר מר בעלבפי: "בעינינו התחוקה קדושה לא-פחות מן הקוראן", אבל ניתן לשנותה בדרכי החוק, ו"בתקופת הלוויינים המלאכותיים" הגיעה השעה לעיין בה מחדש, "ביתר-ייחוד בסעיפים 94 או 95, בנוגע לעדתיות בעניינים המדיניים, שעובד בימי המנדט".⁶ הלבנון הוא השטח הטוב ביותר לעשות בו את הנסיון לנתק את המחשבה מכל תפיסה עדתית... הלבנון נקרא לשלוט בסביבתו הטבעית ולמלא את שליחותו למען ההתפתחות האזרחית..." פרקליטו של הנאשם מצרף לתיק הרצאה שהשמיע הלז ב-1961 על "הלאומיות הסוציאלית".

מר אסעד אל-אשכר עומד בעדותו (22 ביוני) על אותו נושא רק בקשר לחומר מסוים שהוחרם אצלו והקובע, בעיקרו של דבר, שישותה של לבנון אינה קיימת ושהמוסדות הלבנוניים נשענים על הפיאודליזם בלבד; הנאשם אינו יכול להבהיר אם הרעיון הוא שלו או שנלקח ממאמר של האב לאמנס; אך כפי שעוד נראה, עומד הוא בתוקף על נאמנותו לישות הלבנונית. לאחר-מכן הוא מעיר כי "אנשי מ.ע.ס. לא פחדו להצהיר על תורתם ולהילחם בשמה נגד הצרפתים. מ.ע.ס. איננה חטיבה לצורך בחירות אלא היא מפלגה אידיאולוגית".

מר בשיר עובייד (22 ביוני) מספיק רק להבהיר, בקשר למגעיו עם אנטון סעאדה ב-1949, ש"לא היה מרוצה מן הסדר החברתי".

מתוך הנאשמים האזרחיים מן המדרגה השניה הופיע מר מוצטפה עבד אל-סאתר (26 ביוני) כאיש מגליל בעלפך, כלומר יוצא "חוג העוין את קיומו של הלבנון", ש"החל להכיר בישות הלבנונית ובנחיצותה רק לאחר שנרשם במפלגה". תמיד הוניהו השלטונות את הבל-הארץ שלי; משפחתי תמיד נשארה בשפל-המדרגה. בעוד שאנו נאלצנו להצטמצם בגידולים של עוני, שעורים ותירס, הרי שכנינו שקדו על מטעים אסורים ועשו הון ענק.⁷ אף-על-פי-כן, "מעולם לא היססנו להקריב קרבן למען המולדת". הטעמים שהניעוהו להירשם במפלגה "כולם פילוסוף פיים בלבד", אחרי-כן "כתב אלפי מאמרים, השמיע אלפי הרצאות ונאומים... כדי לעשות מהלכים לרוח החברתית של המפלגה"; רבים היו מוקיריו, ובבחירות של 1957 הציג את מועמדותו וכמעט שהצליח, אלא ש"נלחמו בו אותם כוחות ריאקצ'יוניים שראו בו איש מכור למצדדים בישות הלבנונית". מהיותו "קשור קשר עמוק

⁶ סעיף 95 של התחוקה הלבנונית דואג, בעצם, למען הצדק וההרמוניה, לנציגות שווה של העדות במשרות הציבוריות ובהרכב הממשלה; אבל הסדר זה בא כהוראת-שעה, ועל-תנאי שלא יפגע בטובת המדינה. חלוקת המושבים במורשון בין העדות היא ענין לסעיף 24. ⁷ רמז לגידול החשיש של הרמל, ולהשלמה המגוננת מצד הפיאודלים.

לעקרונות הדמוקרטיה", התנגד תמיד להפיכות ולפוטשים צבאיים, שסופם דיקטטורה.

הנאשם איש-הצבא, הקפיטן פואד עוואד (16 ביוני), מצביע בעיקר על עובדות עירובו של הצבא בעסקי-בחירות. הלייטננט שאופי חייראללה (16 ביוני), שנחקר אחריו, סבור כי הנאשמים מיצגים "את השיכבה הנוצרית-הישעית-היזבוקית שהועלתה לקרוב ב-1958". בעיניו, "העצמאות אין פירושה רק להיפטר מן הנכרי; היא הערובה לחירויות הציבור". הוא, שאיננו חבר מ.ע.ס. אלא רק מאוהדי המפלגה, "מאמין בתורה החברתית של מ.ע.ס. מפני שהיא אנטי-פיאודלית... ובה הערובה היחידה לקיומה של הלבנון לאורך-ימים". כאשר העיר נשיא בית-הדין על ידיד אחד "סוציאליסט מתון", שהוא "סוציאליסט כמו ג'ומבלאט", נזעק חייראללה בחימה: "ג'ומבלאט הוא פיאודל, הוא אינו סוציאליסט. אנו לימדנו לו את הסוציאליזם".

הלייטננט חאג' עלי חסן (18 ביוני), שבע-אכזבה מחמת כשלונותיו בראשית דרך-חייו ומחמת תמיכה בלתי-מספקת מצד הציר שלו במורשון, מר צברי המאדה,⁹ מצהיר כי חדל מ"לשנוא את מ.ע.ס. בעקבות השתדלות נדיבה מצד השייך סעיד תקי אל-דין לטובתו, שנספח אל המפלגה בגלל עמדתה הלוחמת ב-1958, ושהוא מעריץ אותה מפני שהיא "מפלגת מאורגנת... (שבה שוררת) רוח של שיתוף-פעולה ועזרה הדדית". אשר לקפיטן בדיח ע'אזי (18 ביוני), הלז אומר כי לא הלשין על הקשר מפני ש"לא רצה להיעשות גיבור על חשבון ידידיו... הם (המנהיגים) נתנו בי אמון: לא יכולתי..."

בעיני כלל הנאשמים נראה אפוא כי למען תלבש העצמאות הלאומית את מלוא משמעותה היא מחייבת כבוד לפרט ולחירויות הציבור, וכן קידמה חברתית, לתועלתם של חבלים מקופחים בעיקר; מכאן הרצון להיאבק נגד שלטון ה"זעירים", שריד מדולדל מן ההגמוניה המסורתית של "המשפחות הגדולות", ונגד קלקלותיה של העדותיות, שהיא פועל-יוצא מתפיסה צר-אופק של שיווי-המשקל בין העדות.

כאשר הדוקטרינה מגיעה לדרג המקומי, לפשוטי-עם, משתזרת היא אפוא ביריבויות של שבטים ובתי-אב כמו גם בתסיסה העממית נגד ה"פיאודלים" ובתביעות של נפות ויישובים עניים: הרבה מחברי מ.ע.ס. הם מתוואלים מג'בל-עאמל ומקארמל;¹⁰ אצל אחדים מהם מוחש חוסר-רגש של אנשים נכזבים, הרואים עצמם מבוזים, ואשר סוף-סוף נתקבלו בחוג של אחנה. המנהיגים אף הם עמלים להגשים את רעיונותיהם אפילו כנגד הסביבה החברתית שלהם: "לא עוד בית-סעודה בכורה", דורש ד"ר

⁸ "יזבקים" ו"ג'ומבלאטים" הם מאז המאה הי"ח שני מחנות דרוויים שיריבות עזה ביניהם.

⁹ המדובר ב"זעירים" המתואלי של הרמל.

¹⁰ עם זאת יש להעיר כי שלטונו של הגנרל פואד שהאב, שנגדו היה הפוטש של ה-31 בדצמבר מכון, שקד קודס-כיל, ואם גם לראשונה, על טובת החבלים המזוהים.

סעאדה, שהסטואיות שלו מעבירתו על דעתו. משקיף מבהוץ חובה עליו, כמדומה— ויהיה אשר יהי משפטנו על העובדות השנויות במחלוקת—להכיר בצלילים אלה של התרגשות וכנות, ובשאיפה הזאת לסגפנות ולמוסריות נוכח הרפיסות הלבנטינית.

2. העמדה ביחס ללבנון: הישות הלבנונית

חלק גדול מן הדיונים של יוני 1962 סובב על ציר המושג של ישות לבנונית: אף אחד מן הנאשמים אינו מודה שחטא לה במחשבה או במעשה, והרוב משתבחים בכך שהגנו עליה במסיבות חמורות מסימות. גם כתב-האישום עצמו חסר כאן הומוגניות, ליקוי שהסניגוריה הזדרזה לנצלו. דו-המשמעות נובעת במידה רבה, בלי ספק, מהתפתחות הדוקטרינה של מ.ע.ס., התפתחות שאחדים מן הנאשמים עמדו עליה בתוקף.

א. הרמזים לישות הלבנונית בכתב-האישום

במין סיכום קצר של ההאשמות, שכתב זה פותח בו,¹¹ כותב השופט-החוקר הצבאי "שמיחסים לנאשמים... שהכינו קשר ותוקפנות שתכליתם לשנות את התחוקה בדרכים בלתי-חוקיות, לעורר מרידה מזוינת נגד השלטונות כדי למנעם ממילוי תפקידיהם, לתפוס את השלטון האזרחי והצבאי, להביא לידי מלחמת-אזרחים..."; וכו'; אבל בהקשר זה אין הוא רומז במאומה על התנפלות לישות הלבנונית. סמוך אחרי-כן,¹² ב"פתח-דבר" המביא הרצאה כוללת של העובדות, מרמו השופט-החוקר הצבאי על "מהומות", על "הנועת-מרי נגד הרשות", ועל התדהמה הנועמת שעוררו מעשים אלה בעם הלבנוני. הוא מוסיף ואומר: "אז באה החקירה, שנמשכה למעלה מארבעה חדשים והמוכיחה שהיה קשר נגד האומה והתנקשות בבטחון המדינה במגמה למגר את המוסדות הקיימים ולפגוע בישות הלבנון, וזאת בלי להביא בחשבון את הפשעים השונים שעלו במחיר חייהם של חפים-משפט ובמחיר חלק משלוותה ובטחונה של הארץ". אחר, בהבטיחו כי הקושרים ודאי לא השתעשעו באשליות בדבר סיכויי הצלחתם, ממשיך איש-המשפט: "כי האומה הזאת... היא למעשה חומה איתנה נגד כל המתנכלים לישותה ולמוסדותיה; לאחר נסיונות ממושכים קיבלו הלבנונים את המוסדות האלה בארצם ולא יסכימו שתיעשה לבנון שדה-נסיונות לקושרי-קשר".

מכאן אפוא שפעמיים מסמיך אותו "פתח-דבר" של כתב-האישום את הישות הלבנונית ואת המוסדות, שלפי גירסתו התנכל הקשר לכולם כאחד.

¹¹ L'orient (10 במאי 1962), המביא את כתב-האישום, מדפיס חלק זה של החומר במסגרת ובאותיות שמנות, מתוך כוונה גלויה להבליטו.

¹² חרף כותרת זו של "פתח-דבר", וחרף הסידור הטיפוגרפי של הכתוב פולג ב-L'orient מיום 10 במאי 1962, מסתבר כמדומה מעצם מבנהו של הטקסט שאכן זה הסדר בו ראוי לקרוא.

אבל התיאור המפורט של העובדות, הפותח סמוך אחרי-כן תחת הכותרת "פרשה ראשונה: הקשר", מתחיל מיד בסיפום תוצאותיה של החקירה: "החקירה הוכיחה שהיה קשר לשנות את התחוקה, לחולל מרידה מזוינת נגד המוסדות הקיימים, לתפוס את השלטון האזרחי והצבאי, להסית לרציחות בין היסודות השונים של האומה על-ידי חימוש הלבנונים זה כנגד זה". ברי שכאן אין כל דיבור מפורש על הישות הלבנונית.

ובכל-זאת, כעבור שורות אחדות, לאחר שתי כותרות-משנה הבאות בזו אחר זו (חלק ראשון: הקושרים; ... פרק ראשון, המפלגה העממית הסורית), אנו קוראים: "לא בפעם הראשונה אוחזת המפלגה-העממית-הסורית בנשק נגד המדינה ונגד הלבנון"; ועדיין אין כל רמז מפורש לישות הלבנונית בסקירה החסופה של פעולות מ.ע.ס. ב-1936: "ריכוזים שכנגד לחוק ו...קריאה למרד... מעשים המוגדרים כמתנכ-לים לבטחון", או ב-1949: "מ.ע.ס. נחלצה למרד כדי למגר את המוסדות הקיימים, לתפוס את השלטון בכוח-הזרוע", וכו'...

רק לאחר שהוא מונה את "הטעמים שדחפו את המפלגה לקשר ולתוקפנות", ולאחר שהוא מנתח את הטעמים שהעלו הנאשמים האזרחים,¹³ ממחרת השופט-החוקר הצבאי ומסכים: "מן האמור למעלה נראה בבירור כי המטרה הישירה שעליה שוקדת מ.ע.ס. במעשיה התוקפניים היא להגיע לשלטון ולהכשיר את הלבנון, בהדרגה, להיעשות חלק מן המדינה הסורית המכונה גם 'השהרון הפורה'. בקשר אשר קשרה פעלה מ.ע.ס. בדומה לאגודות החשאיות, שכן היתה מטרתה מנוגדת לחוק, והיא לא מסרה לרשות על תורתה לאמיתה, שכן בבקשה להתארגנות המפלגה העממית הסוציאלית, שאותה הגישה לשלטונות, העמידה פנים כאילו מפלגה זו היא תנועה הפועלת במסגרת הפוליטיקה הלבנונית למען השמירה על הישות הלבנונית".

ב"פרשה שניה: התכנית שעובדה למקרה הצלחה", טוען השופט-החוקר הצבאי לבסוף כי הממשלה החדשה, כפי שעלתה במחשבתם של הקושרים, אמורה היתה לצאת בהצהרה בת ששה סעיפים, אשר הששי בהם עולה מתוך עדותו של אנעאם רעד: "ההתקרבות בין ארצות 'השהרון הפורה', בצורת הסכמים משלימים בכלכלה, בהגנה ובחינוך, כדי שלאחר תקופה של התפתחות יקומו מוסדות מ.ע.ס. דומים שלאור ההתפתחות הזאת יוכלו לעיין בשאלת איחודן".

וכפי שתטען הסניגוריה, תובע כתב-האישום את הנאשמים האזרחים, בתוך השאר, על סמך שורת סעיפים של החוק הפלילי, שדווקא סעיף 302, הנוגע לשלמות הטריטוריה, אינו כלול בהם, בה-בשעה שהסעיפים 301 ו-303 מוזכרים במפורש.

ב. תגובות הנאשמים בענין הישות הלבנונית

כתב-האישום נשאר אפוא סתום מעט במה שנוגע לישות הלבנונית. הנאשמים וסניגוריהם נאחזו בכך: הם קבעו ש.מ.ע.ס. נלחמה למען הישות הלבנונית:

¹³ הנעתקים בטבלה שלמעלה.

הדוקטרינה של המפלגה אכן התפתחה; זאת ועוד, כלום אין לישב את הישות הלבנונית עם מושגים מקיפים יותר, "סוריה הטבעית" או פן־ערביות?¹⁴ מ.ע.ס. נלחמה למען הישות הלבנונית. — עוד בטרם יטענו הפרקליטים כנגד כתב־האישום, הצהירו אחדים מן הנאשמים כי לא די שלא פעלו נגד קיומה של לבנון אלא אף נלחמו למענו; אחדים מהם ראו במ.ע.ס. את נושאת־הדגל של הפטריוטיות הזאת, ולכן בחרו להצטרף אליה.

שני הקצינים הראשונים שנהקרו במשפט, הקפיטן פואד עוואד והלייטננט שאוכי חייראללה, מזכירים את המאורעות של 1958 ומכריזים בלהט שהלבנון, שאז באה התקפה על עצם קיומה, לא הוגנה במידת העז וההחלטיות הדרושה; בכך הם תולים את הסיבה העיקרית להתקשרותם למ.ע.ס. לאחר־מכן, ובפרט להשתתפותם בפעולה של דצמבר 1961. "המרד של 1958", אומר הלייטננט חייראללה (16 ביוני), "לא היה מכוון נגד החידוש [של כהונת הנשיא שמעון] אלא נגד הישות הלבנונית... מטרתו היתה להפוך את הלבנון לגליל השלישי של הקהיליה הערבית־המאוחדת... ראיתי את מולדתי משתחקת לנגד עיני".

כאשר ב־19 ביוני בא תורם של הנאשמים האזרחים להיחקר, מצהיר מר עבדאללה סעאדה כמעט מיד: "בדמנו הגיבנו על הישות הלבנונית... רבים הם שטפלו וטופלים עלינו האשמה של קשר נגד הישות הלבנונית. דבר זה לא די שהוא מוזכר בכתב־האישום. העתונות עונה הד אחריו..." כאשר הקומיסר הממשלתי מבקשו לשוב לנושא הנדון, כלומר לפוטש של 1961, חוזר מר סעאדה ואומר: "אם יהיה המיניסטרטריון מוכן לגנוז את העמודים הראשונים של כתב־האישום בנוגע לכוונתה של מ.ע.ס. לפגוע בישות הלבנונית, אז איענה לבקשתו לגשת מיד לנושא הנוגע אלינו..."

נקודת החוק מתעוררת ב־21 ביוני, כאשר פותח בית־הדין בשמיעת עדותו של מר מוחמד בעלבפי. פרקליטו של מר סעאדה, עו"ד פאיז חדאד, מבקש לשמוע בבירור על־פי איזה סעיפים בחוק הפלילי נתבעים שולחו וחבריו הנאשמים; הוא גורס כי השופט־החוקר ביטל את ההאשמה של קשר נגד הישות הלבנונית. הקומיסר הממשלתי משיב לעומתו כי המיניסטרטריון שומר לעצמו את הזכות להציג לאחר זמן את המסמכים הקשורים בנקודה זו, והוא מבהיר שהנתבעים מואשמים על־פי סעיף 305 (התנכלות לתחוקה במגמה לשנותה שלא־כחוק). והוא מוסיף ואומר כי "שינוי התחוקה מספן בהכרח את ישותה של לבנון".¹⁵ מר פאיז חדאד עומד על שלו: מדוע אין מסתמכים על סעיף 302: "כל מי שינסה להפקיע חלק מן הטריטוריה הלאומית מריבונותה של המדינה וכו'?" לאחר עיון בכתב־האישום, אומר עורך־הדין, "לא מצאהי ששולחי וחבריו נאשמים בהתנכלות לישות הלבנונית". אב בית־הדין חוזר ומאשר שוב ושוב כי "בית־המשפט מנהל את הבירור המשפטי

¹⁴ כפי שנסתבר למעלה, אמנם יש בכתב־האישום קירבה הדוקה, כמה וכמה פעמים, בין שני המושגים.

בהתאם לכתב-האישום". לאחר-מכן חוזרים עורכי-הדין יוסף סעודה, סלים בצילה וצלייבי חירי לאותו ענין, ברוחו של עו"ד פאיז חדאד; הקומיסר הממשלתי מגלה קוצר-רוח; אב בית-הדין מצהיר, בפנותו אל הסניגוריה: "אתם, רבותי, ולקוחותיכם, אתם השמים את הדגש בישות הלבנונית. כל אחד מהם רואה לו לחובה לשאת נאום חוצב-להבות על אמונתו בלבנון. מצדנו חייבים אנו להבהיר את הצהרות-האמונה האלו". והוא מצווה להמשיך בחקירה.

הוויכוח הזה מצביע, כמדומה, על העיקר. הנאשמים גורסים כי בפני בית-הדין הזה מיטב כוחם, אם לא כוחם היחיד, הוא בכך שנלחמו למען הלבנון ב-1958; בהצביעם על המרידה שנגדה נלחמו אז, הם מתפארים בנאמנותם לישות הלבנונית; לא נעלם מהם למעשה כי, יהיה אשר יהיה הנוסח של כתב-האישום, הרי הטענה העמוקה שהועלתה כנגדם היא שהיו "אנטי-לבנוניים", משום שלפי הסברה כך היו לשעבר; אך לפי טענתם החשוב הוא, בעצם, מה עמדותיהם והלך-מחשבותיהם בהווה.

תורת מ.ע.ס. התפתחה. — כמה מבעלי-ההלכה של המפלגה אינם מהססים אפוא להודות שהדוקטרינה התפתחה, וההצהרות שהם משמיעים כאן דומה כי יש בהן ענין תעודי והיסטורי של ממש באשר לעמדת מ.ע.ס. כלפי הלבנון.

כאשר מעלה מר עבדאללה סעאדה ב-19 ביוני את היררהוריו בדבר הישות הלבנונית, כמצוטט למעלה, מגלה הקומיסר הממשלתי את כוונתו להגיש אחד מפירסומי המפלגה הנוגע ב"אומה הסורית". כאן חוזר מר סעאדה ואומר: "המפלגה נוסדה ב-1931 בשם 'המפלגה העממית-הסוציאליטית-הסורית'. סבור היה בתום-לב שהלבנון היא חלק מן האומה הסורית ואין לה שום קיום משלה. רעיון זה לא היה המטרה שעליה שקדה תורתה העמוקה של המפלגה אלא שורה של היקשים, בעוד המפלגה חותרת לנסח תפיסה חדשה של האדם". לאחר שבדק את הפירסום שהגיש הקומיסר הממשלתי, ולאחר שהצהיר כי מקורו היה בשירות התעמולה, שאולי נתעלם מעיני הפיקוח המרכזי ואינו מוכיח מאומה, מוסיף מר סעדה ואומר: "המפלגה העממית הסוציאליטית יצאה לדרכה האמיתית ב-1947. אותה שנה החל מיסד המפלגה, אנטון סעאדה, להפיץ מינשרים שתיארו את הלבנון כארץ-החירות; אך כעבור זמן קצר הסתער על ארצנו גל איחודי נאצרי. הוא לא היה מתקדם אלא למראית-עין, ולאמיתו של דבר היה יסודו בעדתינות. תכליתו היתה להרוס את הלבנון, משכן החירות. אז החלה המפלגה לעמוד על שליחותה של לבנון ולהאמין בישותה. המפלגה, שנתנתה אמונה בשעתו בסוריה-רבה, היא אותה מפלגה המאמינה בישותה של לבנון".

מר אסעד אל-אשכר מחווה דעתו באותו נושא ב-22 ביוני, בקשר לטיוטה של מכתב אל עבדאללה מלך ירדן ובקשר לסעיף 5 של תקנות המפלגה, המגדיר את גבולותיה של סוריה הטבעית. תחילה הוא מצהיר: "בהיסטוריה של המפלגה היו שני שלבים. הראשון, שנמשך חמש-עשרה שנה, לא הביא בחשבון את מציאותן של המדינות הקיימות. אנשי מ.ע.ס. נאבקו בתקופה זו נגד הצרפתים, נגד הממשלה הלבנונית

ונגד הסנגאליים...¹⁵ כאשר החזיקו אנשי מ.ע.ס. בעקרונות האלה לפני חמש-עשרה שנה לא פחדו ממאסר, גם לא מן הכוח המזוין שבידו היתה הארץ הזאת. כאשר אימצו להם עקרונות חדשים, הצהירו על כך בגלוי. בתקופה שבה לא האמינו בישותה של לבנון, לא הסתירו את הכרתם זו. אנשי מ.ע.ס. התפתחו, ופעולותיהם מזה חמש-עשרה שנה מתבטאות במסגרת הישות הלבנונית". עם הצגת עוד מסמך שהוחרם, מוסיף מר אסעד אל-אשכר: "אני עצמי החדרתי ב-1945 את האמונה החדשה של מ.ע.ס. בישות הלבנון. סובבתי בבתי כל חבריה של המפלגה כדי להסביר לכל אחד ואחד את הדוקטרינה החדשה הזאת". אשר לברכת-ההצדעה של המפלגה, "תחי סוריה", זו נתקבלה ב-1933 לפי הצעתו של אחד מחברי המפלגה; עם כל שהוא מקל בחשיבותו של סימן זה, טוען מר אסעד אל-אשכר שניסה לשנותו ושאר טון סעאדה הסכים אתו; במכתבים מסוימים משתמש היה בעת ההיא בפיטוי "יחי מאבקנו!" פלג אזור פרש מן המפלגה בטענה שהנאשם הפך אותה ל"מפלגה לבנונית-מארונית" וביטל את ברכת-ההצדעה, ולכן לא טרחו עוד לשנות אותה ברכה. לבסוף מזכיר מר אסעד אל-אשכר שבין 1957 ל-1961 חיבר ארבעה כרכים, שעודם כתבי יד, על "אמת הלבנון שלנו: הלבנון הכנעני הקדום והישות הלבנונית".

כלום אין לישב את הישות הלבנונית עם מושגים רחבים יותר? — עוד כמה מן הנאשמים משמיעים הצהרות דומות לגבי ההתפתחות בעמדתה של המפלגה: "נאמנותה של מ.ע.ס. ללבנון גברה והלכה, בעיקר מאז 1958", מצהיר ב-21 ביוני מר מוחמד בעלבפי, המרחיב את הדיבור במיוחד על החפיפה בין נאמנות זו לישות לאומית לבין דבקות בתפיסה רחבה יותר.

מוסיף מר מוחמד בעלבפי: "האשימו אותי שקשרתי קשר נגד ישותה של לבנון. הבעת האמונה בסוריה-רובה, באומה הסורית, נעשתה ענין ברור לפל. היא דומה לאמונה באומה הערבית. זוהי השקפה פילוסופית של הרוח. איש לא יכחיש כי יש בין המשכילים בלבנון ומחוץ ללבנון פלוגתה בדבר מצבו של העולם הערבי, בשאלה אם עולם זה הוא בחזקת לאום אחד או לאומים אחדים. שאלה זו אין לה ולא- כלום ליחס-הכבוד המקודש לישויות המדיניות הקיימות".

כאשר נחקר בנקודה זו על ידי אב בית-הדין, מעיר מר מוחמד בעלבפי כי הברכה "תחי סוריה" ששימשה במ.ע.ס. "אין לה ולא-כלום עם הקהילה הסורית. זוהי סיסמה זהה עם שאר סיסמות המושמעות בלבנון ואינן בגדר פשע, כגון: יחי נאצר, תחי הערבאות".

על הערתו של הקומיסר הממשלתי: "איך אתה מתרץ את טענתה של המפלגה, שלפיה היסודות המהווים אומה אינם מצויים בלבנון?", משיב מר בעלבפי: "טענה זו זהה עם הטענה המתארת את הלבנון כחלק מן העולם הערבי". והוא מוסיף ואומר: "אני מבקשך לשאול את ראש הממשלה, מר רשיד פראמה, אם אין הוא מאמין באומה הערבית, ואם יגיד שאין הוא מאמין בה, דוננו אותנו למיתה... אני

¹⁵ הכוונה לאנשי-צבא ממוצא אפריקאי בכוונות הצרפתיים.

מודה שראש-הממשלה פראמה הוא אחד מאנשינו הכנים ביותר, שהוא מאמין באומה הערבית ובאותה מידה בישות הלבנון. כמוהו כמונו. אמצעי-הגנה זה מיטיב להמחיש את אפשרות התפתחותה של עמדה מדינית: אבל הוא נוגע באישיות מסוימת, ולא עוד אלא באישיות של מנהיג; לפיכך אי-אפשר לקבלו אף לא להתווכח עליו בבית-הדין. עם זאת דומה כי יש בו לשפוך אור על החלק הרעיוני הזה של הדיונים.

אי-ההכנות היסודיות. — המנהיג המוסלמי של טריפולי, דמות מכובדת ואבירית עד מאד, שלאחר שהיה ממפיחי המרד של 1958 נבחר על-ידי הנשיא החדש לעמוד בראש הממשלה המאוחדת לשיקום לאומי, מקבל לעת הזאת את הנתונים של שיווי-המשקל הלבנוני והמוסדות הכתובים או הלא-כתובים של הלבנון; לאחר-מכן הוא משתלב בהם, כמוהו כזעים המתואלי של הרמל וכפיאודל הדרוזי של חבל שוף שגם אותם הזכירו הנאשמים. בהסתמכם על המקרים האישיים המהוללים האלה, דומה כי אין אנשי מ.ע.ס. זוכרים שלפי תפיסת שופטיהם יש קשר בין המוסדות המיוחדים ללבנון לבין קיומה של הישות;¹⁶ ואילו לגביהם לא יצויר קישור מעין זה, וגם אם יוכלו יהודות בשייכותם ללבנון הרי במידה ידועה זוהי שייכות ללבנון שהיא בעלת אופי אחר.

אכן, דומה כי לגבי מ.ע.ס. התוכן והמירקם החברתי של האומה חשובים יותר מן הצורה והמבנה שלה. לאור הדיונים האלה מצטיירים מנהיגי מ.ע.ס. בעיקר כנביאי קידמה חברתית ראדיקלית, ובנוסף על כך כמאמינים קנאים ב"שהרון פורה" שסופו לקום. לגביהם עיקר-העיקרים הוא שתתנער לבנון מן העדתיות והפיאודליזם, שתטה חסד סוף-סוף לאוכלוסיה המקופחים, שתבטיח צדק ויחס של שוויון לכל אזרחיה; אראו תהיה לבנון, לפי חזונם, מופת לשאר מדינות האיזור, ומאותה שעה יוכל ליכודן להתקרב לגישומו... אין זה כלל הפטריוטיזם היעקוביני, הלאומנות היחדנית, נוסחת "ארצי, אם תצדק ואם לא!"; זוהי תביעה עקרונית לקידמה חברתית, שמחוצה לה אין ישות ממלכתית ראויה בעיניהם למלוא ההכרה והכבוד.

עיקר מוחלט מסוג זה, שאינו משולל אצילות, מתעלם מן העוץ והכנות שבעיקר מוחלט אחר, אף הוא נאצל מאד—הלא הוא הלאומיות הלבנונית. אכן, דומה כי מ.ע.ס. הנאחות ביודעים בתיאוריה, המושפעת מהשקפותיהם של מהגרים ואידיאולוגים, אינה מעריכה אל-נכון את המציאות המדינית של המזרח. בעיניה כל המדינות הערביות, שקמו בצורתן הנוכחית מן ההתנגשות העולמית של 18—1914, הן מלאכותיות; מן-הסתם כך גם דעתה על הלבנון, עם שהיא מתעלמת מן היסודות ההיסטוריים העתיקים ומרצון-החיים הקיבוצי שהם תשתיתה של מדינה זו, כמו גם

¹⁶ אין ספק שכאן המפתח לדו-המשמעות הקיימת לכאורה בכתב-האישום: אף כי השופט הצבאי מסתפק באמרו שהכוונה למוסדות, ואינו מצוין במפורש את האיום על הישות הלבנונית, בכל-זאת הוא חושב עליה: ראיה לדבר היא שפעמיים הוא מסמך את שני היעדים האלה. ר' למעלה, הערה 14.

מן העובדה שבעיני הרוב הגדול של הלבנונים קיומה של לבנון מותנה, בשעה זו, בשיווי-המשקל העדתי, בויתורים ההדדיים, בהשלמה עם הפשרות החברתיות המסורתיות. מן-הסתם היתה מ.ע.ס. מעדיפה שב-1920 לא היו מספחים להר-הלבנון את הנפות שנפרדו זה ימים רבים מן הלבנון ההיסטורי כדי להקים "לבנון גדול" נבדל מסוריה, החשוד בחוגים מסוימים על הסגת גבולותיה של סוריה. אלא היו מקימים סוריה-רבה, "סוריה טבעית", שנוסף על כך יהיה בכוחה לדבק אליה את שטחיו של "השהרון הפורה". שעה שדומה, כמו ב-1958, שהמסיבות עלולות להביא דווקא לאחדות ערבית נרחבת יותר, אשר בה תהיה ההגמוניה למצרים ולרעיונותיה החברתיים המיוחדים, אר-אז תופסת מ.ע.ס. בכל-זאת כי הלבנון, כמו שהינה, היא "שומרת החירויות", ואז היא נאבקת על הגנת הארץ. אך לעומת זה, כאשר נדמה, כמו בסתיו 1961, כי הערבאות הנאצרית נסוגה אחור, והיא מעלה חרס בידה בדמשק, סוברת מ.ע.ס. כי השעה כשרה לחשוב מיד על סוריה-רבה, ואחדים ממנהיגי גיה יכולים להעלות בדעתם שיתפסו את השלטון בכיירות ויעשוהו מקפצה לתכלית זו עצמה...

אבל הנאשמים מאנשי מ.ע.ס. מתלוננים על כי, מכל הטעמים האלה, הם נחשבים אנטי-לבנוניים, בר-זמן שבעיניהם הלבנון היא המדינה המזרחית המוכשרת ביותר להישגים החברתיים ולמודרניזציה שהם משאת-נפשם. באשר ללבנון הממשית יש ביניהם חילוקי-דעות; אבל כולם דבקים בלבנון אידיאלית שאותה יכוננו על-פי השקפותיהם, והם מועידים לה הפקיד על-לאומי. מעבר להשקפות האלו, שאינן מציאותיות ביותר, תישארנה לזכותה של מ.ע.ס. הדבקות ברעיונות חברתיים מודרניים מאד, היכולת לגבש חברים-אנשים בחמימות-אחנה המשותפת לכל, השאיפה לפעול למען המקופחים והמנושלים. ראינו שעל-ידי כך יש בידי מ.ע.ס. לצודד בלבנון את לבותיהם של אותם אנשים, בעיקר מתוך אלה שקשריהם ללבנון הישנה רופסים ביותר או טריים ביותר, שחשו עצמם מודחים מהמשטר המסורתי ומודרים הנאה כמעט משיווי-המשקל הסוציו-מדיני הנוכחי.

במכלול של "המזרח הערבי" אפשר היה להצביע על אנשים רבים למדי, בעלי מגמות שונות-ומשונות, שהושפעו אף הם, לפחות לרגע, על-ידי ההשקפות הריפורמיסטיות המודרניות, על-ידי החום המידבק ורוח-הצוות של מ.ע.ס. צדדים חיוביים אלה במפלגה, שפוזרה בלבנון עקב המשגה החמור מחודש דצמבר 1961, ודאי יאפשרו לה להמשיך בקיומה במחלתה; ספק רב אם תזון מיסודות תורתה, אם גם תוכל לחשוב שוב על שינוי אחדים מגילוייה; אין להוציא מכלל אפשרות שבהתאם למסיבות תחזור תנועה זו ותופיע באיזה מחבליו של התחום הגיאוגרפי שהועידה לעצמה. אשר על כן ראינו טעם, בעקבות המשפט של שנת 1962, לנסות ולתהות מקרוב יותר על צדדים מסוימים בעמדתה העיונית של מפלגה זו.

ספרים

לשון מקרא ולשון חכמים

"בשעה שביקשה האקדמיה ללשון התורכית תחליפי מלים תורכיות במקום הלועזיות, היברה שאלונים ופנתה אל מיליוני הדוברים שבכפרים, אף שרובם לא ידעו קרוא וכתוב, כדי להציל מפתם הזמיר להשלמת החסר ומתוך תקווה שחוש היצירה שבלשון העממית לא יכזב, שאי-שם באחד משבילי הדיבור של פשוטי ההמון יימצא הביטוי הנדרש. היש תקוה כזאת להיבנות מלשון העם כיום הזה בעברית האמיגראנטית שבפינו? המקור האחד והיחיד שהיה והוזה בעברית עדיין גגנו בספרים העתיקים."

אל מקורות אלה נטל אותנו למסע מתק ומרהיב אבא בנדויד בספרו "לשון מקרא ולשון-חכמים" מתוכו נלקח הקטע המצוטט. מסע זה הוא בבחינת ירידה אל מקורות הלשון העתיקים, בהם חושף בעל הספר את כל השכבות והרבדים בהם מצוי חומר הגלם ליציקת לשוננו החדשה.

לשון-יימינו מורכבת שתי מערכות-לשון עבריות שלכל אחת איצט"מלים משלה, דקדוק משלה ותחביר משלה: לשון-מקרא ומכאן ולשון-חכמים ומכאן. בעברית בה הכל כותבים ומשוחזרים יוספים נטושה המחלוקת בין שתי מערכות: פעם המקרא גובר ופעם המשנה. "כל זוג של מלים מתחרות ושל צורות מקבילות גורל מיוחד לו, ולכל מלה ומלה סיבה לנצות או להינצח" (ע' 4). ל"דוגמה: "אניה" בלשון המקרא דחקה את ה"ספינה" בלשון המשנה, ולהיפך "רוצה" בלשון המשנה דחקה את "חפץ" בלשון המקרא. לשון המקרא הכריעה בעיקר מפני שלשון הדקדוק המקראי, שגבר מאז תקופת ההשכלה, ולשון המשנה הכריעה במלים שהיתה בהם נחות שבצורה, השפעת התל-

* אבא בנדויד: לשון מקרא ולשון חכמים; תוצאת דביר, 1967; 420 עמ'.

מוד ואסוציאציות מן היהודית, אך לא תמיד הוציאה מלה אחת את חברתה מכלל שימוש וגנותה. פעמים שזוגות מלים מתפשרים, שתיהן משמשות בלשון אלא שמבחינים בין שתיהן. לדוגמה: ילד ותינוק אין ביניהם באמת כל חילוק, אלא שילד היא מלה תנ"כית ותינוק מלה משנתית. "עתה משקמה ה' עברית לתחייה, נפגשו הילד המקראי מלפני 3000 שנה עם התינוק המשנתי מלפני 2000 שנה ושניהם לא נטו להיגנו. מה עשינו בהם? התחלנו להבחין ביניהם כהבחנת ה' אנגלים ו-baby ובין child: 'תינוק' נתייחד לרך הנולד, שעדיין הוא יונק ומוטל בעריסה, וכנגדו ילד' לילד סתם, בכל גיל" (ע' 6). וכך נקבעו הבחנות בין דורש ותובע, מלאך ושליח, מסך ווילון, נבון ופיקח, שעל צד האמת לא היה ביניהם כל הבדל אלא שזו לשון מקראית וזו לשון משנתית. מתוך הצורך ליחד משמעות ל-מלים מיתרות, יוצרת לה העברית הבדלי מושגים וככל שתרבה בכך כן ייטב ללשון. עליה למצוא דרכה בתוך מבול של מלים משתי המערכות המשמשות בערבוביה ומביאות לידי מהומה ובלבול. אך לא גניזה ושיתוק של מערכת אחת תועיל, אלא הבחנה. "עד שנשאף לנצחוננו של מסלול לשוני זה או זה, מוטב שנשאף לניצוחו של ביטוי מוצלח, יבוא מאיזה מסלול ש' יבוא, ובלבד שיהא מכוון אל המטרה ולא יחטיא" (ע' 9).

רובו-ככולו מוקדש הספר שלפינו להכרתן ול-הבחנתן של שתי המערכות, שאותן מבסס המחבר על אלפי דוגמות מתוך המקרא, ספרות ביתר-שני, המגילות הגנוזות, ספרות החכמה (משנה, תלמוד, מדרשי הלכה ואגדה וע"ו), ולפי הקבלות בין העברית ובין לשון-נח שאתן באה במגע.

סגנון לשון-המקרא מגוון במהותו, וממילא לוקה בחוסר אחידות. מתוך תכלית ספרו תיתאספת מהדרת לשון-המקרא בניסוי זה, מכללה ביטוייה, מחלפה משקלים וצורות בדקדוק, מתבלת מלים עתיקות ומרבה ניבים. עושר זה בניבים (דיאלקטים) שאב המקרא מן הלשונות השכנות. ואין

הכתיבה בעברית המקראית לא פסקה עם חתימת המקרא. עוד נכתבה ספרות רבה ו"שירה בעברית זו, דוגמת הספרים החיצוניים שנגזרו ונמצאים בידינו בתרגומים שונים אך ברור מתוכם שנכתבו בעברית מקראית. "נראה שגם כל ימי הבית השני נחשבה לשון המקרא לשון יחידה הראויה לכתוב בה ספרי היסטוריה, משלים ומוסר; ואף שהיו סופרים שהתקשו מלגסח את דבריהם במקראית טהורה — מכל מקום השתדלו במיטב יכולתם. ויש מהם שהגיעו להישגים מפליאים כפי שאנו רואים מכתביהם של אנשי כת 'היחד' שבמדבר יהודה" (ע' 80). יש כאן המשך ללשון המקרא אך לא חיקוי לה: "לא מים שאובים מבאר חפורה, אלא מעיין—אמנם קטן— המושך את מימיו בלי הרף ומפלט לו דרך לתעודתו" (ע' 92).

אולם או כבר נתפלג אופן הניסוח של דברים שבעל-פה מניסוחם של הדברים שבכתב ובספרות החכמים על חיבוריה המרובים, שזכתה לשם הכולל תורה שבעל-פה. "יש" המורה בבואה נאמנה כיצד נשאו ונתנו בני-אדם חיים בלשון עברית, כיצד שאלו וה"שיבו, צחקו והתרעמו, סיפרו והתלוצצו, בבית-המדרש ובשוק, בדברי תורה ובשיחת חולין" (ע' 106). בנדוד מסביר כי משנת קדשה הירושה שבכתב ("כ"ד ספרים של המקרא) עד כדי להתאבן, ניטל ממנה כוח פריונה להתרחב. מגמה זו חסמה את הדרך בפני יצירה ספרותית חדשה, וכך אירע גם לכל ספרות המשלים וההגדות הספרותיות שנשכחו ואבדו מן העולם — תרבות ישראל נהיתה לתרבות שבעל-פה ולכן לא נתנה לסגנון ספרותי להתפתח. במקום אמנות הכתיבה באה אמנות של מדרש הכתובים" (ע' 103, הד"גשות במקור).

ספרות-ההלכה אינה אלא שיחת חכמים ותמציתם, ולא ניתנה למקרא אלא לעיון בלבד. "כעין 'מדרין' ללימודים' שימשו להם, ראשי-פרקים לשנינו, זה היה תפקידם ולא יותר. וזוה טעם נוסף מפני מה לא היתה מחיצה סגנונית בין הרשום בספר לבין

הדבר יקר-המציאות, אדרבה, מצוי הוא בתולדות הספרות ובויותר בעקבות פגישה של עמים ותרבויותיהם, כגון בספרות האנגלית שבמאה 13 ו-14, שהיו מרבים לתבל מלים צרפתיות לצרכי הדיבור, מיקצב, אליטרציה וגיוון" (ע' 53). בנדוד עומד על השפעת "לשון הצידונים ו'אבותיהם' הכנענים בכלל, (ה)קרובה אלינו מכולם, ממש עצם מעצמו. אל נשכח שכנענים רבים נשארו בישראל למס עובד; ושמות הנראים כנעניים אפשר למצוא בקרב אנשי המינהל והפקידות של זייד ושלמה, ויאלי גם במשפחת המשוררים שבבית-המקדש. גם החפירות התיכונן שבעלי מלאכות ואמנויות בישראל חיקו בנאמנות את שכניהם הכנענים. יש אפוא לשער ש"נחלו מהם כמה דברים גם באמנות הכתיבה. וכבר הוזכר שמלחמת הנביאים בתרבות זו לא בכל דבר הצליחה..." (ע' 53). נוסף על ההשפעה הכנענית ניכרת השפעות מלשונות שאר העמים: "את הדיאלקטים של כל אלה אין אנו יודעים, אבל ייתכן שלשון המקרא נקיה מהם? לא ייתכן, שכן רובם נטמעו בקהל ישראל" (ע' 54).

סגנון-המקרא הקלאסי, שהיה הסגנון היחיד בכל סוגי הפרוזה הכתובה, איבד עם חורבן בית-ראשון משרותו. "ספרי התורה, בני-אדם ראשונים ומגילת רות, כולם מאסכולה לשונית אחת יצאו. קשה להבחין בהם סגנון אחר. שלוש כוחות פעלו על העברית הספרותית בימי בית שני: סגנון התנ"ך הנאבק על קיומו ניכר בספר יונה ובמגילת אסתר; הארמית הממלכתית, שהיתה רווחה מהודו ועד כוש ושלטה במסחר ובמשרדים ובספרות, ניכרת חזרתה מבחוץ בספרי דניאל, עזרא ונחמיה, ודבריה-הימים; וכבר ניכרת השפעת העברית המדוברת-העממית (המשנית) ב"שיר-השירים ובקהלת". "משיר-השירים מביא בנדוד דוגמות רבות, והרי שתיים מהן, גאמר במגילת: "מצאנוי השיר מרים הסוככים בעיר, הכוני פצענו", ולא יכוני הפה ופצע; או "ענת דודי ואני לי" בלי ליען ובלי ויאמר. אולם עדיין אין כאן לשון משונה אלא חוליה לאב-טיפוס שלה.

איש המים

חייו הארוכים של "איש המים" מרטן רוטרט הם מרד אחד ממושך ורבי-סבל נגד מוסכמות החברה, המתבטא הן באורח-חייו היומיומי של הגיבור הן בדרך עבודתו את האלוהים, אולם יותר משיבקש כחנדל לבקר את החברה ההולנדית מימי המחצית הראשונה של המאה הי"ט ביקש להצביע על דרכו המיוחדת של גיבורו בחיים. ומפיון שדרך זו דתית היא גם אם יש בה מרד על הדת, מעמיד המחבר את גיבורו מול דמותו של ישו. אמנם אין הדברים נאמרים בספר במישרים, אולם כל המצוי אצל קורות-חייו של ישו, כמסופר באוונגליונים, ימצא הרבה קווים משותפים בין שתי הדמויות.

על ישו ועל גיבור ספרנו כאחד רובץ חטא קדמון: על ישו, המחשבה כי האדם לידתו בחטא, ואילו על מרטן—חטאו מימי ילדותו, עת היה עד לרצח המוכס בידי לוחמי-החופש ההולנדיים נגד הכובשים הצרפתים. חטא סודו עתיד להתגלות בו, כאשר טבע בנויחידו סמוך למקום הרצח.

בדומה לישו, חי מרטן רוטרט יחד עם קבוצת "שליחים" הנקראים בפי ההולנדים "כופים רים". עדות הכופרים מופרשת מן החברה, בידימה לעדות הנוצריות הקדומות לאחר מותו של ישו. אף אצל הבורה זו במאה הי"ט חשים אנו את הציפיה האקסטאטית להופעתו המחודשת של המשיח, כהבטחת ישו לתלמידי דיו. אף הם מתנגדים לצבירת נכסים, ועיקר מצוותם—אהבת-הבריות, עזרה הדדית ועזרה לזולת. המחבר מעמיד את גיבורו כדמות היקיצונית ביותר בקיום מצוות אלו. עובדה זו באה לידי ביטוי כאשר חיי-הצוות של העדה מתחילים להתפורר עקב מות, מאסרים והגיריה. אותה שעה מתחילה בקרב הנותרים מלחמה על רכוש העדה, ומרטן מניח את חלקו ועוזב אותם. יתר על כן, בנפול בחלקו ירושת אביו וירושת דודתו, היכולות להפכו לאיש

השנוי עליפה. מה שנלמד הוא שגורם אחד ולשון אחת לזה ולזה" (ע' 106). לשון זה משעה שחללה מן הדיבור בארץ-ישראל ונעשתה לשון התלויה במקורות שבכתב, בקיצור—"פסקה מן הדיבור ונעשתה ספרותית, אז במושגים המקובלים בספרות הזאת עצמה: פסקה מלהית "לשון בני-אדם" ולשון הדיוט ונעשתה "לשון חכמים" בלבד" (ע' 238).

חלק ניכר בספר מוקדש לבידור חלקה של הארמית בעיצוב לשון-המשנה וחלקה של היוונית באותה לשון. "בכל-זאת אין לשון המשנה כלאיים... עדיין עברית היא ביסודו תיה ואיש יווני או ארמי לא היה מבין אותה כמות שהיא. ואילו מי שנתחנך בלשון המקרא יכול להתרגל בה ולהבינה בלי קשיים גדולים. המשכה של לשון המשנה מן המקרא עדיין רצוף הוא ואורגאני. השפעות החוץ שינו את נופה אבל לא את גזעה וכל שכן את שרשיה" (ע' 192).

בנדויד עוקב אחר לשון-החכמים בגילגוליה האחרונים, עד אימתו והיכן דיברו עברית. הוא מבחין בין לשון-החכמים נוסח ארץ-ישראל לנוסח בבל וגילגוליה הספרותיים של לשון-החכמים. לאחר-מכן הוא סוקר בקצרה את התפוחות הסגנון בימי-הביניים, אך מציין כי לא נוצר סגנון למפת, שכן "מאז חורבן היישובים האחרונים בארץ, משפסקו שרידי הציבור העברי, איבדה הלשון את קרקע חיותה בציבור והיתה מסורה לכשר רונם וליכולתם של היחידים, אנשי עט המ פוזרים בכל קצו הארצות. באין ציבור מרוכז של דוברי עברית לא יכלה הלשון להגיע לידי סגנון ודקדוק השולט בשיחת הבריות — — כל מה שנצטר בגולה בימי-הביניים אמנם חשוב מאוד, אך לא דוברי עברית יצרו אותה. משפסקה לשון המקרא, ולשון המשנה—שוב לא נוצרה עברית 'שלישית' ראויה לשמה, כי לא היה ציבור הראוי להיקרא 'עברי' (ע' 245).

מעט, כמרמדלי, הבאנו כאן מתוך ספרו של א. בנדויד, אך אולי די בזה להעיד על טיבו ועל השיבות.

* ארתור ון-סחנדל: איש המים; תרגום: שמואל אל שניצר; עם עובד. ספריה לעם, 1967; 178 עמ'.

דייקים וסוללות וסכרים, ולא תמיד אמצעי הגנה אלה עומדים כנגד גלי הים; יש שהללו פורצים את ביצורי ההגנה, מציפים את בתי האיכרים, ואף תובעים קרבנות אדם. והנה, גיבורו של ון־סחנדל היה "איש־המים" כפי שפינוהו הבריות; הוא לא השש להיכנס ל־חוף המים אף בימות־החורף הקרים, והיה מציל ילדים וזקנים מתוך מי השטפון וגילוי הקרה. כביכול היה מרטן מהלך על המים, בדומה לישו, אף מתמסר לילדים בדומה לו. בוויכוח בין מרטן לאחד מבני העדה אומר הגיבור: "בשבילי חירות משמעה—לעבוד במים, ובמים שלנו". ואמנם כל ימיו היה משייט בתעלות הולנד ומעביר מטענים שר־נים. פעמים רבות, כשלא נשבה רוח נוחה במפרש, או כשהתחוללה סערה עזה, היה מרטן פוסע בנתיב־הגיריה לאורך התעלה וגורר בחבל את ארבתו "אמונה".

תכונה זו של אהבת המים ואהבת המולדת אצל הגיבור מדגישה המהבר להבדילו משאר בני־העדה. אסור שאידיאל כלשהו, ולו הנעלה ביותר, יביא להגירה מן המולדת. רעיון זה מתבטא בעמדתו הסרת־הפשרה כלפי אותם מבני העדה המבקשים לעזוב את אדמת הולנד הטמאה, מתוך בטחון שישו לא יתגלה פה; לכן רוצים הללו להגר לאמריקה וליסד קהילה טהורה על האדמה החדשה. ומרטן משיב להם כתשובתם של כל אוהבי ארצם: אפילו מלא המקום זוהמת שקר ומירמה, הרי כאן עלינו לשבת, ותקותנו שיום אחד ניגאל". כלומר, הגאולה חייבת לבוא בתוך ארץ־מולדתך ובר־קרב בני־עמך—על כך יש להילחם.

עם כל שגיבורו של ון־סחנדל הוא איש מורד במוסכמות, בשלטון המבוסס למעשה על אלי־מות, בכנסייה המסמלת את ההשלמה עם הצב־עות והמירמה, ועם כל נכונותו ללכת אפילו לבית־הסוהר למען קדושת האידיאלים שלו, הרי ביסודו לא היה איש־מלחמה. ההיפך הוא הנכון. המחבר בונה את דמות גיבורו כרודף־שלום ומתנגד קיצוני לכל צורה של אלימות, או דיכוי חופש־הפרט. מכאן גם התנגדותו למלחמתם של ההולנדים הפרוטסטנטים כנגד הוואלונים הקאתולים, כאשר מרדו הללו בשנות ה־30 למאה ה־17. הוא סייע לפרבני

עשיר, הוא מחלק הכל בין העניים והיתומים. אין הוא מותר לעצמו אפילו כדי קניית ארבה (בית קמוצה) חדשה, שממנה יוכל להתפרנס.

מרטן, אף שששוי היה, רוב ימיו היה שרוי בלא אשה—אף זאת בדומה לישו שפרש מ־נשים. שמונה שנים חיכה מרטן מיום שהת־אהב במארי הנערה הקאתולית (והושם מזכיר את מרים המגדלית) עד שנשאה לאשה, אף זאת ללא רישום אזרחי, וללא ברכת הכנסייה. ממילא היה בנם בלתי־חוקי (בדומה לישו עצמו). גם בהיותו נשוי פרוש היה חדשים ושנים מאשתו, אם בכורה השלטונות שדנוהו למאסר שנתיים ימים על פריעת־סדר (התנגד־דות לאלימות) ואם בכורה המציאות, שהיה אנוס לשוט בתעלות לשם פרנסתו. לאחר מות בנם פרשה ממנו אשתו לחלוטם.

אפילו ההתכחשות המפורסמת שמתכחש פט־רוס לרבו בהיותו הלה שרוי במיצר באה לידי ביטוי בספרנו זה, בשוב מרטן מבית־הסוהר והנה נמצא מרומה על־ידי חברו־לעדה, שמכר את הארבה החדשה "אמונה" (!) בעבור בצע־כסף והותר ל־מרטן רק את הישגה שאינה ראויה עוד לישו.

גם אהבתו של מרטן אל המים, והמים כחלק בלתי־נפרד מחייו, אף היא מעלה על דעתנו את ישו. זמן רב חי ישו לחוף הזכירת עם חבורת השליחים־הדייגים, ואף הגס המפורסם של הליכת ישו על־פני המים מוכיח כי אכן ראוי הים להיות מקום התרחשותם של נסים. אגב, מעשה־הנסים זה הוא היחיד המובא במפר־רש מפי מרטן אל בנו (ע' 124), הוא הבן העתידי למות במים. אולם בהעמדת הגיבור על אהבתו העמוקה אל המים מוזן לנו המח־בר הצצה אל־שרשי נשמתו של אבה־טיפוס בן האומה ההולנדית. בירוע, עיקר אדמתה של הולנד מן הים באה לה. פני אדמתה נמוכים מפני־הים ומדי שנה בשנה היא שוקעת ומוסעה. יתר על כן, נהרות הולנד נושאים עמם סחף ויוצרים בקירבת הים דלתות נר־הבות, ובכך הם מעלים את מיפ־לם המים ו־גורמים, יחד עם זרמי־הגאות החזקים, שטפו־נות מרובים. מכאן שהי האיכר ההולנדי הם מאבק מתמיד עם הים. מתגוננים הם בהקמת

מלחמה. מעולם לא נשא יד להכות את ה-
זולת.

לכאורה, עם קריאה ראשונה, מוצאים אנו
שיליה טוטאלית של אורח-החיים הקיים ב-
חברה. אך עם קריאה מעמיקה מתחיל הקורא
להרהר לא רק אחר מידות החברה כי אם גם
אחר מידותיו של מרטן. האמנם הוא היחיד
כולו וכזאי וכל זולתו חייבים? ון־סהנדל
מרמז לנו שגיבורו מרטן רוטרט הוא דמות
יוצאת־דופן. בכך חשים אנו גם הסתייגות
הן מדרכו הקיצונית של מרטן—ישו הפרוטסט-
טנטי—והן מדרכה של הנזירות הקאתולית.
חייו הפרטיים של מרטן מסתיימים למעשה
בכשלונו. וכשלונו החיים הפרטיים, במקרה זה,
פירושו כשלונו הדרך עצמה. עובדה זו באה
לביטוי מובהק בימי זיקנתו, כשאנו רואים
שידיו היחיד של מרטן הוא כלבו. לאמיתו
של דבר, מעולם לא היו לו חברים. אף מותו
מעיד על כשלונו חייו. ואפשר שהמוות הוא
פועל־יוצא מן ההכרה אליה מגיע הגיבור. הוא
מיסר את עצמו שלא היתה בלבו אהנה של
ממש, ובכך שעזב את הבריות וחי חיי־ברי-
דות הוכיח את אנוכיותו. המוות האבסורדי
בא עליו עת חש להציל את כלבו—ידידו ה-
יחיד—שהיה טובע במי הים. למעשה, חל מותו
הרוחני של מרטן ימים רבים לפני מותו
הפיזי. הוא האריך ימים יותר מכל בני־דורו
עד שלא הכירו עוד איש (וכאן ראוי להדגיש
את המוטיב של חוני המעגל). עוד בחייו ראו
בו רוח־רפאים של המוסכ שנהרג בימי נעוריו
של מרטן, ועתה לבש צורתו של מרטן. כל־
מר, עם כל רצינו של גיבור הספר לעשות
אך טוב ולהאזיב את הבריות, כצוואתו של
ישו, בכל־זאת לא ניצל אף הוא מן החטא
הקדום, הרובץ על חי כל אדם. אף פרישת
אשתו מעליו ושיבתה לחיק הכנסייה הקתולית,
וכן התפרקותה של העדה כולה, כל אלו מעי-
דות שלא היתה דרכו נכונה. סיכום לדברים,
ואף האשמה, שומעים בדברים אשר שם ה-
מחבר נפי ברנרד אל אחיו מרטן: "לחיות
כמה שכתוב בכתבי השליחים, הכול בצוותא
ואיש למען אחיו, הרי זה רעיון־עתועים תר-
לני".

דרך הרצאתו האובייקטיבית כביכול של המח-

בר, ללא שימוש בלשון־הפלגה, אפילו ברגעים
של שיא. כגון במעמד המוות, או במעמד
הכפירה בכנסייה, או בעת אסון־טבע, יוצרים
אצל הקורא ראייה של ניכור עד כדי יכולת
לבחון ולהבין את המסופר, ללא רגשות א-
שיות והשתתפות ה"אני" שלו. בתיאור נופי
הולנד, האהובים כל־כך על המספר, נוקט ון-
סהנדל נימה אישית. הנופים אינם דקורטיביים
כי אם פונקציונליים. הם משפיעים על הגיבור
ועל אופן התנהגותו, ואף על האנשים קיבוץ,
הנוף מקבל לפעמים משמעות סמלית, כגון
מגדל־הכנסייה הגותי, המסמל את שלטון־
הצביעות של הכנסייה (121).

ש. ג.

שבת בצהריים

עיקר סיפוריו של משה בן־שאל הצעיר וה-
תיאור, היוצרים את האווירה בה "פועלות"
דמויותיו. ההתרחשויות הנפשיות מרובות
והאירועים החיצוניים מעטים. כעין תודמה
נסוכה על הסיפורים. הגיבורים מופיעים
בעצלתיים בכוח ציורים המבליטים את אופן
דיבורם ואת אופי תגובתם. אין כאן ראייה
לעומק או לרוחב; יש צימצום במקום וצימ-
צום בזמן שאליהם נדחסות הדמויות. הן
נראות לקורא כאילו מבעד לוויילון, שהוא
ספק־מסתיר ספק־מגלה את קווי־המיתאר
שלהן.

ציורים גדולים וקטנים, כאמור, על מקום
העלילה הנעדרת. "מכאן ומכאן: סיפורים של
כוס־קפה, כוס ולא ספל, ושתי קוביות סוכר
מתוצרת חוץ, חתוכות עלי־פי סכין אוטומא-
טית מקונסוסים של סוכר שעל עטיפתם החור
מה כתובת: אימפורט מכסיקו. ועוגיות
מאפה־בית עשויות לישת־יד בתגוררי שוש-
נים וסהרונים שהולחמו בפח". ציור זה הוא
קונקרטי ביותר, והוא משווה לעיני הקורא
את האווירה שמסביב לקפה, לסוכר ולעוגיות.
נדמה כאילו המחבר מחתך את האווירה

° משה בן־שאל; שבת בצהריים (סיפורים);
ספרי דגה, תל־אביב, 1967; 176 עמ'.

סטאטי, יציב. בסיפור "לחכות, סטאלה, לחכות" היא מעלה דמות של מורה-למוזיקה זקנה ובודדה, הנתונה מצב של ציפיה לתלמידיה אשר בושש לבוא. הוא הדין בסיפור "שלג בסטראסבורג" ו"ים בירושלם".

"ערבה לבנה" הוא, כנראה, סיפור אוטוביוגרפי מהווי הילדות של המחבר בירושלים שלפני כמה עשרות שנים. ראשיתו של הספר בציור: "ניירות היו פזורים במורד הרחוב, באה רוח והם התעופפו כציפורים. באה רוח ופיזרה את הערפל וגם שערותיהם של האנשים התפזרו להן. בתחתית המורד היתה אדמה רחבה וארוכה, חלקה שמתרחקת והולכת עד שנוגעת בשרידי עתיקים של קברות החכמים, והבתים שבמורד היו נמוכים. גגות רעפים שנעלמו, לעתים, בערפל וברוח היו צמרות עצים דופקות עליהם בחזקה". וסופו של הסיפור אף הוא בציור: "הנער חיפש מלים. היא היתה יפה בעיניו עד למאד, והוא חש כאב בקצה אצבעותיו, כאב הולך וזורם בכל גופו, הופך לגלים חמים, ולצמר רך כשבבים. ובהגיע הכאב עד גובה לבו החלו הפרשים דוהרים אל הערבה הלבנה". על-יד על-יד מובאות חוויות ילדות במסגרת של מסעיה-הרפתקה, שבמרכזם פרשים דוהרים בערבה הלבנה. הערבה, הרוכבים, אמא והקרובים והשכנים, הירחוריי ילד בימי מחלתו והבראתו, מועקת דמיית הלילה ודימדומי אהבה ראשונה שבתה-הכרה—כל אלה מסופרים על-דרך הציור. כאן יש נסיון לטעת עלילה כלשהי בסיפור. נסיון שלא הצליח ביותר. אף האווירה מתעמעמת מעומס הגונים כי רב.

בין יום ליום

הסיפור המרכזי, שעל שמו נקרא הספר, הוא הגדול והמסובך ביותר מבחינת ההתמודדות של המחברת עם גיבוריה. המעשה שייך

מרשים ברנשטיין-כהן: בין יום ליום (סיפורים); הוצאת שא, הפצה ראשית ע"י ספרית הפועלים, 1967; 200 עמ'.

היתוכים-חיתוכים וכל חיתוך קיים בזכות עצמו.

והנה ציור ממין אחר: "האם יושבת על שרפרף במטבח ורגליה כאובות. גרב צמר ארוך מופשל עד מאחורי הברך וחלוק דשן מבד פלאנל מעטף את הגוף בימי חמה וקרה, מול החלון הפתוח ועלעלי הברככיטון דמוי הצפצפה. כמו שומעת מוסיקה רחוקה. מוסיקה. ולשם דיוק: נעימה. נעימת הרוח ואחר-כך שריקתה חולפת מול המצודה, שוקעת בוואדי, עוצרת בין להקות התנים. וחוזרת. חוזרת. מה לה שעוד תבקש מה. היא מאזינה. מאחוריה, על הקיר, רקמת-בד בחוטי דה-אמרצה... ולידה פתיליית-נפט ובסיר ארבע ביצים שחומות. היא איננה אוכלת האמינאדס, אבל בשביל הילדים שברחוק. אולי יכנסו והם אוהבים האמינאדס".

ציור זה חי יותר, לעין ולאוזן כאחד. נעימת הרוח הרחוקה מלחשת כמוזיקה. אך יש בו יותר מזה: דמות האם העייפה, כאובת-הרגליים, המכינה את האוכל האהוב לילדים. גם המעשיות שמספרים ה"גיבורים" הן ציוריות ביותר: "משהו שבמעשה בדוקטור שלומר ביץ, ואשר קרה את הטחנה, שבמגדלה היו תלויים עטלפים וראשיהם למעלה. וכיצד למעלה, שהרי ידוע שראשים כאלה מטה, כיון שרואים הם מאישוניהם קורי עכביש נטוים יומם ולילה. ואיך יומם? שהרי ידוע שראשיהם ביומם מסופקת. מפני שלולא כך מה טיבם של קורי עכביש שאתה מסתכל בהם ולא העטלפים". הכל הופך ציור בידיו של משה בן-שאול, אפילו כשהוא בא לספר.

כך ב"שבת, צהריים" וכן בסיפורים האחרים—"המורה לאנגלית", שעניינו יחסים שבין נער לאמרי-החורגת, המשמשת מורה בכיתתו, או "חצר באמבואז", המספר על ילד קטן המצפה לגשם. אפילו בסיפור הלכות מהוויות השואה היהודית ודן בשלושה ניצולים ובמצור אות חייהם במחנות-התפליטים שבגרמניה, כאשר עולמם הפנימי של הגיבורים נתון קולי ומושוע להבעה. מנסה המחבר להיות להם לפה בציור ובתאור. לא תמיד עולה הדבר בידו. משה בן-שאול מצליח יותר בבואו לתאר הווי

עד שהגיעה מרים ברנשטיין-כהן לאש המצרפת, ליותה את גיבורה בדרך ייסוריו, והיא מנסה להעלות מה שהתחולל בנשמתו. הרצון העז להישאר בחיים בכל מחיר עמד מול הבורהעצמי, שאין לו תקנה ואין על כפרה עולמית, ונאבק אתו. הכרת המחיר שעליו לשלם בעד הצלת עורו אכלה בו בכל פה. שריפה זו החלה עוד בימי שבין אצל הנאצים והיא גברה והלכה עם שיתרוו לאחר המלחמה. וכאן, דומה, עמד למרים ברנשטיין-כהן כושר-המשחק שלה, שאחת מתכליותיו לחשוף את עולמו הפנימי של האדם לעיני קהל צופים. תכלית אחרת היא להחריף את העימות, כאשר האדם נתבע לשלם על הבימה את מחיר מעשיו מאחרי הקלעים. אכן, הצליחה מרים ברנשטיין-כהן להאיר את הדמות הטראגית ואת מאבק נפשה שנמכרה לשטן.

שאר סיפורים שבספר עוסקים בבעיות "קטנות" יותר. יופא-מנתח מרגיש שידיו רועדות בשעת ניתוח. הגיעה שעתו לפרוש מן העבודה, לאחר שידידו, אשר שירתהו כל שנותיו, כולל שנות המחנות והגישות, יצאו מן השימוש. הפרישה מצטיירת כמנותח הערב, המבשרת את בוא הלילה... והניתוח הפנימי שעושה הרופא הזקן בנפשו מתגלה בשלל ההוויות אשר ליוו את דרך חייו כרופא מצליח.

שני סיפורים אחרים דנים באהבה נכזבת. באחד מהם נוסע צעיר יהודי לאיטליה לחפש את שאהבה-נפשו בימי שירותו בבריגדה היהודית. בשני בא צעיר מארצות אפריקה למעבר, לחפש צעירה שאהב בעיר מולדתו לפני בואם לארץ. לשניהם מחכה האכזבה. השנים והתנאים עשו את שלהם. מכאיבה הריקות הפנימית שבאה על מקום משאת-נפש של שנים רבות. היא גוזלת מן האדם אשליה אחת נוספת. מרים ברנשטיין-כהן מצליחה לתאר את בחינותיה השונות של האכזבה. הרמץ והאפר, אשר נשאו האנשים בלבם שנים רבות, אינם מספיקים להידלק כדי שלהבת. נהפוך הוא: הם כבים והולכים לגמרי, והייתה של הגברים הגיבורים מתור-שנים ומתרוקנים יותר.

לתחום השואה, אך מ. ברנשטיין-כהן לא בחרה לה דמות "רגילה" מן הסובלים, המעוררים בגיטאות ובמחנות-השמדה, ואפילו לא מאלה היחידים שניצלו ב"צד הארץ" של הגיטו. גיבורה הוא יהודי המתהולל ומשתולל עם קצינים נאציים, השוקדים על השמדתם של היהודים. צעירה יהודית, שאהבתו בעיני רת-מוצאם ושמתחברת לאותם קצינים, מכניסו לאותו "ריבוע" מזור, של שני נאצים, יהודי ויהודיה. ארבעתם שותפים לפשעים—היהודים סבילים ואילו הנאצים, כרגיל, פעילים ביותר.

בימים הראשונים חשש היהודי שמא יגוש את אמו באחד המחנות של המוצאים-להרג. ברבות הימים השתחרר מפחד זה. הוא הפך עבד נרצע לאדוני הנאצים, מילא את כל תביעותיהם, לרבות הפתמיות ביותר. לפני תום המלחמה נעלמה היהודיה, שהריחה את מפתחם הקרובה של הנאצים. היהודי נשאר עם חבריו עד הסוף, ולאחר המלחמה נתגלה כעשיר ובעל-נכסים בברלין. בימים היה נתון כולו בעסקיו ובעשיית כסף, אך בלילות היה טרף לסיוטי-בלחות מעברו הקרוב. הוא פחד מן הפחד, שהיה חוזר לביתו הסגור ומסוגר "על קביים גבוהים, בצעדי גב... הפחד הגדול היה בולע מרחקים של ימים, של שעות ולילות לאינספור, על שעותיהם, על רגעותיהם, על דקותיהם, וכל דקה כמדקרת, כמו סיפה חדה ומכאיבה הננעצת בלב. סומרות השערות, עורו אחוז צמרמורת, חידודים חידודים של אווה. העיניים יוצאות מחוריהן—לבלוש את הדממה. למצוא נקודת-תורפה זו, שמשכת בה הפחד הנצחי".

אחד מחבריו הנאצים לשעבר נתפס והובא לדין. הוא איים שיספר על ידידו היהודי מאותם הימים. אותה צעירה יהודיה מתגלה וכתחילה לסחוט כסף להגנת הנאצי, כדי שלא יפתח את פיו. היהודי נותן ונותן, אך עם כל נתינה הוא שוקע יותר לתוך עברו. הפחד שוכן כבר בגופו ובנשמתו. אין להשחרר ממנו, שהרי אין אדם יכול להשתחרר מעצמו. הוא מנסה לרצוח את הצעירה, ומעלה את ביתו באש, כדי להיטהר מכל הזיהמה שדבקה בו בחייו.

בכנותו, מעורר את הקורא לכאוב יחד עם הכותב על ילדותו המרה בכרם-התימנים, על אביו המכלה בו את מריוֹעַמל, על השׁעות הרבות בהן ישב משמים ב"חדו" מפגר ובבית־ספר שאינו טוב ממנו, ועל חייה־הפ־קר בשווקים ההומים של תל־אביב. יחד עמו זועם הקורא על משפחת האהבתו הרא־שונה, המתנכרת לו בבואו לביתם בגלל היוֹתו "תימנר" שווארצה", ועל שבלחצם נאלץ לקפד את פתיל האהבתו הראשונה. טבעוני מצליח לגרוף את הקורא בצחוקו של הסבל הסלוניקאי בנמל שעה שהמחבר אינו מצליח להעלות על כתפיו ארגו תפוזים. "אתה עבודה? אתה בית־ספר! אתה אירגו? אתה גפרורים אתה ים? אתה אמבטיה!" הוא גם משכנע בתיאור האוישר בו חש בבואו לקיבוץ, ועוד יותר בדברים על כי גם "שם" רואים בו בן־עדה, דבר הפוגם באושר וגור רע ממנו. במידת התשלמה וההתנחמות נהד תם הספר.

אלם השיבותו של חיבור זה גדולה בהיותו חומר־גלם ראשון־במעלה לסופר ולחוקר שר בקש בעתיד להכיר את התקופה הזו. ללא יומרות ספרותיות, ובכנות, מספר טבעוני על עצמו, ותוך כך נפרשת יריעה רחבה של ניתוק קשרי מורשת ומשפחה, איסורי מנהגים ומסורת, יצירת הקבוצה־החברה החדשה, נקודות־אור בראשונה וכתמי־חשי־כה באחרונה, ובמיוחד פרטים מכלי ראשון על סבלם של בני־מזרח בחברה הישרא־לית.

ה. ב.

בין הערמון והלילך

ספרו של הסופר והמבקר הוותיק כמו נתכוון לשחזר את ימי ילדותו הרחוקים ולתאר חוויות משחר־חייו. למעשה, מרחיק הסופר לכת יותר; מאורעות הילדות משמשים תירוץ בלבד, בו נאחו המחבר כדי לבנות את עולמם של ימיו הראשונים מתוך מבט פסיכולוגי

בסיפוריה נוגת המחבר לאחוז את גיבוריה בציצית־ראשם ולערטל אותם ברגעי־משבר של חייהם. היא מערבת עבר והווה, כאשר "בין יום ליום" אין מחיצה של לילה כלל. משל יש יום ארוך אחד של אדם אחד, אשר תמולו והווה הם יחידת־זמן ויחידת־מקום אחת. שיחזור ההצלחות והכשלונות מלא ניתו־חים פנימיים הנושעים מתוך ידע פסיכולוגי. כשחקנית יודעת מרים ברנשטיין־כהן את הסוד, כי בכל רגע ורגע בחיי אדם יש מכל עברו—ואולי גם מעתידו הקרוב והרחוק.

י. פ.

נער מכרם-התימנים

מן המפורסמות הוא שלא מעט ספרים מתוך המבול המציף את מערכות המוספים והקבר צים הספרותיים אינם מגיעים אפילו לכלל בקורת. המבקרים מסגלים להם במרוצת שנות כתיבתם חוש ששי מיוחד במיונם המוקדם של ספרים; די להם בהצצה חטור פה, והם מפטירים "ספר עיף" ומשליכים אר־תו לקרן־זווית אין חפץ בו. זו עלי־הרוב מנת־חלקם של רוב ספרי קורות־החיים בהם מעלה הכותב, איש בלתי־מפורסם שזוה לו ודאי ספרו הראשון ואולי האחרון, את מהלך חייו, ממצרים ועד הנה.

ספרו של שלמה טבעוני, איש קבוצת אלור־נים, על דרכו כנער מכרם־התימנים בתל־אביב, ממשפחה יוצאת־תימן בעלת דעות מיושנות, אל הקיבוץ ואל החברה החדשה, הוא מכלל הספרים המנויים למעלה. אך משמצאת עוז להידרש לו מתברר כי לא מעטות מעלותיו, אף אם אינן מאלו המצו־יות בספרות יפה, או בספרות־מחקר.

ראשית, הצליח טבעוני להגשים משאת־נפש של רבים שאתה שומע אותם נאנחים לאחר שהם נוספרים לך אפיוודות מקורות־חייהם ומפטירים: "זהייהם שלי זה ספר עבה, רק שצריך לכתוב ואני לא יודע". הספר,

* ישורון קשת: בין הערמון והלילך. עם עובד, 1967; 164 עמ'.

* שלמה טבעוני: נער מכרם־התימנים; הקיבוץ המאוחד, 1967; 204 עמ'.

הבגרות אינה עליה, הבגרות היא מין ירידה—
 ללא הי הנפש נמצא בתחילת קיומנו, לא
 בסופו. מותר לו לישורון קשת להגיע למסד
 קנה זו, לאחר שהוא מיחס לנער הרך חוויות
 מודעות, ותחושות גדושות ומלאות, המספיקות
 להפוך הרבה ילדים למבוגרים מסוככים ונב-
 רזיים במידה יוצאת מן הכלל.

עובדה זו אינה צריכה לגרוע מערכם של
 ניתוחים פסיכולוגיים מרובים הנאים לעצמם
 והמציילים הלך־נפש מיוחד־במינו. ייחודו נר-
 בע מן ההתנגשות עם המציאות מצדו של
 נער מעודן ומפונק, רך ויחיד לפני אמו,
 יש רושם שהמחבר הקפיד במיוחד שלא
 יעשל הלילה בויקה סובייקטיבית מדי אל
 שנות ילדותו. כל מאמציו מכוונים היו לאר-
 בייקטיביזציה של סיפורו, אם מותר לכנות
 כך את ה"אנטי־זכרונות" שלו. העולם הפני-
 מי העשיר של הניכור הצעיר הוא ספרותי
 מדי והגותי מדי, ואין לו אחיזה במציאות
 היזו של הילד היתודי בעיירה גובומינסק
 שבמרכז פולין. אך, כאמור, פרט אוטוביו-
 גרפי זה אינו חשוב בכלל מערכת יצירתו של
 ישורון קשת. הפסיכולוגיזציה של הילדות
 משותפת במידה מרובה לנערים רבים. בכוח
 הנזנים המרובים של העולמות הפנימיים,
 הפותחים את שעריהם לפני המחבר, ניתן
 לחדור לעולם תת־ההכרה של הילדות בכללה.
 אפייני לגישתו הוא היסוד האנליטי של כתי-
 בתו, שאינו נמנע מהצלפה־עצמית ומבקורת
 עצמית בעבר ובהווה.

במרכזו של הספר עומד יחסו של הזקן
 לנער "הזקן", שקשת מגדירו בבחינת "רחם
 ארחמנו" בשתי המשמעויות: האחת—שעוד
 נשאר בזקן משהו מילדותו, והשניה—שמתוך
 "החמימות וחוסר הכלים" לא תפס הנער את
 חשיבותן של "הברקות־הזהב", שיד נעלמה
 הושיטה לו מפרי עץ־הקדומים. גרמה העוב-
 דה שהנער נוצר לגדולות, "אך לא נולד
 לגדולות, כיון שנולד בסביבה של קטנות...
 בילדותו היה מוקף אנשי חולין רגילים, שלא
 הצטיינו במעלות־רות יוצאות מן הכלל,
 אנשים בינוניים ולמטה במינוניים ואסירי־
 קטנות, שאפילו בעודו ילד כבר הרגיש במי-
 מוש ערכם העצמי".

מעמיק אחרוה. אפשר יכול היה ספר זה
 להיכתב בלי קשר לתחושות, שנשמרו בלב
 המחבר במשך שנים רבות. הקשר המקומי אל
 עיירת־מולדתו ומראות הנוף והדמיות של
 ילדותו הוא ריפף ביותר. התיצמדות הורים
 אף היא חוליה חלשה בשרשרת החוויות,
 שנשתיירו לפליטה מן הימים הרחוקים. עולם
 הילדות של המחבר נשאר נעול לפני הקורא.
 בספרו של ישורון קשת מוצא הוא רק דברי
 הגות, חקירה ובקורת, שזיקתם למאורעות
 הילדות אינה מחויבת־המציאות דווקא.

וכך מסביר המחבר "אנטי־זיקה" זו שלו לימי
 ילדותו: "כשאני משווה לנגדי עתה, לעת
 זיקנה, את הנער הרך ההוא ורואה אותו
 מתוך ההרחק כדמות שאין לי אתה אלא
 זהות חלקית גרידא ודמיון מועט בלבד, הריני
 מרגיש כמין נחיתות־ערך לעומתו ואף כעין
 רגש־אשמה בפניו. נדמה לי, שהיה בו, במובן
 יחסי, הרבה יותר משיש בי כיום הזה, שהרי
 מה שנשא הוא בקרבו, ביודעים ובלא יוד-
 עים, היה כולו משלו, ממה שהביא עמו לעור-
 לם בבחינת יסוד טהור שבטבע, כזה שבתח-
 תיות האדמה, דבר שהיה קיים ופועל בקרבו
 בלא עזרת המושגים הנקנים, שזמנם מאוחר
 יותר והסיגים מרובים בהם מן המעדן ההיולי
 של האינטואיציה, ואילו באדם המבוגר, גל-
 גולו של אותו ילד, כבר כיסתה שיכבת הדב-
 רים הנקנים בשכל על אותו יסוד־טבע טהור
 שבנפש, ולא זו בלבד שהוא לא יכול להור-
 סיף עליו מאומה, אלא שברבות הימים גם
 זנח אותו מלטפחו כמו חי, ולבסוף הניח לו
 להיקבר תחת כובד המושכלות, אלא שהלז לא
 מת, בכליזאת, כליל—ועודנו צועק כאוב
 מתחת למעבה הנקנות..."

חסרונותיו של הנער גדולים הם בעיני הזקן.
 "נער זה לקנה ברוח היה, אכן קנה חושב'
 היה, אבל כיוון מחשבותיו נחתך על־פי הכר-
 חות אשר הטותו לכאן או לכאן—רוחות אשר
 בהן היה הומה, ותמייתו ייתה מחשבתו.
 רבות מחשבות בלב ילד. בשעה שילדים בגי-
 לו עסקו במעשי־ילדים, היה הילד, בדומה
 לילדים יהודים רבים שגדלו בעיירות במזרח־
 אירופה, זקן כבר מימיו הראשונים, ולדעתו
 של המחבר, "מבחינת יתרון הנפש על השכל

לנטפים אחרונים של כוח-חיותו, וזאת חרף הכוח הפנימי שגילה כל אותה שנה.

אין פלא שספרו היה בין הספרים שזכו בפרס בתחרות-הזכרונות מטעם "יד ושם" בשנת 1955. הספר מקיף את החיים בעיר-מולדתו קצ'קמט כאשר השתלטו הגרמנים על הונגריה, במחנה-עבודה הונגרי ובמחנות-הריכוז דאכאו ומילדורף-וואלדלגר בגרמניה. "לאחר שראיתי" כותב המחבר, "כי לא כדאי לספר ושאין למי לספר, החלטתי לא לדבר ואפילו לא לחשוב על תקופה זו של החיים בצל המוות". אנשים לא נטו אוןן לסיפורי-השואה, ואילו הוא עצמו היה חוזר וחי את הדברים האיומים מחדש, "סבלת מחדש, עינית את עצמך, וכך נמשכה פעולת האויב גם אחרי הכחדתו". הספר נכתב "משום שחשבתי שקיימת סכנה כי כל הפרשה תישכח, כי איש לא יסיק את המסקנות הדרושות, אשר להסיקן היא חובתנו האנושית-כללית וגם חובתנו הלאומית".

גם בתחום זה מחדש המחבר משהו, לפי שאינו מתכוון לתיאור ההשמדה ההמונית דווקא אלא "הרבה יותר למסקנות המתחייבות מלימוד הפרטים הקטנים וצירופם מן הדרך אשר בה נוצעה ההשמדה. למעשה, הפרטים הבהם הקובעים, דרכם ודרך השקפותיהם ומניעיהם, פעליהם ומחלליהם של האנשים בתקופה הזאת, יש להשקיף על המעשים הנוראים שנעשו, ולא להיפך".

פ. י.

גרמניה האחרת

גרמניה אינה ארץ ככל הארצות שעתונאי ישראלי עשוי לעבור בדרכיה ולהשקיף ולבחון את נופיה, תושביה, התלבטויותיה וייחודה בעיניים של בעל עט סקרן ושואף-דעת סתם. על-אחתי-כמה-יכומה נכון הדבר כשמדובר בעתונאית ישראלית שהיתה כלואה במחנות-ריכוז ואיבדה בהם את כל משפחתה

שנה לאין קץ

מ. זנדברג מספר על מאורעות-חייו במשך השנה האחרונה למלחמה, במחנות-עבודה הונגריים ובמחנות-השמדה גרמניים. סיפורו מצטיין במירב האובייקטיביות, וכל עניינו לתאר את הסביבה ואת התנאים ולא להבליט את מעמדו בתוך כל הגיהנום הזה. ודאי כי זה דבר קשה ביותר, בלתי-אפשרי כמעט, בבוא אדם לתאר את ענותו ואת ייסוריו מידי הנאצים, הרצון להשוף הכל ולהעמיד את הסבל האישי במרכז הוא טבעי ביותר. על מה יכתוב ניצול אם לא על חלקו-הוא באימים ובזוועות שירדו עליו בשנות המלחמה האחרונה? זנדברג הצליח לספר על גורלו במשך שנה אחת, שהיתה "שנה ללא קץ", בצורה צנועה ביותר ומתוך גילויי הבנה לגבי אחרים שהיו חבריו לסבל ולצרה. תכונותיו ואפיו עמדו לו לתפוס את המתרחש סביבו ולהעביר את כל מה שראה ושמע במסגרת של עולמו הפנימי. עובדה זו עמדה לו במבחנים הקשים של מכות, רעב, מחלות, קור וזוהמה, והיא שסייעתו לשמור על "צלם-האלוהים" שבו.

גבורתו היתה בחוסר-הגבורה שלו ובנטייתו הפשוטה והטבעית "להשלים עם המציאות ולהפיש את הרע-במיעוטו בים הרשע והזדון שעמד עליו לבלעו. היו לו כמה טעויות פאטאליות, כאשר יכול היה לברוח בשעת המעבר מרשות הונגרים לרשות הנאצים שהשתלמו על הונגריה. הוא מספר על כך מתוך גילוי-לב וללא הלקאה-עצמית. כמו כן מספר הוא על כשלונותיו האחרים, הבטלים בששים לעומת נס הישארותו בחיים. האמת היא כי בסופה של המלחמה כבר היה "מוזולמן" גמור. כאשר כרעה גרמניה הנאצית לנפול במאי 1945 הגיע האישי, כנראה,

* משה זנדברג: שנה לאין קץ בפלוגות העבודה בהונגריה ובמחנות הנאצים (עם עריכה וסקירה היסטורית מאת ד"ר ליזיה רוטקירכן); הוצאת יד ושם, ירושלים, 1967; 256 עמ'.

* וירה אלישיב: גרמניה האחרת; עם-הספר, 192 עמ'.

רב ולאומנית כלפי המזרח, וצד שני זה היהו חממה לגידוליפרא. הגרמנים אינם מסוגלים להשתחרר מתכונת-העדר שלהם; אין מדברים בגרמניה על אחריות של יחידים אלא על אחריותו של הכלל: על אשמה קולקטיבית ובושה קולקטיבית. כל חוגי העם נמלטים מן החובה להתדיין עם עצמם ועם עברם ולפשפש במעשיהם. גרמניה נגופה במגיפה של הוסר סיפוק עצמי ואי-יציבות, אף שהגלידו פציעה החיצונית, ומגיפה זו אין לרפא בגאווה לאומית או רגשי-אשמה קיבוציים או הבעות לאות מאתם טרחנים המזכירים את פרק-הזמן הקצר כל-כך, והרי-אוי-להישכת, מן העבר הקרוב דווקא. ד"ר ולטר שטראוס, המנהל הכללי של משרד-המשפטים ממוצא יהודי, אמר למחברת בא-דיבור: "גברתי הנכבדה, רצח המוני ורצח מיני הם בעיני הויינ-הך". גרמניה המערבית, כמדינה, איננה אנטישמית, אך פושה בה "אנטישמיות ללא יהודים", שמקורה בדחף פנימי להסביר הגיונית את הנוועות שנעשו; ככלות הכל, טוענים הגרמנים "הטובים" אי-אפשר שהקרבן היה חף מכל פשע!

וירה אלישיב לא מצאה גרמניה החדשה אלא גרמניה שישן וחדש משמשים בה בערב-ב-בית ועוטים אותה אדרת "אחרת". גרמניה החדשה היא זו המשגשגת, המצליחה, הני-קיה, המצווחצחת והמודרנית. תכונות-האופי הגרמניות—היסודיות, החריציות, הציניות, הסתגלנות—שרירות וקיימות, ותחושת המתח וחרדת הסטאטוס החברתי חריפות ומקיפות בה יותר מאשר בכל ארץ אחרת באירופה. אם אין גרמניה "אחרת" הרי זה אולי משום שלא נעשה בה כל מאמץ דאורי-לשמו לשינוי הרכיבים של פנימיותה, ואילו התחדשותה היתה תוצאתם של גורמים שונים העוללים לחלוף עם תמורות העתים.

פרק מעניין נתיחד לבעיית יחסי ישראל—גרמניה מנקודת-הראות של הצד הגרמני. הסכם השילומים, לדעת המחברת, היה תוצאה משולבת של שיקול מוסרי וחישוב של "מדיניות ריאלי", אך לא היה לו המשך דומה. משני הצדדים מוכתבים עתה היחסים אך-

הענפה. אין ספק: נדרשה וירה אלישיב להרבה קור-רוח, התאפקות ואמונה בחיוניות שליחותה, כדי שתיענה להומנה, תסיר את ממושכה ברחבי הרפובליקה הפדרלית ותנסה להאירה בפני גרמנים וישראלים גם יחד. שהותה, מסעותיה, פגישותיה, שיחותיה וזיר-הזריה מכוונים לראות הכל בעיניים פקוחות ומפוכחות, ללא שנאה, באובייקטיביות שקר-לה ומאזנת, בהכרה כי שבה גרמניה אל השורה הראשונה של אומות העולם ועלינו להכיר בכך. יחד עם זאת הריהו סערת-נפש, מתלבטת, נרתעת מחמת מעקתו של עומס הזכרונות, דוחקת את אי-הנוחות באמ-צעות הסקנות והרצון לרדת לפשרם של דברים; זאת חרף הידיעה המוקדמת והנוק-בת שעתידיים אנטי-שיחה לקבור את המהותי והחשוב מתחת לגיבובי הסברים ומליצות מצווחצחות. סופה שהיא מגיעה לאותה הצ-טדקות הרווחה כל-כך שלא באה הנסיעה אלא רק משום הרצון "להראות להם מה-שונה עתה מעמדי" ואל הגילוי כי מצב בלתי-מאוזן זה גרם "כפעם-בפעם שנהייתל הנאה בלתי-טבעית כמעט מווידויים אנטי-שמיים גלויים, וכן מביקורי בכינוסים של הימין הקיצוני".

השתבחות הגרמנים במוסדות הדמוקרטיה שלהם אינה אלא התחמקות עקשנית מפת-רונן של הבעיות האמיתיות של גרמניה; ואילו הדמוקרטיה עצמה קירמת עור וגידים סביב שלד רופס והלויש. "אתה התת-פתחיות שהיתה חדשה באמת בגרמניה שלא-חר המלחמה היא בריחתם של הגרמנים מפני עצמם, ושיאפתם להתקבל בחיקה של איר-פה מאחדת... אך השאלה לעתיד תהיה כי-צד יתנהגו האם הגרמנים לאחר שהתפתחות זאת נעצרה... האם תעמוד הדמוקרטיה הגרמנית במבחן שעדיין אורב לה?" המחברת מלאה ספקות. גרמניה היא עדיין "נקודת-תורפה של האנושות" ועובדה היא הרוח המנפחת כיום את מפרשי התנועה הניאו-נאצית, שיש חזאים המנבאים לה נסיעה בטוחה.

אשמת התחדשות וכוח-חיותן של תנו-עות הימין הקיצוני מוטלת על גורמים שר-גים, הממשלה הפדרלית מטפחת ומנהלת מדיניות זיר-פרצופית: על-לאומית כלפי המע-

צעים העומדים לרשותה כדי לבלגנו, ואפילו להזעיק לצורך זה את עזרתה של מעצמה אדירה, החרדה לשלומה של הדמוקרטיה הנאבקת על חייה בדרום־ווייטנאם, ולפי שכך השקפת־עולמו של המחבר, אין בספר תיאור שטף המאורעות הרי־הגורל בדרום־מזרח אסיה, ואף לא נסיון, ולו גם מלפרף, לרדת לעמקם של מניעי ה"מרי" שם. מעט מאד הוא נוגע בשתי השאלות הראשונות שהוא מציג בתחילה: "מה סוד קסמו של הקומוניזם ביישובי דרום־מזרח אסיה, ומפני־מה נמש" כים אל דגלו בעיקר צעירים?" וכמו כן: "כיצד מתקיימים כוחות־גרילה קומוניסטיים הרף כוחות קונבנציונליים נרחבים הנעזרים בארצות שעצמתן, משאפיהן וכוחותיהן הסור בית הן לכאורה ניצחות, ואף מאיימים לגבור עליהם?" כל עניינו הוא השאלה ה"טכנית":

מה אמצעי־המנע המדיניים, הצבאיים והחברתיים העשויים לבלום ולחסל את נסיון ההשתלטות של קבוצה קטנה, ואיך אפשר "להביס כוחות־גרילה אלה בלא לשלם מחיר עצום באנשים, בכסף, בחומר ובזמן ובלא להסתכן במלחמה כללית?"

בסיכום, לפנינו ספר־לימוד למי שעניינו בכך, או לזה המבקש להדור ולהכיר את סודות ה"מקצוע", אני, על־כִּלְפֵינֵים, נותרתי בהרג" שה כי ראיתי העולם והעיבודות אצל מר תומפסון אינה מציאותית ומפוכחת ביותר, אך עם זאת עצותיו וכלליו העיוניים בהי"רים, חשובים ונכונים עד מאד. מסתבר כי במקום בו הם נחוצים כל־כך בשעה זו ממש אין להם דורש, ותורת סיכול המרי של המחבר אינה משמשת שם חומר ללימודי־חובה.

שעון־החול

פרשת־האהבים בין בני האי הערפילי בצפון לבין ערב היוקדת, המדברית, הצחיחה וה־חלומה בפני זר, ראשית התרקמותה וחיור־

ורק על־ידי צרכי האסטרטגיה המדינית, "למרות ששני העמים אינם יכולים להשתית על כללים אלה את יחסיהם ההדדיים ברור הזה".

ספרה של וירה אלישיב מצטרף לשורה המורעטה של ספרים מקוריים הדנים בנושא חשוב ורגיש זה. בכללו הריהו יומן חושפני, שקול, מרגש ומאלף־בינה; יתר על כן, דומה כי הוא ממלא בהצלחה את תפקידו כמעורר ומזעיק לתגובות של ממש, לאם אין "חצאי־התשובות" שבו ממלאים תפקיד זה. השא־לות עצמן מיטיבות למלאו. המחברת משק־פת נאמנה את הקרע בין החובה ללכת אחר צרכי המדינה התובעניים לבין צורך אנושי לשנא זלדחות.

שלטון ומרדנות

שם הספר במקורו "סיכול מרי קומוניסטי", אך כותרת־המשנה שנתנה ההוצאה לתרגומו העברי— "לקחי מאלאיה ווייטנאם"—כמו גם מועד הוצאת־לאור מגלים כי אכן סברה שראוי לנו, בסיטואציה המדינית הקיימת, לשמוע תורה ולקח מפיו של בעל־נסיון ומורה־הלכה בנושא בלתי־חביב זה של דיכוי מרי אזרחי ומימשל באזורי־מרי. עד עתה, לרווחתנו הרבה, לא נודע על מרי קומוניסטי או אחר בתחומיה של ארץ־ישראל שלאחר המלחמה. לפיכך עשויים אנו להסב־ביתר־רגיעה ולשנן אחד־לאחד את עקרונות־היסוד, הכללים וכללי־הכללים שמונה ומנסח שר רוברט תומפסון, מי ששימש פרק זמן שר ההגנה בממשלת בריטניה ושירת מספר שנים רב במאלאיה ובווייטנאם.

לגביו, ה"מרי" בווייטנאם נובע מרצונו של מיעוט זעיר ועשוי־לבליחת להשתלט בכוח הנשק והאידיאולוגיה השטנית על העם כולו ולסלק את הממשלה החוקית. לפיכך מוטל על הממשלה לנקוט ללא רתיעה את כל האמ־

* ר. תומפסון: שלטון ומרדנות / לקחי מאלאיה ווייטנאם; תרגום: ארנון בן־נחום; הוצאת מערכות, 1967; 160 עמ'.

* דוד הולדן: שעון החול / דרום־ערב הסור־ערב; תרגום: ארנון בן־נחום; הוצאת מערכות, 1967; 324 עמ'.

רב הישגה ואף ברכת ברוך־הבא—בהליטת־הדעת—לערב החדשה.

לא פעם ביקר המחבר באזוריו השונים של חציהאי ועיקר התרשמותו היא מן הדרך בה חודר עלום המאה ה־20 לעולמן הס־גרתני של המאות ה־13 וה־14. דוגמה יי־צאת־דופן היא כוויית, אשר מבול הכסף שניתך על שליטה הוליד בו את המחשבה כי באמצעות ניצולו הנכון יצליח לרוץ לפני הסופה, שבכל־זאת, לדעת המחבר, היא עתי־דה להתרשג גם שם בתוך עשר שנים לפחות. באזורים האחרים הרי מאמצייהם של השליטים השמרנים לפתוח אי־אלה אש־גבים לעולם החדש גוררים מיד הסתערות מוגברת של אנשי־מחחרות השואבים הש־ראתם מן החוץ. למאמצי השמרנים אין תק־זה, אומר המחבר; המבנה החברתי והכלכלי של מדינות חציהאי משתנה בהדרגה ובת־מידות, ובעקבותיו יבוא גם השינוי המדי־גי. "אמנם שבטיות תגלה התנגדות תקיפה לתמורה. מלחמת המאמינים תתמשך. מדי־פעם עלולה היא אף לנחול הצלחות. אך לאר־רְיִימים אין היא אלא מלחמת־מאסף... זו דרכו של עלום". א. סופר, שהשלים לספר הערות־שוליים וסוף־דבר, אינו מסכים עם מסקנתו הפסקנית של המחבר וסבור הוא כי החברה הערבית השמרנית בחציהאי, המ־בוססת במידה מרעת על גאמנות שבטית ומשטר פיאודלי, תליצב מול זרמי המהפכה, ונראה כי משטרים בלתי־מתקדמים יוסיפו להתקיים בחשבי העולם הערבי.

זהו ספר שקול וענייני, משולב פרקי היסטוריה ותיאורי מסעות, פגישות ושיחות, בזמנים שונים; את מקום ההתרגשות והרור מנטיקה ממלאות סגולות ספרותיות של ממש. "בטוסך על־פני הרמה הגדולה של המרכז, הקלויה וסדוקה כבוץ בשמש, אין סימן חיים מאופק עד אופק, זולת נקודה זעירה שחורה של שיחים. שעה ועוד שעה חילפים תחתך הגלים האדומים של דיונות־החול הענקיות ברובע אל־ח'אלי, חלקים וממורטים כנחו־שת רקיעה; שעה ועוד שעה יכול אתה לנזע לאורך התופים השוממים, שלעתים משוננים הם בסלעים אדומים המשתפעים

גיותה באו לה בזכות שורה ארוכה ומפוארת של הרפתקים. נוסעים, חוקרים והווי־הויות, הנמשכים אל מסתורין, סקרנות, אקוטיות, רומנטיקה ותעוזה; אלה שהיו ראשונים לפענח רזיו של מדבר עלום והכניסוהו אל מפת העולם המוכרת. דוד הולדן, עתונאי אנגלי נודע, אוהב את נושאי כתיבתו אה־בת בעל־בית, המחויב מפורח המסיבות לצ־רור את צרורותיו ולחזור כלעומת שבא. ספרו מתאר את התמורת שהביאו מראשיתן את הקץ לפרשת־יחסים שרישומה ניכר בהיס־טוריה של יובל־השנים האחרון, דרכו כנוסע ומתייר קלה היתה, כמובן, הרבה יותר מדר־כס רבת־הסכנות של קודמיו הנוסעים, ומס־תבר כי הקלות שבמעבר ממקום למקום, ולו יהי הגידה והמרוחק ביותר—שואא תול־דת אמצעי־התחבורה המהירים והנוחים—היא ארס המצמייה רגשות רומנטיים; ממש כשם שהטכנולוגיה החודרת ופולשת בעק־בות גילויים של אוצרות־הנפט האדירים נר־שאת עמה הרס לארחות־החיים הישנים ומס־גרותיהם ומחישת תמורות חברתיות ומדי־ניות. "היתה זו חווייה מזורה לזכות לראות בקלות כה רבה את העמק האגדי הזה שבו עברו על אחרים סכנות ותלאות כה רבות אל מכבר. מהיותי גנוע בעצמי בשמץ מה־רומנטיות הקולוניאלית הישנה, חשתי עצמי כגבור מבוש ושפ־לקומה יותר מתמיד, כאילו היתי שותף למעשה־לצון נקלה באיש נכבד ובא־בימים".

"ברכת־הפרידה מערב" היא גם תרועת־אש־כבה אחרונה לתפקידה של בריטניה כמע־צמה עולמית וגם פתח להבנה מחודשת, שקולה ומפוכחת, הבאה לבחון את סיכויי המאבקים באזוריו השונים של חציהאי, מתוך ידיעת אפיו המיוחד והמקורי, ומתוך ידאות כי עתיד הוא לתפוס מקום מכריע בזירת המאבקים הבינלאומיים והבינעבריים; או, בלשונו של המחבר, "הרי זה סיפור שייתכן שאינו סדיר, ובלוי ספק אינו שלם, המתאר כיצד לראשונה, וכנראה לצמיתות, נהפך והולך כל חציהאי הנה, שפעם היה בלתי־גודע, לחלק מהתודעה הכללית של העולם. מקופלת בו אפוא ברכת־שלום לע־

שבעלה היגר אל מעבר־הים", "יחסים עת־קיים", "געגעיעם"—שירים אלה ואחרים מד־גימנים מסכת של יחסים בין הגבר והאשה הרווחים בכפר הערבי, אף הושפים טפח מארחות־הייו של הכפר, על אורזותיהם וצלילהם.

חן־בראשית נוסך על שירים רבים ומשרה בלב הקורא תחושה של פיוס ורגיעה, ואין ספק שברבים מהרוזיו הצליח נתן זך להעִיר ביר על־ס־רגשות זה. עם אלה נמנה שיר "געגעיעם" הקצר: "אני כאן ואהובי־נפשי במרחקים / אני כמו טל המפורז על בגדאד הגדולה / חי המעטר את הלימון והחבוש: / היורו מן הנדוד. ארצכם מתגעגעת!" גם לבושם העברי של "בצורת" (ע' 54), "שיר הדיש" (ע' 67) ו"חשק" (ע' 28) עלה בידו יפה. בשיר אחרון זה מתפארת האהובה ביפיה ובסרבנותה לאהובה ואמרת, בתוך השאר: "הביא לי צעיף מצויר / והפציר בי: עמי לבוסתן. / סירבתי: לא, לא אלך. / על מה זה ולמה? / הושיט לי אצעדה, / תשעים דינר סכף / וביקש ליקרב אלי / אך אני נטרחקתי. / גולל לרגלי מרבד, / ארבעה פרחים בקצוותי, / וביקש לאחוז בידי / אך אני ממאנת. / הביא לי צמיד זהב / באניה מיוחדת / וקרב אלי כמשוגע / אבל לי לא היה חשק".

תרגום חפשי ושנון זה אין ספק שיתקבל יפה אצל רבים מהובבי השירה המודרנית, אשר להם מגיש זך את ספר תרגומיו. הוא גם מביע משאלה זו בדברי התקדמה לספר, שבהם מודה הוא שלא הלך בדרך המקובלת בתרגום שירה אלא ניסה להתאים את תר־גומו לטעמו של "הקורא האמון על השירה האירופית והשירה העברית החדשה". "התר־נו לעצמנו", כותב הוא בשמו ובשם ראשד חוסיין, "השמטות לקיצורים רבים, וכן 'מור־דרניזציה' כללית ברוח שירת ימינו. — מגמתנו העיקרית הייתה להגיש לקורא הר־עברי ציור שירים העשויים להנות גם מי שאינו מרגל בשירת המזרח, על דפוסייה המגובשים, מיקצביה ועיטוריה העובדים מדור לדור". זך מסתמך גם על תרגום

חדות עד לעומק הים הכחול־כהה, ולעתים הרי הם חלקים ובעלי שיפולים רכים וענור־גים כמשי רך..."

הארכתי צטט כדי לנסות ולשנות את תשור־מת־לבו של הקורא לספר מעניין ומרחק, המצטרף לספריה־המסעות המעולים; הוצאת־לאר בעברית, בתרגום נאה, מדגישה כמה חסרים אנו ספרים קריאים ובעלי־רמה על שכנים קרובים ורחוקים. שעון־החול, מסתבר מן המאורות האחרונים, כבר נתחלף בשעון־עצר, וראוי אפוא שיתלוז לספרו של הולדן גם אחרים כדוגמתו.

י. ש.

דקלים ותמרים

"בימים של שנאה ואלומות כימים בהם מופיע ספר קטן זה, על שיריו הפשוטים והשוליים, א־אפשר שלא להביע משאלה: מי יתן וצירור תרגומים זה, פרי עבודתם המשותפת של משורר ערבי ומשורר עברי, יוכל גם לשמש עדות לאפשרות ש־יתוף־הפעולה, ההדדיות והכבוד ליצירת במלים אלו מסיימים נתן זך וראשד חוסיין את דברי הקדמתם למבחר תרגומיהם משירי־העם הערביים, אשר ראה אור זמן קצר לאחר מלחמת־ששת־הימים.

המצוי אצל שירת־העם הערבית, והמאזין לעתים מזומנות לשידורי הארצות השכנות, יכיר ודאי רבים מן השירים שקובצו בספר. לפחות שנים מהם כבר תורגמו (או עובדו) לעברית, והם מושרים בלחנם המקורי ב"קול־ישראל". בספר 70 שירים, מהם קצרצלים מהם ארוכים, ולשבהם של המתרגמים יאמר שהם דלו מן הקיים־ועומד ונזהרו מן הפיתוי ה"רומנטי", המכשיל רבים וטובים בבואם לתואת על המזרח ותרבותו. שירי־האהבה כמו "הביתה", "עוד חודש ימים", "לגלות", "משגה", "חשק", וכן שיר־התווגה של "האשה

* דקלים ותמרים, צרור שירי־עם ערביים; תרגום: נתן זך וראשד חוסיין; הוצ' "דביר", 1967; 85 עמ'.

אנגלי לשירת־עם ערבית. שבו נהגו המתרגמים בדרך דומה.

קשה להסכים לדרך־התרגום זו, ולו אך בגלל מניעה. רשאי זך בהחלט לתרגם תרגום הפשי משירת־העם הערבית או מ־שירתם של עמים אחרים, אך בהביאו את מניעיו הרעיון כפוסק הלכה, ובפרט אם מדובר בשירת־עם. שכן, אם נשווה לנגד עינינו את טעמו המוגבל של ציבור־קוראים מסוים ונחזור לסיפוק דרישותיו הנובעות מתחום ידיעתו המוגבלת בלבד, לעולם לא יעלה בלדנו להרחיב את השכלתו ולגוון את טעמו הספרותי והאמנותי. אם זך קובע שהקורא העברי אמון על שירת אירופה ואינו מורגל בשירת המזרח, הרי פירוש הדבר שלא רק השירה העברית אלא כל שירה שאינה אירופית זרה לו. מכאן, אפוא, שאם נקבל את דרכו ביאלץ לערוך "מודרניזציה כללית ברוח שירת־ימינו" בהריקנו אל לשוננו משירתם של אינדיאנים ויפאנים, סנגלים וסינים ושאר עמים שתרבותם אינה אירופית!

זאת ועוד: החרו הערבי המסורתי אינו זר לאוזן הקורא העברי ככל שהוא זר לאזנו של האנגלי. מי שלמד בבית־הספר משירתם של יהודה הלוי ואבן־גבירול אינו בלתי־מורגל לגמרי בשירת המזרח. נימקן של זך מפרך גם מטעם פשוט אחר והוא, ששירת־העם שנוכלה בספר היא שירה זימ־ריתית שקולה במשקל קל ורענן, ובנקל אפ־שר יהיה לשקול בו גם את התרגום. השירים שיצאו מתחת ידו אינם ניתנים גם "להתינגן" בניגונם המקורי, וודאי לא ישמשו את העושים לקירוב הלחן המזרחי לאוזן הישראלית. הסכנה הטמונה בדרך שנקט זך היא שהצלחת הספר, אם תבוא בזכותו של זך עצמו כמשורר, עלולה לפתות אחרים, מוכשרים אולי פחות ממנו, להלעיט את הקורא העברי בתרגומי בוסר, הן מן השירה הערבית הן משירת עמים אחרים. מצער גם של אף טרחו המתרגמים לתת הסבר כלשהו על דרך התפתחותם של שירים אלה, ציורויהם, לשונם (אם ספרותית היא או בניב מקומי), וכן הארצות שהם מושרים

בתן. אפשר להניח כי חשו בחסרון זה, ולכן צירפו בסוף הספר פרק על התרגום בכפר ערבי, מתוך ספרו של יוסף בר־נא מייחס שהופיע ב־1937...

ש. ב.

פנאי

הקורא בספר השירים של זלדה יוכה לשעה (או שעות) של הרגשת רועג ושלמות, הרג־שה שאינה נלווית בדרך־כלל לקריאת שירה בזמן הזה. עצם שמו של הספר הוא כמין ניגוד לזמן; ועם השלמות הרעיונית ושלי־טתה המלאה־כמעט של המשוררת בכלי־השיר, יש בשירים איזו פראות היונקת מעצמת החויה ומהרגשה של ראשוניות.

הסתייגות אחת: יש משיריה של זלדה ש־כאשר קוראים בהם בקול הם מקפחים מכו־חם, לפי שהריתמוס השירי מגושם ונוגד לגמרי את ההווה הרגשית הענוגה. אנו תקוה שבקובץ הבא תהיה מידת השלמות שורה גם על הריתמוס, החייב להשלים את התוכן.

נקודת־המוצא של השירים ויסודם הרעיוני הוא הפיוס בין אדם לחברו, בין אדם לעולמו, בין אדם לאלוהיו.

ללכת מפאס / בלי פחד, / בלי ששמרה בלב טינה על אלוהים, / בלי ברשה נוקבת כלפי השמש, / בלי מרירות־פתנים כלפי קרובים־שבקרובים. (ע' 19)

נראה כי הדגש הוא כאן במלה "בלי": בלי כל מועקותיו של בן־הדור. האמונה העמוקה באלהות וגילוייה במסורת שבת וחגים, ב־משמעותה העמוקה, מרובה את הספר, מש־וזה לו משנה־ייחוד. ושתי דוגמות לענן זה:

השבת יורדת בלאט / ובידה הפרח / ובידה / השמש השוקעת. (ע' 29).

זכן:

להדליק נרות שבת / זוהי קפיצת נפש

* זלדה: פנאי (שירים); הקיבוץ המאוחד, 1967; 81 עמ'.

הזה נביא כאן שורות־מספר מתוך השיר
"נכון יותר":

...ולנסות / לבוא במגע עם עברה / של
אמונה לאת־דמים בלומת־שאלות / ורציפה
בסימני־הפסק — / ולקיים חד־שיח ולו
אבוד / למרות האפשרות שזו טעות. (ע' 21)
עוד מבושאו של מר—המרחק האיום בין
דלת למבוא של ממש, כל שנות־החושך
שאדם חי בהן, ויהווה שלעולם היא שרונה
בפחד מפני הקץ:

והלב הפוחת / הולך / ופוחד / להיגמר.
(ע' 17)

אף על פרשת־הדרכים אין נוחם ואין
מלים:

אתה אומר לי שאתה כזה / אבל מתי
אבדו פניך הגלגיות? / באיזו הצטלבות
שחורה ופתאומית / בחרת בדרכים הלא־
שפיות / כבר הכוחל כזה / והמלים
שרופות. (ע' 22)

ונסיים במובאה אחת, כואבת אף צינית
כלשהו:

המשבר העובר עלי עכשיו / זה ארבעים
שנה / הוא הקשה ביותר שידעת.

לאהבים שירה מודרנית תהיה החוויה השיר
רית שימצאו בקובץ הזה הרביעי של יחיאל
מר חוויית־אמת. הם יקראוה מתוך הרגשה
עמוקה של הודהות.

מרים שוורץ

כל כמה שהשתחררה השירה ממוסכמות צור־
ניות וממיגבלות תכניות, עדיין עומדות בפניה
תביעות שמהן, כמדומה, לא יהיה לה מנוס
עולמית. כך, למשל, חייב המשורר להעניק
לקורא חוויה חדשה, או חוויה מוכרת באיו
דקות־גונים חדשה. כך גם, למשל, חובה על
כלי־הביטוי השיריים—הלשון, הדימוי, הרית־
מוס—לשרת את החוויה השירית. יתר על כן:
כאז כן עתה ידון הקורא את השיר על־פי
הרטט או הזעזוע האישי שיעביר בו זה.

* מרים שורץ: שירים; הוצאת דגה (שירה).
1967; 46 עמ'.

הרת ונצרות / לים נהדר שיש בה
מסתורין / של אש השקיעה. (ע' 32)
יודגש כאן שהתמימות והשלמות אינן נור
בעת מחוסר התמודדות עם העולם, או
מאופטימיות חלושה. יש ראייה של הכיעור;
קיימת הכרת הרע־שבאדם. עם כל זאת—
וכאן אולי גדולתה של מידת השלמות—
אחרית הלבטים היא נוחם, אמונה שהעתיד
יביא תקנה לדברים. למשל, מות האם יחדל
עם בוא המשיח, ואילו תהליך גסיסתה של
המשוררת עצמה יביא בעקבותיו גלגול אחר
של פרח או פרפר:

כשאמות / יפרום אלוהים רקמתי / חוט
חוט / והימה ישליך צבעו / אל מחסניו
שבתהום / ואולי יהפכם לפרפר / ואולי
יהפכם לפרח / כזה לילי רך, כזה לילי חי.
שירתה של זלדה היא שירת־יחיד של אשה
בעלת תפיסת־עולם נדירה, והיא ביטוי עמוק
ועדין של העולם:

בחצות דלק נר / בלבו של פרח / אדום
כדום. / בחצות ניגד כוהב / על אבל
פני / חגו של צמח זר. (ע' 65)

לסיום נביא פה קטע מתוך אחד השירים
היפים, כדי להוסיף ולעורר את הקורא
לקום ולצאת בעצמו למסעותיו בספר־השירה
הנפלא הזה:

ונדמה / כה קרוב / אור השושנה / כה
קרוב / ניחוחה / כה קרוב / שקט
העלים / כה קרוב / אותו אי / קח
סירה / וחצה את ים האש. (ע' 70)

יחיאל מר

יחיאל מר אינו מתאמץ לשאת חן בעיני
הקורא, וקשה על הקורא הפגישה עם שירתו.
כרוכה היא בהרבה עייפות, טעויות, ספקות,
נסיגות ופשרות. כל אלה אלמנטים הכרחיים
כמעט בשירה הקרויה מודרנית.
כמתח להבנת מהותם של שירי הקובץ

* יחיאל מר: שירים חדשים; הוצאת עקד,
1966.

אם יאה להתעכב כאן במיוחד על הצד הצר-רני של הקובץ הרי זה משום השלמות התרמונית של הצורה והתוכן. חותם של משה שכמדומה אין לו הגדרה קולעת יותר מהכמת-לבב טבוע בעיצובו של הספר—שהוא גם חותמו של ד"ר משה שפיצר, איש הוצאת-תרשיש, בכל אשר יעשה ובכל אשר יפנה—ואותה חכמת-לבב היא גם סימנה הנאמן ביותר של השירה הספונה בין עמודיו.

שמו של מלאכי בית-אריה איננו הולך לפניו. מן המעטים העוקבים בתמידות אחר מוספים וכתבי-עת ספרותיים יזכרו ודאי רק מעטים כי נתקלו בשם הזה, פעם פה ופעם שם, מעל שירים קטנים בני עשר או עשרים שורות. מאלה ודאי רק מעטים נתקלו באסופה קודמת, ראשונה, שהוציאה לפני שנים אחדות. הללו, יש להניח, התרשמו משירתו, שירת-אמת, והבחינו בייחודו, שהוא ייחוד של אמת. יש להניח ששמרו לו מקום בלבם, ומקום זה דיו שיתרחב עם מקרא הקובץ החדש—עשרה שירים בסך-הכל—"הרי ירושלים וכל הייסורי"ם.

איתה "חכמת-לבב" שמצאנו בשירה זו היא מיווג של חכמה ורגישות, בינת-התבוננות וקשיבות אל הפנים ואל החוץ. אבל זוהי גם שירה אריסטוקרטית מאד, מכונסת בתוך עצימה, בלא תהיה מתנשאת ודוחה. היא שקייה תרבות, אך לא תרבות-לימודים המתגדרת ברמזי מזבאות משפיליות אלא תרבות פנימית, אורגנית, שסימניה חוש-מידה וחסכוני ביטוי ועמידה—ענווה ומדעת—של היחיד מול מקומו, מול זמנו, מול העולם ומול עצמו. בלי שמץ תרועות-הזדהות, הרי זו שירה ארציית מאד, עברית מאד, אפשר לומר אפילו—ירושלמית מאד. ובלא שתשמיע כל קרייאת-גבר מפוצצת, הרי זו גם שירה גברית מאד, באמת.

אך אולי אין טוב מלהדגים אמירות כלליות אלו בשיר אחד או שנים משירי הקובץ גופו. תחילה הראשון, "לובש את מעילי", שהוא העלאת-דמותו של האת, האח המתי :

לובש את מעילו, הולך בגשם ריחני,
כובש גופי החי במעילו, מכרבל
אהבה נבצרת, צינת עיניו, ילדי,

רוב שיריה של מרים שורץ לא העבירו בנוינד כלשהו. חרף אי-אלו הברקות וכמה תמונות מוצלחות, מתקבל רושם שאמצעי-השיר פורעלים במנותק וללא תכלית ברורה.

גם בשירים בהם ברורות התמונות, לא ברור הוא מה עומד מאחריהן ואם אמנם יש כאן איוו חוויה החותרת לבוא על ביטויה :

עלי ללכת / אולי תאבד לי דרכי / גבוהים
הקוצים בואדיות / ובמערות אשר בצלע
ההוי / רוחשים עטלפים מקיר אל קיר /
ותלויים מפרפרי כנפיים / וכפות רגליהם
מהליקות / על-פני התקרה הלחה. (ע' 21)
אם יש איוו הבטחה לעתיד בקובץ שלפנינו,
טמונה היא בשיר אחד, "קייץ", בו מצליחה
הכותבת למסור אווירה ולתת בה טעם-ייחוד.
שמש-קייץ פורצת לשרוץ / את הים /
מתגלגל הים מצחק / לבן וירוק / מזנק
לקראתה / מתגעש ושואג לשסע אותה /
לאוף שמשות ולטרף / ולטרף דעתו של
הכף / השחור המוצק הצונן הנוצץ שיכוף
מסנוור את ראשו שיכוף! / בינתיים
האופק סופג חלומות / גוריי-מרים מתעל-
סים על החוף / בעיניים צלולות-תמימות.

ח. ק.

הרי ירושלים וכל הייסורים

זהו קובץ-שירים בלתי-רגיל. לא רק מצד מלאכת-השיר אלא גם מצד מלאכת-הספר. הוא בנוי קונטרסים-קונטרסים נפרדים של נייר אפור, מחוספס ועבה, שכל אחד מהם כולל שיר ורישום צבעוני (בהדפסת-משי); והוא נדפס בסך-הכל במאתיים עתקים, חתורמים ומסומנים במספרים, במחיר נקוב של ארבעים-וחמש לירות העותק. וכמו שציון בסימומו, הריהו "מעשה יצירה משותף למר שורר ולמצירת שביקשו להציב נפש לאח וידיד אהוב לפי דרכם"—זכר לאחיו של המשורר, שנפטר בדמי-ימיו.

* מלאכי בית-אריה: הרי ירושלים וכל הייסורים (שירים); רישומים: מרים בתיוסף; הוצאת ספרי תרשיש, 1967.

תגר, של אינדיבידואליזם סורר ומרדני—סייח גזעי שלא ידע אופף, שלא יסבול אופף. עם זאת, אין איתן איתן אחד פייטן שקוע בתוך עצמו, מין ערטילאי תלוש או רומנטי קן המאוהב ברשות היחיד שלו. אף שורה אחת בשיריו אינה פותחת פתח להתרשמות מעין זו. אף רגע אחד אין מקום לטעות במקום ובזמן שאליהם הוא שייך, בעפר שמ' מנו צמת, באוויר שאותו הוא נושם. ולא עוד אלא דומה כאילו שרשי כפות־רגליו נעוצים בארץ־ישראל של תקופת־הברונזה הקדומה, הבינונית והמאוחרת וראשו נטוי אל ארץ־ישראל של שנת 2000. בעוד ידיו מדובקות פיה ושמן־מכונות של יוני 1967. בהרגשה ניצחת זו של בעלות, של אדנות טוטאלית, בבטחון־עצמי נורא של שופט־ארץ נחרץ, הוא כותב שירים כמו "ואלה שצויה קים" (ע' 27):

בגשם חם, הרי ירושלים, וכל הייסורים בדרך הוורדת ממוצא עילית למוצא תחתית וקול הגשם הולך וחזק, וכניעת עיניו, לובש את מעילו, וידיו בכיסיו, אחי, אחי המת, ונחירי הלומי ניתות, ועיני הרואות, רחישת ארנים, רגלי ההולכות ונסיים בשיר האחרון, העשירי, "על פני עפר זה, מתוקות" (נדפס לראשונה ב"קשת" לג):

מוטב להישאר כאן,
מוטב לא לנסות כלל.
בין כך ובין כך לא יוכל גופי לסבול
את זיו אוויר אבני השיש הטהור.
אתה הרי יודע יצרי,
אני יודע שאקרא מים מים איך
אפשר שלא אקרא מים מים
כאשר אראה את המראה המופלא של אלף
אלפים

רבי רבבות גלי המים

פרס ביאליק תשנ"ז

לשון נוקרא ולשון חכמים

נואת
אבא בנדודיך

באיזה סגנון נכתוב עברית?

ספר למורה ולתלמיד
לסופר ולמתרגם
לעתונאי ולעורך
לבלשן ולחובב

בכל חנויות הספרים 19-50 ל"י

הוצאת דביר

אך אם תמתין מעט תראה
איך ייעצרו עננים ויפרקו את עצבם
עלינו בטיפות כבדות ומחוננות, על פני
עפר זה, מתוקות, עננים כלים, כהלים נעוץ

עתה אין לנו אלא להביע משאלה אחת: שלא ירחק היום ויכליל בית־אריה את עשרת השיי רים האלה בקובץ רחב יותר, במהדורה גדולה יותר (ויקרה פחות), ויתברך בהם ציבור גדול יותר של קוראים הפצי־שירה.

מלך אסור ברהטים

שירי איתן איתן, בכללותם, הם מהיררעם, הלמות־קורנס, פרץ געש, גיחה תוקפנית. אם "מלך" הוא, הריהו "פרא־מלך", אם ניתן לור מר כן, ואם אמנם חש הוא עצמו "אסור", ככבלי מוסכמות חברתיות או בדפוסים רעיון ניים ותרבותיים שאינם לרוחו, הרי ארחות־הביטוי־התגובה שלו הם היפוכו של "אסור": התגלמות של חירות בוטה, שוצפת, קוראת

* איתן איתן: מלך אסור ברהטים (שירים): הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1968; 125 עמ'.

ברתי ארכו ימים / כמו הימים המתארכים
 בקור־החופים. / בשפתי הקדומה דיברו /
 החגיתות והחרבות, חיצו / הרעל הדקים
 ומגיני העור הסחוסיים / ועם שלם כתף
 אל כתף הבקיע את דרכי / אל ארמנות
 האבן, הנשים המתחלפות בלי סוף / העב־
 דים והשטחים העצומים הכבושים. / ובי־
 שפתי הקדומה נותר מספיק זמן לשמוע /
 שירות וסיפורים. בזמן המעכרים / ובי־
 שעות ההכנות הארוכות

ואלה שצוחקים שיצחקו להם לעזאזל /
 שיצחקו וידברו על בגדי הקרועים המטונ־
 פים / רגלי־האדמה שיש לי, הסנדלים המ־
 שופשפים. / רגלי־האדמה שיש לי, הסנד־
 לים המשופשפים. / אלה שצוחקים שיצחקו
 להם. שיישבו / במקום שיישבו וידברו עלי
 ויצחקו להם. //

והאבנים הכבדות שאני מעיף / נופלות
 במקום שאני קובע ופני השטח האמיתיים
 קובעים / ושם תישארנה לעולם / ושם
 תהיה מנוחתן

באווריה זו עצמה מהלכים "המיטהרים" (ע'
 91), הוויה קולקטיבית ספק־היסטורית ספק־
 אקטואלית, ספק־ממשית ספק־מיתית, החוזרת
 ומופיעה בגילגולים שונים בשירים האלה
 ואתה הוא מזהה את עצמו :

את היית חלום רחוק / מפל מים בקיץ /
 בעבר נדודינו במדבר / עינות תמרים וע־
 צי דבש / חלום רע רחוק היית / ואנחנו
 פראים נוודים קשים / וכמעט הלכנו במ־
 גיפת בשרים / ולא נגמר החלום הזה /
 למענו עוכנו איהוים / אשר מצאנו בייסורי
 שאול. / מצאנו כי לחיים האלה / אין טוב
 ממו, אדמה טמאה / בחיות מצחינה של
 תיקתוק חלום רחוק / בלי דבר עם אלור
 הים / או דעתו הקשה, הנודדת ואוכלת /
 אפילו בנו, המיטהרים.

עברה המיתית־הקדמון של הארץ—מקראי וט־
 רום־מקראי—לא "ספרות" הוא לאיתן איתן
 אלא ממשות חיה, חיה בריחותיה, בתמושתה,
 בנשימתה המהבילה ; כעדותו של שיר אבוק־
 טיבי מופלא כ"מור" (ע' 26) :

מור ולבונה. לבונה ומור. / ארצות הכפור
 ואיי כפתור. / מור ולבונה, לבונה ומור. /
 אמור ריחות מעוררי גיפות / אמור אר־
 צות. מור ולבונה. / איי הים הרחוק ומשפ־
 חות / כשפחות חומות. נערות ערומות. /
 מור. מור ולבונה. גוויות / מתעוררות ברי־
 חות. / לבונה ומור. / הנערות מחוללות
 לבנות. / — — —

או כעדותו תאמו של זה, "ובשפתי הקדור־
 מה" (ע' 25) :

ובשפתי הקדומה היו הצלילים אחרים /
 צלילי משוטים ומפרשים ומרחקים / שער־

של ענוות־תפילה, של מעין תחינה לשימורו של היסוד התרבותי והאתי בקיומנו הפראי והמסוער:

ואתה, אתה הרשה לעבדך לשאת תפילה /
על רגליו, זקוף קומה, בז לחיי נדבות /
ורחמים, מורם מדוממים, מצמחים, מחיות
ומאנשים / הרשה לעבדך לבקש לא מפהד
ולא מאימה ולא ממורא / בשעת נצחון
זמני לפני נצחון נחרץ. //

מראש ההר על מבט מורדות השלג הלבן /
אחר האבנים והצוקים ועליית האדמה /
בצעקות רוחות וקריעות אוויר / הרשה
לעבדך לבקש בעדם שיהיו בני אדם /
בצלם האדם וכוחותיו ולא בצל
לם החיה. (ההדגשות שלי—צ.ק.)

קרוב לוודאי שמתוך טעמים אמנותיים או רע־
יוניים, או אלה ואלה כאחד, יהיו רבים
מ"נותני־הטון" בחיי־הרוח שלנו נוטים למעט
בחיבתה של תופעה סימפטומטית ואי־ת־
נה כשירתו של א. איתן; גרוע מכך: להש־
תיקה ולהתעלם ממנו. לפי מיטב הכרתנו
ראויה היא, הן מטעמים אמנותיים הן מסע־
מים רעיוניים, למירב תשומת־הלב.

צ.ק.

ראשית הופעתו של איתן איתן היתה ב־
"קשת"—תחילה בפרוזה דווקא, ואחרי־כך,
יותר ויותר, בשירה. מן־הסתם אין זה מקרה,
כמו שלא מקרה הוא גם ש"שירת המלחמה"
שלו נתפרסמו תחילה, בחלקן הגדול, ב"קשת"
(קיץ 1967). שירת אלו, הבאות כחטיבה
לעצמה בסיומו של "מלך אסור ברהטים",
דומה כי עד כה עדיין הן הביטוי השירי
הנמרץ והחשוב ביותר להוויה המחושמת
של חדשי מאי, יוני ויולי אשתקד. החל בשיר
רות כגון אלו מ"עם גיבור מלחמה" (ע' 111):
...דרוכים על פני האדמה, ממתנים / דור־
כי נשק משומן, ממתנים / לחתונת דמים /
מהירי תנועה, מלאי תאוות הכרעה ונצ־
חון / ממתנים אדומי עיניים נשואות לת־
הילה, תהילת רגע / בפנים מלאי חול
וגמור בשורות החזיוניות־ההגיגיות המסיי־
מות את "מסע־מלחמה" (ע' 121):

... אחווי כמיהה קרובה לארץ הגדולה /
אנחנו נותרים חסרי־כל, על חצי ארץ, מגור־
תקים / עם זכר הנופלים, שלהם ושלנו, /
חתומים בדמם על הארץ כולה / מנהר
מצרים עד נהר פרת.

אבל סיום הולם, לשירות אלו ולקובץ כולו,
מוציאים אנו (ע' 125) בנימה חדשה, מפתיעה

תמיד על שולחןך
שמורי מירות
וירקות
משקאות קלים

מתוצרת
יבין

המשתתפים בחוברת

סיפורו של י. אורן רואה אור עתה לראשונה, אף שנכתב בשנות ה־50. משנה־ענין יש בו כיום לאור המאורעות של יוני אשתקד. הוא יוכלל בקובץ חדש מסיפוריו של המחבר, המופיע עכשיו בהוצאת "אוגדן". אילן אשל, המפרסם זו פעם ראשונה ב"קשת", הוא יליד הארץ המשמש עתה אסיסטנט באוניברסיטת תל־אביב. מלאכי בית־אריה מפרסם לעתים מזומנות משיריו ב"קשת". רשימת בקורת על קובץ שיריו החדש, "הרי ירושלים וכל הייסורי" רים" (הוצאת ספרי תרשיש), מופיעה בחוברת זו שלנו. הוא בוגר האוניברסיטה העברית, עובד מחלקת כתיב־היד בבית־הספרים הלאומי, שיצא באחרונה לשנת־מחקר באוקספורד. אברהם בלבן פירסם משיריו ב"קשת" לראשונה בחוברת לו. שלמה בר־שביט ידוע ברבים כשחקן ותיק, חבר "הבימה". הוא מוכר גם כמעבד מחזות ("דירה להשכיר" ו־11 הצגות לילדים). הוא יליד ירושלים ובוגר מוסד חינוכי במשמר־העמק, התסכית "ביגורפיה למבוגרים" הופק ושודר לא מכבר ב"קול ישראל" ועורר הדים רבים בקהל המאזינים. המסה על האידיאולוגיה של "כיבוש־העבודה" היא פרק מעבודת־מחקר מקיפה שעשה יוסף גורני ב־1965/6 במסגרת המכון־לחקר־הציונות ע"ש חיים וייצמן שלידי אוניברסיטת תל־אביב, בו הוא עובד כיום. המחבר, בוגר האוניברסיטאות של ירושלים ות"א, מלמד עתה באוניברסיטת תל־אביב בחוג להיסטוריה ישראלית. יהושע א. גלבו, איש "מעריב", השלים באחרונה באוניברסיטת בראנדייס שבארה"ב עבודת־מחקר בתולדות יהודי ברית־המועצות בשנים 53–1939. המחקר עומד להופיע בארצות־הברית. לקורא העברי ידוע המחבר בשנים האחרונות גם מספריו "גהלים לוחשות" (על חורבן התרבות היהודית בברה"מ), "לשמור לנצח" (זכרונות אסיר בברית־המועצות), ו"אוהורו" (רשמי מסע באפריקה). מירה הלפרין, ילידת חולדה וכיום תושבת תל־אביב, היא בוגרת האוניברסיטה העברית ומורה לספרות ותנ"ך בגימנסיה "הרצליה". גדעון וייגר, חבר מערכת "גרזולם פוסט" וכתב לעניינים ערביים מאז 1943, הוא בוגר בית־המדרש למורים ערביים בירושלים (1942) ומחנכי המכון־למדעי־המזרח באוניברסיטה העברית. הוא מחבר "ימים ולילות בעיר העתיקה" (אנגלית, 1947), משתתף בפרסומים מזרחניים בצרפת, גרמניה ואנגליה, כתב של ה"ג'ואיש אויבורור" ועורך תכניות בערבית בבית־השידור־הישראלי. מירה מאיר פירסמה לא מכבר קובץ ראשון משיריה, "לא הכל", בספרית־פועלים (ר' סקירה "קשת" לו). אסי פורר, בת 21, מפרסמת זו פעם ראשונה ב"קשת". היא סטודנטית ירושלמית. אהרן קומם, המוכר לקוראינו, יושב זה שנים אחדות בניו־יורק. פנחס קורן הוא מקיבוץ בית־הטיטה, שהשתתף בקרבות בגולן במלחמת־יוני. הוא עושה עתה בתל־אביב, כשחקן תיאטרון ("אוהל") וקולנוע. לפני המלחמה הספיק לפרסם שירים אחדים מפרי עטו ב"משא" ובמקומות אחרים. מנחם קפליוק הוא מוותיקי העוסקים בארצנו בענייני ספרות ערבית ותרבות ערבית־מוסלמית. פירסם סיפורים ב"אורלוגין", "גזית", "מאזינים" (השבועון), מאספי אגודת־הסופרים ועוד. הגנרל פייר רונדו הוא מזרחן צרפתי ותיק ומהולל, שמילא תפקידים צבאיים ומדיניים בלבאנט בתקופה שבין מלחמת־העולם והתמחה במיוחד בבעיות המיעוטים באיזור (הכרדים וזולתם). הוא מעורכי הרבעון המזרחני הצרפתי Orient, אשר בו התפרסם אשתקד מאמרו המובא בזה על "המפלגה־העממית־הסורית" בלבנון. יעקב שבתאי, בן תל־אביב, מפרסם מסיפוריו ב"הארץ" ו"על המשמר" ותירגם כמה מחזות בשביל התיאטרון הקמרי. מחזה שלו לילדים, "המסע המופלא של הקרפד", זכה לפני 4 שנים במילגה של המועצה־הלאומית לתרבות־אמנות והופיע אחרי־כן כספר בספרית־פועלים. אותה שנה זכה בתחרות המחזה המקורי למלגה נוספת בעד מחזה למבוגרים.

תצלום השער ועיצוב העטיפה: גד אולמן.

ספרי חודש מרס 1968
שמעון אורנשטיין
עלילה בפראג
דוד קמחי ודן בבלי
סופת האש
ז'ק הירגון
חיי יום-יום אצל האטרוסקים
ס. סטקול
שערי ירושלים
מהדורה אנגלית
מתי מגד
הדראמה המודרנית
מהדורה חדשה מתוקנת
חוה אבי-יונה
אסתר המלכה והדחפור
אפעוזי הקרנפון הרגיש
לילדים • מצויר

האנציקלופדיה העברית

המרכז: רמת-גן, דרך ז'בוטינסקי 21,
טל. 3-734202

הופיע כרך י"ט

(ערכים טרלה — יעקב מולין)

הכרך מחזיק 1016 עמודות ובו רישומים ותמונות לרוב, מהן 6 תמונות בצבעים מלאים.

מבין הערכים החשובים יצוינו: יחזקאל, יחסי צבור, יידית, יוונית, יוון, ילדות-ילדים, יהלום, טשרניכובסקי, יהודה הלוי, יוגוסלביה, יחסות-תורת, יוסף, יום הכפורים, יונקים, ים המלח, ים התיכון, יוסף בן מתתיהו, יחידות פיסקליות, יין, ילודה, ימי הביניים, יסודות כימיים.

החותמים שעדיין לא חתמו על ההמשך — כרכים י"ז—ל"ב — מתבקשים לחדש חתימתם אצל הסוכנים והמחתימים שלהם או לפנות ל"מסדה" בסניף הראשי בתל-אביב, רחוב הרצל 2, בסניפים בארץ ובמרכז ברמת-גן.

החותמים אשר מסיבות שונות לא קיבלו עד כה את כל הכרכים שהופיעו, מתבקשים להתקשר מיד אל המרכז ברמת-גן או לכתוב לת.ד. 298 תל-אביב ולציין במידת האפשר את מספר המנוי ושם המחתיים.

הוצאת הקיבוץ
הנאוחד

ספרים חדשים

איתן איתן / מלך אסור ברהטים

שירים. קובץ שירים ראשון של משורר בן-הארץ. שירים שרווה הזמן מפעמת בהם, כימי שלום כבימי מלחמה. 126 עמ'

ישעיהו קורן / מכתב בחולות

ספר סיפוריו הראשון של הסופר. הסיפורים שבספר: מכתב בחולות; אניות גפרורים; גב' פיגל והדירר שלה; שעונו של חיים; כתיב השוטר; שומר המאפיה; Mars le Fou; עוד מת אחד

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

ספרית פועלים בע"מ

תל-אביב, רח' אלנבי 73, טל. 611431

ל. מניאצ'קו: טעם השלטון
הספר בעל המיניסטר העולמיים—רומן זמנו
הנקרא בנשימה עצורה, בי מציג "המינגווי
האום" שאלות נוקבות לראשי המשטר.
עברית: נ. בן-עמי

ה. גרינברג: מלחמה יהודית
עברית: ש. הראבן
סיפור הכובש באיחוסיות שלו: כך היה
הדבר

אליעזר שביד:
הערגה למלאות ההווה
פרקי עיון בשירת ביאליק
וטשרניחובסקי
קובץ מסות על משוררי-המופת

עמירה הגני (הניג):
המתוך והמר
קובץ-שירים שני למשוררת מקיבוץ גן-
שמואל

הוצאת יחדיו

שד' רוטשילד 64, טל. 614311, ת"א

ה. ור. א. פראנקפורט
ג'. א. וילסון
ת. יעקבסון

לפני היות
הפילוסופיה

הרפתקת-הרוח של האדם
הקדמון

מחקרים במחשבה הספקולטיבית
במזרח הקדמון

תרגום: אהרן אמיר 8-90 ל"י

ג'ורג' ספינדלר (עורך)
חינוך ותרבות
גישות אנתרופולוגיות

אנתולוגיה המדגימה את שימושה של
אנתרופולוגיה בניתוח התהליך החינוכי

תרגום: אהרן אמיר 15-50 ל"י

**החברה הישראלית
הנורכזית לנוסחר
ולהשקעות בע"מ**

המשרד הראשי:
תל-אביב, רח' לילינבלום 39

טלפון 615979, 614731
טלקס 816

מברקים CENTRALE

הון עצמי וקרנות:
מעל ל-59,000,000.000 ל"י

*

תעשייה

מסחר

בנקאות

פיתוח ובנין ערים

תנוו

הצטרף ל...

קופת חגמולים
מרכזית לייז

בנק דיסקונט
ישראל בע"מ

**פוליסה אחת
שהיא שתיים**

שבח 4-המטרה העיקרית ביטוח
אשת המבוטח
בתשלום נמוך

ועוד: בטחון מלא לעתיד הילדים
בכל הנסיבות האפשריות

בפוליסה שבח 4-סכום-ביטוח גבוה,
כולל סיכוני המלחמה

פנה אל סוכן "הסנה"-לסניפים או למשרד
הראשי-ותקבל פרטים מפורטים

הסנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

הנושביר הנורכזי
בע"מ

תל-אביב — חיפה — ירושלים
באר-שבע — אילת

המוסד
המרכזי
לאספקה
של
התנועה
הקואופרטיבית

**בהרו
בתערוכה
המתחדדת
של 34 מפעלי
כור**

בת"א, רח' בן-יהודה 99
בת צ ר ג ה

פאר מוצרי מפעלי כור החל
מהדר אמבטיה מושלם על
כל אבזריו ועד מוצרי השמל,
אלקטרוניקה, קרמיקה סני-
טרית ואמנותית, עץ, מוצרי
מתכת ופלסטיקה-
התערוכה פתוחה מ"8-00
בבוקר עד 4-30 אחה"צ-

המפיצים

סולפוד בע"מ

מפעלי ישראל לחבלים בע"מ
רמת-גן

תעשיות יוטה לישראל בע"מ
בני-ברק

עירית תל-אביב-יפו

מוזיאונים עירוניים בתל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב

ע"ש מ. דיזנגוף, שדרות רוטשילד 18, טלפון 57760.
 מרכזים בו מוצגים בציור ובפיסול, ממיטב האמנות העולמית והישראלית. פתוח לקהל—
 בימים א'—ה', בשעות 10 עד 13 ומשעה 16 עד 19. ביום ו' ובשבת משעה 10 עד 13.
 ביתן הלנה רובינשטיין, שדרות תרס"ט, טלפון 247196. מיועד לאמנות מודרנית בציור
 ובפיסול. פתוח לקהל בימים א'—ה' משעה 10 עד 13 ומשעה 16 עד 19, ביום ו'—משעה
 10 עד 13. במוצאי-שבת משעה 18 עד 22.

קרית "מוזיאון הארץ"

מוזיאון הזכוכית. רמת-אביב, טלפון 413059, תערוכת זכוכית עתיקה—מתקופת
 הברונזה המאוחרת (המאה ה-14 לפסה"נ) עד לתקופה המוסלמית (המאה ה-14 לספה"נ).

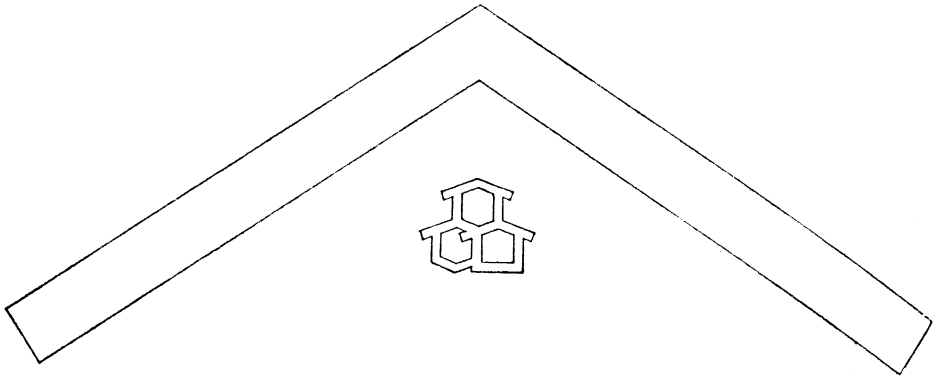
מוזיאון קדמן למטבעות. רמת-אביב, טלפון 415579, תערוכה על תולדות המטבע
 מראשיתו עד לימינו.

מוזיאון למדע ולטכניקה. רמת-אביב, טלפון 418242, מורכב מ-3 אגפים: תעופה,
 מתמטיקה, אנרגיה ותחבורה.

מוזיאון הקרמיקה. רמת-אביב, טלפון 411124, תולדות הקרמיקה, שיטות יצירתה
 ועיטוריה—אספקטים היסטוריים, שימושיים ואמנותיים. באגף מיוחד: תערוכות קדרים
 בניימינו.

מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור. רמת-אביב, טלפון 417055, תערוכת חפצי אמנות
 יהודית, דתית והילנית ולבושי עדות בישראל.

ביתני קרית "מוזיאון הארץ" ברמת-אביב פתוחים לקהל בכל ימות השבוע. בימים ב',
 ג', ה'—משעה 10 עד 17, בימים א', ד'—משעה 10 עד 20, בימי ו' ובשבת משעה 10 עד 13.

ה ה ה ה ה ה

ה-מלא ה-מלא ה-מלא ה-מלא ה-מלא ה-מלא

ה-מלא ה-מלא ה-מלא ה-מלא ה-מלא ה-מלא

מה שווים של מטבעות אלה

אין לדעת. זהו מטמון של מטבעות רומיים אשר נתגלה בכור שבנגב והארכיאולוגים מייחסים אותו למאה השלישית שלאחר הספירה ההיסטוריה של הבנק אינה כה ארוכת-ימים, אך אנו גאים עליה שכן, בארץ צעירה כישראל, 65 שנות נסיון ומסורת בנקאית הן נכס מבוטל. נסיון רב-שנים זה עומד לשרותו של הציבור על כל שדרות

בנק לאומי לישראל בע"מ

